alternatif politika

Cilt 17, Sayı 3, Ekim 2025

MAKALELER

Deprem Sonrasında Göç Tercihleri ile Mekân ve Kültür Aidiyeti: Hatay Örneğinde Göç Edenler, Geri Dönenler Kentlerinde Kalmayı Tercih Edenler
Tuğba CANBULUT & Yeşim ERASLAN

Rexx Sineması'nın Son Perdesi: Sinemada Mekânsal Kayıp ve Toplumsal Hafıza
Esra KÖTEN & İsmail Burak MALKOÇ

"Ya Bizim İnsanımız Yapar ya da Başka Dünyaların İnsanı": Türk Sağında Çocuk Dergiciliği
Elif Berfin YAĞBASAN

The Others of the Justice and Development Party (JDP): A Gender-Based Approach to *Hum* Debate in Modern Turkey
Can ÖZELGÜN

Gürcistan Dış Politikasının Değişen Dinamikleri: Batı ile Bütünleşmeden Demokratik Gerilemeye Doğru
Yelda KARADAĞ

Batı'da Siyasal Normların Dönüşümü ve Silahlı Kuvvetler
Hakan SAMUR

***Jus Post Bellum* as a Normative Framework for Non-International Armed Conflicts**
Vildan TAŞTEMEL KAPUCU & Pınar GÖZEN ERCAN

 E-ISSN: 1309-0593

alternatif politika

Cilt 17, Sayı 3, Ekim 2025

alternative politics

Volume 17, Issue 3, October 2025

alternatif politika

E-ISSN: 1309-0593

YAYINCI/SAHİBİ:
Rasim Özgür DÖNMEZ

EDİTÖRLER

Baş Editör:
Rasim Özgür DÖNMEZ

Alan Editörleri:
Kasım TİMUR
Tuğçe KELLECİ
Burcu ALBAYRAK DÖNMEZ

DİL EDİTÖRLERİ

İngilizce Dil Editörü
Şenol KARABALTAOĞLU

Türkçe Dil Editörü
Fevzi Can GÜRÜZ

YAYIN KURULU (Alfabetik Sıraya Göre)

Prof. Dr. Agata Wiktoria ZIETEK (Maria Curie-Skłodowska University)
Prof. Dr. Béatrice HENDRICH (Universität zu Köln)
Prof. Dr. Filiz BAŞKAN (İzmir Ekonomi Üniversitesi)
Prof. Dr. Kamer KASIM (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa KOÇ (Toronto Metropolitan University)
Prof. Dr. Niğmet UZAL (Abdullah Gül Üniversitesi)
Prof. Dr. Tayyar ARI (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Veysel AYHAN (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Doç. Dr. Barış Gençer BAYKAN (Yeditepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Defne KARAOSMANOĞLU (Kadir Has Üniversitesi)
Doç. Dr. Efe BAŞTÜRK (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Doç. Dr. Emel KARAKAYA AYALP (İzmir Demokrasi Üniversitesi)
Doç. Dr. Selcan SERDAROĞLU POLATAY (Galatasaray Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Koray KARACA (University of Twente)

DANIŞMA KURULU (Alfabetik Sıraya Göre)

Prof. Dr. Aylin ÖZMAN ERKMAN (TED Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayşe ZARAKOL (University of Cambridge)
Prof. Dr. Bogdan SZAJKOWSKI (The Maria Curie-Skłodowska University, Lublin)
Prof. Dr. Demet LÜKÜSLÜ (Yeditepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Emre İŞERİ (Yaşar Üniversitesi)
Prof. Dr. Maria T. GRASSO (Queen Mary University of London)
Prof. Dr. Roy JREIJIRY (Lebanese University)
Doç. Dr. Gizem ARIKAN (Trinity College Dublin)
Dr. Öğr. Üyesi Derya ÖZKUL (University of Warwick)
Dr. Funda HÜLAGÜ (Philipps-Universität Marburg)

alternatif politika

E-ISSN: 1309-0593

PUBLISHER/OWNER:
Rasim Özgür DÖNMEZ

EDITORS

Editor-in-Chief:
Rasim Özgür DÖNMEZ

Section Editors:
Kasım TİMUR
Tuğçe KELLECİ
Burcu ALBAYRAK DÖNMEZ

LANGUAGE EDITORS

English Language Editor
Şenol KARABALTAOĞLU

Turkish Language Editor
Fevzi Can GÜRÜZ

EDITORIAL BOARD (in alphabetical order)

Prof. Dr. Agata Wiktoria ZIETEK (Maria Curie-Skłodowska University)
Prof. Dr. Béatrice HENDRICH (Universität zu Köln)
Prof. Dr. Filiz BAŞKAN (İzmir Ekonomi University)
Prof. Dr. Kamer KASIM (Bolu Abant İzzet Baysal University)
Prof. Dr. Mustafa KOÇ (Toronto Metropolitan University)
Prof. Dr. Niğmet UZAL (Abdullah Gül University)
Prof. Dr. Tayyar ARI (Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Veysel AYHAN (Bolu Abant İzzet Baysal University)
Assoc. Prof. Barış Gençer BAYKAN (Yeditepe University)
Assoc. Prof. Defne KARAOSMANOĞLU (Kadir Has University)
Assoc. Prof. Efe BAŞTÜRK (Recep Tayyip Erdoğan University)
Assoc. Prof. Emel KARAKAYA AYALP (İzmir Demokrasi University)
Assoc. Prof. Selcan SERDAROĞLU POLATAY (Galatasaray University)
Asst. Prof. Koray KARACA (University of Twente)

ADVISORY BOARD (in alphabetical order)

Prof. Dr. Aylin ÖZMAN ERKMAN (TED University)
Prof. Dr. Ayşe ZARAKOL (University of Cambridge)
Prof. Dr. Bogdan SZAJKOWSKI (The Maria Curie-Skłodowska University, Lublin)
Prof. Dr. Demet LÜKÜSLÜ (Yeditepe University)
Prof. Dr. Emre İŞERİ (Yaşar University)
Prof. Dr. Maria T. GRASSO (Queen Mary University of London)
Prof. Dr. Roy JREIJIRY (Lebanese University)
Assoc. Prof. Gizem ARIKAN (Trinity College Dublin)
Asst. Prof. Derya ÖZKUL (University of Warwick)
Dr. Funda HÜLAGÜ (Philipps-Universität Marburg)

alternatif politika

Alternatif Politika dergisi, bir grup akademisyen tarafından disiplinler arası çalışmalara ilişkin süreli yayınların azlığı nedeniyle doğan ihtiyacı karşılamak üzere oluşturulmuş, dört ayda bir yayınlanan hakemli bir dergidir. Siyaset bilimini merkez alarak, kültürel çalışmalar, medya, uluslararası ilişkiler, sosyoloji, sosyal psikoloji, ekonomi politik ve antropoloji gibi disiplinleri de kapsayan yayınlar yapmayı amaçlayan dergi, adı geçen alanların her boyutuyla ilgili kuramsal ve analitik çalışmaların yanı sıra, kitap incelemelerine de yer vermektedir.

Alternatif Politika dergisinin amacı, yayınladığı konularda hem bilimsel çalışmalar için akademik zemin hazırlamak, hem de söz konusu görüşlerin paylaşılmasını sağlayarak yeni açılımlar yaratmaktır. Bu bağlamda, teorik çalışmalara olduğu kadar, alan çalışmalarına da yer vermek amacındadır.

Alternatif Politika'ya yazı göndermek isteyenler için e-posta adresi: **alternatifpolitika@gmail.com**

Alternatif Politika, şu veritabanları tarafından taranmaktadır: *Worldwide Political Science Abstracts, Scientific Publications Index, Scientific Resources Database, Recent Science Index, Scholarly Journals Index, Directory of Academic Resources, Elite Scientific Journals Archive, Current Index to Scholarly Journals, Digital Journals Database, Academic Papers Database, Contemporary Research Index, EBSCO (including Political Science Complete, The Belt and Road Initiative Reference Source, Central & Eastern European Academic Source), ProQuest (including Sociological Abstracts, Political Science Complete, Political Science Database, Politics Collection, Social Science Premium Collection, Social Science Database, Social Services Abstracts), Index Islamicus, DOAJ (Directory of Open Access Journals), Columbia International Affairs Online (CIAO), European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Asian Science Citation Index, ULAKBİM TR Dizin, SOBİAD (Sosyal Bilimler Atıf Dizini), ASOS Index, ACAR Index, İdeal Online, Gesis Sowiport – Portal für Sozialwissenschaften ve MIAR (Information Matrix for the Analysis of Journals).*

alternatif politika

Alternatif Politika (Alternative Politics) is an interdisciplinary international journal committed to publishing high-quality research papers in all areas of politics and international relations, as well as papers that cut across other disciplines such as cultural studies, geopolitics, and political economy. The journal's editorial philosophy is to support a pluralistic approach to the political science discipline and debate. The editor particularly welcomes submissions that are inventive in their approach, cross traditional disciplinary boundaries, evaluate the relationship between domestic and international politics, or offer comparative perspectives.

Alternatif Politika is a tri-annual, "open access" scholarly journal and regularly published in February, June and October. It also prepares some special issues during the year. All articles published in this journal are free for everyone to read, download, copy, distribute, print, search, or link to the full texts of its articles. The journal does not have article processing charges or submission charges. The authors are not paid royalties.

The journal accepts submissions only by email: **alternatifpolitika@gmail.com**

Alternatif Politika is abstracted and indexed in: *Worldwide Political Science Abstracts, Scientific Publications Index, Scientific Resources Database, Recent Science Index, Scholarly Journals Index, Directory of Academic Resources, Elite Scientific Journals Archive, Current Index to Scholarly Journals, Digital Journals Database, Academic Papers Database, Contemporary Research Index, EBSCO (including Political Science Complete, The Belt and Road Initiative Reference Source, Central & Eastern European Academic Source), ProQuest (including Sociological Abstracts, Political Science Complete, Political Science Database, Politics Collection, Social Science Premium Collection, Social Science Database, Social Services Abstracts), Index Islamicus, DOAJ (Directory of Open Access Journals), Columbia International Affairs Online (CIAO), European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Asian Science Citation Index, ULAKBİM TR Dizin, SOBİAD (Sosyal Bilimler Atıf Dizini), ASOS Index, ACAR Index, İdeal Online, Gesis Sowiport – Portal für Sozialwissenschaften, and MIAR (Information Matrix for the Analysis of Journals).*

alternatif politika

Cilt 17, Sayı 3, Ekim 2025

MAKALELER

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

Deprem Sonrasında Göç Tercihleri ile Mekân ve Kültür Aidiyeti: Hatay Örneğinde Göç Edenler, Geri Dönenler Kentlerinde Kalmayı Tercih Edenler, Tuğba CANBULUT & Yeşim ERASLAN, 641-676.

Rexx Sineması'nın Son Perdesi: Sinemada Mekânsal Kayıp ve Toplumsal Hafıza, Esra KÖTEN & İsmail Burak MALKOÇ, 677-707.

"Ya Bizim İnsanımız Yapar ya da Başka Dünyaların İnsanı": Türk Sağında Çocuk Dergiciliği, Elif Berfin YAĞBASAN, 708-731.

The Others of the Justice and Development Party (JDP): A Gender-Based Approach to Hum Debate in Modern Turkey, Can ÖZELGÜN, 732-757.

Gürcistan Dış Politikasının Değişen Dinamikleri: Batı ile Bütünleşmeden Demokratik Gerilemeye Doğru, Yelda KARADAĞ, 758-782.

Batı'da Siyasal Normların Dönüşümü ve Silahlı Kuvvetler, Hakan SAMUR, 783-813.

Jus Post Bellum as a Normative Framework for Non-International Armed Conflicts, Vildan TAŞTEMEL KAPUCU & Pınar GÖZEN ERCAN, 814-839.

DÜZELTME / ERRATUM

Düzeltme / Erratum, 840.

alternatif politika

Volume 17, Issue 3, October 2025

ARTICLES

RESEARCH ARTICLES

Migration Preferences and Place and Cultural Belonging After the Earthquake: Migrants, Returnees, and Those Choosing to Stay in Their Homes in the Hatay Case, Tuğba CANBULUT & Yeşim ERASLAN, 641-676.

The Final Act of Rexx Cinema: Spatial Loss and Social Memory in Cinema, Esra KÖTEN & İsmail Burak MALKOÇ, 677-707.

"Either Our People Do It, or People from Other Worlds": Children's Magazine Publishing in the Turkish Right, Elif Berfin YAĞBASAN, 708-731.

The Others of the Justice and Development Party (JDP): A Gender-Based Approach to Hum Debate in Modern Turkey, Can ÖZELGÜN, 732-757.

The Changing Dynamics of Georgian Foreign Policy: From Integration with the West to Democratic Backsliding, Yelda KARADAĞ, 758-782.

The Evolution of Political Norms in the West and the Armed Forces, Hakan SAMUR, 783-813.

Jus Post Bellum as a Normative Framework for Non-International Armed Conflicts, Vildan TAŞTEMEL KAPUCU & Pınar GÖZEN ERCAN, 814-839.

ERRATUM

Erratum, 840.

Araştırma Makalesi / Research Article

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 641-676
https://doi.org/10.53376/ap.2025.23

DEPREM SONRASINDA GÖÇ TERCİHLERİ İLE MEKÂN VE KÜLTÜR AİDİYETİ: HATAY ÖRNEĞİNDE GÖÇ EDENLER, GERİ DÖNENLER KENTLERİNDE KALMAYI TERCİH EDENLER

MIGRATION PREFERENCES AND PLACE AND CULTURAL BELONGING AFTER THE EARTHQUAKE: MIGRANTS, RETURNEES, AND THOSE CHOOSING TO STAY IN THEIR HOMES IN THE HATAY CASE[1]

Tuğba CANBULUT[*] & Yeşim ERASLAN[**]

ÖZ

Bu çalışma, Şubat 2023 depremlerinin etkilediği kentlerden biri olan Hatay'da, afet sonrası mekân ve kültürel aidiyet bağlarının bireylerin yeniden yerleşme kararları üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, etnografik niteliksel yöntemle, Hatay'da depremden etkilenen ve kentlerinde kalmayı tercih eden veya geri dönen 22 katılımcıyla derinlemesine görüşmeler yapılarak gerçekleştirilmiştir. Bulgular, afetin yarattığı fiziksel yıkımın yanı sıra psikososyal ve kültürel bağlarda da derin etkiler bıraktığını göstermektedir. Mekân, katılımcılar için sadece barınma alanı değil, kimlik, aidiyet ve kültürel süreklilik alanı olarak ön plana çıkmaktadır. Deprem sonrası yerleşim tercihleri, ekonomik ve fiziksel koşulların yanında, duygusal ve kültürel bağlarla

---

[1] Bu araştırma için, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulundan, 16.01.2024 tarih ve 890399 sayılı karar ile etik kurul izni alınmıştır.

[*] Sorumlu Yazar, Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniv.-Cerrahpaşa, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, İstanbul, Türkiye, tugba.canbulut@iuc.edu.tr, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0055-1684

[**] Öğrenci, İstanbul Üniv.-Cerrahpaşa, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyal Hizmet Yüksek Lisans Programı, İstanbul, Türkiye, eraslanyesim1@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0009-0006-7823-4044

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 13.02.2025
Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 04.09.2025

şekillenmiş, afetin yarattığı travma bireylerin mekâna bağlılıklarını güçlendirmiştir. Bu bağlamda, afet sonrası yerinden edilme süreci yalnızca mekânsal bir yer değiştirme değil, aynı zamanda kimlik ve aidiyet krizleriyle bağlantılı çok katmanlı bir sosyal süreç olarak ortaya çıkmıştır. Araştırma sonuçları, afet yönetimi ve kentsel planlama süreçlerinde bireylerin psikososyal ve kültürel ihtiyaçlarının dikkate alınmasının, iyileşme ve toplumsal dayanışma açısından kritik olduğunu vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hatay, Mekân Aidiyeti, Kültür Aidiyeti, İç Göç, Deprem.

ABSTRACT

This study aims to examine the impact of post-disaster spatial and cultural attachment on the resettlement decisions of individuals affected by the February 2023 earthquakes, in Hatay province. Using an ethnographic qualitative approach, in-depth interviews were conducted with 22 participants who experienced the earthquake and chose to stay or return to Hatay. Findings reveal that the disaster caused profound effects not only on physical destruction but also on psychosocial and cultural bonds. For participants, place emerged as more than a shelter—it became a symbol of identity, belonging, and cultural continuity. Post-disaster settlement choices were shaped by emotional and cultural ties alongside economic and physical conditions. The trauma caused by the earthquake reinforced individuals' attachment to their locale. Thus, displacement after the disaster is understood as a multifaceted social process intertwined with identity and belonging crises, rather than a mere spatial relocation. The results emphasize the critical importance of addressing psychosocial and cultural needs in disaster management and urban planning to achieve recovery and social cohesion.

Keywords: Hatay, Spatial Attachment, Cultural Attachment, Internal Migration, Earthquake.

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 641-676
https://doi.org/10.53376/ap.2025.23

GİRİŞ

Depremler hem doğal afetler hem de sosyal yapılar üzerinde derin ve kalıcı etkiler bırakan olaylardır. Bu afetlerin etkileri yalnızca fiziksel yapıları değil, aynı zamanda bireylerin psikolojik, kültürel ve sosyal bağlarını da dönüştürür. Şubat 2023'te meydana gelen depremler, Türkiye'nin güneydoğusunda bulunan 11 ilde büyük yıkımlara yol açmış ve on binlerce insanın hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. Bu çalışmada, afet sonrası göç hareketliliği ve yerinden edilme süreçlerinin, bireylerin yaşadıkları mekânlarla olan duygusal bağlarının, kimliklerini ve toplumsal aidiyetlerini etkileyebileceği düşüncesinde hareket edilmektedir. Bu durumda hem afet sonrası iyileşme süreçlerini anlamak hem de bu süreçlerin nasıl şekillendiğini incelemek açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu araştırmanın amacı, Şubat 2023 depremlerinin etkilediği kentlerde kalmayı tercih eden bireylerin mekânla kurdukları duygusal bağların ve kültürel aidiyetin nasıl şekillendiğini Hatay[2] kenti örneği ile ortaya koymaktır. Araştırma, afet sonrası yerleşme kararlarını fiziksel ve ekonomik koşulların ötesine geçerek, bireylerin mekâna dair geliştirdiği psikososyal bağlar, kültürel kimlikler ve aidiyet duyguları çerçevesinde ele almaktadır. Bu yönüyle, özellikle Türkiye'deki benzer sosyo-mekansal ve sosyo-kültürel çalışmalara kuramsal ve ampirik katkı sağlamaktadır.

Bireyler, maddi yaşamlarını sürdürdükleri mekânlarda, çoğu zaman kendi tercihleri dışında şekillenen toplumsal ilişkilere dâhil olurlar. Bu ilişkilerin zamanla kurumsallaşması, bireyin sosyal ve kültürel biçimlenmesini etkileyen fiziksel çevre, sosyal bağlam ve üretim koşullarıyla etkileşim içinde gelişir. Bu süreçte, kimi durumlarda bireyin ailesiyle ya da kültürel kökeniyle olan bağlarında zayıflama görülebilir. Yer değiştirme davranışında, yalnızca göç etme kararı değil, kısa süreli bir ayrılığın ardından geri dönüş de dikkate değer bir olgu olarak ortaya çıkar. Geri dönüş kararını etkileyen faktörlerin neler olduğu, yerleşim tercihlerinin altında yatan dinamikleri anlamak açısından önem taşımaktadır. Neticede insanların doğup büyüdükleri yerle aralarında bağ kurmaları ve bu bağın aidiyete dönmesi durumunda ise insanların ne olursa olsun kendilerini başka yerde yaşayamaz olarak nitelendirmeleri söz konusu olabilir.

Araştırma, geri dönme ve mekânda kalma tercihleri arasındaki tetikleyici faktörleri keşfetmeye, afet sonrası karar alma süreçlerinde mekân ve kültür aidiyetinin rolünü tartışmaya ve afet sonrası mekân değiştirme ve yerleşme süreçlerindeki dinamikleri değerlendirmeye odaklanmaktadır.

---

[2] Hatay'ın saha olarak seçilmesindeki etkenlere yöntem bölümünde yer verilmiştir.

1. AFET SONRASINDA GÖÇ: KURAMSAL ZEMİN VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kuramsal Zemin: Mekânın Sosyal Bağlamı

Mekân, çağdaş sosyal bilimlerde yalnızca fiziksel bir coğrafya ya da yerleşim alanı değil; toplumsal ilişkiler, kültürel anlamlar ve güç dinamikleriyle sürekli yeniden üretilen çok katmanlı bir süreç olarak kavramsallaştırılmaktadır. Massey (1991, 1994) mekânı statik bir zemin olarak değil, toplumsal ilişkilerin tarihsel ve kültürel bağlamlarda şekillendirdiği dinamik bir oluşum olarak tanımlar. Ona göre mekân hem maddi hem de ilişkisel boyutlarıyla sürekli dönüşen bir yapıdır; bu dönüşüm, zaman-mekân etkileşimi içinde anlaşılmalıdır (Massey, 2005, 2007). Bu bakış açısı, mekânın salt fiziksel sınırlarla değil, aynı zamanda kültürel, politik ve ideolojik süreçlerle de üretildiğini vurgular.

Massey'in dinamik mekân anlayışı, Lefebvre'in (2023) "mekânın toplumsal üretimi" yaklaşımıyla güçlü biçimde örtüşmektedir. Lefebvre, mekânı üçlü bir kavramsallaştırmayla ele alır: algılanan mekân (gündelik yaşamda deneyimlenen fiziksel alanlar), tasarlanan mekân (planlamacıların, iktidar yapılarınca kurgulanan ve ideolojik anlamlar yüklenen alanlar) ve yaşanan mekân (kişisel deneyim, hafıza, aidiyet ve sembolik anlamlarla inşa edilen katman). Avar (2010), her iki düşünürün kesişim noktasını ortaya koyarak, mekânın hem maddi hem de zihinsel/duygusal düzeylerde üretildiğini vurgular. Bu birleşik çerçeve, mekânı yalnızca coğrafi bir konum değil, aynı zamanda toplumsal süreçlerin, iktidar ilişkilerinin ve kültürel hafızanın ürünü olarak anlamayı mümkün kılar.

Yaşanan mekân kavramı, afet sonrası yer değiştirme ve kalma kararlarını anlamada kritik bir anahtar sunar. Bu noktada Bachelard'ın (2020) katkısı önemlidir. Bachelard, evi yalnızca fiziksel bir barınak değil; anıların, düşlerin ve içsel benliğin mekânı olarak tanımlar. Böylece yaşanan mekân, barınma işlevini aşarak bireylerin kimliklerini, duygusal bağlarını ve geçmişlerini içinde taşıyan bir hafıza mekânına dönüşür. Deprem gibi travmatik olaylar sonrasında eski evlere ve mahallelere duyulan özlemin yalnızca fiziksel bir kayba değil, geçmişin, topluluk bağlarının ve kişisel tarihin yitirilmesine bağlı olduğunu bu perspektifle kavrayabiliriz.

Bu kuramsal bütünlük, somut toplumsal bağlamlarda da karşılığını bulmaktadır. Örneğin Akış (2016), mekânı toplumsal ilişkiler ve kimliklerin şekillendiği dinamik bir yapı olarak ele alarak, kentsel dönüşüm ve yerinden edilme süreçlerinde aidiyetin zedelenmesi ve sosyal bağların zayıflamasına dikkat çeker. Benzer biçimde Doğan (2018), afet ve göç kaynaklı yer değiştirmelerde mekânın yeniden inşasının, kimlik ve toplumsal dayanışma açısından ne denli

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 641-676
https://doi.org/10.53376/ap.2025.23

karmaşık süreçler doğurduğunu ortaya koyar. Bu çalışmalar, Massey'in akışkan mekân anlayışı ile Lefebvre'in toplumsal üretim yaklaşımını somut örneklerle desteklerken, Bachelard'ın duygusal mekân boyutunu da görünür kılar.

Dolayısıyla bu çalışmada kullanılan kuramsal çerçeve, Massey'in mekânın çoklu, akışkan ve tarihsel olarak değişken yapısına dair yaklaşımını, Lefebvre'in toplumsal üretim modelini ve Bachelard'ın içselleştirilmiş mekân kavramsallaştırmasını bir arada düşünmektedir. Bu bütüncül yaklaşım, Hatay özelinde afet sonrası kalma veya göç etme kararlarının yalnızca ekonomik ya da fiziksel koşullarla değil; aynı zamanda mekânın duygusal, kültürel ve ideolojik temelleriyle de şekillendiğini açıklamaya imkân vermektedir.

Kavramsal Çerçeve

Afetler sonrasında ortaya çıkan zorunlu göç, yalnızca bireylerin psikolojik ve kültürel dünyalarında değil, aynı zamanda toplumsal ilişkiler ve mekânsal aidiyetlerde de derin dönüşümlere yol açmaktadır. Bu bölümde, afet sonrası göçün psikososyal ve kültürel etkileri ile toplumsal boyuttaki yansımaları ele alınarak, bireysel iyileşme süreçleri ile toplumsal yeniden yapılanma arasındaki etkileşime dair kavramsal çerçeve sunulmaktadır.

Afet Sonrası Göçün Psikososyal ve Kültürel Etkileri

Zorunlu göç hem fiziksel hem de toplumsal bağlamda bireyleri önemli ölçüde etkileyen bir süreçtir. Afetler, özellikle depremler, zorunlu göçü tetikleyen önemli faktörler arasında yer almakta ve bu süreç, göçmenlerin toplumsal uyumlarını, psikolojik sağlıklarını ve ekonomik durumlarını derinden etkilemektedir. Bu bağlamda, sosyal destek mekanizmaları, afet sonrası iyileştirme süreçleri ve göçmenlerin entegrasyonu için sağlanan haklar ve destekler, zorunlu göçün etkilerini azaltmada önemli rol oynamaktadır. Zorunlu göçün sosyal, kültürel ve psikolojik etkilerinin anlaşılması, bu süreçle ilgili iyileştirme çalışmalarının etkili olabilmesi için kritik öneme sahiptir.

Varol ve Gültekin (2016), göçün, yeni bir afet yaratabileceğini vurgulamaktadır. Zorunlu göç bu bağlamda değerlendirilebilir. Kalin (2005), zorla yerinden edilerek göç eden kişilerin geri dönüş, yeniden yerleşim ve entegrasyon süreçlerinde ihtiyaç duydukları destekleri ve haklara odaklanılması gerektiğini söyler. Zorunlu göç, afet sonrasında büyük demografik değişikliklere yol açmakta ve göç edilen bölgelerde barınma, sağlık ve istihdam gibi temel ihtiyaçların karşılanmasında zorluklar yaşanmaktadır (Karazincir, 2024; Ökten Sipahioğlu, 2024). Fakat, yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda psikolojik, sosyal ve ekonomik etkiler de yaratmaktadır. Zorunlu göç, özellikle kırılgan gruplarda stres, kayıp ve belirsizlik düzeyini artırmakta (Aker vd., 2005); düşük eğitim seviyesine sahip

bireyler, sosyal ve ekonomik engeller karşısında daha savunmasız kalmakta (Çoban Keneş, 2019; Tiryaki Yenilmez, 2023) ve yaşam ritüellerinin bozulmasıyla maddi-manevi kaynaklarda yaşanan kayıplar ciddi bir güçsüzlük duygusu yaratabilmektedir (Özbek ve Enginkaya, 2024). Peker ve Şanlı'ya (2022) göre depremler, yalnızca fiziksel değil, ekonomik kayıplar ve iş gücü dönüşümü gibi sonuçlar doğurmaktadır. Bu da afet sonrası göç ve uyum süreçlerini derinden etkilemektedir (Yılmaz ve Şikar, 2023; Sır vd., 1998).

Uyum gibi toplumsal ve kültürel bağlardan kopmayı da tartışmak önemlidir. Burada ev ve aile kavramları devreye girmektedir. Evin kaybı ve yeniden kurulması, zorunlu göç ve toplumsal cinsiyet bağlamında ele alınması gereken önemli bir konudur. Pala (2015), evin kaybedilen bir alan olarak, yeniden kurulum sürecinde aidiyet ve sahiplik duygusunun ne kadar önemli bir rol oynadığını tartışmaktadır. Bu durumda zorunlu göç, bireylerin sadece fiziksel bir mekân kaybı değil, aynı zamanda duygusal ve toplumsal bir kayıp olarak da yaşanmaktadır. Ev kavramı, bireyler için yalnızca fiziksel bir barınma mekânı değil, aynı zamanda duygusal güvenlik, aile bağları, kimlik inşası ve kültürel aidiyet ile iç içe geçmiş çok katmanlı bir anlam taşımaktadır. Bu nedenle afet sonrası yaşanan ev kaybı, yalnızca mekânsal bir yoksunluk değil; aynı zamanda bireylerin kimlik bütünlüğü, sosyal ilişkileri ve ruhsal dengeleri üzerinde derin etkiler yaratan çok boyutlu bir travma niteliğindedir (Fullilove, 1996). Afet sonrası bireylerin mekânsal tercihlerinde ekonomik ve fiziksel koşullar kadar duygusal ve kültürel bağlar da etkili olup, yeni yerleşim alanlarında aidiyet geliştirmek ve toplumsal bağları yeniden kurmak psiko-sosyal iyileşmenin temelini oluşturur (Hobfoll vd., 2007). Psiko-sosyal iyileşme, travma sonrası stresin azalması, güvenlik duygusunun yeniden inşası, sosyal destek ve umutların yeşermesini kapsayan zihinsel ve sosyal işlevselliğin yeniden kazanılması sürecidir (Hobfoll vd., 2007). Özellikle afet sonrası bağlamda, bireylerin "yer duygusu"nu yeniden inşa etmeleri, travmayla baş etme kapasitelerini artırmakta ve topluluk temelli iyileşme süreçlerini desteklemektedir (Prewitt Diaz, 2008; Ren vd, 2020; Ager ve Strang, 2008).

Arslan (2025), Şubat 2023 depremlerine dair otoetnografik çalışmasında, zorunlu göç deneyimini yalnızca fiziksel yer değiştirme olarak değil, aynı zamanda bireysel direniş, bellek ve dayanıklılık ekseninde ele almaktadır. Bu bağlamda, afetin yol açtığı mekânsal kopuşların, bireylerin kimlik ve aidiyet duyguları üzerinde derin etkiler yarattığı ve bu kırılmaların toplumsal dayanıklılık anlatılarıyla yeniden anlamlandırıldığı ortaya konulmaktadır. Tam da bu noktada psikososyal dayanışmadan bahsetmek yerindedir. Psiko-sosyal dayanışma, bireylerin kriz, travma ya da afet gibi olağanüstü durumlar karşısında yalnız

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 641-676
https://doi.org/10.53376/ap.2025.23

olmadıklarını hissetmelerini sağlayan; duygusal, sosyal ve psikolojik destek mekanizmalarının bir araya geldiği çok boyutlu bir iyileşme sürecidir. Bu kavram, hem bireysel düzeyde psikolojik sağlamlık ve duygusal destek, hem de topluluk düzeyinde aidiyet, ortaklık ve dayanışma duygularını kapsar. Afet sonrası bağlamda bu kavram, bireylerin kayıplarıyla baş edebilmesini, toplumsal birliktelik duygusu aracılığıyla travmayı anlamlandırabilmesini ve güvenli bir çevrede yeniden umut geliştirebilmesini destekler (Inter-Agency Standing Committee, 2007).

Moulton'ın (2015) afet sonrası toplulukların hafıza ve kimlik oluşum süreçlerini ele almaktadır. Afet mağdurları için iyileşme, sadece maddi kayıpların telafi edilmesiyle sınırlı olmayıp, aynı zamanda bu derin etkileyici deneyimin bireysel ve kolektif hafızaya entegrasyonunu da içermektedir. Bu bağlamda, afetlerin toplumsal hafıza ve kimlik üzerindeki etkileri, toplulukların iyileşme süreçlerini anlamada kritik bir rol oynamaktadır. Afet sonrasında ortaya çıkan "mekânsal kopuş" ya da "yerinden edilme" durumları, bireylerde yoğun bir yalnızlık, yabancılaşma ve köksüzlük duygusu yaratabilir. Bu noktada psiko-sosyal dayanışma, özellikle aile, komşuluk ilişkileri ve yerel topluluklar yoluyla yeniden bağ kurma imkânı sunar. Mahalle örgütlenmeleri, kolektif anma ritüelleri, ortak mekân kullanımları ve yeniden inşa süreçlerine katılım gibi unsurlar, psiko-sosyal dayanışmayı güçlendiren araçlardır (Almedom, 2005).

Afet Nedeniyle Göç ve Toplumsal Etkileri

Afetler, zorunlu göçü tetikleyerek bireylerin psikolojik durumlarını ve toplumsal-kültürel ilişkilerini önemli ölçüde dönüştürmektedir. Afet sonrası göç sürecinde, bireylerin mekân aidiyetlerinin zayıfladığı ve yeni çevreye uyum süreçlerinin sosyal bağların güçlendirilmesi ile güvenli konut imkânlarının sağlanmasına bağlı olarak desteklenmesi gerektiği belirtilmektedir (Aktürk ve Albeni, 2002; Aker vd., 2002; Çavuş ve Kaya, 2024). Bazı çalışmalar, mekâna bağlılığın yer değiştirme sürecinin kendisine ve bireylerin deneyimlerine bağlı olarak zaman içinde değişebileceğini ve bu bağların travma sonrası iyileşme sürecinde önemli bir rol oynayabileceğini ifade etmektedir (Arslan ve Ünlü, 2010; Tercan, 2008). Afetlerin yol açtığı göçün ekonomik ve sosyal uyum zorlukları ortaya çıkardığı; bu nedenle yeni yerleşim bölgelerinde eğitim ve istihdam olanaklarının artırılmasının kritik olduğu vurgulanmaktadır (Bulut ve Akın, 2020; Dilekli Karatay ve Çilmi, 2024).

Afet sonrası göçün zamanla büyük kentlerde kalıcı yaşama dönüşebilmesine karşın, kalıcı çözümler üretilmediği takdirde uzun vadede toplumsal sorunların ortaya çıkabileceği ifade edilmektedir (Birgün, 2023; DİSK, 2023). Göç edilen

alanlarda bireylerin göçmen statüsüne düşmesi, aile bağlarının zayıflaması ve uyum süreçlerinde zorluklarla karşılaşılması söz konusu olmaktadır (Duruel, 2023). Bu durum, aile bütünlüğünün korunması ve güvenli barınma koşullarının sağlanmasının hem toplumsal uyum hem de psikolojik iyileşme açısından önemini artırmaktadır (Deniz vd., 2017; Arıca vd., 2023). Özellikle konteyner kentlerde yaşayan bireylerin aidiyet geliştirmekte güçlük çektiği ve sosyal bağların zayıflığının toplumsal gerilimleri artırabileceği yönünde bulgular bulunmaktadır (UNFPA, 2023).

Afet sonrası dönemde kamusal alanların, fiziksel mekân olmanın ötesinde, toplumsal bağların güçlendiği ve psikolojik iyileşmenin desteklendiği sosyal alanlar olarak işlev gördüğü belirtilmektedir (Acarlı vd., 2019; Bali, 2020; Erdönmez ve Akı, 2005). Bu bağlamda mahalle, yalnızca coğrafi bir alan olmaktan ziyade, kentle kurulan duygusal ve sosyal bağların merkezî bir unsuru olarak ele alınmaktadır (Alver, 2010; Özkul ve Aydın, 2019). Mahalledeki sosyal ilişkilerin, güven ve aidiyet duygusunu pekiştirerek afet sonrası yeniden yapılanma süreçlerine katkı sağladığı ifade edilmektedir.

Kentsel kimliğin oluşumunda cadde ve sokak gibi kentsel öğelerin önemli rol oynadığı ve afet sonrası göçün kent kimliğinin yeniden inşasında etkili olduğu da literatürde yer almaktadır (Oktay, 2011; Özbey, 2022). Bu süreçte, göçmenlerin kimliklerini yeni mekânlarında yeniden kurmaları, kamusal alanlar ve kentsel yeşil alanların işlevleriyle ilişkilendirilmektedir. Yeşil alanların, göçmenlerin sosyal etkileşim kurduğu, aidiyet geliştirdiği ve uyum süreçlerine katkı sunduğu vurgulanmaktadır (Yurtseven ve Oğuz, 2021). Dolayısıyla afet sonrası toplumsal iyileşme ve kentle kurulan bağların yeniden inşasında kamusal alanların rolü önemli görülmektedir. Kamusal alanlar gibi sosyal medyanın da duygusal bir birliktelik oluşturduğuna işaret eden Petrovic (2019, 2021) afet anındaki dijital topluluk deneyiminin bir tür kolektif aidiyet oluşturduğuna değinmektedir.

Mekân-zaman ilişkilerini afet bağlamında ele alan çalışmalar, afet deneyiminin toplumsal, duygusal ve ekonomik boyutlarını anlamada önemli bir analitik çerçeve sunmaktadır. Meriläinen ve Koro (2021), afet verilerinin mekân-zaman bağlamında nasıl iç içe geçtiğini inceleyerek, felaketlerin yalnızca fiziksel değil, toplumsal etkilerini de görünür kıldığını vurgulamaktadır. Benzer biçimde, Gruebner vd. (2021), Superstorm Sandy sonrasında New York'ta coğrafi olarak etiketlenmiş Twitter verilerini analiz ederek, afetin farklı aşamalarında ortaya çıkan negatif duygusal ifadelerin mekânsal kümelenmesini ve bunların düşük sosyoekonomik düzey ile altyapı hasarlarıyla ilişkisini ortaya koymuştur. Tan vd. (2019) ise EM-DAT veri tabanından yararlanarak, 1900–2015 yılları arasında küresel ölçekte yaşanan doğal afetlerin yaralanma, ölüm ve ekonomik kayıp

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 641-676
https://doi.org/10.53376/ap.2025.23

verilerini zamansal ve mekânsal boyutta inceleyerek, bölgesel farklılıkları ve uzun dönemli eğilimleri belirlemiştir. Garay vd. (2019) Kolombiya And Dağları'nda 1900–2018 yılları arasında meydana gelen heyelanların mekânsal ve zamansal dağılımını değerlendirerek, bu afetlerin tetikleyici faktörler ve sosyoekonomik etkilerle ilişkisini irdelemiştir. Xie vd. (2022) ise 2017'deki Hurricane Harvey felaketinden sonra kredi kartı işlem verilerindeki değişimlere bakarak, toplulukların afetin etkilerini nasıl deneyimlediğini ve toparlanma süreçlerinin mekânsal farklılıklarını ortaya koymuştur. Bu çalışmalar, afet araştırmalarında mekân-zaman perspektifinin hem afet etkilerinin hem de iyileşme süreçlerinin anlaşılmasında kritik bir rol oynadığını göstermektedir.

2. YÖNTEM

Araştırma, niteliksel yöntemle yürütülmüş ve tasarımda etnografik araştırma yaklaşımını benimsemiştir. Araştırma, Şubat 2023 depremlerinden ciddi şekilde etkilenen illerden biri olan Hatay ilinde gerçekleştirilmiştir. Veri toplama süreci, depremzedelerle yüz yüze, derinlemesine görüşmelerle yürütülmüştür. Bu görüşmelerin, afetin izlerini taşıyan yerel halkın deneyimlerini ve mekân-aidiyet bağlarını anlamaya destek olacak verileri sağlamak adına önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu araştırma, bireysel deneyimlerin ve sosyal süreçlerin anlaşılmasına yönelik bir yaklaşım sergilemiştir. Katılımcıların, afet sonrası kentlerinde kalma ve yeni bir yerleşim yeri arayışına girme gibi mekân ve kültürel aidiyet bağlamında yaşadıkları karar alma süreçlerini anlamayı amaçlamıştır.

Bu bağlamda, çalışmanın temel araştırma soruları şunlardır: Afet sonrası, ait olunan memlekette kalmayı/memleketten uzaklaşmayı düşündüren dinamikler nelerdir? Afet sonrası yaşanan göç ve geri dönüş süreçleri, bireylerin psikososyal iyileşme deneyimleri ve mekânsal bağlılıkları üzerinde nasıl etkiler yaratmaktadır?

Veri Toplama Süreci

Niteliksel veri toplama formundaki sorulara ilişkin etik kurul onayı alındıktan sonra saha çalışmasına başlanmıştır. Görüşmeler, Şubat 2023'te Hatay'da, depreme maruz kalan, kentlerinden ayrılmayan veya deprem sonrası göç edip geri dönen 18 yaş ve üzeri bireylerle gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların demografik bilgileri ve göç durumları Tablo 1'de sunulmaktadır.

Cinsiyet Dağılımı

Araştırma örnekleminde 13 kadın ve 9 erkek katılımcı bulunmaktadır. Cinsiyet dağılımındaki bu farklılığın nedenleri, nitel araştırma sürecinin doğası ve

saha koşulları bağlamında değerlendirilmelidir. Nitel çalışmaların örneklem oluşturma sürecinde katılımın gönüllülük esasına dayanması, araştırmacı-katılımcı ilişkisinin ve sosyo-kültürel bağlamın etkileri önemli rol oynar (Patton, 2015). Ayrıca saha çalışmasını yürüten araştırmacının genç kadın olması, kadın katılımcılarla iletişimi kolaylaştırmış ve bu gruptan daha fazla katılım sağlanmasına olanak tanımış olabilir. Bu durum, niteliksel araştırmalarda katılımcı erişimi ve temsiliyetin karmaşık doğasına işaret etmektedir (Creswell ve Poth, 2018).

Yaş Dağılımı

Katılımcıların yaşları 21 ile 68 arasında değişmektedir. Bu yaş aralığı, farklı kuşakların afet ve göç deneyimlerinin incelenmesine olanak tanımaktadır. Çalışmada katılımcılar ağırlıklı olarak X kuşağı (1965–1980 doğumlular), Y kuşağı (1981–1996 doğumlular) ve Z kuşağı (1997 sonrası doğumlular) olarak sınıflandırılmıştır. Kuşak adlandırmaları, sosyolojik ve kültürel çalışmalarda nesillerin toplumsal ve kültürel özelliklerinin analizinde yaygın şekilde kullanılmaktadır (Mannheim, 1952; Strauss ve Howe, 1991). Bu bağlamda, X, Y ve Z kuşakları, çalışma alanının kültürel sosyoloji perspektifiyle ilişkilendirilerek tercih edilmiştir. Ancak, bir veya iki katılımcının 1965 öncesi doğumlu olması nedeniyle, bu yaş grubu da analizlerde göz önünde bulundurulmuştur. Bu kuşak temelli sınıflandırma, katılımcıların afet ve göç süreçlerindeki deneyimlerini ve aidiyet algılarını tarihsel ve kültürel bağlamda yorumlamaya olanak sağlamaktadır.

Medeni Durum ve Diğer Demografik Özellikler

Katılımcıların medeni durum dağılımında çoğunluk evli, beş katılımcı bekar, üçü ise nişanlıdır. Bu dağılım, aile yapısı ve ilişkisel bağların göç ve afet deneyimleri üzerindeki etkilerini değerlendirmek için önemlidir. Ayrıca, çocuk sayısına ilişkin veriler, aile yapısı ve göç kararları arasındaki ilişkiyi anlamada katkı sunmaktadır. Katılımcıların göç deneyimlerine bakıldığında, önemli bir kısmının göç ettikten sonra geri döndüğü tespit edilmiştir. Katılımcıların barınma durumlarına ilişkin veriler incelendiğinde, 22 kişinin 15'inin konteynerde, 7'sinin ise çadırda kaldığı görülmektedir.

Katılımcılara Ulaşmak

Katılımcılara kartopu yöntemi ile ulaşılmış, katılımında gönüllülük esas alınmıştır. Kartopu olsa da birbirleri ile yakın akrabalık bağı olan görüşme yönlendirmeleri, araştırmanın benzer anlatılardan dolayı hızlıca sahte doyuma ulaşabileceği ihtimalinden ötürü gerçekleştirilmemiştir. Görüşmeler on sekizinci

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 641-676
https://doi.org/10.53376/ap.2025.23

kişiden sonra tekrara düşmeye başlamıştır. Yeni veri elde etme çabası ile yapılan dört görüşme sonrası toplam yirmi iki görüşmede veri toplama süreci sonlandırılmıştır. Araştırmacılardan birinin de Hataylı olması, görüşmelerin bölgedeki kültürel dinamikleri ve sosyal yapıyı derinlemesine anlaması adına büyük bir avantaj sağlamıştır. Bu sayede, sosyal çevre inşa etme ve yerel halkın tutumlarına dair daha kapsamlı bir içgörü elde edilebilmiştir. Her görüşme öncesi ve sonrasında araştırma ekibi görüşmeye dair kritik yapmış ve görüşmenin seyrinde görüşmeleri yapan Hataylı araştırmacının kültürel kodlarına veya depremzede etkisine kapılmaması sağlanmıştır. Bu bir nevi araştırma ekibinin kendi içindeki sağaltımıdır. Görüşmeler katılımcıların onayı dahilinde ses kaydı alınarak yapılmış ardından kayıtlar deşifre edilmiştir.

Veri Toplama Formu

Araştırma kapsamında kullanılan niteliksel görüşme formu, literatür taraması ve çalışma amaçları doğrultusunda oluşturulmuş olup, aşağıdaki temel konu başlıklarını içermektedir: Deprem deneyimi ve afet sonrası yaşam koşullarındaki değişimler; deprem sonrası yaşanan göç hareketleri, göç kararları ve geri dönüş süreçleri; aile yapısı ve ilişkilerin göç ve afet deneyimi üzerindeki etkileri; aidiyet duygusu, sosyal destek mekanizmaları ve yerel topluluklarla ilişkiler; ekonomik ve sosyal yaşamda karşılaşılan güçlükler ve başa çıkma stratejileri; geleceğe dair beklentiler, umutlar ve planlamalar. Bu konu başlıkları, katılımcıların deprem ve göç olgularını çok boyutlu olarak ifade etmelerini sağlamak üzere tasarlanmıştır. Görüşmeler sırasında esnek bir yaklaşım benimsenmiş; katılımcıların gündeme getirdiği ek temalar ve deneyimler de veri toplama sürecine dâhil edilmiştir. Böylece, hem önceden belirlenen araştırma sorularına yanıtlar alınmış hem de alanda ortaya çıkan yeni perspektifler yakalanmıştır.

Tablo.1: Katılımcı Profili

Kod	Yaş	Cinsiyet	Medeni durum	Çocuk sayısı	Göç durumu	Kalınan yer
K1	28	Kadın	Nişanlı	-	Göç etti, geri döndü	Konteyner
K2	48	Kadın	Evli	3	Göç etti, geri döndü	Çadır
K3	21	Erkek	Bekar	-	Göç etti, geri döndü	Çadır
K4	32	Kadın	Evli	1	Göç etti, geri döndü	Çadır
K5	58	Kadın	Evli	4	Göç etmedi	Çadır
K6	26	Kadın	Evli	1	Göç etti, geri döndü	Konteyner
K7	43	Erkek	Bekar	-	Göç etti, geri döndü	Konteyner
K8	27	Erkek	Nişanlı	-	Göç etti, geri döndü	Konteyner
K9	32	Erkek	Nişanlı	-	Göç etmedi	Konteyner
K10	24	Erkek	Bekar	-	Göç etmedi	Konteyner
K11	36	Kadın	Evli	2	Göç etti, geri döndü	Çadır
K12	55	Erkek	Evli	3	Göç etmedi	Konteyner

K13	50	Erkek	Evli	2	Çocukları göç etti	Konteyner
K14	36	Kadın	Evli	2	Göç etti, geri döndü	Konteyner
K15	61	Erkek	Evli	4	Göç etti, geri döndü	Konteyner
K16	52	Kadın	Evli	3	Çocukları göç etti	Konteyner
K17	32	Kadın	Evli	1	Göç etti, geri döndü	Konteyner
K18	43	Erkek	Evli	-	Göç etti, geri döndü	Konteyner
K19	25	Kadın	Evli	1	Göç etti, geri döndü	Çadır
K20	30	Kadın	Evli	1	Göç etti, geri döndü	Konteyner
K21	23	Erkek	Bekar	-	Göç etmedi	Konteyner
K22	40	Kadın	Bekar	-	Göç etmedi	Konteyner

Sahanın Belirlenmesindeki Etkenler

Araştırma sahası, depreme maruz kalan on bir kentten biri olan Hatay'dır. TÜİK 2023 yılı İç Göç İstatistikleri verilerine göre, deprem bölgesinden en çok göç veren iller ise sırasıyla, Hatay (164 bin 247), Malatya (102 bin 621), Kahramanmaraş (82 bin 119) ve Adıyaman (48 bin 372) olmuştur (TÜİK, 2023). Deprem sonrası gerçekleşen bu zorunlu göç dalgası, bölgedeki demografik, sosyal ve kültürel yapıyı önemli ölçüde etkilemiş ve aynı zamanda geri dönüş süreçleri ile aidiyet duygusunun yeniden tanımlanmasına zemin hazırlamıştır. Bu çerçevede, Hatay'ın saha olarak tercih edilmesinde yalnızca depremden etkilenme düzeyi değil, aynı zamanda deprem sonrası göç ve geri dönüş süreçlerinin dinamikleri, bölgenin jeopolitik konumu ile çok kültürlü yapısı da belirleyici olmuştur.

Hatay, Türkiye'nin güneyinde, Suriye sınırında yer alan ve tarih boyunca farklı kültürel, dini ve etnik grupların bir arada yaşadığı çok katmanlı sosyal yapıya sahip bir kenttir. Bu yönüyle, deprem sonrası göç hareketlerinin ve geri dönüş kararlarının toplumsal aidiyet, kimlik ve mekânsal yeniden yapılanma süreçleriyle nasıl iç içe geçtiğinin incelenmesi için kritik öneme sahiptir. Böylece, saha seçiminde mekânsal, sosyal ve politik boyutlar bir arada değerlendirilmiş ve araştırmanın ana soruları ile güçlü bir bağ kurulmuştur.

Veri Analizi

Verilerin analizi için MaxQda Niteliksel Analiz Programı 2024 sürümü kullanılmıştır. Bu yazılım, verilerin sistematik bir şekilde kategorize edilmesi, kodlanması ve analitik bir derinlik kazandırılması için uygun bir araçtır. MaxQda, nitel veri analizlerinde, metin ve ses kayıtlarından elde edilen bilgilerin anlamlı şekilde gruplandırılmasına olanak tanır ve araştırmanın geçerliliğini artırır. Görüşmelerden elde edilen veriler, araştırma soruları ve çalışmanın kavramsal çerçevesi (Massey, Lefebvre, Bachelard) doğrultusunda içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Öncelikle görüşme kayıtları deşifre edilerek ayrıntılı bir okuma yapılmış, ardından anlam birimleri belirlenmiştir. Bu anlam birimleri, afet sonrası

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 641-676
https://doi.org/10.53376/ap.2025.23

mekân, aidiyet ve göç deneyimlerine ilişkin literatürde yer alan kavramsal kategorilerle (örn. Akış, 2016; Doğan, 2018; Avar, 2010) karşılaştırmalı biçimde değerlendirilmiş ve temalar oluşturulmuştur. Temaların belirlenmesinde, hem katılımcı ifadelerinin yoğunlaştığı anlam kümeleri hem de alan yazında afet ve mekânsal aidiyet ilişkisini açıklayan kavramlar esas alınmıştır. Bu çalışmada alt temalar oluşturulmamıştır; çünkü veri seti, belirlenen her bir ana temanın kendi içinde homojen bir anlam yapısına sahip olduğunu ve alt başlıklara ayrıldığında tekrarların oluşacağını göstermiştir. Bu tercih, analiz sürecinde anlam bütünlüğünü korumak ve bulguların doğrudan ana temalar üzerinden tartışılmasını sağlamak amacıyla yapılmıştır. Böylece, temalar kavramsal çerçeveyle doğrudan ilişkilendirilmiş ve bulgular, afet-deprem çalışmalarına yönelik mevcut literatüre katkı sağlayacak şekilde yapılandırılmıştır.

Bu çalışma, katılımcıların kendi deneyimlerini daha özgürce aktarabilmelerine olanak tanımak amacıyla niteliksel bir yöntemle tasarlanmıştır. Ancak ele alınan konunun travmatik doğası göz önünde bulundurularak, etik hassasiyetler çerçevesinde görüşmelerde derinlemesine sorgulamalardan kaçınılmış ve katılımcıların psikolojik güvenliği önceliklendirilmiştir.

Etik İlkeler

Afet sonrası saha araştırmaları hem katılımcılar hem de araştırmacılar için travmatik ve duygusal açıdan zorlayıcı olabilir (Mackenzie vd., 2007). Bu nedenle, araştırma süreçlerinin planlanması ve uygulanmasında etik hassasiyetler öncelikli olmalıdır (Gaillard ve Peek, 2019). Özellikle travmatize olmuş bireylerle çalışırken, zarar vermeme ilkesi temel bir rehberdir ve bu çerçevede görüşme soruları ve yöntemleri özenle tasarlanmalıdır (O'Mathúna, 2015). Ayrıca, katılımcıların mahremiyetinin korunması, gizlilik ilkelerine sıkı sıkıya bağlı kalınması ve bilgilendirilmiş onam süreçlerinin eksiksiz yürütülmesi zorunludur (Sutton vd., 2020). Güç dinamiklerinin farkında olmak ve katılımcıların görüşmeye katılımının tamamen gönüllülük esasına dayanması, araştırma etiğinin önemli boyutlarıdır (Flicker vd., 2007).

Afet alanlarındaki saha çalışmaları, katılımcıların psikososyal iyiliğini korumanın yanı sıra, araştırmacıların da mesleki ve kişisel sınırlarını gözetmesini gerektirir (McCosker vd., 2001). Bu bağlamda, çalışmanın yapıldığı dönemin, yani afetin akut müdahale evresinin tamamlanıp yaşamın göreceli bir rutin kazanması önemli bir koşuldur (Eiser vd., 2012). Zira akut dönem, hayatta kalma önceliklerinin ağır bastığı ve araştırmaya katılımın güçleştiği bir zamandır (Peek, 2008).

Bu araştırmada, veriler Şubat 2023 depremlerinin ardından Hatay'da, temel ihtiyaçlara erişimin nispeten sağlandığı ve bireylerin yaşamlarını yeniden örgütlemeye başladığı bir dönemde toplanmıştır. Böylece, katılımcılar afet sonrası belirsizliklerin görece azaldığı ve duygusal anlatı geliştirmeye daha açık oldukları bir zamanda görüşmelerde bulunmuşlardır.

Araştırma ekibi, farklı disiplinlerden gelen iki deneyimli araştırmacıdan oluşmaktadır. Bir araştırmacı sosyoloji ve siyaset bilimi alanında, diğeri ise sosyal hizmet alanında akademik ve profesyonel altyapıya sahiptir. Araştırma ekibi, niteliksel araştırma yöntemleri ve özellikle afet sonrası travmatik süreçlerde hem araştırmacıların hem de katılımcıların psikososyal açıdan zarar görmesini önlemeye yönelik etik ve pratik yaklaşımları içeren kapsamlı teorik ve uygulamalı eğitimler almıştır. Bu eğitimler, araştırma sürecinde travmayı tetikleyici durumların farkında olmayı, bu tür durumlara karşı uygun müdahale stratejilerini bilmeyi ve hem katılımcıların hem de araştırmacıların duygusal güvenliğini sağlamaya yönelik önlemleri etkin biçimde uygulamayı kapsamaktadır. Böylece ekip, saha çalışması sırasında ortaya çıkabilecek psikolojik riskleri minimize ederek, etik sorumluluklarını titizlikle yerine getirmiştir. Bu disiplinlerarası ve uygulamalı donanım, araştırmanın travmatize edici ve hassas koşullarında etik ilkelere bağlı, özenli ve bilinçli bir veri toplama sürecinin gerçekleştirilmesine olanak tanımıştır. Böylece, araştırma ekibinin niteliği, çalışmanın metodolojik ve etik standartlarının korunmasında kritik bir rol oynamıştır.

Tüm bunlara ek olarak, çalışmanın etik kurul onayı İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulundan alınmıştır. Görüşmeler, katılımcıların koşullarına uygun zaman ve mekânlarda gerçekleştirilmiş; katılımcılara istedikleri zaman çalışmadan çekilme ya da ara verme hakkı hatırlatılmıştır. Bu uygulamalar, etik açıdan hem katılımcıların hem de araştırmacıların hak ve sorumluluklarını dengelemeyi amaçlamaktadır (Orb vd., 2001).

3. BULGULAR

Ev Algısı

Ev kavramı katılımcılar açısından yalnızca barınma işlevi gören fiziksel bir yapı değil; duygusal güven, kimlik, hafıza ve kültürel aidiyetle bütünleşmiş anlamlı bir mekândır. Afet sonrası yaşanan ev kaybı, yalnızca maddi değil, aynı zamanda psikolojik ve kültürel bir travma yaratmaktadır. Katılımcılar, evin kişisel tarih ve anılarla yüklü bir "yuva" olduğunu vurgulamış; bu nedenle evin yitimi, kimlik ve aidiyet duygusunda ciddi bir sarsılma olarak deneyimlenmiştir. Yeni

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 641-676
https://doi.org/10.53376/ap.2025.23

yaşam alanlarında aidiyet geliştirme çabası ise bu bağlamda psiko-sosyal iyileşmenin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır.

> "Ev benim için yuvadır. Evim yıkılırken hıçkıra hıçkıra ağladım. Çünkü *başkaları bakarken orada bir enkaz yığını görüyor olabilir ama benim evimdi, yuvamdı.* Yemeğimi pişirdiğim, çocuğumu doyurduğum, büyüttüğüm. Hayallerim, geleceğim, eşimle anılarımdı. Şu an söylerken bile insanı yaralıyor. Yuvamı kaybettim çok zor bir şey ama tabii bir insanı kaybetmek kadar değil. Çünkü şu anda ben kendime bir ev yaptım. Eşimde çocuğumda sağlıklı bir şekilde yanımda. Çok şükür" (K 4)

> "*Aslında biz bir betondan ibaret bakıyoruz, basitleştiriyoruz ama kaybedince, değerini anlıyorsun*" (K 6)

> "Değişebilir, herkes için aynı değildir. Evim, arkadaşlarımı ağırladığım, benim bütün mutlu anlarıma şahit eden yerdi. Ev benim her şeyimdi. *Yuvamdı, sığınağımdı, en özelimi sakladığım biriktirdiğim yerdi*" (K 11)

> "Ev *yuvadır*. Komşularla beraber olduğun, yani hayatının bir parçası diye düşünüyorum" (K 15)

Ev, katılımcılar açısından yalnızca fiziksel bir barınma alanı değil; kültürel aidiyet, toplumsal kimlik ve geçmişle kurulan bağın taşıyıcısıdır. Afet sonrası ev kaybı, yalnızca mekânsal değil, aynı zamanda kimliksel ve duygusal bir yitim olarak deneyimlenmektedir. Bu durum, yerinden edilen bireylerin sadece yeni bir yaşam alanı değil, aynı zamanda ait oldukları kültürel yapıyı yeniden inşa etme ihtiyacı duyduklarını göstermektedir.

> "Doğduğun yer, hele ki bir Hataylı için, *kesinlikle doğduğun yer*" (K 7)

> "Benim için ev her şeymiş. Ev senin alanın, dinlenebildiğin, kendine zaman ayırabildiğin alanının. Ev çok önemliymiş. *Benim evimse ben memleketim diyorum.* Benim şu an ayakta duran bir evim var belki ama onunla bitmiyor gerçekten. Çevre de önemli. İnsanlarımız çok önemli. O yüzden bina konteyner hiç fark etmiyor benim şu an ki evim Hatay" (K 17)

> "*Memleketim. Doğup büyüdüğüm yer*" (K 18)

> "*Ev benim memleketim*. O yüzden gidemedim zaten buradan. Evime gitmek istiyorum dedim eşime Hatay'ı istiyorum dedim. Başka bir yerde yapamam dedim. Hep kendime bunu söyledim zaten, olmaz yani başka bir yerde yapamazsın olmaz, çünkü çok farklı burası bizim için ya da en azından benim için burası çok farklı" (K 19)

Bulgular, "ev" kavramının katılımcılar açısından yalnızca fiziksel bir barınma alanı değil, aynı zamanda huzur, mutluluk ve psikolojik güven duygularıyla derinlemesine ilişkili bir mekân olarak algılandığını ortaya koymaktadır. Ev, bireyler için yalnızca günlük yaşamın sürdürüldüğü bir yer değil; aileyle kurulan bağların güçlendiği, aidiyetin hissedildiği ve ruhsal dinginliğin sağlandığı bir alan olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, afet sonrası evin yeniden inşası sadece fiziksel bir yeniden yapılanma süreci değil, aynı zamanda bireylerin travma sonrası yaşamsal dengelerini yeniden kurma, duygusal olarak toparlanma ve kendilerini güvende hissetme çabasıdır. Mekânla kurulan bu çok katmanlı bağ, afet sonrası psikososyal iyileşmenin temel yapı taşlarından birini oluşturmaktadır.

> "Ev bence *kendini huzurlu hissettiğin yerdir.* Yani huzur dış etkenlerden bağımsız, iç huzur olarak söylüyorum... huzurdur benim için. Bu yıkık dökük bir binada olabilir, bodrum katında bir yer de olabilir, çok lüks bir yer de olabilir. Tek başına da olabilir, çok büyük bir aileyle de olabilir" (K 1)

> "Ev huzurdur. Ev mutluluktur. *Allah kimseyi ne evsiz ne şehirsiz bırakmasın*" (K 5)

> "Ya ev insan için sıcacık bir yuvadır. Bu şu an ki kışın bu soğuk havada sıcacık bir yuvadır. *Ev bir insan için ailenin mutluluğudur, hani insan için hep derler ya evin gibisi yoktur.* Hani evin kavramı çoktur. Anlatması da biraz aslında zordur. Çünkü içeriği de çoktur. Ev dediğin zaman aile gelir, mutluluk gelir aklına. Hani sevinçlerin, hüzünlerin, mutluluğun. Anlatacak şeyi çoktur ya" (K 21)

Ev algısında öne çıkan önemli temalardan biri, aileyle birlikte olma ve yakınlarla kurulan ilişkilerin merkeziyetidir. Bu çerçevede ev, yalnızca fiziksel bir yapı değil; aynı zamanda aileyi bir arada tutan, güvenlik, aidiyet ve toplumsal destek duygularını pekiştiren bir mekân olarak anlam kazanmaktadır. Ev, bireyler için sevdiklerinin varlığıyla anlam bulan, duygusal bağların yoğunlaştığı bir alanı temsil eder. Afet sonrası yerinden edilme durumunda, fiziksel olarak kaybedilen evlerin yerini, aileyle birlikte sürdürülen ilişkilerin yeniden inşası alabilir. Bu yeniden inşa süreci, bireylerin psikolojik olarak toparlanmalarında ve travmayla başa çıkmalarında önemli bir rol oynar. Dolayısıyla afet sonrası yaşanan kalma tercihleri, yalnızca fiziksel barınma arayışı değil; aynı zamanda psiko-sosyal dayanışma ve duygusal iyileşme ihtiyacının da bir yansımasıdır.

> "Ev yuvadır. Yani sıcak, samimi ortam. *Çocuklarınla eşinle akrabalarınla* en rahat olduğun, huzur bulduğun yerdir" (K 2)

> "Ev, *ailenin, kardeşlerin annenin babanın olduğu yerdir* benim için. Yeter ki birlikte olalım ve sağlıklı olalım. Yeter ki çok büyük bir

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 641-676
https://doi.org/10.53376/ap.2025.23

> felaket olmasın. Benim için her yerdir. Benim için onların olduğu yerdir bu bir çadırda olabilir, konteynırda olabilir" (K 3)
>
> "İnsanın kendini hissettiği, *ait olduğu yerdir*" (K 9)
>
> "Ev, *ailemle beraber yaşadığım, sevdiğim insanlarla kaldığım yerdir.* İllaki büyük değil de mutlu kaldığın yerdir" (K 10)
>
> "Mutlu olduğum, *ailemin dostlarımın sağlıklı mutlu olduğu adrestir*" (K 13)
>
> "*Çocuklarımın olduğu yer*" (K 12)

Afet sonrası yaşanan fiziksel mekân değişiklikleri, bireylerin yaşamlarında önemli dönüşümlere yol açarken, ev kavramı da bu yeni koşullar çerçevesinde yeniden anlamlandırılmaktadır. Yaşam alanlarının fiziksel olarak küçülmesine veya olanakların sınırlanmasına rağmen, bireylerin yeni mekânlarında mutluluk ve memnuniyet ifade etmeleri, afet sonrası uyum süreçlerinin duygusal ve toplumsal boyutlarını ortaya koymaktadır. Bu durum, bireylerin mekânsal esneklik içerisinde, aile bağları, toplumsal destek ve duygusal dayanışma yoluyla yeni yaşam alanlarında aidiyet geliştirebildiklerini göstermektedir. Böylece, fiziksel yoksunluklara rağmen, psikolojik ve kültürel anlamda yeni bir ev duygusunun inşa edilmesi mümkün olabilmektedir.

> "Ev benim için başını sokabileceğin bir yuva, onun haricinde büyük bir ev istemiyorum. *Sadece kendi odam olsun, çocuklarımın odası olsun bir de beraber mutlu olabileceğimiz bir yuva.* Çok büyük bir evde gözüm yok, çok büyük şeylerde gözüm yok, hiçbir zaman da olmadı zaten. Sadece kafamı sokabileceğim huzurlu rahat bir yaşam alanı" (K 20)
>
> "Deprem olduktan sonra her yer ev, mesela şu an dükkânımda kalıyorum. Burada tuvalet banyo olmamasına rağmen burada yatıp kalkıyoruz. *Çocuklarımla eşimle buradayız burası bizim evimiz*" (K 14)
>
> "Yaşadığım şehir, doğduğum şehir. Ben 200 m^2 bir evde oturuyordum, şu an 21 m^2 yerde yaşıyorum. Ama ben burada mutluyum. *Yaşadıklarımızdan sonra o bana saray gibi geliyor*" (K 16)

Kentte Kalma ve Kentten Gitme Gerekçeleri

Katılımcıların göç kararları, güvenlik, barınma, ekonomik koşullar ve duygusal bağların etkileşimiyle şekillenmiştir. Hatay'a duyulan bağlılık, geri dönme isteğinin temelini oluştururken, zorlayıcı yaşam koşulları bazılarını geçici olarak başka yerlere yerleşmeye yöneltmiştir. Deprem sonrası can güvenliği endişeleri, yetersiz barınma koşulları ve temel ihtiyaçların karşılanmasındaki zorluklar, özellikle çocuk sahibi bireylerin daha güvenli ve stabil ortam arayışını

artırmıştır. Çadır yaşamı, altyapı eksiklikleri ve kalabalık ortamlar, göçü tetikleyen başlıca etkenler arasında yer almaktadır. Birçok kişi başka şehirlerde geçici konaklamayı tercih etmiş, ancak uzun vadeli kalıcı yerleşim planlamamıştır. Bazıları ise barınma sorunu çözülmeden geri dönme kararı almış, fakat dönülen yerlerde iyileşme sağlanamamıştır.

> "*Kardeşim sınava hazırlanıyordu. Yani ona uygun bir ortam yoktu burada. İkincisi bizim barınabileceğimiz bir yer yoktu.* Evimiz daha iyi durumdaydı genele göre ama sonuçta sarsıntılar devam ediyordu ve geçemezdik. Biz 28 kişi 1+0 bir yerde kalıyorduk. O sebepten de çok küçük çocuk olduğu için onlar evde daha rahat etsin diye arabalara bölüşüyorduk. *En büyük problem kendi fiziksel ihtiyaçlarımızı gidermekte çok zorlanıyorduk. Bu yüzden artık taşınmamız gerektiğine ailecek karar verdik…* Ama sonuç olarak burası benim memleketim. Yani ben buraya adapte olmuşum. İnsan zaten doğduğu yere meyillidir. Kötü de olsa, bir başkasına kötü gelen senin için iyi olabiliyor. Buranında artık kalkınmaya tekrar eski haline dönmeye ihtiyacı var. Şimdi Ankara'da doğmuş büyümüş birinin durup dururken Hatay'a temelli gelmesini ve burayı kalkındırmak istemesini beklemiyoruz. *Burayı bizlerin iyi edeceğine inanıyorum. O yüzden benim kendimce vicdani bir borç olarak gördüm. Bir de benim düzenim burada ne kadar deprem sarsmış olsa da sonuç olarak burada ve yeniden burada kurabilirim*." (K 1)

> "Taşınmayı düşündük çünkü *can sağlığı. Can güvenliği yani. Ama yapamadık geri geldik.* Mesela evimiz sağlam doğru ama iş imkânı yok Hatay'da. Biz yapamadık ama babam kaldı mecbur. Burada gerçekten geçimimizi sağlayabilecek olsaydık hiç denemezdik." (K 3)

> "*Çocuğum için, eşime söyledim gidelim dedi. Temelli olmasa da en azından buralar biraz düzelene kadar, çünkü bebek ufak, hava soğuk, hala arabada kalıyoruz. Çadır vermemişlerdi. Yani gittik bir ay kaldık.* Ama daha uzun süre kalacağımızı düşünüyorduk. En azından eşim iş bulur durumlar düzelene kadar kalırız demiştik. Öyle olmadı. Gittik bir ay kaldık. Geri döndüğümüzde çadır yeni gelmişti. Yani çadıra ulaşmamız bir ayı bulmuştu. *Mecbur gitmek zorunda bırakıldık yani. Gittim ama mutlu muydum? Hayır. Sadece fiziksel ihtiyaçlarımı karşıladım ama ruhsal olarak hep Hatay'daydım."* (K 4)

> "Düşünmedik yani. Burası bizim memleketimiz. Ağır bir süreçti. Eşimin bütün ilaçları evde kalmıştı. Ama Ankara'da her şeyi sil baştan aldık geri geldik. *Zaten dışarıda hayat çok pahalı. Emekli maaşıyla nasıl yaşayabiliriz ki dışarıda. Hayat zaten çok zor.* Köyde eşim hasta diye zamanında hafta sonu gitmek için bir ev yapmıştık. Ona gittik. Ona da ağır hasar vermişler, yıkılacak. Bahçesinde çadır kurdum. Yine de burada kaldık" (K 5)

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 641-676
https://doi.org/10.53376/ap.2025.23

Ekonomik sebepler de önemli bir motivasyon kaynağı olmuştur. Hatay'da iş bulamama ve geçim sıkıntıları nedeniyle başka şehirlere gitmeyi düşünme, ancak çoğu zaman geri dönmek zorunda kalma söz konusudur. İş imkânlarının sınırlı olduğu yerlerde, daha iyi fırsatlar arayarak göç etmişlerdir. Göç ettikleri yerlerde de aynı işlerini sürdürebilmek için adımlar atmış, ancak Hatay'a dönmek istemiştir.

> "Buranın durumunu merak ettik, evin durumu gibi. Sonra baktık burası az da toparlanmış. Ailelerimizde gitmemizi istemedi, mecbur burada kaldık, iş aradık. Ablamın eşinin yanında çalışmaya başladım. *Zaten gitme amacım, geleceğim içindi. Sonuçta nişanlıydım ve hayat kurmak için uğraşıyordum, burada iş imkânı olunca kalmaya karar verdik.*" (K 8)

> Çünkü buranın bize ihtiyacı var, ben başka yerde yapamam. *İş olarak düşündüğünde de benim işim için şu an burası çok iyi. Prefabrik evler yaptırıyor herkes*" (K 13)

> "Konya'ya gittik, kalmayı düşündük ama yapamadık, çünkü buraya alışmışız buranın insanına. *Burada kendi işimiz vardı mesela ama orada başkasının yanında çalışacaktık.* O yüzden yapamadık tekrar buraya döndük" (K 14)

> "Çünkü burada gerçekten hayat yok. Var ama nasıl depremden sonra 5-6 ay geçtikten sonra kendi yaşamını kurmaya başladı. *Kendi kazancını nasıl kazanması gerektiğini, işini kurarak çaba sarf ederek yaptı. Bizim çok şükür bir işimiz vardı, gitmedi. Hala devam ediyor. İyi kötü yürütmeye çalışıyoruz.* Tabii ki hiçbir şey eskisi gibi değil. Her şey değişti. En önemlisi hiç yaşamadığım bir yere yerleştim." (K 20)

Hatay'a olan duygusal bağlılık ve doğup büyüme, birçok katılımcının geri dönme kararını şekillendiren en önemli unsurlardır. Katılımcılar memleketlerinden ayrılamayacaklarını ve burada yaşamaya devam etmeleri gerektiğini ifade etmişlerdir. Bazıları, Hatay'ın yeniden toparlanmasına katkıda bulunmayı vicdani bir sorumluluk olarak görerek geri dönmüştür. Ayrıca, aile büyüklerinin kararları da geri dönüşü etkileyen faktörler arasında yer almıştır. Ancak, özellikle çocukların yaşadığı travmalar ve psikolojik etkiler, bazı ailelerin geri dönme kararını zorlaştırmış, çocukların güvenliği önemli bir etken olmuştur.

> "Çünkü Hataylılar başka bir memlekette yaşayamaz. Burası bizim dünyamız. O yüzden geri geldim. Dedim ki *Hatay yalnız kalmasın, mücadele etmem gerekiyor.*" (K 7)

> "Çünkü Hatay'da şu zamanda şu durumda yaşanılacağını düşünmedim, hala düşünmüyorum. *Ailem burada kalmayı tercih ediyor, büyüklerimizin hepsi böyle.* Hatay bırakılmaz diyorlar" (K 10)

> "Yani Hatay gitti kelimesi, Hatay bitti yaşanmaz kelimesi, bir de hala devam ediyor sarsıntılar. Bir nevi ben çocuklarım için korktum. Yani *biz güçlüyüz atlatıyoruz ama çocuklara baktığım zaman çocuklar bayağı korktu.* Hatta kendileri anne gidelim burdan anne burda durmayalım, başka yere gidelim" (K 22)

Depremden Sonra Kentten Gidenlere Dair Değerlendirmeler

Katılımcıların deprem sonrası göç edenlere yönelik görüşleri genel olarak empatik olmakla birlikte çeşitlilik göstermektedir; bazıları gidenleri eleştirirken, diğerleri zorunlu göçü anlayışla karşılamış ve geri dönüşlerin uzun vadede gerçekleşeceği düşüncesindedir. Anlatımlarda, birçok katılımcı göç edenlerin barınma sıkıntısı, iş kaybı ve aile sorumlulukları gibi maddi ve manevi nedenlerle bu kararı mecburen aldıklarını ifade etmiştir.

> "*Herkesin makul bir sebebi olduğunu düşünüyorum.* Şu an mesela ben ailemden öğretmen olduğu için söylüyorum. Hatay'da olup gidip şu an dönmeye çalışan çok öğretmen var. Ama devlete bağlı olmadıkları için gelseler de işlerini yapamıyorlar. O yüzden onlar gitmek zorunda tabii ki. Ama şunu demek istiyorum. Gidip geri gelmek isteyen çok kişi var. Bu da bir sıkıntı oluşturmaya başladı. Zaten barınma yetersiz burada ve bu kadar insanın yine birden dönüyor olması da burayı olumsuz etkiledi. Dikkat ettiyseniz çok büyük bir trafik problemi oluştu. Zaten çok yıkım var. Molozlardan çıkan o toz zaten çok tehlikeli. Ama insanlar buna rağmen dönmeye çalışıyorlar. Burada kendi düzenlerini kurmaya çalışıyorlar. *Bence buradan giden kişiler hakkında kötü bir şey söylemek çok absürt olur. Kimin ne sebepten gittiğini kimse bilemez*" (K 1)

> "Ya, onlara hiçbir şey diyemiyorum. Evleri yoktur, küçük çocukları da olabilir. *Burada yaşam koşulları hiç olmayanlar tabii ki gidecektir.* Yani kınamıyorum olabilir, sebepleri vardır. Ama tabii ki gönlüm hepsinin geri gelmesinden yanadır. Herkesin evi olsun düzeni olsun ama burada olsun çok isterim. Bazıları dönüyor ama çoğu değil. Çünkü burada hala elektrik olmayan yerler var, su yok. Mesela bir sürü tanıdığım irtibatta olduğum arkadaşlarım var. Hepsi Antakya'ya gelmek istiyor ama hiçbir şey yok imkânlar yetersiz mecbur kalıyorlar, dönemiyorlar" (K 2)

> "*Gittikleri zaman çok doğru bir zamandı bence. Çünkü evleri yıkıldı. Gitmek zorunda bırakıldılar.* Ben de onların yerinde olsam tabii ki giderdim. Fakat şu an az da olsa toparlandığımız için geri gelmeyi düşünürdüm" (K 3)

> "Ya herkes maddi manevi her açıdan çok yıprandı. *Gitmeye mecbur kaldılar.* Yani başka bir yuva başka bir düzen kurmak için gitmek zorunda kaldılar. Buna terk edildiler diyebilirim. Çoğunun evi yıkıldı, aç susuz soğukta kaldılar. Kimse kimseye

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 641-676
https://doi.org/10.53376/ap.2025.23

> sığınamadı. Herkes sokakta kalıyordu çünkü. *Belki de imkânlar sağlansaydı kimse memleketi bırakıp gitmeyecekti*" (K 6)
>
> "Gidenlerin çoğu evini, işini, ailesini kaybeden insanlar. Yüksek kesimlerde değillerse yani köylerden bahsediyorum, zaten üzerlerindeki kıyafetler dışında bir şeyi kalmamış, *oturup sığınacak bir alanı bulunmayan insanlar. O yüzden gitmekle doğrusunu yaptılar.* Çünkü onları buraya bağlayan hiçbir şey kalmamıştı" (K 8)
>
> "Yani haklılar, burada hayat kalmadı. Ne yapacaklardı? *Memleketimizi seviyoruz evet ama memleketimiz karnımızı doyurmuyor*" (K 10)
>
> "Onlar mecbur kaldılar. Evleri yıkıldı, en azından benim dönecek bir evim vardı ama çoğu insanın böyle bir imkânı da yok. Bazıları çadırlarda yaşamayı göze aldı ama almak zorunda da değillerdi. Bazılarının hastalığı vardı, bazılarının bebeği küçük, bazılarının işi kalmadı. Onları da anlayabiliyorum. *Mecburiyetten kaldıklarını düşünüyorum, gittikleri yerde çok mutlu olduklarını, burayı unuttuklarını sanmıyorum*" (K 11)
>
> "Yani *gidenlerin zorunlu olarak gittiklerine şahidim.* Çünkü barınma problemleri var, ailelerini geçindirebilmek için iş imkânı yok. Zorunlu bir göç oldu. Bir de kamunun açtığı yurtlar oteller onlara bir olanak sağladı. Eminim ki burada iş imkânı olan insan dışarı da kalmaz. Burada bağların güçlü olduğu bir bölgede çalışıyoruz. Diğer şehirlerde sudan çıkmış balık gibi oluyoruz. Memleketimiz gibisi yok. O yüzden en kısa zamanda geri döneceklerine kanaatim tamdır" (K 13)

Gidenlere tepki gösterip onları eleştiren K18 ve K22 gitme kararının yanlış olduğunu, memleketi terk etmeyi olumsuz bir şekilde değerlendirdiklerini belirtmişlerdir. Gidenlerin tekrar döneceğini düşünenler de olmuş, ancak bir kısmı gidenlerin rahatlık veya başka sebeplerle hareket ettiklerine dair eleştirilerini dile getirmiştir.

> "Yanlış yaptılar, *memleketi bırakmakla yanlış yaptılar*" (K 18)
>
> "Yanlış yaptılar. *İnsan kendi memleketini kendi toprağını bırakıp gider mi başka yere.* Yani bence yanlış. Yani bir nevi işgal edildik, işgal edildiler. Zorla toprakları alınan insanlarda var burada. Yani ucuz paraya. Korkudan ucuz paraya malını mülkünü satanda var, zorla el koyanlarda var. Ama bence yanlış bir şey. Tekrar Allah'ın izniyle ayağa kalkacağız."

Katılımcılar, Hatay'a duyulan özlem ve güçlü toplumsal bağlara dikkat çekmiş; genellikle geri dönme arzusu olduğunu, ancak şartlar uygun olduğunda dönüşün doğal olduğunu belirtmişlerdir. Toplumsal dayanışma ve birlikte kalkınmanın önemine vurgu yapılırken, Hatay'ın eski haline gelebilmesi için

toplumsal bağlar, kültürel ve ekonomik kaynakların güçlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

> "*Dönmeliler bence. Bilmiyorum yani ayağa kaldırmamız gerekiyor diye düşünüyorum.* Bunu biz başarabiliriz. Yani bir çırpıda 5 Şubat'a gidemeyiz ama el ele verip yapabiliriz. Hatay öyledir, Hatay kardeşlik şehridir. Onu göstermek isterim. Kalkındırmak için bir yerden başlamamız gerektiğini düşünüyorum. Hiçbir Hataylının da isteyerek burayı terk ettiğine ya da edeceğine inanmam" (K 4)

> "Herkesin derdi var. O insan ne yaşıyor bilemeyiz. Ama inan ki maddi durumu olan gitti. Olan yine garibana oldu. Gidenin muhakkak bir sebebi vardır. Ben kötü düşünene katılmıyorum. *Zaten Hataylı Hatay'ı bırakmaz. Geri döneceklerdir elbette*" (K 5)

> "*Aradan 5-6 yılda geçse geri gelecekler eminim. Ama geldiklerinde bıraktıkları Hatay'dan daha güzelini bulacaklar çünkü Hatay'ın enerjisi ayrı bir enerji.* Ben enerjiye çok inanırım. Hatay toprakları çok kadim topraklar. Buradan sayısız varlıklar zaman zaman geldi gitti, bizde onlardan birisiyiz" (K 7)

> "*Açıkçası gittikleri yerde rahat olmadıklarını düşünüyorum, buradaki huzuru rahatlığı bulamadıklarını buraya ait olduklarını ve döneceklerini düşünüyorum. Bu topraklarda doğan, bizim kültürümüzle büyüyen hiç kimse buradan başka bir yere ait olmadıklarını hissederler.* Çünkü Hatay'ın dışında Hataylı biri yapamaz, ben önceden işim gereği çok seyahat ederdim çok iyi biliyorum" (K 12)

> "Yani bir yandan gitmelerini haklı buluyorum. Çünkü Antakya tamamen yok oldu. Gidiyorlar çünkü çocukları var, hastaları var, işleri yok. Onlarda orada hayata tutunmaya çalışıyorlar. *Bir yandan da artık Antakya'nın ayağa kalkması için herkesin buraya gelmesi, bir şeyler yapması gerekiyor*" (K 14)

Deprem Öncesi Göç Planına Dair Anlatılar

Deprem öncesi göç planlarına dair katılımcıların düşünceleri, genel olarak memleketlerine karşı derin bir bağ ve bağlılık hissettiklerini ortaya koymaktadır. Katılımcıların çoğu, başka bir şehre veya ülkeye göç etmeyi düşünmediklerini, Hatay'ın kendilerine çok değerli ve özel bir yer olduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte, birkaç katılımcı da olası bir göç planının düşünülmediğini, ancak mevcut koşullar ve deprem sonrası zorluklar nedeniyle bu konuda düşüncelerin değişebileceğini ifade etmiştir. Katılımcıların çoğu Hatay'a olan bağlılıklarını ve bu toprakları terk etmeyi asla düşünmediklerini vurgulamışlardır. Hatay'ın tarihsel, kültürel ve kişisel anlamda değerli bir yer olduğunu belirten katılımcılar, buradan ayrılmayı hiçbir zaman akıllarına getirmemiştir. Ayrıca, bu katılımcılar için Hatay'daki yaşam, kendilerine huzur ve denge sağlamakta, buranın terk

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 641-676
https://doi.org/10.53376/ap.2025.23

edilmesi düşüncesi bile kabul edilemez bir seçenek olmuştur. Ailevi, kişisel ve kültürel bağlar nedeniyle memleketlerini terk etmek istemediklerini ifade eden katılımcılar, Hatay'ın kendileri için vazgeçilmez bir yer olduğunu, depremden önce göç etmeyi düşünmediklerini ve burada yaşamaya devam etmek istediklerini vurgulamışlardır.

> "Yoo, hiç düşünmedim. *Hiçbir zaman da düşüneceğimi düşünmüyorum*" (K 2)
>
> "Asla. *Antakya çok güzel. Burası bırakılır mı? Burası medeniyetler şehri, burası nadide bir yer. Atatürk'ün bize emaneti.* Kesinlikle düşünmedim." (K 5)
>
> "Yok, *ben hep Hatay hayranıyım. Başka topraklar bize göre değil. Özellikle ben kendim için söyleyim, ben başka yerde nefes alamıyorum.* İstanbul'a falan gidiyorum ama 2 günden fazla dayanamıyorum." (K 7)
>
> "Yok, hayır. Yani *bizim burada bir düzenimiz var*" (K 11)
>
> "Yoo, *kendi memleketimizi seviyoruz, bırakmak istemiyoruz*." (K 15)
>
> "Hayır, *asla hiç düşünmedik*." (K 16)
>
> "Hiç, yok. Ben memleketimi çok seven bir insanım. Ben gezmeyi çok seven bir insanım. Çok başka şehirlere gittim, gezdim. *Ama hiç buradan taşınmak gibi bir niyetim yoktu*" (K 19)
>
> "*İnsan kendi memleketi gibi var mı?* Hatay, asla!" (K 22)

Öte yandan bazı katılımcılar, deprem sonrası yaşanan zorluklar ve güvenlik sorunları nedeniyle bir göç planını gündeme almışlardır. Özellikle çocukların geleceği ve güvenliği adına göç etmeyi düşünen katılımcılar, deprem sonrası ortamın sağlıksızlıkları, ekonomik zorluklar ve psikolojik etkiler gibi unsurlar nedeniyle, göçün gerekli olduğu fikrini benimsemişlerdir. Ancak bu kişiler, göçün sadece geçici olabileceğini ve buranın kalıcı terk edilmesinin düşünülmediğini ifade etmişlerdir.

> "Deprem öncesi hayır, şu an için benim şahsi fikrim ben istiyorum. İskenderun olur, Adana olur, Mersin olur. Çünkü [duraksayarak] yani *benim bir çocuğum var ve onun geleceği için en iyi şekilde, en iyi şartlar altında bence, şu an çünkü burada öyle bir şey yok.* Hani çocuk sadece burada yıkılan binaları, enkazları gördükçe psikolojik olarak etkilendiği için, onun geleceği için buradan gitmeyi istiyorum şu an. Tek neden bu" (K 20)
>
> "Depremin etkisi büyük ölçüde oldu, *hani depremden dolayı buradan göç etmeyi istedik.* Çünkü şu ana kadar bile 8 ay geçmiş durumda yemek problemi var, toz problemi var, asbestten korkuyoruz, enkazlar hala kaldırılıyor döküm sahaları vs. ve

> özellikle buradaki insanların davranışları fırsatçılık vb. yani bu nedenlerden, şahsen şu an hala güzel bir fırsat gelse ben yok demem" (K 21)

Bu bağlamda bazı katılımcılar, özellikle çocuklarının geleceği ve güvenliği gibi gerekçelerle kalıcı olmasa da geçici bir göç planını gündeme almışlardır. Deprem sonrası yaşam koşullarındaki belirsizlik, ekonomik güçlükler, çevresel sağlık tehditleri ve toplumsal yapıdaki bozulmalar, kentte kalma kararını sorgulatmakta; bireyleri daha güvenli ve öngörülebilir alanlara yöneltmektedir. Ancak dikkat çekici biçimde, bu göç eğilimi kalıcı bir kopuş anlamına gelmemekte; aksine mevcut koşullar iyileştiğinde kente dönme arzusu korunmaktadır.

Katılımcıların bu geçici göç planlarına rağmen, geleceğe dair belirsizlikler karşısında kentte kalma olasılıklarını nasıl değerlendirdikleri ise bir başka önemli tartışma konusudur. Bu çerçevede, olası bir yeni depreme ilişkin duygu, düşünce ve hazırlık düzeyleri, kentle kurdukları bağın gelecekteki sürekliliğini de şekillendirebilmektedir.

Yeni Bir Deprem Olursa Kentte Kalmaya Dair Anlatılar

Katılımcıların yeniden deprem durumunda verecekleri tepkiler, mekânsal ve psikolojik faktörlerin karmaşık etkileşimini yansıtmaktadır. Ev ve memleketle kurdukları bağlar, aile sorumlulukları, kültürel aidiyet ve psikolojik iyileşme, kalma kararlarının temel motivasyonlarıdır. Ancak ekonomik koşullar ve yaşam alanı yetersizlikleri gibi dış etkenler de bu kararları önemli ölçüde etkiler. Çoğu katılımcı, kalmayı tercih etmenin sadece fiziksel mekân kaybıyla değil, duygusal bağlar ve toplumsal aidiyetle ilgili olduğunu vurgulamaktadır. Afet sonrası güvenlik konusundaki farkındalık, deneyimlerle pekişmiş bir psikososyal hazırlık sürecini beraberinde getirmektedir. Katılımcılar, önceki deneyimlerinden ders alarak daha bilinçli ve stratejik hareket etmeyi planlamakta, böylece travmalarını aşmaya yönelik içsel bir hazırlık göstermektedirler.

> "Eğer depreme dayanıklı bir yerde kaldığımı düşünüyorsam burada kalmaya devam ederim. *Yani sonuç olarak bir kere o tecrübeyi yaşadım. İlk baştaki toyluğum yok, neyi nasıl yapacağımı daha iyi biliyorum.* En azından evden çıkarken bile ilk neyi alacağımı en önemli şeyin ne olduğunu daha iyi biliyorum. O yüzden öyle bir şey düşünmüyorum" (K 1)

> "Yok, *burada kalırım ama bu sefer gerçekten bütün her şeyi burada yaşarım. Çadırımı kurarım elimden ne geliyorsa uğraşırım.* Bundan daha büyük nasıl bir deprem olabilir ki? Depremi yaşasam bile çadırda yaşıyorum sonuçta. Ki alıştık zaten gerçekten. Ben mesela konteynerde kalıyorum artık ve eve çıkma gibi bir fikrim

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 641-676
https://doi.org/10.53376/ap.2025.23

> yok artık. Katlı evlerde yokum artık. Prefabrik düşünüyorum" (K 19)

Afet sonrası afet mekânında kalma kararı, pek çok katılımcı için aile bağları ve psiko-sosyal destek ile şekillenmektedir. Aile dayanışma örüntüsünün ve psikolojik güvencenin başlangıç noktası haline gelmiştir.

> "Tekrar böyle bir deprem olursa yaşayabileceğimizi düşünmüyorum. Diyelim ki oldu ve yaşadık. Şu an burada evimiz sağlam olduğu için kalıyoruz. Bir sonraki depremde Allah göstermesin eğer olursa ve evimiz giderse ya da kalabileceğimiz bir alan kalmazsa yüksek ihtimal gideriz. *Zaten burada kalmamızın en büyük sebeplerinden biri çekirdek ailede, birinci dereceden akrabaların burada olması. Bizi birbirimize bağlayan, tutan şey bu*" (K 3)

Deprem sonrası afet mekânında kalmayı tercih eden bazı katılımcılar için, *memleket* ve *doğduğum yer* kavramı güçlü bir aidiyet duygusu yaratmaktadır. Kalma nedeni memlekete ve köklere duyulan güçlü bağdır. Buradaki ifade, afet sonrası bireylerin sadece bir mekânda kalmakla kalmayıp, aynı zamanda kültürel kimliklerini, toplumsal aidiyetlerini ve geçmişlerini sürdürme isteklerinin de yansımasıdır. Bu aidiyet duygusu, yalnızca fiziksel bir mekân değil, kültürel ve duygusal bağlarla şekillenen bir karar olarak öne çıkmaktadır.

> "Hani *memleketimde kalmak isterim.* Tabii ne olacağını da bilmediğim için başka yere de gitmek istemem. Ama buradaki imkânlar ne olur tekrar bir depremi yaşarsak nasıl oluruz, düşünemiyorum. Ama sanırım *burada çadırda kalmayı tercih ederim*" (K 2)

> "Kalırım, hayır gitmem. *Ben vatanımı bırakıp gitmem.* Burayı bırakmam ne olursa olsun" (K 5)

> "Ya açıkçası o anki psikoloji o anki durum… Ha bir de şöyle bir şey de vardır, *insanın doğup büyüdüğü yer bambaşkadır*" (K 21)

> "*Memleketim yerle bir olsa bile* ben bir daha memleketimden başka bir yere çıkmam" (K 18)

Afet sonrası kalma kararı, mekânsal koşulların yanı sıra ekonomik zorluklar ve alternatif yaşam alanı eksikliğiyle de şekillenmektedir. Katılımcılar, ekonomik imkânların kısıtlılığı ve taşınma seçeneklerinin azlığı nedeniyle bölgeden ayrılmayı düşünmemektedir. Ekonomik sıkıntılar, yerinden edilme kararında belirleyici bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, yeni bir deprem durumunda çadır, konteyner veya prefabrik ev gibi geçici çözümlerle mekânsal esneklik gösterme eğilimi de dikkat çekmektedir.

> "Yani yapacak bir şey yok. Yine burada kalacağız, *şartlar bu şekilde. Çünkü denedik olmadı. Biz memur değiliz, tayin isteyip başka bir yerde hayat kuralım. Özel sektör olduğu için ticaret yaptığımız için* buradayız" (K 14)

> "Şimdi kendim için söylüyorum *tekrar bir deprem olsa gidebileceğim bir yerim yok*" (K 15)

> "Nereye gideceğiz ki? *Hangi parayla?...* Ya, hem maddi imkânsızlıktan hem de ben başka yerde, yani bilmiyorum düşünemiyorum bir hayat" (K 22)

Bazı katılımcılar için, yeni bir deprem olsa dahi afet mekânında kalma kararı, hayatta kalma duygusuyla ilişkilidir. Bu düşünce, afet sonrası kalmayı tercih eden bireylerin, psikolojik dayanıklılık ve hayatta kalma güdüsü ile hareket ettiklerini, aynı zamanda yaşadıkları travmatik deneyimlerin üzerlerinde bırakmış olduğu kaybetme korkusunu içselleştirdiklerini göstermektedir. Bu durum, afet sonrası insanların psikolojik olarak yaşadıkları travma karşısında gösterdikleri hayatta kalma refleksi ve ölümle yüzleşme gibi güçlü bir psikolojik durumu yansıtır.

> "Yani bir insanın başına bir şey gelecekse, her yerde gelebilir. Zaten en büyük örneği insanlar en güvenli sandıkları yataklarında can verdiler. *Kimse kendini, kendiyle koruyamaz bence. Teslimiyet bence en büyük korkudan daha güvenli. Ben yine kalırdım o yüzden.* Şartlar tabii ki bilemezsin nasıl olur ama kaçtığım şey deprem olmazdı" (K 11)

Bazı katılımcılar, yeniden deprem olsa da geçmiş deneyimlerden ders alarak yaşamlarını sürdürmeyi planlamaktadır. Zorluklara rağmen kararlı bir tutumla geleceğe umutla bakmak ve başarı odaklı olmak önemli bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, yerel halkın dayanışma gücü ve kültürel aidiyetin, afet sonrası yaşamda güçlü bir motivasyon kaynağı olduğu vurgulanmaktadır.

> "Yani kalmayı düşünmekten ziyade, eğer tekrar yaşarsak, *iki elle sarılmışsam dört elimle sarılırım*" (K 9)

> "Yok, yine burada kalmaya devam ederim. Çünkü deprem öldürmüyor, insan hatası öldürüyor. Eğer gerçekten kendimi güvende hissedersem, evimin ya da kaldığım herhangi bir yerin sağlamlığından eminsem kalmaya devam ederim. *Çünkü Hatay insanları başka yerde yapamaz.* Medeniyetler şehri burası, Alevi'si Sünni'si Hristiyan'ı Yahudi'si hepimiz burada kardeş gibiyiz. Mesela diğer şehirler böyle değil, kendi insanını tutuyor, depremzedelere ev vermeyen oluyor. Biz yapamıyoruz gerçekten. Hatay Hatay'ı kaldırır" (K 17)

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 641-676
https://doi.org/10.53376/ap.2025.23

4. TARTIŞMA

Bu çalışmada, katılımcıların deprem sonrası ev, kent ve memleket algılarına dair çeşitli görüş ve değerlendirmeleri ele alınmıştır. Bu bağlamda, afet sonrası mekân algılarının, bireylerin sadece fiziksel çevre ile değil, aynı zamanda kültürel miras, sosyal ilişkiler ve geçmiş deneyimlerle de derinden bağlantılı olduğu görülmüştür. Depremin yarattığı travma ve kayıplar, bireylerin evlerine ve yaşadıkları kentlere duydukları bağlılıkları daha da derinleştirmiştir. Ev, sadece bir barınma alanı olmaktan çok, duygusal, kültürel ve kimliksel bir anlam taşımaktadır. Ayrıca, kentte kalma ya da kentten göç etme gerekçeleri, bu travmatik sürecin etkisiyle şekillenmiştir. Katılımcıların deprem sonrası yaşadıkları mekânsal değişiklikler, yalnızca fiziksel anlamda değil, aynı zamanda duygusal ve kültürel boyutlarda da önemli dönüşümler yaratmıştır. Bu dönüşümler, afetin yarattığı belirsizlik ve kayıplar karşısında bireylerin aidiyet duygularını koruma, yeniden inşa etme ve yeni yaşam alanlarıyla kimliklerini uyumlandırma çabalarını içermektedir. Bu bağlamda, ev ve kent algıları, kişisel, toplumsal ve ekonomik faktörlerin kesişim noktasında şekillenmektedir.

Katılımcıların ev algısı, büyük ölçüde kişisel ve duygusal bir düzeyde şekillenmektedir. Ev, yalnızca bir barınma alanı değil, aynı zamanda kimlik, aidiyet ve kültürel bağların merkezidir. Bu bağlamda, "ev" kavramı, "yuva", "huzur", "kimlik" gibi soyut kavramlarla özdeşleştirilmiştir. Katılımcılar, evlerini sadece bir fiziksel yapı olarak görmemekte; ev, aynı zamanda bir ailenin çocuklarını büyüttüğü, geçmişin izlerini taşıyan ve kültürel bağların kurulduğu bir mekân olarak tanımlanmaktadır. Depremin getirdiği yıkım, yalnızca fiziksel bir binanın kaybı değil, bireylerin duygusal dünyasının da sarsılması anlamına gelmektedir (Pala, 2015). Evin yıkılması, katılımcıların geçmişlerine, ailelerine ve kişisel tarihsel bağlarına büyük bir darbe indirmiştir (Duruel, 2023). Bu noktada, "ev" kelimesi, yalnızca bir mekân değil, aynı zamanda bireylerin geçmişlerine dair sembolik bir anlam taşır (Sır vd., 1998). Özellikle Hatay gibi kültürel olarak zengin ve köklü geçmişe sahip bölgelerden gelen katılımcılar için ev, doğup büyüdükleri yerin bir parçasıdır ve bu yerle olan kültürel bağları pekiştiren önemli bir unsurdur (Yurtseven ve Oğuz, 2021). Ev, bu bireyler için sadece bir mekân olmanın ötesinde, kimliklerini ve aidiyetlerini ifade ettikleri bir semboldür (Özbey, 2022). Afet sonrası dönemde bu kimliksel ve kültürel bağların sürdürülmesi, bireylerin psikolojik iyileşme süreçleriyle doğrudan ilişkilidir. Deprem sonrası bu kimliksel ve kültürel bağların korunması ihtiyacı, afet sonrası mekân değiştiren bireylerin sadece fiziksel barınma değil, aynı zamanda kimliklerini ve kültürel bağlarını sürdürme isteğiyle şekillenmektedir (UNFPA, 2023).

Katılımcıların kentte kalma ya da kentten göç etme gerekçeleri, büyük ölçüde güvenlik endişeleri ve ekonomik faktörlerle şekillenmektedir. Bu gerekçeler, bireylerin yaşadıkları travmaların, psikolojik durumlarının ve ekonomik koşullarının kesişiminde ortaya çıkmaktadır. Deprem sonrası, birçok katılımcı için kentte kalmak, güvenlik endişeleri nedeniyle imkânsız hale gelmiştir. Deprem riski, yeniden gerçekleşebilecek sarsıntılar ve yıkılacak binalar gibi faktörler, bireylerin kentten göç etmelerini zorunlu kılmıştır (Acarlı vd., 2019; Bali, 2020; Erdönmez ve Akı, 2005). Özellikle çocukların, yaşlıların ve sağlık durumu hassas olan bireylerin güvenliği, taşınma kararlarında etkili olmuştur. Bu durum, deprem sonrası kentte kalmanın ya da göç etmenin yalnızca fiziki değil, aynı zamanda psikolojik bir mesele olduğunu göstermektedir (Aker vd., 2005; Pala, 2015). Ayrıca, toplumsal dayanışma ve sosyal destek ağlarının varlığı, kentte kalma kararlarını olumlu yönde etkileyebilmektedir. Ekonomik faktörler, afetler sonrasında ortaya çıkan göç kararlarının temel belirleyicilerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Gerek geçmiş afetlerde gerekse Şubat 2023 depremleri sonrasında, özellikle iş imkânlarının daralması, geçim kaynaklarının kaybı ve ekonomik belirsizlikler, birçok bireyin yaşadığı kenti terk ederek başka bölgelere yönelmesine neden olmuştur (Peker ve Şanlı, 2022; Yılmaz ve Şikar, 2023).

Diğer yandan, geri dönmeyi tercih edenler için, kentteki yaşam koşullarının yeniden inşa edilmesi, iş imkânlarının tekrar oluşturulması ve normal yaşamın sağlanması önemli bir motivasyon kaynağı olmuştur. Hatay gibi köklü bir geçmişe ve güçlü kültürel bağlara sahip bölgelerde, birçok katılımcı memleketlerine duydukları bağlılık nedeniyle, deprem sonrası da yaşadıkları yeri terk etmeme yönünde bir eğilim göstermektedir. Bu durum, afet sonrası yer bağlılığı, aidiyet ve kültürel süreklilik gibi unsurların göç kararlarını doğrudan etkilediğini ortaya koymaktadır (Arslan ve Ünlü, 2010; Tercan, 2008). Memleketin, sadece bir yerleşim alanı değil, aynı zamanda bir kimlik ve kültür merkezi olarak görülmesi, kentten göçü engelleyen önemli bir faktördür. Hatay'daki güçlü sosyal ve kültürel bağlar, birçok bireyin deprem sonrası başka bir yerde yaşamayı reddederek kentte kalmayı ve evlerini yeniden inşa etmeyi tercih etmelerine neden olmaktadır. Bu tercihler, afet sonrası yaşanan travmaya rağmen toplumsal bağların ve aidiyetin güçlendiğine işaret etmektedir. Bu tür kararlar, yalnızca fiziksel mekâna yönelik bir bağlılığı değil, aynı zamanda o yerle kurulan kimliksel, tarihsel ve duygusal bağların sürekliliğini ifade eder. Massey'nin (1991, 1994, 2005, 2007) yerin toplumsal inşası, yer duygusu ve mekânın kimlikle kurduğu ilişkiler üzerine geliştirdiği kuramsal yaklaşımlar, yerin yalnızca coğrafi bir konum değil, çok katmanlı sosyal ilişkilerin ve aidiyetin düğümlendiği bir alan olduğunu ortaya koyar. Lefebvre'nin (2023) mekânın toplumsal üretimi yaklaşımı ise, mekânın

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 641-676
https://doi.org/10.53376/ap.2025.23

fiziksel olmanın ötesinde, ekonomik, ideolojik ve kültürel süreçlerle sürekli olarak yeniden şekillendiğini gösterir.

Bunun yanında, Bachelard'ın (2020) "ev" kavramına dair düşünceleri, evin sadece barınma işlevinden çok daha fazlası olduğunu, bireylerin hatıralarını, aidiyet duygusunu ve varoluşsal güvenlik ihtiyacını biçimlendiren temel bir mekân olduğunu vurgular. Ev, Bachelard'a göre, insanın iç dünyasının somutlaşmasıdır; afet sonrası ev kaybı, sadece fiziksel bir yıkım değil, bireyin kendini tanımladığı ve varlığını hissettiği temel mekânsal deneyimin yitirilmesidir. Bu kuramsal çerçevede, Hatay'daki bireylerin afet sonrasında evlerinde kalmayı ve yeniden inşa etmeyi tercih etmeleri, sadece maddi bir tercih değil; aynı zamanda kimlik, aidiyet ve psikolojik iyileşme süreçlerinin derin bir ifadesi olarak anlaşılabilir.

Kentten göç eden bireyler, genellikle katılımcılar tarafından anlayışla karşılanmıştır. Katılımcılar, göçü zorunlu bir hareket olarak değerlendirerek, göç edenleri durumla ilgili suçlamamışlardır. Bulut ve Akın (2020), deprem öncesi dönemde geçim sıkıntısı, barınma sorunları ve temel yaşam ihtiyaçlarının karşılanamaması gibi nedenlerin göç kararlarında etkili olduğunu belirtmektedir. Benzer şekilde, Hatay'da da deprem sonrası dönemde bu sorunların devam ettiği ve göç etme kararlarında önemli bir rol oynadığı gözlemlenmektedir. Depremin yarattığı bu koşullar, insanların kentten göç etmelerini zorunlu kılarken, katılımcılar bu durumu bir mecburiyet olarak kabul etmekte ve göç edenleri suçlamamaktadırlar (Özbek ve Enginkaya, 2024). Katılımcıların çoğu, Hatay'a geri dönmeyi ve orada yeniden hayat kurmayı arzulamaktadırlar. Hatay'a duyulan bu bağlılık, sadece sosyal ve kültürel bağlarla değil, aynı zamanda kişisel tarih ve ailevi bağlarla da bağlantılıdır (Alver, 2010; Özkul ve Aydın, 2019). Ancak, geri dönüşün mümkün olabilmesi için kentteki yaşam koşullarının iyileştirilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bu durum, göç edenlerin geri dönme umudu taşırken, aynı zamanda yaşadıkları travmanın etkisiyle kentteki yaşam koşullarının normalleşmesini beklemelerini de göstermektedir (Kalin, 2005; Karazincir, 2024; Ökten Sipahioğlu, 2024).

Deprem öncesi dönemde, katılımcıların büyük bir kısmı göç etmeyi düşünmemiştir. Hatay'a olan bağlılık, burada yaşamayı tercih etme ve başka bir şehirde yaşamayı düşünmeme katılımcıların günlük yaşamlarının temel bir bileşeniyken deprem sonrası yaşanan travmanın etkisiyle bu bağlılık ve aidiyet duygusu, dinamik bir dönüşüm sürecine girmiştir. Arslan ve Ünlü (2010) ile Tercan'ın (2008) çalışmaları doğrudan Hatay bağlamını içermemekle birlikte, bu çalışmaların ortaya koyduğu güçlü duygusal bağ ve geri dönüş isteği kavramları, Hatay depremi sonrası dönemde yaşanan toplumsal ve psikolojik dinamiklerin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda, söz konusu kuramsal çerçeve ve

bulgular, Hatay özelinde geliştirilen analizlerde de anlamlı bir referans noktası oluşturmaktadır.

Katılımcıların, yeni bir deprem durumunda kentte kalmaya dair görüşleri, büyük ölçüde güvenlik endişeleri ve önceki deneyimlerine dayanmaktadır. Deprem sonrası, güvenli bölgelerde kaldıkları takdirde, bazı katılımcılar kentte kalmayı tercih edeceklerini belirtmişlerdir (DİSK, 2023). Bu, onların güvenlik önlemlerine dair daha bilinçli ve hazırlıklı hale geldiklerini, aynı zamanda daha güvenli bir yaşam alanı arayışında olduklarını göstermektedir.

Bu çalışma, deprem sonrası ev, memleket ve kent algılarının, duygusal, kültürel ve ekonomik faktörlerle nasıl şekillendiğini göstermektedir. Bu bağlamda ev ve memleket algılarının, yalnızca fiziksel bir mekân olmanın ötesinde, kimlik, aidiyet ve toplumsal bağlarla derin bir şekilde ilişkili olduğunu iddia eden çalışmalarla (Deniz vd, 2017; Arıca vd., 2023) benzerlik taşımaktadır. Kentten göç ve dönüş kararları, bireylerin yaşadıkları travmaların, kayıpların ve yeniden kimlik inşa sürecinin bir parçası olarak şekillenmektedir. Katılımcılar, bu süreçte ev ve kentle olan ilişkilerini sorgulamış ve yeniden kurma çabalarına girmiştir. Bu da yine literatürle benzerlik taşıyan bir sonuçtur (Aktürk ve Albeni, 2002; Aker vd., 2002; Çavuş ve Kaya, 2024). Bu durum, afet sonrası toplumsal bağların, kültürel aidiyetin ve ekonomik koşulların ne denli önemli olduğunu gözler önüne sermektedir.

5. SONUÇ

Bu çalışma, Şubat 2023 depremlerinin etkilediği Hatay ilindeki bireylerin mekân ve kültürle kurdukları bağların, afet sonrası yeniden yerleşme kararlarında belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Depremin ardından, afetin yarattığı yıkım sadece fiziksel yapılarla sınırlı kalmayıp, bireylerin psikolojik, kültürel ve toplumsal bağlarını derinden sarsmıştır. Bu durum, mekânsal kayıpların ötesinde, bireylerin kimlik algılarını ve sosyal aidiyetlerini yeniden sorgulamalarına yol açmış, mekânın psikososyal işlevine dair yeni bakış açıları geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Ev, yalnızca bir barınma alanı olmaktan öte, bireylerin kimliklerini, kültürel geçmişlerini ve aidiyet duygularını ifade ettikleri bir mekân olmuştur. Hatay gibi tarihi ve kültürel olarak zengin bir bölgede, katılımcılar için ev, geçmişin izlerini taşıyan, kökenlerine dair güçlü bağları simgeleyen bir anlam taşımaktadır. Bu bağlar, afet sonrası yeniden yerleşme kararlarını yalnızca güvenlik ve ekonomik faktörlerle açıklamakla kalmamış, aynı zamanda derin duygusal ve kültürel dinamikler tarafından da şekillendirilmiştir; böylece afet sonrası mekân değişiklikleri, toplumsal kimlik ve kültürel süreklilik bağlamında yeniden anlam kazanmıştır.

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 641-676
https://doi.org/10.53376/ap.2025.23

Depremin yarattığı travma, bireylerin bulundukları mekâna dair aidiyet duygularını pekiştirmiş, birçok katılımcı, doğdukları yerden kopmayı reddetmiştir. Hatay'a olan bağlılık, sadece bir coğrafi aidiyet değil, aynı zamanda bireylerin kimliklerinin ve sosyal bağlarının güçlendiği bir alan olmuştur. Çalışmanın bulguları, özellikle memleketlerinde kalmayı tercih edenlerin, fiziksel ve ekonomik iyileşme koşullarından çok daha derin bir duygusal ve kültürel bağ kurduklarını göstermektedir. Bu bağlamda, afet sonrası yerleşim kararları, bireylerin psikolojik dayanıklılıklarını ve kültürel dirençlerini yansıtarak, mekânın iyileştirici ve bütünleştirici işlevlerini ön plana çıkarmaktadır. Bu kişiler, evlerini yeniden inşa etme kararını, sadece barınma ihtiyacını karşılamak için değil, aynı zamanda kültürel kimliklerini sürdürmek adına da almışlardır.

Diğer taraftan, kentten göç eden bireyler ise daha çok geçim sıkıntısı, güvenlik kaygıları ve fiziksel mekânın taşıdığı risklerden dolayı bu kararı almışlardır. Ancak, göç edenlerin çoğu, kendi memleketlerine dönme umudunu taşımakta, afet sonrası yaşadıkları travmaların etkisiyle kentteki yaşam koşullarının iyileşmesini beklemektedirler. Bu durum, göç kararlarının salt dışsal koşullarla değil, aynı zamanda bireylerin içsel bağlılık ve aidiyet çabalarıyla şekillendiğini göstermekte, göç edenlerin de psiko-sosyal bağlarını koparmadığını ortaya koymaktadır.

Depremin bireylerin mekânla kurdukları psiko-sosyal bağlar, kültürel aidiyet ve kimlikler üzerindeki etkileri, yeniden yerleşme kararlarını derinden etkilemiştir. Afet sonrası süreçte mekân ve kültür aidiyeti, sadece bireysel iyileşmenin değil, aynı zamanda toplumsal yeniden inşa ve dayanışmanın temel yapı taşlarından biri olarak ortaya çıkmaktadır. Deprem sonrası mekân ve kültür aidiyeti, bireylerin travmalarını aşmalarına ve yeniden kimliklerini inşa etmelerine yardımcı olan önemli faktörlerdir. Bu bulgular, afet sonrası toplumsal bağların, kültürel kimliğin ve psikolojik iyileşmenin, mekân değiştirme süreçlerinde belirleyici olduğunu ortaya koymakta, aynı zamanda yerinden edilme ve yeniden yerleşme kararlarının yalnızca maddi koşullarla değil, derin ve çok katmanlı duygusal ile kültürel bağlarla şekillendiğini vurgulamaktadır. Bu çalışma, afet sonrası yerleşim kararlarını analiz ederken, kültürel dinamiklerin ve duygusal bağların göz önünde bulundurulmasının önemini bir kez daha gözler önüne sermektedir. Afet yönetimi ve kentsel planlama politikalarında bu duygusal ve kültürel boyutların dikkate alınması, insan odaklı müdahalelerin geliştirilmesi açısından kritik bir gerekliliktir.

Bu bulgular ışığında, afet sonrası mekân tercihleri yalnızca ekonomik ve fiziksel koşullara indirgenemez; aksine, mekânsal aidiyet ve kültürel bağların göz ardı edilmesi, müdahalelerin etkinliğini ve toplumsal iyileşme süreçlerini olumsuz

etkileyebilir. Afet yönetiminde ve yeniden yerleşim politikalarında, bireylerin psikolojik ve kültürel ihtiyaçları öncelikli olarak dikkate alınmalıdır. Çalışma, afet sonrası yerinden edilme süreçlerinin salt bir fiziksel yer değiştirme değil, aynı zamanda kimlik ve aidiyet krizleriyle de bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle, müdahalelerde sadece barınma sağlanması yeterli olmayıp, sosyal dayanışmayı ve kültürel sürekliliği destekleyen stratejiler geliştirilmelidir. Son olarak, afetlere müdahalede mekânsal planlamanın insani ve kültürel boyutları göz önünde bulundurulmadığında, bireylerin psikososyal iyileşme süreçleri gecikmekte ve toplumsal çözülmeler yaşanmaktadır. Bu çalışma, afet sonrası yerleşim kararlarının karmaşık yapısını anlamak için çok disiplinli yaklaşımların zorunlu olduğunu vurgulamaktadır.

KAYNAKÇA

Acarlı, Belma, Tuğba Kiper ve Aslı Korkut (2019), "Kent Meydanlarının Fiziksel Mekân Kalitesi: İstanbul Taksim Meydanı ve Yakın Çevresi", Kent Akademisi, 12 (1): 29-41.

Ager, Alastair ve Alison Strang (2008), "Understanding Integration: A Conceptual Framework", Journal of Refugee Studies, 21 (2): 166–191.

Aker, A. Tamer, Betül Çelik, Dilek Kurban, Turgay Ünalan ve H. Deniz Yükseker (2005), Türkiye'de Ülke İçinde Yerinden Edilme Sorunu: Tespitler ve Çözüm Önerileri (Türkiye: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı).

Aker, Tamer, Bilgin Ayata, Melih Özeren, Behice Buran ve Ayşenur Bay (2002), "Zorunlu İç Göç: Ruhsal ve Toplumsal Sonuçları", Anadolu Psikiyatri Dergisi, 3 (2): 97−103.

Akış, Tamer (2016), Kentsel Mekân ve Yerinden Edilme: Sosyal Bağların Kopuşu (İstanbul: İletişim Yayınları).

Aktürk, İsmail ve Mesut Albeni (2002), "Doğal Afetlerin Ekonomik Performans Üzerine Etkisi: 1999 Yılında Türkiye'de Meydana Gelen Depremler ve Etkileri", Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, 7 (1): 1-18.

Alver, Köksal (2010), "Mahalle: Mekân ve Hayatın Esrarlı Birlikteliği", İdealkent Dergisi, 2: 116-139.

Almedom, Astier M. (2005), "Social Capital and Mental Health: An İnterdisciplinary Review of Primary Evidence", Social Science and Medicine, 61 (5): 943–964.

Arıca, Fatih, Cevahir Çakır ve Dilek Yelda Kağnıcı (2023), "Kırılgan Gruplar Özelinde Afetlerde Psikososyal Hizmetler", Afet ve Risk Dergisi, 6 (1): 176-187.

Arslan, Hakan ve Alper Ünlü (2010), "Afet Sonrası Yeniden Yapılanma Sürecinde Yer Değiştirme ve Yere Bağlılığın Değerlendirilmesi: Düzce Örneği", İTÜ Dergisi, 9 (1): 43-53.

Arslan, Zerrin (2025), "Şubat 2023 Depremlerinin Otoetnografisi: Zorunlu Göç ve Dayanıklılık Hikayesi", REFLEKTİF Sosyal Bilimler Dergisi, 6 (1): 191–212.

Avar Arslan, Adile (2010), "Lefebvre'in Üçlü-Algılanan, Tasarlanan, Yaşanan Mekân Diyalektiği", Ankara Mimarlar Odası Yayını, 17: 45-59.

Bachelard, Gaston (2020), Mekânın Poetikası (İstanbul: İthaki Yayınları) (Çev. Alp Tümertekin).

Bali, Meltem (2020), "Ayvansaray Mahallesi Örneğinde Kentsel Yenileme Sürecinin Mekân ve İnsan Odağında İncelenmesi", Kent Akademisi, 13 (1): 97-111.

Birgün (2023), ''Deprem Sonrası Büyük Göç: Çözüm mü, Yeni Sorunlar mı?'', https://birgun.net/makale/deprem-sonrasi-buyuk-goc-cozum-mu-yeni-sorunlar-mi-422004 (11.12.2023).

BM (2005), "Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler Açıklayıcı Notlar", BM Brooking Enstitüsü Yerinden Olma Projesi (Ankara: İmaj Kitabevi) (Çev: Kerem Altıparmak).

Bulut, Yakup ve Akın Soner (2020), "Göçe İlişkin Kavram ve Kuramlar", Bulut Y. ve Akın S. (Der.), Yerel, Ulusal ve Küresel Boyutlarıyla Göç ve Mülteci Sorunu (Konya: Çizgi): 71-110.

Çavuş, Kadir Kaya ve Ahmet Afşin (2024), "Afetler, Depremler ve Kitlesel Zorunlu Göç Akınları: Kahramanmaraş Merkezli Depremler Üzerinden Bir Değerlendirme", Afet ve Risk Dergisi, 7 (1): 195-209.

Çoban Keneş, Hatice (2019), "Türkiye'de Zorunlu Göç Mağduru Çocuklar: Çatışmalar ve Yıkımlar Nedeniyle Kendi Evinde Mülteci Olmak", Mülkiye Dergisi, 43 (3): 625-656.

Orhan, Deniz, Mehmet Zeydin Yıldız, Suvat Parin ve Rıdvan Erdoğan (2017), "Deprem ve Göç: 2011 Van Depremi Örneği", Social Sciences Studies Journal, 3 (7): 1426-1444.

Dilekli Karatay, Zeynep ve Çilmi Mehmet (2024), "Deprem Sonrası Yaşanan Zorunlu Göç ve İstihdam Problemi", Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 15 (1): 314-333.

DİSK (2023), ''Depremin Yaralarını Sarmak ve Ülkeyi Yeniden Kurmak için Acil Sosyal Politika Talepleri'', https://disk.org.tr/wp-content/uploads/2023/02/DEPREM_SosyalPolitika_01.pdf (09.10.2023).

Duruel, Mehmet (2023), "Afetlerde Göçmen Olmak: 6 Şubat Depremi Hatay Örneği", Mukaddime, 14 (2): 227-255.

Erdönmez, Ebru ve Altan Akı (2005), "Açık Kamusal Kent Mekânlarının Toplum İlişkilerindeki Etkileri", Megaron YTÜ Mim. Fak. e-Dergisi, 1 (1): 67-87.

Fullilove Thompson, Mindy (1996), "Psychiatric İmplications of Displacement: Contributions from the Psychology of Place", American Journal of Psychiatry, 153 (12): 1516–1523.

Garay, Juan, Juan Cepeda, Carlos Martínez ve Kyoji Sassa (2019), ''Spatial and Temporal Patterns and the Socioeconomic Impacts of Landslides in the Tropical and Mountainous Colombian Andes'', Disasters, 43 (4): 887–911.

Gruebner, Oliver, Sarah R. Lowe, Martin Sykora, Ketan Shankardass, S. Vivek Subramanian ve Sandro Galea (2021), ''Space–time Dependence of Emotions on Twitter after a Natural Disaster'', International Journal of Environmental Research and Public Health, 18 (6): 3170.

Hobfoll, E. Stevan vd. (2007), "Five Essential Elements of İmmediate and Mid-term mass Trauma İntervention", Washington: Psychiatry, 70 (4): 283–315.

Inter-Agency Standing Committee (IASC) (2007), Guidelines on Mental Health and Psychosocial Support in Emergency Settings (Ceneva:IASC).

Kalin, Walter (2005), "Refugee Resettlement: The Role of Social Networks and Job Information Flows in the Labor Market", Journal of Refugee Studies, 18 (2): 158-175.

Karazincir, Ece Serap (2024), "Deprem ve Göç İlişkisi", Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 15 (1): 366-383.

Lefebvre, Henri (2023), Mekânın Üretimi (İstanbul:Sel Yayıncılık) (Çev. Işık Ergüden).

Massey, Doreen (1991), "Place and Power: The Geometries of Migration", Critical Dialogues (Agenda Publishing): 355-366.

Massey, Doreen (1994), Space, Place and Gender (University of Minnesota Press).

Massey, Doreen (2005), For Space (London: Sage Publications).

Massey, Doreen (2007), World City (Cambridge: Polity Press).

Meriläinen, Elina ve Miika Koro (2021), "Data, Disasters, and Space–time Entanglements", International Journal of Disaster Risk Science, 12: 157–168.

Moulton, Susan M. (2015), "How to Remember: The Interplay of Memory and Identity Formation in Post-Disaster Communities", Human Organization, 74 (4): 319–328.

Oktay, Derya (2011), "Kent Kimliğine Bütüncül Bir Bakış", İdealkent Dergisi, 3: 8-19.

Ökten Sipahioğlu, Buket (2024), "Göç ve Afet İlişkisi: Deprem Göçü", Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 15 (1): 292-313.

Özbek, Tuğba ve Ebru Enginkaya (2024), "Pazaryeri Çevrelerindeki Kırılganlığın Yerinden Edilme Deneyimi Üzerinden Bir Değerlendirmesi", Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7 (2): 119-130.

Özbey, Kerem (2022), "Kent, Mekân, Sınır ve Kimlik: Türkiye'de Kentsel Kimliklerin İnşasında Kentsel Sınırların Rolü", Kent Akademisi, 15 (4): 1959-1974.

Özkul, Osman ve Tuğba Aydın (2019), "Kent ve Mahalle Kültürü Arasındaki Fikirtepe", Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi, 12 (1): 82-103.

Pala, Asena (2015), "Yerinden Edilme ve Yeniden Yurtlanma: Zorunlu Göç ve Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Evin Kaybı ve Yeniden Kuruluşu", Moment Dergi, 2 (1): 81-99.

Peker, Ayşe Esra ve İrem Şanlı (2022), "Deprem ve Göç İlişkisi: 24 Ocak 2020 Elazığ Deprem Örneği", Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 6 (1): 125-154.

Petrovic, Sonja (2019), ''A Sense of Communal Belonging in Digital Space: The Case of the 3.11 Disaster'', New Voices in Japanese Studies 11: 74-98.

Petrovic, Sonja (2021), ''Collective Belonging and Experiences of the Mediated Disaster: Recollections of Media Users in post-3.11 Japan'', The University of Melbourne School of Culture and Communication/Asia Institute, 21 (3).

Prewitt Diaz, Joseph (2008), "Sense of place: Community-based psychosocial support programs", Australasian Journal of Disaster and Trauma Studies, 1.

Ren, Zhengjia, Junwei Guo ve Chunsong Yang (2020), "Loss of homeland: a qualitative study of the changes in perception of relocated Sichuan earthquake survivors with posttraumatic stress disorder", BMC Psychiatry, 20: 392.

Sır, Aytekin, Bayram Yener ve Mustafa Özkan (1998), "Zorunlu İç Göç Yaşamış Bir Grupta Travma Sonrası Stres Bozukluğu Üzerine Bir Ön Çalışma", Türk Psikiyatri Dergisi, 9: 173−180.

Tan, Yu Jie, Kai Yuan Lian ve Jing Liu (2019), ''Spatial–temporal snapshots of global natural disaster impacts revealed from EM-DAT for 1900–2015'', Geomatics, Natural Hazards and Risk, 10 (1): 912–934.

Tercan, Binali (2008), Afet Bölgelerinde Yeniden Yerleştirme ve İskan Politikaları: Doğubayazıt Afetzede Yerleşim Alanları Uygulama Örneği (Yayınlanmamış Doktora Tezi) (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Tiryaki Yenilmez, Dilek (2023), "Deprem ve Göç İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", Akademik Düşünce Dergisi, 7: 39-52.

TÜİK (2023), "İç Göç İstatikleri", https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ic-Goc-Istatistikleri-2023-53676 (02.02.2025).

UNFPA Türkiye (2023), "Türkiye Depremi Durum Raporu", https://turkiye.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/turkiye_tr_sitrep4.pdf (03.10.2023).

Varol, Nehir ve Timur Gültekin (2016), "Etkin Bir Göç Faktörü: Afetler", AÜDTCF Antropoloji Dergisi, 32: 43-51.

Yılmaz, Gamze Gaye ve Ahmet Şikar (2023), "Afetlerin Etkilerinin Zorunlu Göç Bağlamında İncelenmesi: 2023 Kahramanmaraş Depremi'', Afet ve Risk Dergisi, 6 (4): 1247–1268.

Yurtseven, Başak ve Dicle Oğuz (2021), "Kentsel Yeşil Alanlarda Göçmenlerin Mekân Algısı ve Davranış Biçimlerindeki Değişimlerinin Değerlendirilmesi", Kent Akademisi, 14 (4): 1251-1269.

Xie, Yizhou, Yu-Dong Wei ve Meng Wang (2022), ''Unveiling Spatial Patterns of Disaster İmpacts and Recovery Using Credit Card Transaction Fluctuations'', Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science, 49 (8): 2207–2223.

Araştırma Makalesi / Research Article

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 677-707
https://doi.org/10.53376/ap.2025.24

REXX SİNEMASI'NIN SON PERDESİ: SİNEMADA MEKÂNSAL KAYIP VE TOPLUMSAL HAFIZA

THE FINAL ACT OF REXX CINEMA: SPATIAL LOSS AND SOCIAL MEMORY IN CINEMA

Esra KÖTEN* & İsmail Burak MALKOÇ**

ÖZ

Bu çalışma, sinemanın sanatsal sürekliliğinde fiziksel mekânların önemini tartışarak, kültür üretiminin mekânsallığına dikkat çekmektedir. Sinemada mekânların rolünü ve bu mekânların yitirilmesinin sinema kültürü ile bağlantısının nasıl olduğunu anlamak amacıyla, Rexx Sineması'nın kapanma ve yıkım süreçleri, Kadıköylülerin toplumsal tepkileri üzerinden sosyolojik bir perspektiften ele alınmıştır. X platformundan seçilen 80 gönderi ve yorum incelenmiş; "nostalji ve kişisel bağlar", "kayıp ve üzüntü", "rant ve öfke," "kültürel değer kaybı", "yıkımın başlaması", "hukuki ihlal", "şehir hakkı ve direniş" ve "nostalji ve veda" temaları belirlenmiştir. Bulgular, Rexx'in sinemanın festivaller ve bağımsız yapımlar gibi sanatsal ifadelere ev sahipliği yapan bir alan olarak kolektif bir hafıza oluşturduğunu, kapanmasının ve yıkımının ise bu kültürel üretimin mekânsal temelini tehdit ettiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rexx Sineması, Kadıköy, Kolektif Hafıza, Hafıza Mekânı, Kültürel Miras.

---

* Prof. Dr., Bağımsız Araştırmacı, esrakoten@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0157-6074.
** Dr. Öğr. Üyesi, Doğuş Üniv., Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye, ibmalkoc@dogus.edu.tr, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8550-3085

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 30.04.2025
Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 21.07.2025

ABSTRACT

This study draws attention to the spatiality of cultural production by discussing the importance of physical spaces in the artistic continuity of cinema. In order to understand the role of spaces in cinema and how the loss of these spaces relates to cinema culture, the closure and demolition processes of Rexx Cinema are discussed from a sociological perspective through the social reactions of Kadıköy residents. 80 posts and comments selected from the X platform were analysed and the themes of 'nostalgia and personal ties', 'loss and sadness', 'rent-seeking and anger', 'loss of cultural value', 'initiation of demolition', 'legal violation', 'right to the city and resistance' and 'nostalgia and farewell' were identified. The findings reveal that Rexx creates a collective memory as a space that hosts artistic expressions of cinema such as festivals and independent productions, while its closure and demolition threaten the spatial basis of this cultural production.

Keywords: Rexx Cinema, Kadıköy, Collective Memory, Memory Space, Cultural Heritage.

Kaldık biz boynu bükük Kadıköy çarşısında,
Düşlerinizi (…) sessizce temizleyiniz."
Kesmeşeker

GİRİŞ

2020 Nisan ayında kapanan ve Aralık ayında etrafı güvenlik amacıyla çevrilen Kadıköy Rexx Sineması'nın, 2024 Eylül ayında İstanbul Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun binanın "kültürel varlık" olmadığına karar vermesiyle, yıkımının önünde bir engel kalmamış ve yıkım 2025 Mart ayında başlamıştır. Bir sinema salonu yalnızca film izlenen bir bina değil, aynı zamanda etkileşimlere sahne olan bir "sosyallik alanı" (Vitrinel, 2020), bir "ortak kullanım" mekânı (Castells, 1997) ve bir "kamusal alan"dır (Habermas, 2004). Dahası, "kamusal" olanın yalnızca kamu/devlet hizmeti anlamına gelmediğini; salt yüz-yüze politik tartışmaları içermediğini; kent mekânında -sokaklarda, kafelerde ve elbette sinemalarda- karşılaşan, etkileşen ve zamanla ortak bir yaşama kültürü üreten kentlileri konu aldığını vurgulamak önemlidir (Lefebvre, 2011; Sennett, 2013). Mekân yalnızca bir yapı değil, bir toplumsal kurgu, içinde yaşayanların anlam yüklediği, okuduğu, hatırladığı bir semboller ağı, adeta bir "ortak dil" özelliğindedir (Halbwachs 2023; Lynch, 2023; Nora, 2022); dolayısıyla mekâna doğrudan müdahaleler veya dolaylı da olsa ayrıcalıklıların lehine işleyen

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 677-707
https://doi.org/10.53376/ap.2025.24

mekânsal dönüşümler, kolektif hafıza ve dile yapılmış dışsal müdahaleler niteliğindedir (Çavdar ve Tan, 2023). Yıkılan her bina, kapanan her sokak sinemasıyla mekânsal dilden bir kelime daha silinmekte; böylece toplum da konuşmaktan, uzlaşmaktan, müşterek yaşama kültüründen giderek uzaklaşmakta, kamusallık tahrip olmaktadır. Dolayısıyla Rexx Sineması'nın önemi, yalnızca temsil ettiği sanatsallıktan veya tarihî, mimarî değerinden[1] değil; aynı zamanda toplumun bir aradalığının, hafıza ve rutinlerinin ayrılmaz bir parçası, "şehrin ruhu" (Rossi, 1983: 130) olmasından kaynaklanmaktadır. Dahası, sokak sinemalarının, değişim değerindense kullanım değerini öncelediği ve sanatsallığı öne koyan İstanbul Film Festivali, Film Ekimi gibi festivallerin, Başka Sinema gibi bağımsız film dağıtımcılarının öncelikli tercihleri olduğu düşünüldüğünde (Sancar, 2023), ortadan kalkan her sokak sineması, sinema sanatının da AVM sinemalarına, piyasa taleplerine giderek daha bağımlı kılınacağı endişesini doğurmaktadır.[2]

Neoliberalizmin yalnızca değişim değerini referans alan ve kullanım değerini hiçe sayan akılsallığının (Dardot ve Laval, 2018; Harvey, 2023) hem sinema/kültür alanı hem de kent mekânı üzerindeki baskısı, "küçük" sokak sinemalarını çift taraflı sıkıştırmakta, büyük ve/veya küresel sermaye tarafından yutulmalarına yol açmaktadır. Rexx Sineması'nın kapanmasının nedeni bölgede yaşanan mekânsal "soylulaşma" sonucu işletmecinin kirasını karşılayamaz bir duruma sürüklenişidir, ancak sinemanın neden yeterince bilet satamadığı sorusunun cevabı Türkiye sinema endüstrisindeki yapısal ekonomik süreçlerde aranmalıdır. Dolayısıyla Rexx Sineması'nın yıkımına giden süreci kavramak hem kent hem de sinema piyasalarını dikkate almayı gerektirmektedir.

Sinema endüstrisini konu alan eleştirel ekonomi politik yaklaşım, yapım, dağıtım ve gösterim sektörlerinde yoğunlaşan ve birer "süzgeç" işlevi görerek küçük sinema işletmelerini saf dışı bırakan tekelleşmiş sermaye gruplarını eleştirisinin merkezine taşımaktadır (Herman ve Chomsky, 1988; Mosco, 2009). Türkiye sinema endüstrisi konu edildiğinde, 1980'lerde Türkiye'nin yabancı sermayeye tanıdığı serbestlik sonucu, küresel yapım şirketlerinin, diğer bir deyişle küresel "medya oligopolünün" (McChesney, 2014; Thompson, 2019), yerli yapımları *bitirdiği* tartışması yaygındır (Karabağ ve Bugey, 2023; Tüzün, 2013). Yalnızca küresel sermayeye ayrıcalık tanıyan neoliberal politikalar değil, 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile birlikte kültürel alanı baskı altına alan otoriter rejim, aynı zamanda televizyonun yaygınlaşarak evlerin merkezine yerleşmesi ve yükselen

[1] 1962 yılında "Reks" ismiyle açılan sinema, 2006'da "Rexx" ismini almıştır. Binanın tarihi ve mimarî değerine dair geniş bilgi için bkz. (Sezginalp, 2018).
[2] Başka Sinema'nın (t.y.) güncel salon anlaşmaları, AVM sinemalarına mecbur kalma eğilimini gözler önüne sermektedir.

video kaset piyasası da Türkiye sinemasının krizini pekiştirmiştir. Bu dönemde yalnızca sinema yapımı değil "seyri" de bu krizden nasibini almış (Özgür, 2022); özellikle taşrada ve Eskişehir, Malatya, Ordu, Adana gibi küçük şehirlerde yer alan sinema salonları birer birer kapanarak spor salonu, depo, düğün salonu gibi yeni mekânsal kullanımlara açılmış (Kaya, 2017: 132-133; Diken Yücel, 2022; Özsoy, 2024; Şanlıer Yüksel ve Çam, 2019a, 2019b); Zeki Demirkubuz ve Nuri Bilge Ceylan gibi dönemin önemli yönetmenlerinin filmleri de bu bağlamda salon ve seyirciden ziyade festivalleri temel alarak kurgulanmışlardır.

Bu çalışma yerli "yapım" piyasasını değil kapanmış bir sinema işletmesini konu aldığından, özellikle "dağıtım" ve "gösterim" sektörlerine odaklanmak gerekmektedir. Neticede Rexx Sineması bağımsız *Arthouse* yapımcılarca tercih edilmişse de çoğunlukla *Blockbuster* filmler[3] gösteren bir sinema olmuş, filmleri mevcut küresel tekellerden tedarik etmiştir. Sinema endüstrisinde esas değer "dağıtım" sektöründe üretilmektedir (Ölmez ve Karaca, 2023). Örneğin 2024'teki Türkiye yapım ve dağıtım şirketi hasılatları karşılaştırıldığında; yapım şirketlerinin yaklaşık 2 trilyon TL ile (Boxofficeturkiye, t.y.-a) dağıtım şirketlerinin yaklaşık 5 trilyon TL'lik hasılatlarının (Boxofficeturkiye, t.y.-b) oldukça gerisinde kaldıkları görülmektedir. Türkiye sinema dağıtım sektörünün bugünkü tekelleşmiş yapısı, 2000'lerin başındaki bütünleşmeler sonucu ortaya çıkmıştır. 2001'de kurulan *Cinebonus* sinemalarının sahibi *Mars Cinema Group*, 2005'te *Cinemaxx*, 2011'de *AFM* sinemalarını bünyesine katarak *Cinemaximum* markası altında faaliyet göstermeye başlamıştır. 2016'da Güney Kore menşeli *CJ CGV* tarafından satın alınan grup, *CGV Mars Cinema Group* olarak anılmaya başlanmış ve bugün *Paribu Cineverse* markasıyla faaliyet göstermektedir (Karabağ ve Bugey, 2023; Tüzün, 2013). *CJ Holding*, aynı zamanda bir diğer büyük dağıtım grubu *CJ ENM*'nin de sahibidir (Özdurak, 2020). *UIP TR*, *Paramount* ve *Universal* yapımlarının ABD dışı dağıtımını üstlenen şirketin Türkiye ayağıdır. Yerli bir şirket olan *TME Films* 2023'te, yakın zaman öncesine kadar filmlerini kendi dağıtan *Sony* ve *Warner Bros.* ile Türkiye dağıtım hakları için anlaşmış (Sancar, 2023), böylece hasılatını üçe katlamıştır. Bu şirketlerin 2024 hasılatları karşılaştırıldığında, toplam hasılattan *UIP TR*'nin %37 ile en yüksek payı aldığı; *TME Films*'in %26 payla ikinci, *CJ* grubunun -*ENM* ve *GGV* toplam- %20 payla üçüncü sırada olduğu; sektöre yeni giren *A90 Pictures*'ın ise ancak %14 pay alabildiği görülmektedir (Boxofficeturkiye, t.y.-b).

[3] "Blockbuster" kavramı ticari amaçla, büyük yapımcılarca yapılmış büyük bütçeli filmleri; "arthouse" kavramıysa sanatsal kaygılarla, bağımsız yapımcılarca yapılmış genelde düşük bütçeli "festival filmleri"ni işaret etmektedir.

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 677-707
https://doi.org/10.53376/ap.2025.24

Dağıtım sektöründeki tekelleşme problemi önemlidir, zira dağıtımcılar "gösterim" sektörü üzerinde salon sahipleriyle "paket anlaşmalar" gerçekleştirerek[4] veya birtakım teknolojik olanaklara -perde genişliği, üç boyutlu gösterim vb.- sahip olmayan salonlara film tedarik etmeyerek egemenlik kurmaktadırlar (Karabağ ve Bugey, 2023). 2023 itibariyle Türkiye'de bulunan toplam 2618 sinema salonunun 676'sının İstanbul'da yer aldığı bilinmektedir (TÜİK, 2023). Gösterim sektörüne egemen olan *Paribu Cineverse* (t.y.-a) 2025'te 634 salona sahip olduğunu belirtmiştir. Bu sayı İstanbul'daki sinema salonlarının 2023 yılı toplamına yakındır. Dahası *Paribu Cineverse*'ün İstanbul'daki sinema işletmelerinin tamamı AVM binalarında bulunmaktadır (t.y.-b). 2018'de Türkiye'deki sinemaların %80'inin AVM'lerde bulunduğu (Vitrinel, 2020) ve İstanbul'daki 501 salon sayısıyla sokak sinemalarının, 2210 salona sahip AVM sinemalarının oldukça gerisinde kaldığı belirtilmiştir (Yurtseven, 2020). Türkiye'de 2000 yılında yalnızca 33 olan AVM sayısı, 2024'te 445'e varmıştır (İstanbul Planlama Ajansı, 2024) ve neredeyse tümünde, mevcut dağıtım tekelleriyle ilişkili birer gösterim işletmesi bulunmaktadır. Tekelleşmiş sermayece desteklenen ve *uygun fiyatlara daha yüksek eğlence* sunan AVM sinemalarının egemenliğinde, sokak sinemalarının tutunabilmelerinin giderek zorlaştığı açıktır (Kaya, 2017; Şanlıer Yüksel ve Çam, 2019b: 315-316); Rexx Sineması'nın masraflarını karşılayacak kadar dahi bilet satamayacak bir noktaya sürüklenişini buradan okumak mümkündür.

Sinema endüstrisindeki tekelleşme bir yana, Rexx Sineması'nın kazancının masraflarını karşılamaya neden yetmediği sorusunun yanıtı, kent ekonomi politiği tartışması kapsamında aranabilir. Kapitalizm ve kentsel dönüşüm ilişkisini inceleyen eleştirel yaklaşımlar ağırlıkla, devlet ve/veya tekelleşmiş sermaye gibi büyük aktörlerin kâr amaçlı müdahaleleriyle yıkılan, dönüşen mekânlara veya "soylulaştırma" sonucu yerinden edilen yoksul/dezavantajlı gruplara odaklanmaktadır (Kahraman, 2023; Şen, 2016). Piyasa mantığını hayatın her alanına yayan neoliberalizm, tüm mekânsal kullanımları da değişim değeri bağlamında dönüştürmektedir (Buğra ve Savaşkan, 2015; Çetken, 2017; Kahraman, 2023). Kâr potansiyeline sahip her mekânın yatırıma açılması anlamına gelen "Neo-Şehirleşme" (Harvey, 2019: 56) politikaları, 1980'ler ve 2000'lerde Türkiye'nin egemen kent politikası olmuş ve inşaat sektörü bir rant üretim motoruna dönüşmüştür (Bora, 2013; Kuyucu ve Ünsal, 2011). Kâr edebileceği sürece bir bina veya arazinin *emeğin yeniden üretimine* hizmet eden bir

[4] 2018'de *CGV Mars*'ın patlamış mısır beraberinde kampanyalı sinema biletleri satarak yapımcıların payını kısması ve kârını artırması iddiaları "Patlamış Mısır Krizi" olarak bilinmektedir (Erem, 2019). Kriz "Sinema Filmlerinin Değerlendirilmesi, Sınıflandırılması ve Desteklenmesini Düzenleyen Kanun"da değişikliklere gidilmesiyle sonuçlanmıştır.

müşterek kullanım alanı -park, konut, okul, vb.- olup olmadığına bakmayan sermaye (Castells, 1997; Stavrides, 2025: 28), mümkünse kent merkezlerindeki rant değeri yüksek boş arazileri, değilse, yıkılması meşru "köhnemiş" binaları gözüne kestirmektedir. Mekânı yalnızca meta olarak gören -tekelleşmiş- sermaye devletçe de desteklenmiş, *kamu-özel ortaklıkları* ile birçok mahalle ve tarihî bina "kentsel dönüşüm" süreçleri sonucu yıkılmış, yerlerine yeni inşaatlar yapılmıştır (Balaban, 2023). Kentsel dönüşümle artı sermayenin emilmesi süreçleri sonsuz bir "yaratıcı yıkım" eşliğinde işlemekte, en büyük gayrimenkul rantıysa el konulan müşterek alanlardan elde edilmektedir (Castells, 1997; Harvey, 2019, s. 130; Lees, 2008).

Devlet ve tekelleşmiş sermaye denklemden çıktığında "soylulaştırma" yerine "soylulaşma" olarak isimlendirilen, mekânın ve mekânın ruhunun belirli bir büyük aktör olmaksızın dönüştüğü bir süreç ortaya çıkmaktadır. Bir bölgedeki konutların parça parça yenilenmesiyle konut kiralarının artması, konutlara yüksek gelirli grupların yerleşmesi, tüketim pratiklerinin dönüşmesi, harcama kapasitesinin artması ve paralel olarak işyeri kiralarının yükselmesiyle bölgedeki işletmelerin de dönüşmesi süreci, bu biçimde "kendiliğinden" bir soylulaşmayı tanımlamaktadır (Erkilet, 2023: 135). İstanbul'un Cihangir, Kuzguncuk, Yeldeğirmeni gibi mahallelerinde yaşanan süreç böyledir (Şen, 2016; Uysal, 2006). Piyasanın *görünmez elinin* adeta bir doğa yasasıymışçasına sorgulanmaksızın kabul edilişi (Marx, 2021: 81-84), arz-talep mekanizmaları sonucu kent mekânının dönüşümünün de olumlu ve "doğal" gibi algılanmasına yol açmaktadır (Bilgin, 2013: 23; Şen, 2016: 134). Ancak ortada doğrudan ve açık bir dönüştürücü aktör olmamasına rağmen, bölgenin küçük işletmeleri, kiraları karşılayamadıkları veya büyük sermayeli işletmelerle rekabet edemedikleri için yerlerinden olmaktadırlar.[5]

İlçeler bazında istatistiklere erişilemese de İstanbul'a dair veriler 2019'dan bu yana kurulan 230 bin esnaf işletmesinin yalnızca 67 bininin *aynı kişice* ve *aynı biçimde* işletilmeye devam edildiğine işaret etmektedir (TESK, t.y). Kapanma/devir hacimlerinin bu denli yüksek oluşunu, kent rantının küçük işletmeleri nasıl baskıladığının göstergesi olarak yorumlamak mümkündür.

[5] Başıbüyük, Tarlabaşı, Sulukule, Fikirtepe gibi "gecekondu" mahallelerinin devlet-sermaye ortak müdahaleleri sonucu dönüşümleri ve yerinden edilen mahalleli hakkında oldukça geniş bir literatür mevcuttur. Ancak benzer müdahaleler sonucu yerinden edilen esnafa örnek olarak *İnci Pastanesi* verilebilir; 2012 yılında pastanenin yer aldığı Beyoğlu, İstiklal Caddesi'ndeki Serkildoryan binası tıpkı Emek Sineması sürecinde bahsedileceği gibi yenileme alanı ilan edilerek yıkılmış, pastane taşınmak zorunda kalmış, bina ise yalnızca ön cephesi korunarak bir AVM'ye dönüştürülmüştür (Çam ve Karayel, 2022). Bu süreç, yine Beyoğlu, İstiklal Caddesi'nde yer alan, uzun yıllar varlıklarını sürdürmüş ve fakat bölgede süregiden soylulaşma paralelinde giderek artan kiraları karşılayamadıkları, çevreye açılan zincir mağazalarla/kitapçılarla rekabet edemez hale geldikleri için kapatmak zorunda kalan *Pandora Kitabevi*, *İstiklal Kitabevi* ve *İstavrit Kitabevi* gibi kitapçıların hikâyelerine oldukça benzemektedir (Oylum, 2022).

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 677-707
https://doi.org/10.53376/ap.2025.24

Sayılar ve iş kolları bilinmese de özellikle -Rexx'in de yer aldığı- Kadıköy'ün merkez mahallelerindeki yayalaştırılmış alanlarda geleneksel esnafın yerli veya yabancı "zincir" mağazalarca yerinden edildiğini gösteren çalışmalar bulunmaktadır (Duygun ve Koçyiğit, 2021; Özdemir ve Selçuk, 2021).

Kadıköy gibi rantın yüksek olduğu bölgelerde, kira artışlarına ve piyasa taleplerine ayak uyduramayan ve kullanım değerini önceleyen küçük işletmelerin yerlerinden olması ve yerlerini değişim değerini önemseyen, özdeş ve gelip geçici işletmelerin alması problemi önemlidir. Sermayenin egemenliğinde, nasıl "kültür endüstrisi" sinema perdesindeki "her şeye benzerlik bulaştırıyorsa" (Adorno ve Horkheimer, 2010), tüketim çerçevesinde "tasarlanan" kent mekânı da aynı tek tipleşmeden mustarip olmakta ve "yaşanan" bir mekân olma özelliğini giderek kaybetmektedir (Lefebvre, 2014). Sokakların "AVMleşmesi" (Erkip, 2019) sürecinden Rexx Sineması da nasibini almış, Kadıköy'ün soylulaşmasıyla mülk sahibi vakıf yeterli kira geliri elde edemez olmuş, işletmeciyse daha yüksek kira ödeyebilecek kâra sahip olmadığından sinemayı kapatmıştır (Özyurt, 2024).

Bu noktada kent mekânının ve içindeki nesnelerin yalnızca alınır-satılır birer "meta" olmadıkları, toplumca üretildikleri ve kullanıldıkları ölçüde, toplumun tarih, kültür ve hafızasını yansıttıkları vurgulanmalıdır. Lefebvre (2011: 7-15) Marx'ın "değişim" ve "kullanım" değeri ikiliğini referans alarak bir "kent" ve "şehir" ikiliği kurgulamaktadır: onun için mekân bir toplumsal üretim, bir kurgudur; ancak mekânın, ayrıcalıklılarca avantajlarına işleyen üretim ilişkilerini yeniden üretmek amacıyla "sokağa karşı" bir "kent" olarak mı, yoksa içinde yaşayanlarca kullanım amaçları, anlam dünyaları beraberinde "sokaktan yana" bir "şehir" olarak mı üretildiği karşıtlığı oldukça önemlidir (2011: 22-24). Kent, bir "tasarlanan mekân" (2014) olarak yalnızca gündelik yaşamı tüketime yönlendirme amaçlı üst-yapısal bir kurgudur ve ideolojiktir (2016: 68). Öte yandan, "yaşanan" mekân olan şehir (2014: 68, 101), dışsal bir gücün arzusu çerçevesinde değil, yaşayanların gündelik pratikleri ile birlikte anlam kazanmış, sermayenin değil toplumsal olanın üretildiği bir *karşılaşma* alanıdır.

"Kentsel hafıza" anlatılarının vurgusu da benzerdir. Örneğin Halbwachs (2023: 31-42), hafızanın toplumsallık ve ortak bir geçmiş gerektirdiğini ve bu ortak geçmişin mekânda, özellikle de kentin taşlarında somutlaştığını ifade etmektedir (2023: 162-166). Halbwachs'a göre "Kent sakinleri … ciddi milli, siyasi, dini olaylara kıyasla; bir sokağın, bir binanın yok oluşuna karşı çok daha hassastır" (2023: 163). Toplumsal hafızanın aktarımında ritüellerin/anmaların etkisine odaklanan Connerton (2019: 12-13) da bu etkinliklerin sürekli tekrarlandığı mekânların, tapınakların, anıtların ve meydanların, "toplumun anımsaması" süreçlerindeki öneminin altını çizmektedir (2019: 72-76). "Kültürel bellek"

kavramıyla Assmann (2022: 46) ise, bir topluluğun tarihini ve kimliğini işaret eden ve içinde yaşadığı mekânda cisimleşen sembollere odaklanmakta ve hatıraların yaşanan bir mekâna dayandığını vurgulamaktadır (2022: 47). Bu bağlamda kenti, kişiye kimliğini, norm ve değerlerini sürekli yeniden hatırlatan sembollerle örülü bir metin, bir dil olarak anlamak mümkündür. Kentin bir dil olarak anlaşılması fikri Nora'nın (2022: 38) "hafıza mekânları" kavramıyla açılabilir. Nora, kent mekânındaki herhangi bir yer veya nesnenin "[toplumsal] hayalgücü ona sembolik bir hale kazandırdığında hafıza mekânı haline" geleceğini söylemektedir. Lynch'in (2023: 3) sözleriyle, pek çok yaratıcının ürünü olan kent, kentlilerin gözünde "okunaklı … tanımlanabilir sembollerle bir doku oluşturup görsel olarak kavranabilir." Kent, toplumsal iletişimin sembolik ve semantik dayanağıdır, aşinalıkları, güven duygusunu ve sıcak yuva hissini taşıyan ortak bir zihinsel kurgudur (2023: 7-8). Kentin üzerinde yer alan her bir taş, yol, bina (2023: 51-80) her an yeniden okunan bir hikâye anlatır. Dolayısıyla kente karşı her dışsal müdahale, yıkılan her bina, "şehrin üzerine kurulu olduğu sivil dili yıkmaktır" (Çavdar ve Tan, 2023: 8). Güç veya kâr amaçlarıyla kalkışılan her dönüşüm, bir "unutturma" (Erman ve Özaloğlu, 2017: 9) ve "hafıza yıkımı" (Çetken, 2017: 91) çabasıdır.

Bu bağlamda Rexx Sineması, tıpkı diğer sokak sinemaları gibi, yalnızca bir seyir ve kültürel tüketim alanı değil, aynı zamanda sembolik bir hafıza mekânıdır. Sinema, mekânsallık ve toplumsallık bağlamlarını birleştiren "yeni sinema tarihi" çalışmaları bu çerçevede önemlidir. Yeni sinema tarihi yaklaşımı, film veya ekonomi merkezli bir sinema analizindense, filmlerin nerede, kimler tarafından ve hangi koşullarda izlendiğini (Maltby, Biltereyst ve Meers, 2011) ve özellikle seyir tecrübesinin izleyenlere neler hissettirdiğini, anımsattığını merkezine almaktadır (Kuhn, 2002; 2011). Sinema mekânlarının, yalnızca eğlence alanları veya bölgenin ekonomik ve sosyal refahında rol oynayan (Bennett, 2014) ekonomi öğeleri olarak değil, yeni sinema tarihi yaklaşımının da vurguladığı üzere (Kaya, 2017; Okumuş, 2022; Özgür, 2022; Özen, 2013: 163) aynı zamanda önemli sosyal etkileşim ve kültürel miras alanları olarak işlev gördüğünü gösteren önceki çalışmalar da bu salonların özellikle kolektif hafıza ve topluluk kimliği mekânları (Machado, 2020; Jones, 2003) olarak hizmet ettiğinin altını çizmektedirler. Örneğin, Liverpool'un Rialto Sineması'nı bir toplumsal hafıza mekânı olarak ele alan bir çalışma, sinemanın kişisel deneyimler ve kolektif hafıza ile nasıl ilişkilendirildiğini ve bu hafızaların sinemanın tarihi ve şehrin daha geniş bağlamından nasıl etkilendiğini ortaya koymaktadır (Mclver, 2009). Brezilya'da tarihi bir sinema salonu olan Cine Theatro Capitolio ile ilişkili toplumsal hafıza ve kimlik üzerine yapılan bir çalışma da bu sinema salonu ile ilgili anıların filmlerin kendisinden ziyade sosyal temaslar ve etkileşimlerle ilgili olduğunu

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 677-707
https://doi.org/10.53376/ap.2025.24

ortaya koymakta ve bu anıların çoğunluğunun çocukluk dönemine ait olmasının, sinema etrafında oluşan sosyal kimliğin güçlü bir nostaljik bileşeni olduğuna işaret ettiğini göstermektedir (Machado, 2020).

Toplumsal ve kolektif belleğin, sosyal etkileşimin, kültürel mirasın ve paylaşılan duyguların da mekânı haline gelen sinema salonlarının yıkılması, yalnızca kişisel anlatılarda nostaljik bir öğe olarak değil, toplumsal tarih bağlamında da bir kırılmaya yol açmaktadır. Bu sürecin dünyanın çeşitli bölgelerinde benzer örnekleri olması, küresel ekonomi ve kültür politikalarının yansımalarına işaret etmektedir. Örneğin, Montreal, Toronto ve Vancouver'daki sinema salonlarının kent yaşamındaki kültürel ve mekânsal önemini ve nihai düşüşlerini konu alan bir araştırma, bu salonların geçmişte kalabalıkların ve tüketicilerin örgütlenmesini simgeleyen çadırları ile eğlence ve tüketim yoluyla kent merkezlerine katkılarının altını çizmektedir (Moore, 2004). Eskişehir'deki bağımsız sinema salonlarının tarihsel süreç içinde yerini alışveriş merkezlerindeki sinema salonlarına bırakmasını konu alan bir çalışma da bu salonların sosyalleşme mekânlarından, kentsel mekândan ve hafızadan silinmeye doğru dönüşümüne dikkat çekmektedir (Üstün, 2018). Benzer biçimde, Delhi'deki Chanakya Sineması'nın yıkılmasının, şehrin kolektif hafızasında geçmiş bir dönemin sonunu simgelediği ve küreselleşmenin bir tarih öncesi olarak bu sinema salonunun mirasının kentsel kimlik ve toplumsal bellek üzerindeki etkisi vurgulanmaktadır (Sahu, 2018).

Bu çerçevede Türkiye'de en çok ses getiren ve kolektif hafızada yer eden örnek İstanbul Beyoğlu'ndaki Emek Sineması'nın yıkım sürecidir (Fırat, 2022; Öz ve Özkaracalar, 2021; Yasar, 2019). Neoliberal kent politikalarının ve devlet ile tekelleşmiş sermaye iş birliğinin doğrudan bir yansıması olarak okunması gereken süreçte İstanbul Beyoğlu'nda yer alan sinemanın bulunduğu ada 2006 yılında "yenileme alanı" olarak ilan edilmiş, sinema binası, çevresindeki tarihî binaların yalnızca ön cephelerinin korunması ile 2013 yılında yıkılmıştır. Sinema binasının yerinde bugün Grand Pera AVM yükselmektedir (Telatar, 2020). Emek Sineması'nın yıkılması süreci ile ortaya çıkan direnişleri, neoliberal kent politikalarına ve yerinden edilme süreçlerine karşı (Lees, 2008; Slater, 2009) kentin "gerçek" sahiplerinin müşterek mekânlarını ve kenti kullanım haklarını talep etmeleri (Mitchell, 2020: 36-37) bağlamında "şehir hakkı" (Harvey, 2019; Lefebvre, 2015) kavramı çerçevesinde okumak mümkündür.

Rexx Sineması, Dünyada ve Türkiye'de benzer süreçlerden geçen diğer sinemalar gibi, bir yandan sinema endüstrisindeki tekelleşmenin bir sonucu olarak kaybolan sokak sinemalarının, öte yandan kentsel rant arayışının bir sonucu olarak tükenen hafıza mekânlarının bir örneği olma özelliklerini taşımaktadır. Bu

kapsamda bu çalışmada, hem bir kültür ürünü olarak sinemaya ev sahipliği yapan hem de kent kültürü bağlamındaki anlamıyla önem taşıyan Rexx Sineması'nın kapanması ve yıkılması süreçlerinin sinema izleyicisinin ve özellikle de *Kadıköylülerin* [6] gündelik yaşam pratikleri ve hafızalarındaki anlamının, *X* platformundaki paylaşımların nitel analizinden elde edilen bulgular ışığında tartışılması amaçlanmıştır.

1. YÖNTEM

Bu çalışma, Rexx Sineması'nın kapanma ve yıkım süreçlerine dair sosyal medya platformu *X*'teki kamuoyu tepkilerinin incelenmesi yoluyla gerçekleştirilmiştir. Kadıköylülerin sürece dair ortak tepkilerine odaklanarak Rexx Sineması'nın bir "hafıza mekânı" olarak ortak hafıza ve rutinlerde ne biçimlerde cisimleştiğini ve nasıl bir önem taşıdığını göstermeyi amaçlayan bu araştırmada, niteliksel (Kümbetoğlu, 2012: 34) ve betimsel (Neuman, 2014: 54) bir yaklaşım benimsenmiş ve bu amaçla belirli zaman dilimlerinde (2020 ve 2025) konu hakkında *X*'te paylaşılan gönderiler ve yorumlar üzerinden kullanıcı algı ve tepkileri temalar çerçevesinde analiz edilmiştir. Analize konu olan yorum sahiplerinin ne kadarının Kadıköy'de ikamet ettiklerini veya kendilerini "Kadıköylü" olarak görüp görmediklerini bilmek mümkün olmamakla birlikte, bir temsiliyet veya genelleme kaygısı taşımayan bu araştırmada Rexx Sineması'nın yıkımını dert etmiş tüm yorum sahipleri mekânsal bağ çerçevesinde *Kadıköylü* olarak kabul edilmişlerdir.

Veri Toplama

Veri toplama süreci, *X* platformunda Rexx Sineması ile ilgili gönderilerin ve bunlara yapılan yorumların sistematik bir şekilde taranmasıyla gerçekleştirilmiştir. Analiz, sinemanın kapanma ve yıkılma kararlarının alındığı iki ana zaman dilimine odaklanmıştır: (1) Rexx Sineması'nın kapanma kararının alındığı 2020 yılı ve (2) yıkım tartışmalarının olduğu 2025 yılı. Veriler, *X* platformunun arama motoru ve *XIA Grok 3* kullanılarak toplanmış, içerik taraması yapılmıştır. Yalnızca "herkese açık" hesaplara ulaşılabilmesi nedeniyle tüm gönderilere erişim sağlanamamış, bu nedenle, analizde "amaçlı örnekleme" (Neuman, 2014: 322) yöntemi kullanılarak 40 gönderi ve 40 yorum belirlenmiştir. Örneklem seçimi, nitel araştırmanın tematik doygunluk ve veri zenginliği ilkelerine dayanmaktadır. *X* gibi dinamik bir sosyal medya platformunda evren büyüklüğünü tam olarak belirlemek mümkün olmasa da örneklem, "Rexx Sineması", "Reks Sineması",

[6] "Kadıköylüler" ifadesi ile yalnızca İstanbul'un Kadıköy ilçesinde ikamet edenler değil, Kadıköy'ün merkez mahallelerini veya orada yer alan hafıza mekânlarını, hayatlarının bir parçası olarak gören, Kadıköy'ün anılarında yer tuttuğu ve onunla bağ kurmuş herkes kastedilmektedir. Buna bağlı olarak, Rexx üzerine paylaşım yapanlar "Kadıköylüler" olarak kabul edilmiştir.

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 677-707
https://doi.org/10.53376/ap.2025.24

"Kadıköy sinema", "yıkım" ve "kapanma" gibi anahtar kelimeler kullanılarak sistematik bir şekilde filtrelenmiş; 2020 kapanma dönemi için 27 Mart-5 Nisan ve 2025 yıkım dönemi için 1 Ocak-14 Mart tarih aralıklarına odaklanılmıştır. Her iki dönemde en çok etkileşim alan (beğeni, yeniden yayınlama, yorum) 20'şer gönderinin ve her gönderi için birer yorumun seçilmesiyle, örneklem 40 gönderi ve 40 yorumdan oluşmuştur. Nitel araştırmalarda tematik doygunluğun 20-40 örnekle sağlanabileceği belirtilmektedir (Hagaman ve Wutich, 2017); bu çalışmada, 30 gönderi ve yorumdan sonra yeni temaların ortaya çıkmadığı gözlemlenmiş, ancak analiz derinliğini artırmak için toplam 80 paylaşım belirlenmiştir. Böylece, örneklem, evrenin temsiliyetinden ziyade, Rexx'e dair *X* platformunda yer alan ortak tepki, endişe ve söylemleri yakalayabilen pragmatik ve tematik bir yeterlilik sağlamıştır.

Veri Analizi

Örneklemi oluşturan 80 paylaşım, tematik analiz yöntemiyle işlenmiştir. Öncelikle, gönderiler ve yorumlar, tekrar eden kelimeler (örneğin, "üzücü", "kültür", "simge", "anılar", "rant") çerçevesinde kodlanmıştır. Ardından, kodlar, (örneğin, "nostalji ve kişisel bağlar", "kayıp ve üzüntü", "rant ve öfke") 8 tema altında gruplandırılmıştır. Tam veri erişimi sağlanamadığından, nicel veri analizi yapılmamış, tespit edilen gönderi ve yorumlar örnek teşkil edecek şekilde özetlenmiş ve yorumlanmıştır. Kodlar, temalar, her tema için örnek gönderi ve yorumlar Tablo 1'de listelenmiştir.

Tablo.1: Kod, Tema ve Örnek Gönderiler Listesi

Kodlar	Temalar	Açıklama	Örnek Gönderi	Örnek Yorum
Kapanma Dönemi (27 Mart-5 Nisan 2020)				
"gençliğim," "ilk," "anılar," "festival," "özeldi," "zaman makinesi"	Nostalji ve Kişisel Bağlar	Rexx'in bireysel, kolektif geçmişin sembolü olarak anılması; anılar, nostalji ön planda	"Rexx Sineması kapanmış… İlk festival filmimi orada izlemiştim, gençliğim gözümün önüne geldi."	"Ben de ilk sevgilimle orada buluşmuştum, şimdi o günler aklıma geldi."
"üzücü," "eksildi," "koptu," "acı," "burkuldu," "ışık söndü"	Kayıp ve Üzüntü	Duygusal boşluk ve sembolik kayıp duygusu baskın; bir dönemin sonu vurgusu	"Rexx'in kapanması o kadar üzücü ki, Kadıköy'ün ruhu bir parça eksildi."	"Üzgünüm, bir dönemin sonu gibi."
"rant," "beton," "yenildi," "feda," "para," "vicdansızlık"	Rant ve Öfke	Ekonomik çıkarlara öfke, kültürel değerin maddi kazanca kurban edildiği algısı	"Rexx Sineması da ranta yenildi, kirayı artırıp kapattılar."	"Rant her zaman kazanıyor, yazıklar olsun."

"kültür," "simge," "kalp," "yuva," "sanat damarı," "miras"	Kültürel Değer Kaybı	Rexx'in Kadıköy'ün kültürel kimliğindeki merkezi rolü, kaybının tehdit oluşturduğu düşüncesi	"Rexx gibi bir kültür merkezi kapanmamalıydı, Kadıköy'ün simgesiydi."	"Sinema kültürüne darbe vurdular."
Yıkılma Dönemi (1 Ocak-14 Mart 2025)				
"parça parça," "moloz," "başlamış," "duvarları," "toz bulutu," "hız"	Yıkımın Başlama sı	Fiziksel yıkımın somutluğu ve bunun yarattığı hayal kırıklığı ve duygusal çöküş	"Rexx Sineması parça parça aramızdan ayrılırken"	"Bu fotoğraf yüreğimi sızlattı, çocukluğum gidiyor."
"hukuksuz," "kaçak," "ruhsat yok," "pervasızlık," "adalet," "sessiz"	Hukuki İhlal	Yasal süreçlerin ihlal edildiği algısı, öfke ve yetkililere yönelik eleştiri	"Dava sonuçlanmadan yıkım başladı: Reks Sineması hukuksuzca yok ediliyor."	"Kaçak yıkım suçtur, yetkililer nerede?"
"miras," "direnmeliyiz," "kültür varlığı," "güçlendirme," "savaş," "ruhu"	Şehir Hakkı ve Direniş	Rexx'in korunabilir bir kültürel değer olduğu inancı, buna yönelik mücadele çağrısı	"Rexx'ten vazgeçilmez. Yüksek Mimar Yapıcı: 'Bu yapı bir kültür varlığı, güçlendirme yapılabilir.'"	"Güçlendirme mümkünken neden yıkım?"
"güle güle," "hatıram," "yuva," "okul," "ağır," "hayal"	Nostalji ve Veda	Yıkımla birlikte geçmişe veda ve anılar	"Güle güle Rexx. Sana sahip çıkamadık. Birçok favori filmimi bu sinemada keşfetmişimdir."	"Ben de öyle, Rexx bir okuldu adeta."

Sınırlılıklar

Bu çalışmanın yöntemsel sınırlılıklarının başında, araştırmanın yalnızca X platformundaki sosyal medya paylaşımlarına odaklanmış olması, dolayısıyla gerek Rexx Sineması'nın işletmeci/sahip/yöneticileri gerekse izleyicileri ve mahalle sakinleri ile görüşmeler yapılmamış olması gelmektedir. Bir diğer önemli sınırlılık, tam veri setine erişilememiş olmasıdır: X'in *API* politikaları ve *Grok 3*'ün tarama kapasitesi nedeniyle, tüm gönderilere ve yorumlara eksiksiz erişim sağlanamamıştır. Bu durum örnekleme yapılmasını gerekli kılmıştır. Çalışmanın yalnızca nitel veriye dayalı olması, derinlemesine bir analizi mümkün kılmış olmakla birlikte, nicel analiz yapılamadığından bulguların genellenebilirlik veya temsiliyet gibi bir iddiası bulunmamaktadır. Bir başka sınırlılık, gönderi sahiplerinin yaş, cinsiyet, sınıf gibi sosyo-demografik bilgilerinin bilinmiyor oluşudur. Ek olarak, 2025 verileri 14 Mart 2025'e kadar olan gönderileri kapsamakta olup, bu tarihten sonraki gelişmeler analize dahil edilmemiştir.

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 677-707
https://doi.org/10.53376/ap.2025.24

Etik Konular

Analizde, *X* kullanıcılarının gizliliği korunmuş ve yalnızca kamuya açık paylaşımlar dikkate alınmıştır. Gönderi sahiplerinin kişisel verileri (tam isimler ve kullanıcı adları) kullanılmamış; çalışma, etik araştırma ilkelerine uygun şekilde yürütülmüştür.

2. BULGULAR VE TARTIŞMA

Rexx Sineması'nın kapanma ve yıkım süreçlerine dair *X* platformunda paylaşılan gönderiler ve yorumlar üzerinden kullanıcı tepkilerini niteliksel ve betimsel bir yaklaşımla inceleyen bu çalışmada, 27 Mart-5 Nisan 2020 ve 1 Ocak-14 Mart 2025 olmak üzere iki zaman dilimine odaklanılmıştır. Toplam 80 örnek paylaşımdan elde edilen veriler bu dönemlerde öne çıkan dörder tema etrafında yapılandırılmıştır.

Kapanma Dönemi (27 Mart-5 Nisan 2020)

Rexx Sineması'nın 2020 yılının Nisan ayında kapatılması ve çok geçmeden etrafının bir inşaat alanı biçiminde çevrilmesiyle *X* paylaşımlarında, Rexx Sineması'nın paylaşım yapanların ortak hafızlarında ne kadar önemli bir yer tuttuğunu vurgulayan "nostalji ve kişisel bağlar"; bu kayıptan dolayı hissettikleri üzüntüyü içeren "kayıp ve üzüntü"; bu kaybın arkasında yatan piyasa süreçlerine dair farkındalıklarını ifade eden "rant ve öfke" ve kültürün sermayeye terk edilişine dair tepkilerini içeren "kültürel değer kaybı" olmak üzere dört tema ortaya çıkmıştır.

Nostalji ve Kişisel Bağlar: "Çocukluğumun bir parçası gitti"

Rexx Sineması'nın 2020'deki kapanma sürecine dair *X* platformunda ilk belirginleşen "Nostalji ve Kişisel Bağlar" teması, sinema mekânının çocukluk, gençlik, unutulmak istenmeyen anılar ve ilkler gibi hayatın geride kalmış önemli dönemlerini işaret ettiğini ve bu duygusal hafızanın birden çok kullanıcı tarafından paylaşıldığını göstermektedir. Bu tema kapsamındaki: "Rexx kapandı, çocukluğumun bir parçası gitti", "Rexx'te geçirdiğim her an özeldi, kapanması kalbimi kırdı", "Rexx benim için bir zaman makinesiydi, şimdi o zamanlar kayboldu", "Her köşesi bir hatıraydı, çok üzücü" gibi paylaşımlar, geçmişle bağın kopması veya *hafızanın silinmesi* bağlamında yoğun bir özlem ve hüzün içermektedir. Gönderilerdeki "ilk", "çocukluğum", "gençliğim" gibi nostaljik ifadelere, üzüntü, kalp kırıklığı, özlem, kayıp, kopuş gibi duygular eşlik ederken, "anılarımız", "festival", "buluşma" gibi ifadeler bu sinema mekânının ortak bir sembol olarak görüldüğüne de işaret etmektedir. Kullanıcıların "İlk kısa filmimi orada izlemiştim, ne günlerdi", "Superman'i ilk kez Rexx'te izlemiştim, anılarım

silindi sanki", "İlk festival filmimi orada izlemiştim, gençliğim gözümün önüne geldi" gibi gönderilerine eşlik eden "Rexx olmadan Kadıköy eksik kalır, ne güzel anılarımız vardı" gibi ifadeleri, sinemanın bireysel anılarda kalmayıp bir "hafıza mekânı" olarak öne çıktığını göstermektedir.

Halbwachs'un (2023) vurgusuyla hafıza, ortak bir geçmiş gerektirir ve mekânda somutlaşır. Ziyaretçilerinin "toplumsal hayalgücü"nün Rexx'i bir "hafıza mekânı" olarak sembolleştirdiği görülmektedir (Assmann, 2022; Nora, 2022). "Festival sabahlarını hatırladıkça ağlayasım geliyor" gibi yorumlar, bu kolektif belleğin (Connerton, 2019), ortak dilin (Lynch, 2023) yitiminin yarattığı duygusal boşluğu ifade etmektedirler. *Kadıköylüler* için sinemanın yıkımı, hayatlarındaki önemli bir olayın hafızalarından silinmesi, bir kelimenin dillerinden çıkarılması kadar vurucudur. Lefebvre'nin (2011, 2014) vurgusuyla mekânlar toplumsal kurgulardır; "ne güzel anılarımız vardı" ifadesi Rexx'in, *Kadıköylülerin* gündelik pratikleri ve ona verdikleri anlamla Kadıköy'ün "yaşanan" bir mekân olarak üretimindeki önemini göstermektedir. Dolayısıyla Rexx'in kaybı Kadıköy'ü sermayece "tasarlanan" bir mekâna dönüştürerek toplumsal kurguyu parçalamaktadır. *Kadıköylülerin* Rexx Sineması'nı, ona verdikleri anlamla, kolektif anılarıyla, gündelik pratikleriyle kendi ürettikleri toplumsal bir sembol olarak konumlandırdığı anlaşılmaktadır.

Kayıp ve Üzüntü: "İçim Burkuldu"

Kapanma sürecinde öne çıkan "Kayıp ve Üzüntü" teması, modern kent yaşamında mekânların bireyler ve topluluklar üzerindeki duygusal etkilerini ortaya koymaktadır. "İçim burkuldu", "sonu böyle olmamalıydı", "çok acı", "içimde bir şeyler koptu sanki", "çok üzücü" ve "çok kötü hissediyorum" gibi derin üzüntü, hayal kırıklığı ve çaresizlik içeren duygusal tepkiler, Harvey'nin (2014, 2019) modern kentlerin sürekli dönüşüm ve yıkım döngülerine yaptığı vurguyu ve kapitalist yeniden yapılandırmanın bireyler üzerindeki psikolojik yükünü yansıtmaktadır. Bireysel olumsuz duygular içeren gönderilerin yanında sıklıkla "Kadıköy'ün ruhu bir parça eksildi", "Kadıköy artık aynı olmayacak", "Rexx kapanmış, Kadıköy'ün ışığı söndü gibi" gibi ifadelerin de yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla sinemanın kaybının bireysel bir hüzünle birlikte kolektif bir yitimi de temsil ettiği görülmektedir. Kent yaşamı bireyleri duygusal mesafeye iterken (Simmel, 2009), Rexx gibi mekânlar bu mesafeyi aşan nadir bağlanma noktaları sunmaktadır; "Rexx gidiyor, elimizden hiçbir şey gelmemesi çok acı" ifadesi, bu bağlanma noktasının kaybıyla bireylerin kentsel yabancılaşmasının derinleştiğini göstermektedir. *Işığın sönmesi* metaforuysa bir yandan umutsuzluk ve karanlıkta kalma hissini anlatırken, öte yandan Giddens'ın (2020) ontolojik güvenlik kavramını çağrıştırmaktadır: *Kadıköylüler* için bir istikrar

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 677-707
https://doi.org/10.53376/ap.2025.24

ve güven alanı sağlayan Rexx'in kapanması bu güvenin sarsıldığını ima etmektedir. Bu bağlamda, Rexx'in kapanması, bireysel kayıp ve üzüntünün yanı sıra, benzer duyguların kolektif olarak paylaşıldığı bir zemine ve modern yaşamın kırılganlığına işaret etmektedir.

Rant ve Öfke: "Betona Boğacaklar"

Döneme dair ortaya çıkan bir diğer tema "Rant ve Öfke"dir. Bu tema, kent mekânında "değişim" değerinin "kullanım" değeri üzerindeki tahakkümünü ve buna karşı dile getirilen öfkeli tepkileri içermektedir. Türkiye'de toplumun, devlet ve -tekelleşmiş- sermaye ortaklığıyla rant yaratmak amacıyla yıkılan ortak kullanım alanlarına dair travmaları tazedir (Kahraman, 2023). Süreç "kendiliğinden" (Erkilet, 2023) de işlemiş olsa, paylaşım yapanlar nezdinde, Rexx süreci de tıpkı Emek Sineması süreci gibi büyük bir müdahaleci aktör içeriyor gibi algılanmış görünmektedir. Kullanıcıların "ranta yenildi, kirayı artırıp kapattılar", "yazıklar olsun" ve "bu nasıl bir vicdan?" gibi ifadeleri, sinemanın kâr arayışına kurban gitmesinin yoğun bir öfke uyandırdığını göstermektedir.

Gönderi sahiplerinin, kapitalizmin kentsel alanları geçici rant projelerine dönüştüren zaman-mekân sıkışması (Harvey, 2014) veya kaçınılmaz "soylulaşma" (Lees, 2008; Şen, 2016; Uysal, 2006) sonucunda Kadıköy'lerinin tanınmaz hâle geleceği kanaatinde olduğu anlaşılmaktadır. "Kadıköy'ü betona boğacaklar" ve "Kadıköy kaybediyor" gibi tepkiler, Rexx'in kapanmasının bu sıkışma ve soylulaşmanın bir sonucu olarak uzun vadeli toplumsal bağların kısa vadeli ekonomik çıkarlar uğruna yok edilmesine işaret etmektedir. Neoliberal kapitalizmin sermaye birikimi sürecinde kentin bir meta haline gelmesi süreci (Slater, 2009: 308) "Rant her zaman kazanıyor" ve "Kadıköy'ün ruhunu satıyorlar" gibi ifadelerle eleştirilmektedir. "Rexx'i rant uğruna feda ettiler, bu nasıl bir vicdan" ifadesi ahlaki bir sorgulamayı içerirken, "Rexx'i para için kapattılar" ve "kültür umurlarında değil" ifadeleri kârın kültüre üstünlüğünü eleştirmekte, "rantın zaferi", "ranta yenildi" ve "ranta kurban gidiyor" gibi sözcüklerin kullanımıysa sınıfsal güç eşitsizliklerini vurgulamaktadır. Bununla birlikte "rant" ve "para" vurgularına, "sessiz kalamayız", "dur demeliyiz" gibi ifadeler eşlik etmekte, böylece öfkeyle birleşen bir eylem çağrısı ortaya çıkmaktadır. Rexx meselesi çerçevesinde soylulaştırma sonucu yerinden edilen yoksullardan bahsedilemez belki, ancak hafızaları yerinden edilen Kadıköylülerden bahsetmek mümkündür.

Kültürel Değer Kaybı: "Sanat Damarı Kesilir"

Süreçte *X* platformunda öne çıkan bir başka tema "Kültürel Değer Kaybı"dır. Kullanıcıların "Rexx gibi bir kültür merkezi kapanmamalıydı,

Kadıköy'ün simgesiydi" gibi ifadeleri, sinemanın yalnızca bir eğlence alanı değil, toplumsal kültürün taşıyıcısı (Connerton, 2019) olarak algılandığını göstermektedir. Adorno ve Horkheimer'ın (2010) kapitalizmin kültürü tek biçimli hâle getirerek özgünlüğü yok etmesini içeren piyasa odaklı kültürel yozlaşma eleştirisi, "Sinema kültürüne darbe vurdular", "Rexx kapanıyor, festival filmlerini nerede izleyeceğiz?" ve "Bağımsız sinema için büyük kayıp" gibi tepkilerle yansıtılmıştır.

Paylaşımlarda, neoliberalizmin her şeyi "değişim değeri"ne indirgeyen akılsallığının, kamusal bir karşılaşma mekânı olan sinemayı da tüketim odaklı, tek biçimli ve bireyselleştirilmiş bir AVM tecrübesine indirgediğine dair bir algının güçlü olduğu görülmektedir. "Rexx Kadıköy'ün kalbiydi, bu kapanma hepimizi etkiler" ve "Kadıköy'ün ruhu zedelendi" gibi ifadeler, Rexx sinemasının Kadıköy'ün ruhunu (Rossi, 1983) bir arada tutan bir mekân olduğuna ve kaybının bu dokuyu tehdit ettiğine dair anlamlar taşımaktadır. "Kültür yuvası yok oldu" ve "Sanat için bir sığınak kayboldu" gibi tepkiler, sinemanın Kadıköylüler için bir güvenli alan, "sıcak bir yuva" (Lynch, 2023) sunduğunu, bu alanın yitimiyle anlam dünyalarının daraldığını ima etmektedir. Özellikle "sanat damarı kesilir" ve "bir bina değil, bir mirastı" gibi yorumlar, piyasayı değil sanatsallığı önceleyen *ArtHouse* filmlerin veya film festivallerinin (Sancar, 2023) Türkiye'nin oldukça tekelleşmiş sinema dağıtım ve gösterim sektörlerinde AVM sinemalarının insafına kalacağından, dolayısıyla bir sanat olarak sinemanın da darbe alacağından duyulan endişeleri göstermektedir. Yeni sinema tarihi çalışmalarının da vurguladığı üzere; gerek Türkiye dışında (Machado, 2020; Mclver, 2009; Jones, 2003; Raina ve Zia, 2025; Sahu, 2018) gerek Türkiye tecrübesinde (Diken Yücel, 2022; Fırat, 2022; Kaya, 2017; Öz ve Özkaracalar, 2021; Şanlıer Yüksel ve Çam, 2019a, 2019b; Üstün, 2018; Yasar, 2019) müşterek sokaklardan tüketim çerçevesinde örgütlenmiş binalara taşınan sinemalar kültürel üretimin de tahribatına yol açmıştır. Bu bağlamda, Rexx'in kapanması, bireysel bir kayıp hissinden öte, kapitalist modernitenin kültür üretimini, kültürel çeşitliliği ve topluluğun anlam dünyasını yok eden etkilerine karşı duyulan endişeleri yansıtmaktadır.

Yıkılma Dönemi (1 Ocak-14 Mart 2025)

2025 Mart ayında Rexx Sineması binasının yıkımına başlanmıştır. Ancak mülk sahibi vakfın binanın yerine nasıl bir bina/işletme inşa ettireceği henüz belirsizdir. Bu bölümde yıkılma dönemine dair, sermayece el konulduğunda anlam yüklenen mekânların nasıl gelip geçicileştiklerini vurgulayan "yıkımın başlaması", hukukun olası yıkıma müdahale etmemesine dair tepkileri içeren "hukukî ihlal", Kadıköylülerin Rexx'i kurtarmak için direnmeleri gerektiğini ifade

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 677-707
https://doi.org/10.53376/ap.2025.24

eden "şehir hakkı ve direniş" ve vedaları içeren "nostalji ve veda" temaları sunulacaktır.

Yıkımın Başlaması: "Rexx'in Önü Devri Bitti"

Rexx Sineması'nın 2025'teki yıkım sürecinde öncelikle "Yıkımın Başlaması" teması ortaya çıkmıştır. Bu tema, modern kent yaşamında fiziksel mekânların kaybının Kadıköylüler üzerindeki etkilerine işaret etmektedir. "Rexx'ten geriye sadece molozlar kaldı" gibi tepkiler, kentsel mekânların yaratıcı yıkım ve sürekli değişimle yok olduğu bir *akışkanlık* çağında süreklilik arayışının boşa çıkışını (Bauman, 2017; Harvey, 2019) düşündürmektedir. "Gözlerimle görmek istemiyorum, çok acı" ve "Yıkımı izlemek kalbimi kırıyor" gibi duygusal ifadeler, *risk toplumunda* yıkımın öngörülemez, kontrol edilemez bir risk olarak topluluğun güvenlik hissini tehdit ettiğine işaret etmektedir (Beck, 1992). "Kadıköy'ün simgesi böyle mi bitecek?" gibi sorgulamalar, Kadıköylülerin bu yıkıma karşı sessiz bir anlam koruma çabası sergilediğini ve yıkımın günlük yaşam rutinlerini altüst ettiğini ima etmektedir. Kullanıcıların "Rexx Sineması parça parça aramızdan ayrılırken" ve "Rexx'in önünde buluşalım devri bitti, yıkım başlamış" gibi ifadeleri, sinemanın fiziksel yıkımının yalnızca bir bina kaybı değil, toplumsal bağların, anlamların da çöküşü olarak algılandığını göstermektedir.

"Rexx'in duvarları bir bir yıkılıyor, içim de onlarla", "Yıkım hızla ilerliyor", "Rexx Sineması'ndan geriye toz bulutu kaldı, ne kadar hızlı" ve "Bu hız beni şok etti, ne oluyor?" ve "Bu fotoğraf yüreğimi sızlattı, çocukluğum gidiyor" gibi ifadelerin içerdiği şaşkınlık ve hayal kırıklığı gibi duyguların kullanıcılarca paylaşılması, sinemanın yıkımının Kadıköy'ün "yaşanan mekân"ını (Lefebvre, 2014) ve toplumsal bağlarını dönüştüren bir kayıp olarak deneyimlendiğini gösterir niteliktedir. Bu bağlamda, Rexx'in yıkımının başlamasına verilen tepkiler, bireysel hüzünden öte, modernitenin akışkanlığıyla, risk toplumunun belirsizliğiyle, gündelik yaşamın kırılganlığıyla (Lefebvre, 2016) ilişkili daha geniş bir "hafıza krizi"ni (Çetken, 2017), dolayısıyla kent mekânlarının toplulukların varoluşsal sürekliliği için önemini temsil etmektedir. Ritzer'in (2020) "McDonaldlaşma" kavramı, kapitalizm ve yaslandığı *araçsal aklın* her şeyi tek biçime indirgediğinin eleştirisidir; bugün mekân da McDonaldlaşmakta; "içeriksizleşmekte" (Kahraman, 2023), "herhangi bir yer"e dönüşmekte (Bora, 2013), "özdeşleşmekte" (Duygun ve Koçyiğit, 2021), "hayal gücünden yoksun" (Harvey, 2019: 35) biçimde yeniden örgütlenmektedir. Bu kapsamda paylaşım yapan *Kadıköylülerin* en büyük endişesinin de Rexx'in herhangi bir yere dönüşmesi olduğu anlaşılmaktadır.

Hukukî İhlal: "Yetkililer Nerede?"

Yıkımla ilgili olarak öne çıkan bir başka tema "hukuki ihlal"dir. Kullanıcıların "ruhsat yok, bu nasıl bir hukuksuzluk?", "hukuksuzca yok ediliyor", "hukuk hiçe sayılıyor", "suçtur", "hukuk devre dışı", "dava sonuçlanmadan", "Rexx'in yıkımı kaçak" gibi ifadeleri, yasa ihlali algısını vurgulamaktadır. "Pervasızlık", "sorumsuzluk", "kimse hesap sormuyor mu" gibi tepkiler yetkililere yönelik eleştiriler içerirken, "Adalet istiyoruz, bu yıkım durdurulmalı", "neden sessiz kalınıyor" gibi paylaşımlar, yıkımın yasal bir dayanak olmaksızın gerçekleştiği algısının öfke ve adaletsizlik hissi yarattığını göstermektedir. "Kaçak yıkım suçtur, yetkililer nerede?" gibi tepkiler, Weber'in (1978) hukuki-rasyonel otoritenin modern toplumun temel meşruiyet kaynağı olduğu tezi bağlamında, hukukun ihlal edilmesiyle otoriteye duyulan güvenin sarsıldığını yansıtmaktadır. "Mimarlar Odası dava açmış ama vakıf yıkıma devam ediyor" gibi gönderiler, sembolik sermaye olarak işlev gören hukukun (Bourdieu, 1993) ihlal edilmesinin toplumsal güç dengelerinde bir eşitsizlik yarattığına dair bir farkındalığa işaret etmektedir. "Yetkililer uyuyor, bu nasıl bir sorumsuzluk?" ve "Bu yıkım suçsa, neden sessiz kalınıyor?" gibi sorgulamalar, Mouffe'nin (2000) "agonistik demokrasi" ve çatışma üzerinden politikanın şekillendiği tezi çerçevesinde, hukuki ihlalin yalnızca bir yönetim hatası değil, topluluğun politik katılım ve mücadele alanını genişleten bir çatışma noktası olarak algılandığını gösterir niteliktedir. Bu bağlamda, Rexx'in yıkımına yönelik hukuki ihlal algısı, bireysel öfkeden öte, modern toplumda hukukun meşruiyet krizine, kamu alanının yeniden şekillenmesine, sembolik iktidar mücadelelerine ve demokratik çatışmanın canlanmasına işaret etmekte; bu da kültür mekânlarının korunmasının toplumsal düzen ve adalet arayışıyla nasıl iç içe geçtiğini gözler önüne sermektedir.

Şehir Hakkı ve Direniş: "Rexx Bizimdir!"

Yıkıma verilen şaşkınlık, üzüntü ve öfke gibi ilk tepkilerin ardından, "Şehir Hakkı ve Direniş" teması belirginleşmiştir. Rexx Sineması'nın bir "Kültür varlığı" olarak tanımlanması, "güçlendirme" vurgusu ve "kurtarmak için hâlâ şansımız var" gibi ifadeler, alternatif bir çözüm inancını yansıtmaktadır. Bu inanç, modern kent yaşamında kültürel mekânların korunması için ortaya çıkan toplumsal mücadelelere ilişkin bir çağrıyı beraberinde getirmektedir. Kullanıcıların "Rexx bir miras, yıkmak yerine korumalıyız", "Bu mirası çocuklarımıza bırakmalıyız", "Rexx'ten vazgeçilmez" ve "Rexx bizimdir" gibi ifadeleri, sinemanın yıkımına karşı bir direnişin yalnızca nostaljik bir tepki değil, kolektif bir hak iddiası olarak şekillendiğini göstermektedir. Bu bağlamda Lefebvre'in (2015: 42), devlet veya

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 677-707
https://doi.org/10.53376/ap.2025.24

müteahhitlerin değil, yaşayanların kenti gönüllerince değiştirme hakları biçiminde vurguladığı "şehir hakkı" kavramı öne çıkmaktadır (Harvey, 2019: 44).

Elbette devlet ve sermayenin neoliberal baskısı altında kent mekânında hak iddia etmek (Lees, 2008; Slater, 2009) bir mücadele, direniş, hatta Mitchell'in (2020: 154) ifadesiyle bir "savaş" gerektirecektir. "Sonuna kadar direnmeliyiz, bu bir savaş", "Pes etmemeliyiz" ve "Belediye ve halk el ele verse, bu yıkım durur" gibi tepkiler, kültürel mirasın korunmasının egemen rant politikalarına karşı bir hegemonya (Gramsci, 1971) veya ortak kullanım alanlarını geri alma mücadelesi (Castells, 1997), ticarileştirilen mekânı müşterekleştirerek yeniden icat etme çabası (Stavrides, 2025: 245) olarak ortaya çıktığını düşündürmekte, Rexx Sineması'nın Kadıköy'ün toplumsal alanını yeniden tanımlayan bir direniş zemini sunduğunu göstermektedir. "Bizimdir" ve "savaş" ifadeleri sahiplenme ve mücadele ruhuna işaret ederken, "şansımız var" ve "el ele" ifadeleri umut ve dayanışmayı vurgulamaktadır. "Rexx için direniş zamanı, Kadıköy'ün ruhu buna bağlı" ve "Ruhumuzu kurtarmak için savaşmalıyız" gibi çağrılar, sinemanın korunmasının Kadıköylüler için kamusal bir mekân (Mitchell, 2020: 38) ve hatta müşterek bir kimlik mücadelesini (Fraser, 2004) temsil ettiğini ima etmektedir. "Direniş zamanı" ve "ruhumuzu kurtarmak", kültürel kimlik için bir mücadele çağrısını içermektedir. Bu kapsamda, Rexx'in yıkımına karşı gelişen kültürel miras ve direniş söylemi, hegemonik güçlere meydan okuyan, toplumsal alanın toplumca üretimini hedefleyen, kimlik temelli bir dayanışmayı güçlendiren bir kent hareketi çağrısını temsil etmekte, kent mekânlarının modern toplumda kolektif mücadele ve kültürel süreklilik için önemini hatırlatmaktadır.

Ancak vurgulanmalıdır ki analize konu olan direniş çağrıları Rexx özelinde pratikte bir karşılık bulamamış, söylemsel düzleme sıkışmıştır; Rexx binası yıkılmak üzere tıpkı Emek Sineması sürecinde olduğu gibi *çitlenmiş* (Fırat, 2022; Stavrides, 2025: 21), ancak şehir hakkı talepleri sosyal medyada dile getirilen sözlerden öteye gidememiş, Emek Sineması direnişi (Fırat, 2022; Yasar, 2019) benzeri bir aktivizm ile karşılaşılmamıştır. Dolayısıyla aktif bir direniş, mücadele, kitlesel eylem veya savaş ortaya çıkmadığından, Rexx süreci, yenilgiden ziyade kaybın hüzünlü kabullenişi ile sonuçlanmıştır.

Nostalji ve Veda: "Sana Sahip Çıkamadık"

Yıkımın hukuksuzluğunun ve karşı çıkma imkânlarının tartışılmasının ardından neticede veda ve kabullenme aşamasına gelindiği, bu bağlamda "Nostalji ve Veda" temasının ortaya çıktığı görülmektedir. "Rexx benim için sadece bir sinema değildi, bir yuvaydı" ve Rexx bir okuldu adeta" gibi gönderilerde Rexx sineması yuvaya ve okula benzetilmekte, böylece sinemanın yıkılmasının bir bağın

kopması, bir aidiyet durağının da ortadan kalkması olarak anlamlandırıldığı anlaşılmaktadır. "Vedalaşma", "anılarım" ve "hatıram" ayrılıktaki hüznü yansıtırken, "Keşke geri gelse o günler" ve "Rexx'le geçen güzel günler artık bir hayal" ifadeleri geçmişe özlemi içermektedir. "Güle güle Rexx. Sana sahip çıkamadık", "Rexx'e son kez bakıyorum, içim yanıyor" ve "Bu veda çok ağır, dayanamıyorum" gibi paylaşımlar kesin bir ayrılık ve ayrılığın kabullenmesine eşlik eden üzüntü hissini taşımaktadır. "Rexx'le vedalaşma vakti, anılarımı alıp gidiyorum" ve "Her köşesinde bir hatıram var, çok üzücü" gibi ifadeler, yıkımın bireysel bir kayıp hissinin ötesinde, bir topluluk tarafından paylaşılan değerler çerçevesinde geçmişle bağların koptuğu bir veda ritüeli olarak deneyimlendiğini göstermektedir. "Birçok favori filmimi bu sinemada keşfetmişimdir" ve "Rexx bir okuldu adeta" gibi yorumlar, bir kültür olarak sinemanın, sinema mekânlarının izleyiciler için önemine dikkat çekmektedir. Modernitenin bir yan ürünü olarak ortaya çıkan nostalji (Boym, 2001) ve geçmişe duyulan özlem, Rexx'in kaybıyla, hem bireysel fakat özellikle kolektif bir yas sürecine dönüşmüştür. Bu kolektif yasın gerek kapanma gerekse yıkılma dönemlerindeki gönderiler dikkate alındığında, tıpkı bireysel yas gibi "inkâr, öfke, pazarlık, depresyon ve kabullenme" (Kübler-Ross, 1969) aşamalarından geçtiği görülmektedir. Bu bağlamda, Rexx'in yıkımına yönelik nostalji ve veda, modernitenin hızlandırdığı kayıplara karşı geçmişin idealize edilmesi, topluluğun yerel kimliğin dağılması ve mekânsal bağların çözülmesiyle şekillenen bir sosyolojik yansıma olarak belirmekte; bu da sinema gibi kent mekânlarının toplulukların duygusal ve kültürel sürekliliğindeki rolünü açığa vurmaktadır.

3. SONUÇ

Bu çalışma, Rexx Sineması'nın 2020'deki kapanma ve 2025'teki yıkım süreçlerini *X* platformundaki toplumsal tepkiler üzerinden analiz ederek, sinemanın sanatsal ve kültürel üretiminde mekânların oynadığı rolü ortaya koymuştur. Nitel içerik analiziyle belirlenen sekiz tema -nostalji ve kişisel bağlar, kayıp ve üzüntü, rant ve öfke, kültürel değer kaybı, yıkımın başlaması, hukuki ihlal, şehir hakkı ve direniş, nostalji ve veda- Rexx'in yalnızca bir sinema salonu olmadığını, aynı zamanda sinemanın festivaller, bağımsız yapımlar ve toplumsal hafıza gibi unsurlarını şekillendiren bir alan olduğunu göstermiştir. Perdelerinde hayatlarını değiştirmiş filmler izledikleri, salonlarında hayatlarındaki önemli kimselerle tanıştıkları, içine girmeseler dahi "Rexx'in önünde" veya "Rexx'in sokağında" arkadaşlarıyla buluştukları Rexx Sineması'nın, Kadıköylülerin anılarının ve gündelik yaşamlarının parçası haline gelmiş bir "hafıza mekânı" olduğu görülmüştür. Sinemanın yıkımı Kadıköylülerin ölüm döşeğinde bir sevdiklerine karşı hissedeceklerine eşdeğer duygular hissetmelerine neden olmuştur ve elbette Rexx Sineması bu hasta yatağına doğal sebeplerle

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 677-707
https://doi.org/10.53376/ap.2025.24

düşmemiştir. Sinemanın kapanmasının Türkiye sinema endüstrisindeki tekelleşme ve yıkımınınsa rant odaklı kentleşme ve hukuki ihlallerle ilişkisinin Kadıköylülerce de kurulduğu görülmüştür. Kültür endüstrisi ve kent mekânındaki piyasa ve rant odaklı süreçler, sinemanın sanatsal ve mekânsal temellerini sarsmaktadır.

Kent mekânı yalnızca bir meta değil, toplumun gündelik pratikleriyle ürettiği, hafıza ve kimlik taşıyıcısı bir zemindir. Lefebvre'in (2011: 7, 22) belirttiği gibi, mekân ya ayrıcalıklı sınıfların çıkarlarına hizmet eden "kent" olarak ya da sakinlerinin anlam dünyasında kök salan "şehir" olarak üretilir. Bu karşıtlık, tasarlanan ve yaşanan mekân ayrımında görünür olur (2016: 68; 2014: 101). Assmann'ın (2022) kültürel bellek anlayışıyla örtüşen biçimde, Halbwachs (2023: 163) ve Nora (2022: 38), kent mekânının belleği taşıdığı, sembolleştikçe bir hafıza mekânına dönüştüğü görüşündedir. Lynch'in (2023: 3, 7–8) işaret ettiği gibi bu sembolik doku, toplumsal iletişimin dayanağıdır ve aidiyet hissi yaratır. Bu yüzden Rexx gibi mekânların yıkımı, sadece fiziksel bir müdahale değil, kolektif belleğin ve sivil dilin silinmesidir (Çavdar ve Tan, 2023; Erman ve Özaloğlu, 2017).

O hâlde Rexx Sineması süreci gibi büyük aktörlerin yer almadığı "kendiliğinden" mekânsal dönüşümlerde, piyasanın doğal akışı sonucu silinen bir hafızayla mı karşı karşıyayız? Yoksa "hafızasızlık krizi" (Çetken, 2017: 95) veya *dilsizleşme* denebilecek bu sürecin arkasında ayrıcalıklıların lehine işleyen serbest piyasa mı bulunmaktadır? Neticede binaları yıkılan her bir sokak, yani kelimeleri silinen bir dil, karşılıklı konuşulamayacak bir geleceği imler. Oysa şehir; -sınıfsal, politik, kültürel- farklılıkları içeren (Sennett, 2013: 62), bir dil olduğu ölçüde farklılıkların konuştukları, devlet ve sermayeden özerk biçimde *uzlaşabildikleri* (Habermas, 2004), farklılıklarını göstererek *mücadele ettikleri* (Fraser, 2004) bir "kamusal alan", rastgele karşılaşmalarda "iç"lerini açarak beraber yaşamanın yollarını ürettikleri bir mekândır (Sennett, 2022: 12-15). Sermayenin "tasarladığı" kentin anlamsızlaşan "dış" mekânları ise, uzlaşamamaya, bir arada yaşayamamaya ve mücadele edememeye uzanmaktadır.

Öte yandan, sinema salonlarının korunmasının ve restorasyonunun, toplumsal nostaljiyi ve kültürel belleğin dinamiklerini yansıtarak kentsel yeniden canlandırma çabalarında önemli bir rol oynayabileceğine dikkat çekilmektedir (Jones, 2003). Örneğin, uzun zamandır hizmet dışı kalmış olmasına rağmen korunan bir harabe halinde olan Rio de Janeiro'daki *Cine Vaz Lobo* sinema salonunun, hem bölgenin yoksullaşmış sosyoekonomik gerçekliğini yansıtan varlığı hem de yerel bir geçmişle ilgili anıları canlandırarak kentsel ve sosyo-politik alanlarda toplumsal direnişi bir araya getiren niteliği, sinema salonları ile kentler

arasındaki tarihsel ilişkilere güçlü bir refleksif ve eleştirel kaynak oluşturmaktadır (Ferraz, 2021). Kentin sahiplerinin neoliberal saldırılara, çitlemelere karşı (Lees, 2008; Slater, 2009, Stavrides, 2025), kamusal veya müşterek mekânlarını, şehir haklarını talep etme mücadeleleri ve direnişleri (Harvey, 2019; Lefebvre, 2015; Mitchell, 2020) hafife alınmamalıdır.

Kolektif hafıza, ekonomi politik, kültür ve insan ekolojisi ile etkileşime girerek bir topluluk yaratırken, toplumsal hareketler, bağımsız aktörler ve güçlü ekonomik ve politik oluşumlar düzeyinde kentsel mekânları ve kent kültürlerini etkileyebilmekte, bu kapsamda kentsel değişimi kolaylaştırabilmekte veya engelleyebilmektedir (Loughran vd., 2015). Bu bağlamda, kolektif hafıza mekanları olan sinema mekânların yıkılması veya dönüştürülmesi, İstanbul Emek Sineması örneğinde olduğu gibi, genellikle sivil direnişi ve mekâna bağlılık ve bu kültürel simge yapılarla kurulan duygusal bağlardan beslenen bir aktivizmi tetiklemektedir (Öz ve Özkaracalar, 2021; Yasar, 2019). Bu duygusal bağlar, anılarla tetiklenmekte ve böylece kentsel direnişe katkıda bulunarak aktivizmin sürmesini sağlamakta, anılar özellikle mekâna bağlılık ve mekânı koruyucu davranışlarda bulunma isteği ile ilişkili olarak bu süreçte önemli bir rol almaktadır (Öz ve Özkaracalar, 2021). Emek Sineması örneği, özellikle neoliberal kentsel politikalar bağlamında, sinema alanlarının daha geniş toplumsal ve siyasi mücadelelerin odak noktası haline gelebildiğini, sinema mekânını savunan bir taban hareketinin, mekânı otoriter kontrole karşı kolektif bir mücadele alanına dönüştürdüğünü ve toplumsal işlevini sivil-politik talepler için bir çıkış noktası olarak yeniden tanımladığını da göstermektedir (Yasar, 2019).

Bu bağlamda, Emek Sineması'nın yıkımına yol açan kentsel dönüşüm projesi ile alanın *çitlenmesine* karşı ortaya çıkan *müşterekleştirme* mücadelesi arasındaki ilişkiye odaklanan bir araştırma (Fırat, 2022), sermaye-devlet iş birliğiyle yürütülen mekânsal tahakkümün, alternatif kamusallık ve müşterekler etrafında örgütlenen direniş biçimlerini tetiklediğini vurgulamaktadır. Bu kapsamda, *çitleme* ve *müşterekleştirmenin* diyalektiği; mülkiyetin yeniden tanımlanması, kapitalist özneleşmeye karşı kolektif pratiklerin geliştirilmesi ve farklı bir gelecek tahayyülünün mümkün kılınması üzerinden ele alınmaktadır. Çalışma, ek olarak, görünürdeki başarısızlığa rağmen, bu mücadelelerin müşterekler etrafında kalıcı bir toplumsal hafıza ve kültür oluşturduğuna işaret etmektedir (Fırat, 2022).

Sinema salonlarının kapanması ve yıkımına yönelik direniş süreçlerinin içerdiği farklılıklar, toplumsal muhalefetin zamansal ve mekânsal olarak tabi olduğu dinamiklerle ilişki içinde okunmalıdır. Örneğin, Keşmir Çatışması'nda sinema salonlarının yıkılmasını bireylerin kişisel algıları, anıları ve çevreyle

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 677-707
https://doi.org/10.53376/ap.2025.24

etkileşimleri kapsamında konu alan bir çalışma, kentsel bağlamda toplumsal unsurların tezahürüne dikkat çekmiştir (Raina ve Zia, 2025). Emek ve Rexx sinemalarının da kapanma ve yıkılma süreçlerinin benzer yanları olmakla birlikte, Emek sinemasının ülkenin toplumsal direnişlerinin önemli merkezlerinden Beyoğlu'nda, Rexx'in ise kentin tarihsel olarak adeta bir sayfiye yeri kabul edilen Kadıköy'de yer alması, buna ek olarak, Emek direnişinin toplumsal muhalefetin açıkça görünür olduğu bir dönemde gerçekleşmesine kıyasla Rexx sürecinin kitlelerin pasifleştiği pandemi dönemine denk gelmesi, İstanbul'un önemli iki sinemasının yok oluşunda tam bir paralelliği mümkün kılmamıştır.

Sosyolojik teoriler ışığında Rexx'in kaybı, sinemanın estetik ve toplumsal değerlerini taşıyan mekânların modernite ve kapitalizmle imtihanını yansıtmaktadır; bu süreç, nostaljik bir yastan öte, kültürel üretimin sürekliliğine yönelik bir direnişin de zeminini oluşturmuştur. Rexx'in hikâyesi, sinemanın sanatsal ifadesinin yanı sıra mekânsal boyutuna da dikkat çekerek, Türkiye'de sinemanın bir sanat formu olarak gelişiminde fiziksel mekânların vazgeçilmezliğini vurgulamakta ve bu mekânların korunmasının yalnızca yerel kimlik değil, aynı zamanda sinemanın kültürel mirası açısından da önemini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Adorno, Theodor W. ve Max Horkheimer (2010), Aydınlanmanın Diyalektiği: Felsefi Fragmanlar (İstanbul: Kabalcı Yayınevi) (Çev. Nihat Ülner – Elif Öztarhan Karadoğan).

Assmann, Jan (2022), Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. Ayşe Tekin).

Balaban, Osman (2023), "Neoliberal Yeniden Yapılanmanın Türkiye Kentleşmesine Bir Diğer Armağanı: Kentsel Dönüşümde Güncelin Gerisinde Kalmak", Çavdar, Ayşe ve Pelin Tan (Der.), İstanbul Müstesna: Şehrin İstisna Hali (İstanbul: Sel Yayıncılık): 51-80.

Başka Sinema (t.y.), "Salonlar & Biletler", https://www.baskasinema.com/salonlar/ (11.03.2025).

Bauman, Zygmunt (2017), Akışkan Modernite (İstanbul: Can Sanat Yayınları) (Çev. Sinan Okan Çavuş).

Beck, Ulrich (1992), Risk Society: Towards a New Modernity (London: Sage).

Bennett, Cassandra (2014), Behind the Scenes: Corporations, the Moviegoing Experience, and the Preservation of Tennessee's Small-Town Theaters (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (Murfreesboro: Middle Tennessee State University).

Bilgin, İhsan (2013), "Kentsel Dönüşümün Doğası: Akış mı Zorlama mı?", Bora, Tanıl (Der.), Milyonluk Manzara: Kentsel Dönüşümün Resimleri (İstanbul: İletişim Yayınları): 11-48.

Bora, Tanıl (2013), "Sunuş", Bora, Tanıl (Der.), Milyonluk Manzara: Kentsel Dönüşümün Resimleri (İstanbul: İletişim Yayınları): 7-10.

Bourdieu, Pierre (1993), The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature (New York: Columbia University Press).

Boxofficeturkiye (t.y.-a), "Boxoffice Stüdyolar", https://boxofficeturkiye.com/studyolar/2024 (10.03.2025).

Boxofficeturkiye (t.y.-b), "Boxoffice Dağıtımcılar", https://boxofficeturkiye.com/dagitimcilar/2024 (10.03.2025).

Boym, Svetlana (2001), The Future of Nostalgia (New York: Basic Books).

Buğra, Ayşe ve Osman Savaşkan (2015), Türkiye'de Yeni Kapitalizm: Siyaset, Din ve İş Dünyası (İstanbul: İletişim Yayınları).

Castells, Manuel (1997), Kent, Sınıf, İktidar (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları) (Çev. Asuman Erendil)

Connerton, Paul (2019), Toplumlar Nasıl Anımsar? (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. Alaeddin Şenel).

Çam, Didem ve Bahar Karayel (2022, 18 Haziran), "Tarihe 'Tatlı' Bir Yolculuk: İnci Pastanesi", BiaMag, https://bianet.org/haber/tarihe-tatli-bir-yolculuk-inci-pastanesi-263372 (18.06.2022).

Çavdar, Ayşe ve Pelin Tan (2023), "Sunuş", Çavdar, Ayşe ve Pelin Tan (Der.), İstanbul Müstesna: Şehrin İstisna Hali (İstanbul: Sel Yayıncılık): 7-16.

Çetken, Pelin (2017), "Sil Baştan Yaşayan Kent ve İnsanları", Erman, Tahire ve Serpil Özaloğlu (Der.), Bir Varmış Bir Yokmuş: Toplumsal Bellek, Mekân ve Kimlik Üzerine Araştırmalar (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları): 91-102.

Dardot, Pierre ve Christian Laval (2018), Dünyanın Yeni Aklı: Neoliberal Toplum Üzerine Deneme (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları) (Çev. Işık Ergüden).

Diken Yücel, Dilar (2022), "Yeni Sinema Tarih Yazımına Bir Katkı: Yeşilçam Döneminde Malatya'da Seyir ve Seyirci", İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, (60): 01-30.

Duygun, Elifcan ve Rifat Gökhan Koçyiğit (2021), "Tarihi Kent Merkezlerinde Tüketim Mekânlarının Dönüşümü: Yeldeğirmeni Mahallesi Örneği", Tasarım Kuram, 17 (33): 18-41.

Erem, Onur (2019, 19 Ocak), "Sinema Yasası: Neden Tartışılıyor, Yeni Yasa Çözüm Olacak mı?", https://www.bbc.com/turkce (19.01.2019).

Erkilet, Alev (2023), "Düzgün Aileler, Yeni Gelenler'e Karşı: Korku Siyaseti, Tahliyeler ve Kentsel Ayrışma", Çavdar, Ayşe ve Pelin Tan (Der.), İstanbul Müstesna: Şehrin İstisna Hali (İstanbul: Sel Yayıncılık): 127-148.

Erkip, Feyzan (2019), Piyasa Yapmanın Yeni Yüzleri: AVM'ler, Sokaklar, Kentler (İstanbul: İletişim Yayınları).

Erman, Tahire ve Serpil Özaloğlu (2017), "Önsöz", Erman, Tahire ve Serpil Özaloğlu (Der.), Bir Varmış Bir Yokmuş: Toplumsal Bellek, Mekân ve Kimlik Üzerine Araştırmalar (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları): 9-10.

Ferraz, Talitha (2021), "Ciné-militantisme et Nostalgie: Le Cas Brésilien du Cine Vaz Lobo", Cinémas: Revue d'études cinématographiques / Journal of Film Studies, 29 (2): 75–100.

Fırat, Begüm Özden (2022), "A Double Movement of Enclosure and Commons: Commoning Emek Movie Theatre in Three Acts", City, 26 (5–6): 1029–1044.

Fraser, Nancy (2004), "Kamusal Alanı Yeniden Düşünmek: Gerçekte Varolan Demokrasinin Eleştirisine Bir Katkı", Özbek, Meral (Der.), Kamusal Alan (İstanbul: Hil Yayın): 103-132.

Giddens, Anthony (2020), Modernliğin Sonuçları (İstanbul: Ayrıntı Yayınları).

Gramsci, Antonio (1971), Selections from the Prison Notebooks (New York: International Publishers).

Habermas, Jürgen (2004), "Kamusal Alan", Özbek, Meral (Der.), Kamusal Alan (İstanbul: Hil Yayın): 95-103.

Hagaman, Ashley B. ve Amber Wutich (2017), "How Many Interviews Are Enough to Identify Metathemes in Multisited and Cross-Cultural Research? Another Perspective on Guest, Bunce, and Johnson's (2006) Landmark Study", Field Methods, 29 (1): 23-41.

Halbwachs, Maurice (2023), Kolektif Bellek (İstanbul: Pinhan Yayıncılık) (Çev. Zuhal Karagöz).

Harvey, David (2014), Postmodernliğin Durumu: Kültürel Değişimin Kökenleri (İstanbul: Metis Yayınları) (Çev. Sungur Savran).

Harvey, David (2019), Asi Şehirler: Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru (İstanbul: Metis Yayınları) (Çev. Ayşe Deniz Temiz).

Harvey, David (2023), Neoliberalizmin Kısa Tarihi (İstanbul: Sel Yayıncılık) (Çev. Aylin Onacak).

Herman, Edward S. ve Noam Chomsky (2006), Rızanın İmalatı: Kitle Medyasının Ekonomi Politiği (İstanbul: Aram Yayıncılık) (Çev. Ender Abadoğlu).

İstanbul Planlama Ajansı (2024), Kent Gündemine Bakış, https://ipa.istanbul/wp-content/uploads/2024/07/KENT-GUNDEMI-AVM.pdf (30.12.2024).

Jones, Janna (2003), The Southern Movie Palace: Rise, Fall, and Resurrection (Gainesville: University Press of Florida).

Kahraman, Tayfun (2023), "Kent Hukukunun Yeni Yüzü: Düzenleyici Devletten Seçkinleştirici Devlete", Çavdar, Ayşe ve Pelin Tan (Der.), İstanbul Müstesna: Şehrin İstisna Hali (İstanbul: Sel Yayıncılık): 17-48.

Karabağ, Çağla ve Ezgi Bugey (2023), "Yerli Sinema ve Endüstri İlişkileri Bağlamında Dağıtım-Gösterim Ağlarında Yoğunlaşma: CGV Mars Entertainment Group Vakası", Journal of Arts, 6 (4): 301-315.

Kaya, Dilek (2017), "Eski İzmir Sinemaları ve Yıldız Sineması: Mekân, Toplum, Seyir", Sinecine, 8 (2): 93-138.

Kuhn, Annette (2002), An Everyday Magic: Cinema and Cultural Memory (London: I.B. Tauris).

Kuhn, Annette (2011), "What to Do with Cinema Memory?", Maltby, Richard, Daniel Biltereyst ve Philippe Meers (Der.), Explorations in New Cinema History (Oxford: Wiley-Blackwell): 85–98.

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 677-707
https://doi.org/10.53376/ap.2025.24

Kuyucu, Tuna ve Özlem Ünsal (2011), "Neoliberal Kent Rejimiyle Mücadele: Başıbüyük ve Tarlabaşı'nda Kentsel Dönüşüm ve Direniş", Göktürk, Deniz, Levent Soysal ve İpek Türeli (Der.), İstanbul Nereye? Küresel Kent, Kültür, Avrupa (İstanbul: Metis Yayınları): 85-106.

Kübler-Ross, Elisabeth (1969), On Death and Dying (New York: Macmillan).

Kümbetoğlu, Belkıs (2012), Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma (İstanbul: Bağlam Yayıncılık).

Lees, Loretta (2008), "Gentrification and Social Mixing: Towards an Inclusive Urban Renaissance?", Urban Studies, 45 (12): 2449–2470.

Lefebvre, Henri (2011), Kentsel Devrim (İstanbul: Sel Yayıncılık).

Lefebvre, Henri (2014), Mekânın Üretimi (İstanbul: Sel Yayıncılık).

Lefebvre, Henri (2015), Şehir Hakkı (İstanbul: Sel Yayıncılık).

Lefebvre, Henri (2016), Modern Dünyada Gündelik Hayat (İstanbul: Metis Yayınları).

Loughran, Kevin, Gary Alan Fine ve Marcus Anthony Hunter (2015), "Urban Spaces, City Cultures, and Collective Memories", Anna Lisa Tota ve Trever Hagen (Der.), Routledge International Handbook of Memory Studies (London: Routledge): 193–204.

Lynch, Kevin (2023), Kent İmgesi (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları) (Çev. İrem Başaran).

Machado Jr., Cláudio de Sá (2020), "Memory and Identity of Experiences at the Movie Theater: Narratives About Social Life at the Cine Theatro Capitólio (Porto Alegre, Brazil)", Revista Brasileira de História & Ciências Sociais, 12 (24): 477–488.

Maltby, Richard, Daniel Biltereyst ve Philippe Meers (Der.) (2011), Explorations in New Cinema History: Approaches and Case Studies (Oxford: Wiley-Blackwell).

Marx, Karl (2021), Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi, 1. Cilt – Sermayenin Üretim Süreci (İstanbul: Yordam Kitap) (Çev. Mehmet Selik-Nail Satlıgan).

McChesney, Robert W. (2014), "Yeni Küresel Medya", Held, David ve Anthony McGrew (Der.), Küresel Dönüşümler: Büyük Küreselleşme Tartışması (Ankara: Phoenix Yayınları): 311-319 (Çev. Ali Rıza Güngen).

Mclver, Glen (2009), "Liverpool's Rialto: Remembering the Romance", Participations, 6 (2): 199–218.

Mitchell, Don (2020), Kent Hakkı: Sosyal Adalet ve Kamusal Alan Mücadelesi (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. Aydın Çavdar).

Moore, Paul S. (2004), "Movie Palaces on Canadian Downtown Main Streets: Montreal, Toronto, and Vancouver", Urban History Review – Revue d'Histoire Urbaine, 32: 3–20.

Mosco, Vincent (2009), The Political Economy of Communication (London: Sage).

Mouffe, Chantal (2000), The Democratic Paradox (London: Verso).

Neuman, W. Lawrence (2014), Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar, Cilt 1 (Ankara: Yayınodası Yayıncılık) (Çev. Özlem Akkaya).

Nora, Pierre (2022), Hafıza Mekânları (Ankara: Doğu Batı Yayınları) (Çev. Mehmet Emin Özcan).

Okumuş, Fatma (2022), "Sinema Tarihi Çalışmaları İle Türk Sinema Tarihi Yazmaları", Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi, 41: 295-312.

Oylum, Rıza (2022, Haziran), "İstavrit'ten Pandora'ya Beyoğlu'nun Kapanan Kitabevleri", https://gazeteduvar.com (30.06.2022).

Ölmez, Yusuf ve Hüseyin Sami Karaca (2023), "Competition Dynamics in the Theatrical Distribution and Exhibition of First-Run Domestic Films", Bogazici Journal, 37 (1): 1-23.

Öz, Özlem ve Kaya Özkaracalar (2021), "At the Nexus of Cinema, City and Memory: Resisting the Demolition of Istanbul's Historical Emek Movie Theatre", Emotion, Space and Society, 40: 100804.

Özdemir, Dilek ve İrem Selçuk (2021), "Retail Change in Historic City Centres", Journal of Urban Culture and Management, 14 (1): 46-58.

Özdurak, Caner (2020), "Birleşme ve Devralmalar Sonrasında Türkiye Sinema Sektöründeki Oligopolistik Yapı", Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8 (1): 1-17.

Özen, Emrah (2013), "Sinema Tarihi Çalışmalarında Önemli Bir Proje: HOMER", Sinecine, 4 (2): 155-165.

Özgür, Özlem (2022), "1990'lı Yılların Kültürel İkliminde Sinemaya Gitme ve Seyir Deneyimleri: Konya Örneği", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 48: 373-385.

Özsoy, Mehtap (2024), "Yeni Sinema Tarihi Araştırmaları Çerçevesinde Ordu İlinin Sinema Tarihi Üzerine Bir Sözlü Tarih Çalışması (1912-1960): Kent, Mahalle ve Sinema", Sinecine, 15 (1): 57-104.

Özyurt, Olkan (2024, 14 Ağustos), "Rexx Sineması 'Kentsel Dönüşüm'e Giriyor: Belediye 'Yıkılsın' Demiş, Koruma Kurulu 'Tescile Gerek Yok, Yıkılabilir' Kararı Vermiş", https://10haber.net/kultur-sanat/rexx-sinemasi-icin-koruma-kurulundan-skandal-kakar-kulturel-varlik-degil-yikila-490853/ (14.08.2024).

Paribu Cineverse (t.y.-a), "Hakkımızda", https://www.paribucineverse.com/kurumsalhakkimizda (11.03.2025).

Paribu Cineverse (t.y.-b), "Sinema Salonları", https://www.paribucineverse.com/sinemalar (11.03.2025).

Raina, Deepika ve Hina Zia (2025), "Understanding Kashmir: Collective Memories and Architecture 'Spaces of Memory and Conflict: The Intersection of Place and Trauma'", Castanho, Rui, Gulsher Hayder ve Syed Ahmed (Der.), Urban Identity Explored: Architecture and Arts in Cities (Cham: Springer): 225-234.

Ritzer, George (2020), Toplumun McDonaldlaştırılması: Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. Akın Emre Pilgir).

Rossi, Aldo (1983), The Architecture of the City (Cambridge, MA: The MIT Press).

Sahu, Ipsita (2018), "From the Ruins of Chanakya: Exhibition History and Urban Memory", BioScope: South Asian Screen Studies, 9: 73–96.

Sancar, Mustafa Kemal (2023), "Türkiye'de Tekelleşen Film Dağıtımında Bir Başka Alternatif Arayışı: Kenda (Kendin Dağıt)", Pamukkale Üniversitesi İletişim Bilimleri Dergisi, 2 (1): 57-67.

Sennett, Richard (2013), Kamusal İnsanın Çöküşü (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. Serpil Durak ve Abdullah Yılmaz).

Sennett, Richard (2022), Gözün Vicdanı: Kentin Tasarımı ve Toplumsal Yaşam (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. Süha Sertabiboğlu ve Can Kurultay).

Sezginalp, Pınar (2018, Mart), "Anıların Duvarlarıyla: Maruf Önal'ın Reks Sineması", Mimarlık, 400: 66-71.

Simmel, Georg (2009), Bireysellik ve Kültür (İstanbul: Metis Yayınları) (Çev. Tuncay Birkan).

Slater, Tom (2009), "Missing Marcuse: On Gentrification and Displacement", City, 13 (2–3): 292–311.

Stavrides, Stavros (2025), Müşterek Mekân: Müşterekler Olarak Şehir (İstanbul: Sel Yayınları) (Çev. Cenk Saraçoğlu).

Şanlıer Yüksel, İlke ve Aydın Çam (2019a), "Adana Sinema Tarihinden Kadınların Seyir Deneyimine Dair Fragmanlar", Kültür ve İletişim, 22 (2): 63–94.

Şanlıer Yüksel, İlke ve Aydın Çam (2019b), "Çukurova'da 1960-1980 Dönemi Sinema Pratiklerinin Özel Bir Örneği: Yörük Filmleri", Sinecine, 10 (2): 291-320.

Şen, Besime (2016), "Soylulaştırma: Kentsel Mekânda Yeni Bir Ayrışma Biçimi", Kurtuluş, Hatice (Der.), İstanbul'da Kentsel Ayrışma: Mekânsal Dönüşümde Farklı Boyutlar (İstanbul: Bağlam Yayıncılık): 127-160.

Telatar, Irmak (2020), The Transformation of Cinema Halls in the Context of Public Sphere and Social Memory: The Case of Emek Cinema (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (İstanbul: Yeditepe Üniversitesi).

Thompson, John B. (2019), Medya ve Modernite (İstanbul: Kırmızı Yayınları) (Çev. Serdar Öztürk).

Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Konfederasyonu (t.y.), Türkiye Esnaf ve Sanatkârlar Sicil Gazetesi İstatistikleri, https://tesk.org.tr/view/mevzuat/liste.php?Guid=902743d2-11e2-11ea-9eaf-000c29b32a85 (20.09.2025).

Türkiye İstatistik Kurumu (2023), Sinema ve Gösteri Sanatları İstatistikleri, 2023, https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sinema-ve-Gosteri-Sanatlari-Istatistikleri-2023-53639 (20.10.2025).

Tüzün, Selin (2013), "Multipleks Sinema Salonları ve Türkiye Örneğinde Sinema Sektöründe Değişen Güç Dengeleri", Sinecine, 4 (1): 85-115.

Uysal, Ülke Evrim (2006), "Soylulaştırma Kuramlarının İstanbul'da Uygulanabilirliği: Cihangir Örneği", Planlama, 2: 77-92.

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 677-707
https://doi.org/10.53376/ap.2025.24

Üstün, Berna (2018), "An Anatolian City: A Research on Cinema Culture and Movie Theatres in Eskisehir", ICONARP International Journal of Architecture and Planning, 6 (2): 433–460.

Vitrinel, Ece (2020), "Benim Yerim"den "Yok-Yerler"e: İstanbul'da Güncel Seyir Deneyimine Dair Salon-İçi Manzaralar", Sinecine, 11 (2): 227-265.

Weber, Max (1978), Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology (Berkeley: University of California Press).

Yasar, Zeynep (2019), "Emek Is Ours, Istanbul Is Ours: Reimagining a Movie Theater Through Urban Activism", The Velvet Light Trap, 83: 46–59.

Yurtseven, Çağlar (2020), "Enlargement and Transformation of the Movie Theater Industry in Turkey", Recent Issues in Sociological Research, 13 (2): 110-112.

Araştırma Makalesi / Research Article

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 708-731
https://doi.org/10.53376/ap.2025.25

"YA BİZİM İNSANIMIZ YAPAR YA DA BAŞKA DÜNYALARIN İNSANI": TÜRK SAĞINDA ÇOCUK DERGİCİLİĞİ

"EITHER OUR PEOPLE DO IT OR PEOPLE FROM OTHER WORLDS DO": CHILDREN'S MAGAZINE PUBLISHING WITHIN THE TURKISH RIGHT[1]

Elif Berfin YAĞBASAN[*]

ÖZ

Politik bir kimlik kurgusu olarak çocukluk, ideolojik kutupların gündelik hayat dolayımıyla yeniden üretildiği ve kültürün mücadele alanı haline geldiği Soğuk Savaş'ın odağında yer almıştır. Çocukluğun kültürel sermayeyi aktarma vasfıyla telakki edilmesi, çocukların tüketimine sunulan ürünlerin cazibesini yükseltmiştir. Bu minvalde çocuk sürelileri, hitap ettiği cenahın müstakbel-makbul öznesinin hangi politik ve kültürel bagajlarla, refleks ve duygulanımlarla kamusal alana çıkması gerektiğini işleyen bir mecra olarak, Soğuk Savaş'ın başlangıcından itibaren Türk sağının antikomünist teyakkuzunda kullanılmak istenmiştir. Çalışmanın temel amacı, 1945–1990 yıllarında Türk sağının neşriyat kamusundaki çocuk dergiciliği tartışmaları üzerinden, Soğuk Savaş'ın pedagojik izdüşümlerini, Türk sağının mütemmim cüzlerinin çocukluğa tezahürünü, çocuk

[1] Bu makale, yazarın Hacettepe Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Berrin KOYUNCU-LORASDAĞI danışmanlığında yürüttüğü, Soğuk Savaş yıllarında Türk sağında çocukluğun politik ve kültürel yeniden tahayyülüne odaklandığı doktora tezinden türetilmiştir.

[*] Arş. Gör., Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniv., İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Adana, Türkiye, ebyagbasan@atu.edu.tr, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7004-3944

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 24.04.2025
Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 17.07.2025

dergiciliğinin kültürel mücadele alanı olarak alımlanışını ve nihayetinde, milliyetçi-muhafazakâr terkibin müstakbel-makbul öznesini oluşturma yönündeki kaygılarını araştırmaktır. Mevcut kültürel ahvalde çocuk dergiciliğine yöneltilen modernleşmeci-kozmopolitçi, komünist-maddiyatçı, öze ve hakikate yabancılık suçlamaları, Türk sağının ideolojik bakiyesini ve gayretini yansıtır niteliktedir. Çalışmada, milliyetçi-muhafazakâr çocuk dergilerinin, döneme ruhunu veren antikomünizmin söylemsel gücünden faydalanarak, zararlı, tekinsiz ve yabancı saydığı, en tehlikeli haliyle komünizmden beslenen öteki dergilerden çocukları koruma misyonu yüklendiği iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çocukluk, Türk Sağı, Soğuk Savaş, Çocuk Dergiciliği, Milliyetçi-Muhafazakârlık.

ABSTRACT

Childhood as a constructed political identity was central during the Cold War where ideological polarization was reproduced through everyday life, and culture itself was transformed into a cultural contestation. The perception of childhood as a means of transferring cultural capital heightened its significance, increasing the appeal of products targeted at children. Turkish rightists have used children's magazines since the Cold War to construct an ideal future citizen within the anticommunist framework using precise political and cultural baggage, reflexes, and emotions. The main purpose of the study is to investigate the pedagogical reflections of the Cold War through debates on children's magazines within the Turkish right's publishing sphere between 1945–1990, focusing on the way the Turkish right projected their vision of childhood, how children's publishing was conceptualized as a site of cultural contestation, and ultimately, how these dynamics reflected the right's anxieties and aspirations surrounding the formation of the future ideal subject of the nationalist-conservative combination. In the cultural context, the accusations directed against children's magazines are based on their modernist-cosmopolitan, communist-materialist, and strange-to-the-essence and truth. The study reveals that nationalist-conservative children's magazines, with the advantage of the discursive power of

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 708-731
https://doi.org/10.53376/ap.2025.25

anticommunism in that period, undertook the mission of protecting children from other magazines which they deemed harmful, uncanny, strange, and especially the most dangerous kind, the ones fed by communism.

Keywords: Childhood, Turkish Right, Cold War, Children's Magazine, Nationalist-Conservatism.

GİRİŞ

Çocukluk, insan yaşamının belirli bir evresini belirtmenin ötesinde, bulunduğu bağlama ve kültüre göre farklı anlamlara sahip olan, kesişimsel ve politik bir kategoridir. Çocukluğun anlamı, aynı toplum içinde farklı zamanlarda veya aynı zaman içinde farklı kültürlerde yeniden şekillenebilir. Dahası, aynı zaman zarfında çelişen, çatışan çocukluk kurguları toplumda bir arada bulunabilir. Bağlamsal niteliğiyle çocukluk, tarihsel bir anda sabit, evrensel veya verili değildir. Akışkanlıklar barındıran, değişime konu olan, heterojen, çelişen ve çatışan bir kimliktir. Çocukluk ideolojisi, içinde bulunduğu hegemonik kültürden, normlardan, makbul cinsiyet rejiminden etkilenir. Bu anlamıyla çocukluk, kültürel hegemonyanın (Gramsci, 2012) aktarımı ve geleceğe taşınması anlamında cazip bir kimliktir. Nitekim, çocukluk kurgularına şeklini veren ideolojiler de belirli bir kuşağın ortak belleğini ve refleksini yaratmayı hedefler.

Çocuğun ideolojik bagajının ve duygulanımsal repertuvarının nelerle doldurulacağı, hangi tabu ve ötekiliklere dayalı sınırlarda yetişeceği, iktidar ilişkilerinde nasıl konumlanacağı, ailenin, eğitimin, medyanın ve sosyal çevrenin etkisiyle şekillenmektedir. Bu anlamıyla çocukluğa dair her tahayyül, önce müstakbel-makbul özneye, daha sonra onu yetiştirenlere gönderilen bir kılavuz mahiyetindedir. Çocuklar için üretilen siyasaların ve kültürel kodların yanında, çocuk yazını da "sadece ve sadece çocuklara hitap etmez; aynı zamanda onların yetişmesinden sorumlu olanlara açık ya da örtülü mesajlar gönderir" (Öztan, 2019: 4). Yine de bu belirlenimde çocuk, edilgen bir alıcı değildir. Deneyimi ile failliğinin yanında, ideolojinin yüklediği geleceğin makbul öznesi olma vizyonuyla, çocukluk performansının kendisi, politik olanın yeniden üretilmesidir.

Çocukluğun siyasal olanın konusu olması modern çağa özgü değildir. Çocuk, insan merkezli tarihin ilk anından itibaren felsefenin ve politikanın konusu olmuştur; Platon'dan Kant'a, Rousseau'dan Arendt'e pek çok düşünür çocuklukla ilgili felsefe yapmıştır. Fakat bu felsefi birikimlerin büyük bir kısmı, çocuğun nasıl yetişkin olması gerektiği, topluma ve/veya devlete nasıl vatandaş olacağını anlamaya yönelikti. Çocukluk literatüründe "çocukluğun dünya tarihindeki en

belirgin dönüşümü" (Stearns, 2018: 27), aydınlanma ve sanayi toplumuna geçişle başlayan bir dizi dönüşüm işaret edilir. Çocukluk çalışmalarına uzun yıllar hâkim olan bu görüş, veciz ifadesini Ariès'te (1962) bulur: 1600'lü yıllara değin "çocukluk fikri" dahi yoktur. Antikçağ'dan aydınlanmaya değin Batı'da çocukların, "eksik yetişkinler olarak" görüldüğü ve yetersizlikleriyle "tamamen yetişkinlere bağımlı oldukları düşünüldüğünden" önemsenmediği (Heywood, 2003: 8) savunulmuştur. Oysa ilk çağların en eski topluluklarında bile çocukların bedensel gelişiminin ve kültürel birikimin aktarılması anlamında eğitiminin önem taşıdığı ortaya çıkmıştır (Mutluay, 2005). Tarihte çocukluğun konumuna ve çocukluğun tarihine yönelik çalışmaların artmasıyla ve 1980'lerden itibaren yeni çocukluk sosyolojisinin de etkisiyle, Ariès, modern çocuğu geçmişte arayarak yöntembilimsel hata yaptığı (Wilson, 1980; Onur, 2005) yönünde eleştirilmiştir. Tarihteki izleri sürülerek çocukluğun biricik anlamının modern-müstakbel yetişkin olmadığını anlamak mümkündür. Buna rağmen, çocukluk bugünkü anlamını ulus-devlet, modern vatandaşlık, nüfus yönetimi ve biyopolitikayla irtibatlı bir biçimde kazanmıştır. Aydınlanmayla bireyin gelişimini de en az devletin gelişimi kadar önemseyen modern vatandaşlık anlayışının ortaya çıkışı, çocukluğun bugünkü anlamını kazanmasına yol açmıştır. Modern devletin en önemli meselelerinden birinin nüfus planlaması olduğu kabulünden hareketle, "makbul vatandaşın" oluşumundan öncelikli sorumlu kurum, ebeveyn ile çocuğun vazifelerinin milliyetçi ve cinsiyetçi bir biçimde kurgulandığı ideal millî aile olmuştur (Öztan, 2019). Sonuçta, modern bir tasvir olarak çocukluk, modern ulus-devletin aile, eğitim, sağlık gibi kurumlarıyla doğrudan ilintili biçimde, ulusun makbul müstakbel vatandaşı olarak disipline edilmekte ve yeniden kurgulanmaktadır.

Batılı modernleşme izleğini, özgül deneyimiyle takip eden Türkiye'de de modern çocuk imgesini anlamak için modernleşme çabalarının başladığı döneme odaklanılır (Üstel, 2004; Onur, 2009; Öztan, 2019). Hegemonik siyasetin ve kültürün konusu olan, millî tedrisatın ve nüfus politikalarının baş aktörü, vatandaş olacak çocuğun şekillenişi, Osmanlı modernleşmesinin önemli momentlerinden II. Meşrutiyet'i işaret etmektedir. II. Meşrutiyet'ten itibaren çocuk, milletin ve devletin geleceğinin taşıyıcısı olarak görülmüş, çocuğun talim ve terbiyesi devletin temel meselelerinden biri haline gelmiştir. Cumhuriyet'e devreden modernleşmeci "makbul vatandaş" geleneği, Türkiye'de tek partiye dayalı siyasi kültürün sonuna değin sürmüştür. Cemiyetin çekirdeği millî ailenin önemli parçası ve Türklük bilincinin, hafızasının taşıyıcısı olarak çocuğun talim-terbiyesi, Erken Cumhuriyet Dönemi'nin en hararetli gündemlerinden birisidir.

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 708-731
https://doi.org/10.53376/ap.2025.25

Ulus devletin vatandaşı olarak çocuğun inşasıyla başlayan süreç akabinde yirminci yüzyılda çocukluk, ideolojik savaşların konusu olarak, azami düzeyde politik kutuplara çekilmiştir. Savaşlar nedeniyle nüfus deseninin değiştiği, yoğun teknik ve teknolojik dönüşümlerin yaşandığı, kültür endüstrisinin önemli bir belirleyen olduğu, geleceğin tasarlanmasının hiç olmadığı kadar önemli bir mesele haline geldiği yüzyılın, "çocukluğun yüzyılı" (Stearns, 2018) olarak ilan edilmesi, şaşırtıcı değildir. İşaret edilen dönemde ideolojik kutuplaşmanın çarpıcı boyutlara ulaştığı, kutupların kültürel hegemonyaya yönelmeye ihtiyaç duyduğu tarihsel dilim, Soğuk Savaş olmuştur.

İki kutuplu dünyanın ideolojik başrolleri kapitalizm ve komünizmin temsil ettiği değerler, dış politikada denge hedefinden 1940'lı yılların ortasından itibaren hızla çıkan Türkiye'de gündelik hayatın derinliklerinde, sıradan olanda, çizgi romanda, tekerlemede, çikolata ambalajında, kıyafette kendini var etmiştir. Türkiye'nin kapitalist bloka dâhil olmasıyla gündelik hayatta Amerika'nın artan etkisinin yanı sıra, Sovyet karşıtı ve antikomünist söylem yaygınlaşmış; tüketici özne olumlanmış; solla ilişkilendirilen her türlü kavramdan kaçış anlamında muhafazakâr terkip oluşturulmuştur. Soğuk Savaş boyunca Türk sağının da mutabakat harcını karan bu değerler, milliyetçi-muhafazakâr belleği oluşturarak bakiyesini iki binli yıllara devretmiştir. Türk sağından kasıt, Türkiye'nin Soğuk Savaş deneyiminde şekillenen, veciz anlamını komünizm karşıtlığında bulan, "kimlik referansı" milliyetçiliğe ve dine dayanan ve sağcılığın "kalın tabakasını" oluşturan milliyetçi-muhafazakâr (Bora, 2014, s. 21) terkiptir. Taşkın (2009: 452), sağ tanımlaması yapılırken kapitalist düzenden yana olma, muhafazakârlık, milliyetçilik, dindarlık, otoriterlik gibi niteliklerin "çelişkisiz ve tutarlı biçimde var olduğu bir ideal tip arama[nın] son derece zorlayıcı bir tecrübe" olduğunu, "sağın hegemonikliği"nin bu "çelişkili bir aradalıkta aranma[sı]" gerektiğini vurgulamıştır. Nitekim Türk sağı, sahip olduğu seküler-milliyetçi, İslamcı, otoriter, liberal, muhafazakâr, kalkınmacı, doktriner gibi sıfatların çeşitliliğine ve birbirini dışlayan unsurlarına rağmen "çoğu zaman ittifak kurmakta zorlanmamıştır" (Kerestecioğlu, 2014: 29). Benzer bir çabayla bu çalışmada sağcı zihniyet, asli olarak antikomünizm olmak üzere, reaksiyoner, milliyetçi-muhafazakâr, milli kültür ve dini değer savunucusu bir terkip olarak ele alınmakta ve sağcı fikir ve kültür dünyasındaki antikomünist mutabakat takip edilmektedir.

Antikomünizme dayalı yekparelik takip edildiğinde, "Kültürel Soğuk Savaş'ın" (Saunders, 2016; Örnek, 2022) kurallarına uygun oynamayı amaçlayan Türk sağının, sola karşı kültürel sermayesini aktaracağı yeni mecralara yöneldiği (Taşkın, 2007) görülmektedir. Türklük şuuru ve İslam ahlakına dayalı ideolojik değerleri kültürel ürünleri dolayımıyla yeniden üretmek için yöneldiği

medyumlardan biri çocuk dergiciliği olmuştur. Çocuk sürelileri, hitap ettiği kuşağın hangi politik ve kültürel bagajlarla, erek ve reaksiyonlarla kamusal alana çıkacağını, geçmiş anlatılarından hareketle hatırlatan bir mecradır. Çocuk dergiciliğinin bu imkanlarından yararlanan Türk sağı, müstakbel-makbul kimliğinin en duru halini çocuklara aktarmak için girişimlerde bulunmuştur. Bu makalenin temel amacı da Soğuk Savaş yıllarını içeren tarihsel dönem boyunca Türk sağının neşriyat kamusundaki çocuk dergiciliği tartışmaları üzerinden, Soğuk Savaş'ın pedagojik izdüşümlerini, Türk sağının mütemmim cüzlerinin çocukluğa tezahürünü, çocuk dergiciliğinin kültürel mücadele alanı olarak alımlanışını ve nihayetinde, milliyetçi-muhafazakâr terkibin müstakbel-makbul öznesini oluşturma yönündeki kaygılarını araştırmaktır. Çalışmanın amacı doğrultusunda, Soğuk Savaş dönemi Türkiye'sinde yayımlanan *Serdengeçti* (1947–1962), *Toprak* (1962–1967), *Tohum* (1963), *Ayşe* (1969–1971), *Devlet* (1969–1978), *Yeniden M*illî *Mücadele* (1970–1980), *Bozkurt* (1972–1977), *Ülkücü Kadro* (1976–1977), *Töre* (1971–1985), *Birlik* (1978–1979), *Sebil* (1976–1982), *Ülkü Ocağı* (1979), *Genç Arkadaş* (1978–1979), *M*illî *Eğitim ve Kültür* (1978–1982) dergilerinde yer alan çocukluk meseleleri, çocuk yayıncılığı ve dergiciliğine dair yazılar, eleştirel söylem analizi metoduyla taranarak, ideolojik izlek oluşturulmuştur. 1945–1990 yıllarında yayımlanan ve sağcı söylem yelpazesinde yer alan dergiler, Milli Kütüphane Süreli Yayınlar Koleksiyonu, İslamcı Dergiler Projesi ve Milliyetçi Dergiler Projesi taranarak eklektik yaklaşımla seçilmiştir.

Bu minvalde, çalışmanın birinci bölümünde, yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk sağının özünü oluşturan nitelikler, refleksler ve ötekilikler tartışılmakta ve Türk sağı ile Soğuk Savaş ideolojisinin kesiştiği ana damar olarak antikomünizmin, milliyetçi-muhafazakâr cenahın kültürel mücadelesinde ve üretiminde belirleyici rol oynadığı iddia edilmektedir. Dönemin kültürel dünyasında, sağın pedagojik endişelerinin yöneldiği eğitim ve yayıncılık alanlarının, milliyetçi-muhafazakâr objektiften resmi çekilerek, Türk sağını çocuk dergiciliğine iten ahval ortaya serilmektedir. İzleyen bölümde, kültürel mücadelede öne çıkarılan alanlardan eğitim ve yayıncılık, çocuğun hem kurban hem de kurtarıcı özne olarak davanın çekirdeğinde yer aldığı ve sağın reaksiyoner tavırlarının, makbul çocukluğun inşası üzerinden okunabileceği vurgulanmaktadır. Çocuğa atfedilen öneme cevaben sağın kültürel hegemonya hamlelerinden biri olarak çocuk dergiciliğinin, zararlı, tekinsiz ve yabancı saydığı, en tehlikeli haliyle komünizmden beslenen öteki çocuk dergileri karşısında çocukları koruyan kalkan görevi görüldüğü tartışılmaktadır. Son olarak, çocuk dergiciliğine dair tartışmalar üzerinden Türk sağının çocukluğa ve dolayısıyla geleceğe dair yol haritasının izlerini sürmenin mümkün olduğu iddia edilmektedir.

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 708-731
https://doi.org/10.53376/ap.2025.25

1. SOĞUK SAVAŞ'IN GÖLGESİNDE TÜRK SAĞI VE KÜLTÜREL AHVAL

Demir Perde'nin batısına jeopolitik ve ideolojik yönelimin yaşandığı Soğuk Savaş yılları, aynı zamanda, Türk sağının mutabakat ve ayrışma zemininin oluştuğu, farklı örgüt ve hareketlerle sağ formasyonun toplumsal bellekte yaygınlaştırmaya çalışıldığı evredir. Veciz bir ifadeyle, Soğuk Savaş, Türk sağının kimlik ve kültür arayışlarının kerterizidir. Türkiye'nin Soğuk Savaş rasyonalitesinde, siyasi partiler, aktörler ve dönemler üstü niteliğiyle antikomünizm belirleyici rol oynamıştır. Soğuk Savaş'ın küresel mantığına paralel biçimde, Türkiye'de antikomünist mücadele "resmi ve sivil ayakları olan bir hareket" haline gelmiştir (Örnek, 2022: 355). Fikri bir öğe olmaktan çıkarak hareket haline gelen antikomünizm hem Soğuk Savaş deneyiminin hem de sağ mutabakatın başat öğesidir. Türk sağı, içerdiği "hallerin", milliyetçilik, muhafazakârlık ve İslamcılık (Bora, 2003), geçirgenlikleri, kesişimleri, rekabetleri ve değişen ağırlıkları nedeniyle durağan bir kimlik değildir. Çok yönlü ve çok katmanlı yapısına rağmen, Soğuk Savaş döneminde Türk sağının hâkim kodlarını antikomünist mıknatıs etrafında toplamak mümkündür. "Omurgasını" Türklük ve İslam'ın oluşturduğu sağ fikriyat, İbrahim Kafesoğlu'nun kavramsallaştırmasıyla Türk-İslam sentezinde, Ahmet Arvasi'nin tanımlamasıyla Türk-İslam ülküsünde bedenselleşene değin (Kılıç, 2016), antikomünist dürtüyle hizalanmadan faydalanmıştır. Milliyetçi-muhafazakâr cenahın çocuk neşriyatı hamlesini anlamaya yönelik bu makalede, yelpazenin çelişkileri ve çatışmaları öne çıkarılmaksızın, Türk sağının kültürel belirleniminde antikomünist ortaklığın ve mutabakatın izi sürülmektedir.

"Sol karşıtlığı temelinde reaksiyoner bir söylem" olarak biçimlenen ve "kalın tabakasını milliyetçi-muhafazakâr" terkibin oluşturduğu (Bora, 2014) antikomünist hizalanma, normatif kültür inşasına yönelmiştir. "Komünizmle mücadelede arzulanan gönüllü endoktrinasyon"u da içeren kültür hamlesi, Soğuk Savaş'ın küresel paradigmalarından biridir. Oran (2009), Soğuk Savaş döneminde ABD'nin safları sıklaştırmak adına dünya genelinde askeri, siyasi, ekonomik ve psikolojik yöntemler kullandığını belirtmektedir. Oran'ın belirlediği yöntemlere ek olarak, kültür de savaşın sürdürülmesinde yöntem olarak kullanılmıştır. Savaş'ın taşıdığı ideolojik yükler, sadece reel ekonomi-politiği etkilememiş; giyimden mutfağa, kültür ürünlerinden medyaya, çocuk oyunlarından tüketim ürünlerine devasa bir alana sirayet etmiştir. Kültürel Soğuk Savaş, gündelik hayata ve her türlü metaya sızmıştır (Örnek, 2022). Vurgulandığı üzere, Türkiye'nin Soğuk Savaş deneyiminin baş rolü antikomünizm, Türk sağının kültür tartışmalarının da belirleyicisidir. Türkiye'de komünizmin kaynaklarını izah eden Osman Turan, Türkiye'nin "ilmi bir kültür siyasetine ve ciddi bir tahsil sistemine sahip olmadığı

veya tersine zorlandığı için" "komünist hastalığına karşı en hassas ve dayanıksız memleketlerden biri" olduğunu iddia etmiştir. Oysa memleketin, "tarihi miras ve içtimai bünyesi ile komünizme karşı en sağlam durumda" olabileceğini belirten Turan, bir kültür hamlesine işaret etmiştir (1980: 199–200). 1983 yılında esasen Devlet Planlama Teşkilatı'nın yayımladığı ama Türk-İslam sentezine dayalı önermelerle sağ bakiyenin çatısını ören Millî Kültür Raporu da mevcut "bunalımın" nedenlerini sıralarken, "iç ve dış düşmanların kültürel saldırısına" dikkat çekmiştir (Güvenç vd., 1994). Saldırılar nedeniyle zayıflayan millî kültür, özellikle bu tarihten itibaren kapsamlı bir devlet programı haline gelmiş olmakla beraber, milliyetçi-muhafazakâr dergi kamusunun 1940'lı yıllardan beri ehemmiyet verdiği meselelerdendi.

Türk sağının kültürel vitrininde çocukluğun öne çıkan öğe olduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Dahası, Soğuk Savaş dönemi devletler arası ilişkilerinde çocuklar, Demir Perde'nin iki tarafında "hayati katılımcı" vasfını üstlenmiştir (Grieve, 2018). Türkiye'nin Soğuk Savaş deneyiminde de, eğitim ideolojisinden süt tozuna, 23 Nisan kutlamalarından çocuk oyuncaklarına, çocuk yayıncılığına sinemaya her alanda antikomünist pedagojinin izleri takip edilebilir. İşaret edilen dönemde yaygınlaşan çocuk tekerlemesi üzerinden dış politika analizi yapmak mümkün görülmektedir: "Bir-ki-üçler, yaşasın Türkler / Dört-beş-altı, İtalya [veya Polonya] battı / Yedi-sekiz-dokuz, Alman [veya Ruslar] domuz / On-on bir-on iki, Amerika birinci" (Oran, 2009: 493). Tekerlemede yer alan örneklerden Amerika'ya yönelik sempatinin çocukluk meselelerine tezahürü, elbette tekerlemeyle sınırlı kalmamıştır. 1946 yılında Amerika donanmasına ait Missouri Zırhlısı'nın İstanbul'a gelişiyle başlayan ABD gemilerine kamuoyu ilgisine çocuklar da dâhil edilmiştir. Bu ziyaretler dönemin basınına, "Amerikan askeriyle birlikte dondurma yiyen" çocukların, Şükran Günü'nde Amerikan uçak gemisinde yemeğe katılan Türk çocuklarının veya "öksüz çocukların" 6. Filoya ait uçak gemisine yaptıkları gezi haberleriyle yansımıştır (Acar, 2008: 42). Soğuk Savaş ideolojisinin çocuklar üzerinden kitleselleştirildiği bir diğer örnek Kore Savaşı'dır. Savaş sırasında ilkokul ve ortaokul çağındaki çocuklardan "tahrir vazifesi" olarak Kore'deki Türk askerlerine mektup yazması talep edilmiştir (Özcan, 2013: 189). Bazı çocuk dergileri de benzer bir sorumluluk yüklenerek, Kore'de savaşan askerlere, Türk çocuklarının "selam ve sevgilerini iletmek için" mektup göndereceğini dile getirmiştir (Solomonovich, 2023: 6–7). Çocukları Soğuk Savaş siyasetine dâhil etmek, ideolojik, kültürel ve söylemsel gücü pekiştirmektedir. Zira çocukluğa yönelik siyasa ve söylemlerin toplumsal etki alanı geniştir; müşterek bilinç ve refleks oluşturma potansiyeli yüksektir. Çocukluğun harekete geçirici vasıflarından faydalanan Türk sağı, kimliğini biçimlendiren hassasiyetleri, çocuk davasına nakşetmiştir.

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 708-731
https://doi.org/10.53376/ap.2025.25

Bu maksatla, toplumsal huzursuzluğun öncelikli sebebi, manevi yozlaşma olarak belirlenmiştir. İncelenen dergiler, yozlaşmanın en çok çocukları etkilediğini iddia etmiş, etkiyi, eğitim ve yayıncılık bağlamında tartışmıştır. Mevcut haliyle okullar, "milletin vicdanında ve gönlünde destek" bulamamaktadır, çünkü temel işlevini yerine getirmemektedir. Okullar, bir yandan, "çağdaş Türk-İslam ülküsünün" benimsetildiği ve Türk milleti fikrinin "bir bütün halinde" işlendiği; öte yandan, "milletlerarası ekonomik, sosyal, kültürel, teknolojik savaşta başarılı olacak nesillerin" yetiştiği müessese olmalıdır (Arvasi, 1978: 7). Oysa mevcut okullar ve eğitim sistemi, Türk çocuğunun özüne, hakikatine ve tarihine yabancı, maddiyatçı, materyalist, Batıcı-kozmopolitçi ve hatta Darwinist zihniyete dayandığı yönünde şiddetle eleştirilmektedir. Çocuğu maneviyattan, Türklük şuurundan ve İslami değerlerden uzaklaştırmanın ve ona Türk-İslam ülküsünü öğretmemenin sonucu, gayesiz, geleceksiz ve tesirlere açık bir nesil yaratmak olarak ele alınmaktadır.

"Yabancı emel ve niyetlere göre planlanmış, milleti esir, zelil, şerefsiz kılan" mevcut eğitimin "sömürge eğitimi" olarak tanımlanması dikkat çekicidir (Arvasi, 1978: 8). Sömürgeci eğitim yapısı, eğitimini yabancı ülkelerden alan "zibidi aydınların" ürünüdür. Bu aydınlar, kendi ülkelerinde hangi statüde olursa olsun, "anarşinin, yıkıcılığının, bölücülüğünün, ahlaksızlığın, vatan ve millet tahripçiliğinin, din ve iman düşmanlığının öncülüğünü ve tahrikçiliğini vazife edinirler" (Arvasi, 1978: 10). Bu minvalde dergiler, modern Türkiye'nin eğitim ideolojisini Osmanlı'nın son asrına egemen olan Batılılaşma yanlısı yönetici kadrolarından devraldığı Fransız ve İngiliz sömürge mantığına dayanmakla suçlamaktadır. Modernleşmeci-maddiyatçı eğitim ideolojisi, Soğuk Savaş döneminde yeni kaynaklar bulmuştur: "kızıl ve kara emperyalizm". Kültüre, eğitime ve eğitimciye özellikle yönelen bu sömürgeci zihniyet, Türkiye'de de kürsüler kur(dur)arak, yayınevlerinin açılmasına fonlar sağlayarak, basın ve yayında kontrol yoluyla kendi kültürüne ait bir pazar yaratmıştır. Nüfusun on yıllardır böylesi bir tedrisattan geçmesinin sonucu, "bozkurt motifini görünce ürperen" ama "Afrodit heykelini bir öğünç sembolü olarak" evinin en gösterişli köşesine yerleştiren "acaip bir aydın tipi" yetiştirilmiştir (Arvasi, 1978: 11). Eğiticinin ideolojik saiklerle hareket etmesi, müfredatta millî ve dini değerlerin dışlanması, ders materyallerinin millî tarih, millî edebiyat ve millî kültürü benimsetmekten uzak olması eleştirilmiştir.

Komünizmin her yere "sızan", her yüzeyden bulaşma ihtimali olan bir zihniyet telakki edilmesi nedeniyle, antikomünist mücadele sahası epey geniş tutulmuştur. Bu nedenle sağ terkip, millî eğitim gündemiyle sınırlı kalmamış, söylemini farklı alanlara yayma, ideolojik ve kültürel etkisini genişletme gayesine Soğuk Savaş boyunca sadık kalmıştır. Öğretmen ve öğrenci örgütlenmeleri

oluşturulmuş, bu örgütlenmelerde fikir dergiciliğini yaygınlaştırmasıyla milliyetçi ve maneviyatçı değerlere dayalı tarih, edebiyat ve kültür kavramları entelektüel dünyada öne çıkarılmıştır. Esasen 1940'lı yılların sonundan itibaren Türk sağının en yaygın söylem üretme mecrasının süreli yayınlar olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. Uzun yılların birikimini oluşturan sağın yayıncılık geleneği, davanın çok önemli bir cephesi olarak görülmüştür. Cenahın tüm hassasiyetlerini, gündemlerini, hedeflerini ve ideallerini yansıtan süreliler, kamusal görünürlüğün ve alan açmanın (veya alan kapmanın) da bir aracı olarak ele alınmıştır. Bu noktada görünürlük vurgusu önemlidir. Zira, Türkiye'de yayıncılık faaliyeti, sağın geç kaldığı veya geçe bırakıldığı alanlardan biri, belki de birincisi, olarak ele alınmıştır. Necip Fazıl Kısakürek (2015), 1968 yılında kaleme aldığı *İdeolocya Örgüsü*'nde, yayın vasıtalarının ve bilhassa günlük gazetelerin sahipliğinin baştan beri "köksüzlük ve kozmopolitlik güdümünün kuklası olarak millî ruha aykırı bir hizip"te olduğunu ve "hiçbir zaman ve mekânda, sâf ve hakikî Anadolu çocukları"nın bu hizipte yer alamadığını aktarmıştır. Kısakürek'in yayıncılık anlamındaki iddiaları, diğer pek çok iddiası gibi, Türk sağının edebiyat ve dergi kamusunun da benimsediği bir görüştür. Sağın, halihazırda geç kaldığını düşündüğü bir alanda, yayıncılıkta, söylemsel, ideolojik ve mekânsal başrol olma çabası, 1950'lerden itibaren alarmist ve rövanşist bir tavrı doğurmuştur. Yayıncılık faaliyetleri, yalnızca ticari veya edebi bir çaba olarak görülmemiştir. Süreli yayınlar aynı zamanda, uzun süredir beklenen ihtiyaca cevap verme, Kısakürek'in bahsettiği "millî ruha aykırı" hizbe galebe çalma faaliyetidir. Tam bu noktada milliyetçi-muhafazakâr entelektüel arayış, Kültürel Soğuk Savaş'ın vitrinine dönüşen çocukluğa yönelerek mevcut eşiği aşmaya niyet etmiştir.

2. SAĞIN KÜLTÜREL HAMLESİ OLARAK ÇOCUK DERGİCİLİĞİ

Sağ hafızada çocuk, cemiyetin çekirdeğini oluşturmasının yanında, Türk-İslam davasının başat öğesi olarak görülmektedir. Ziya Gökalp'in (1968) ortaya koyduğu Türkçülüğün esaslarından Türk-İslam sentezine, yarım asırdan fazla zaman içinde, tarihsel ve ideolojik pek çok kayma ve değişim yaşayan Türk sağının değişmeyen ajandalarından biri çocukluk olmuştur. Bu bağlamda, incelenen dergilerde çocuğa "balmumu" benzetmesinin birçok kez yapılması (Terbiyeci, 1947; Atilla, 1969), Türk sağının sembolizm yönünün güçlü olduğu göz önünde bulundurulduğunda, kayda değer görülmektedir. Zira yapısı itibarıyla balmumunun birden fazla işlevi vardır: Bakiyeyi depolar, kovanı bölümlere ayırarak ahenk ve düzeni sağlar, yapışkan formuyla kovanı bir arada tutar ve kolay şekillendirilebilir. Esasen bu özellikler, Türk sağının çocukluk tahayyülü olarak dergilerde görülebilmektedir. Çocuk, bir yandan, masumiyeti, bilmezliğiyle ve yabancı tesirlere kapılarak biçimlenme ihtimaliyle korunmaya muhtaç özne iken, diğer yandan, bugünün tasfiyesi yoluyla geçmişin ve geleceğin kazanılmasını

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 708-731
https://doi.org/10.53376/ap.2025.25

mümkün kılacak, failliğiyle toplumu bir arada tutacak özne olarak ele alınmaktadır.

Sağ hafızanın en önemli mecralarından olan *Serdengeçti*'nin henüz ilk sayısında "Çocuklarımıza neler öğretiyoruz?" başlıklı bir yazının yer alması (Terbiyeci, 1947: 17) ve çocuk yayıncılığının tartışılması da, konunun önemini kanıtlar niteliktedir. *Serdengeçti*, "körpe, iskeletsiz, saf ruhlar"ın merakını cezbeden, duygularını harekete geçiren kültürel ürünlerin üretimine yönelmemeyi, "derin bir gaflet ve delalet" olarak betimler. Gerçekten de dergilerde çocuk yayıncılığına geç kalmanın hayal kırıklığı görülmektedir. Meseleye gösterilen ilk reaksiyon, cenahın çocuğa ve çocukluğa yeterince eğilmemesi, gençlere ve yetişkinlere gösterilenin aksine çocuklara gerekli önemi göstermemesidir. Bu "suçta" büyük pay, önceki bölümde tartışılan dönemin eğitim sistemine verilmekle birlikte, yazılarda yüzleşmeci ve özeleştirel bir tavır oldukça belirgindir. "Onların okuma isteklerine vereceğimiz kaç kitap çıkardık?" sorusuyla sitemini dile getiren İnan (1965: 17), ihmalin sonucunda çocukların, "soysuz" kitapları okuyarak "asi"leşen, "ahlaksız, mesuliyet duygusundan yoksun, boş kafalardan müteşekkil insanlar"a dönüşeceği konusunda uyarmaktadır. Yazısında çözümü de sunan yazar, "asırlık sancılarımızı dindirecek olan [nesli] biz, ilkokul sıralarından başlayarak yetiştirmek, eğitmek zorundayızdır" ifadesiyle, bir kez daha sağ tahayyülde çocuğun tedrisatının, geleceğin kazanılması anlamında bugünün tasfiyesi denklemiyle eşit tutulduğunu vurgulamaktadır.

Tekrar vurgulamak gerekir ki, Soğuk Savaş döneminde çocuk dergiciliği, sağın kültürel hegemonyasını genişletme hedefini gerçekleştirmek için yöneldiği sembolik alanlardan birisi olmuştur. Süreliler, çocuk yayıncılığına "sızan" solu, benimsetmeye çalıştığı komünizmi ve onun maddiyatçı, çıkarcı ve hatta ahlaksız addedilen dünyasını durdurmaya; çocuğu doğal olana, özüne uygun olana yönlendirmeye çalışmıştır. Solun çocuklara yönelme teyakkuzu, antikomünizme yönelik şeytanlaştırıcı ve acilci söylemi de kolaylaştırmaktadır. Zira Türk sağının milliyetçi-muhafazakâr değerlerinin bütünsel olarak karşısında konumlandırılan sol ve/veya komünizm, dimağların en masumuna yönelmiştir. Sağ için komünizm öylesine sapmış, öylesine insanı çürüten bir ideolojidir ki, bir çocuğu 'bile' "hayvanlaştırabilir" niteliktedir. Komünizmin en masum olanı bile "hayvanlaştırabileceğine" dair haber, *Toprak*'ta karşımıza çıkmaktadır. *Toprak*'ta yer alan yazıda, Moskova'da on yaşında bir çocuğun heykelinin dikildiği aktarılır. Fakat çocuğun heykelinin dikilme sebebi, akla ilk gelen şekliyle, sevgi, şefkat, zevk veya sanat için değildir. "Hayrete" düşürecek şekilde heykel, evladı çörek yiyebilsin diye buğdayını devlete eksik teslim eden babasını ihbar eden ve onun sürgüne gönderilmesine sebep olan oğlan çocuğunundur. Heykelin hikayesinden

komünizmin hikayesini ve şeceresini çıkaran yazı, şedit cümlelerini şöyle tamamlar:

> "[…] en mukaddes varlıklara ihanet edeceksin. Namus, ahlak, din ve aileyi reddedeceksin. Yani insanlıktan çıkıp hayvanlaşacaksın. Hayvanlaştığın derecede insanlıktan uzaklaştığın nispette kıpkızıl kızaracaksın. İnsanlıkla alakan kalmadığı gün, ananı, babanı ihbar ettiği gün; Allah'ı; dini; ahlakı; namusu reddettiğin gün; tam bir komünist olacaksın." (Aygen, 1966: 5)

Moskova'da o dönemde çocuk heykeli olup olmadığına, varsa da hikayesinin aktarılan şekilde olup olmadığına dair belirsizlik bir yana, yazının vurguladığı ahlaki yıkım, Türkiye'deki çocukların da tehdit altında olduğunu hatırlatmaktadır. Çocukluğun ve dolayısıyla geleceğin tehdit altında oluşu, komünizmle topyekûn mücadelede devindirici, ateşleyici bir vasfa sahiptir. Her yere sızdığı gibi çocuk dergilerine de sızan bu "tehdide" karşı çocuklara seslenme amacını sahiplenen Türk sağı, ideolojik aktarımda milliyetçi-mukaddesatçı normları, İslam değerlerine ve ahlakına dayalı maneviyatçılığı, devlet ve otorite kutsiyetini, millî tarihin yanında millî edebiyatın da öne çıkarılmasını, katı pozitivizme dayandığı iddia edilen maddiyatçı Batı modernleşmesine karşı medeniyet görüşünü, kahramanlık ve erkeklik değerlerini savunarak bellek oluşturmaya niyetlenmiştir.

Zehirli Mecmualar, Kovboyculuk, Çocuk Yılı Hamlesi ve Türklüğün Kaybı

Solun kapladığı kültürel üretime dair tüm alanlarda, sağ dergiciliğin edindiği misyon, milliyetçi-muhafazakâr camianın arayış ve mağduriyetlerini (yeniden) üretmek, aktarmak ve yansıtmaktır. Bu istençle, geleceğin kurtarıcısı olarak şimdinin çocuğu için üretilen dergiler de ehemmiyet kazanmıştır. Cumhuriyet'in müesses nizamına alternatif bir söyleme sahip, tespit edilebilen ilk çocuk dergisi *Müslüman Çocuk*'un 1951 yılında yayımlanması bir başlangıç olarak kabul edilecek olursa, sağın çocuk dergiciliğini yeniden keşfetme ve yayıncılık yoluyla ideolojik inşa süreci, izleyen yarım asır boyunca sürmüştür.

Soğuk Savaş yıllarının ortasında yapılan bir değerlendirmede, ideolojik kaygıları olan yerli çocuk yayınlarının iki farklı mahiyette olduğunu ileri sürülmüştür (Güngör, 1979: 6). İlki, "çocuk gelişmesinin ve çocuk düşüncesinin özellikleri hiç hesaba" katılmadan, muhtemelen, "yazarın heveslerini ve hırslarını" tatmin etmeye hizmet eden grubun çıkardığı, "kırmızı karıncaların siyahları nasıl yediği" gibi hayvan hikayeleri yoluyla "Marksist düşünceler aşılamayı hedef edinmiş" çocuk yayınlarıdır. Kırmızı karıncanın, kırmızı olmasından mütevellit Marksizm'i temsil ettiği çıkarımı, dönemin sağ

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 708-731
https://doi.org/10.53376/ap.2025.25

yayıncılığında simgesel anlatıma dayalı şüpheciliğinin iddialı bir boyutunu gösteriyor olabilir. Yine de detayları ilerleyen sayfalarda aktarılacak, çocuk yayıncılığına dair şüpheci ve tekinsiz hâlet-i ruhiye, Türk sağının çocuk yayıncılığına yaklaşımını belirleyen ölçütlerden biri olmayı sürdürmüştür. Soğuk Savaş henüz başlamadan dip dalgası oluşan Amerikanlaşma ve antikomünist kültür neticesinde Amerika menşeili veya taklidi niteliğindeki yayınların (özellikle süreli yayınların, çizgi romanların ve fotoromanların) ideolojik mücadelenin sürdüğü kırk yıl boyunca katlanarak artması nedeniyle, Türk sağında çocuk yayıncılığına karşı muhafazakâr bir panik yerleşmiştir.

Piyasadaki ikinci tür dergiler, sayıları az olsa da, geleneksel değerleri işleyen, Türk-İslam tarihi kaynaklarından beslenen yayınlardır. Millî ve manevi kültüre dayanan, tarihsel kökleri hatırlatan, çalışkan, sıhhatli ve imanlı çocuğu idealize eden, güç, kahramanlık gibi hamasi anlatımlara ve şeref, asalet, gurur gibi duygulanımlara yaslanan, düşman kategorilerini vulgar biçimde sergileyen bu dergiler, sağ cenahın kültürel mücadelesini yürüttüğü mecralardan biri olmuştur. Türk sağında çocuk dergiciliği, çocuğun "manevi gıdasını" aldığı sahadır (Hulki, 1965: 19). Yayınların çocuklar üzerindeki etkisi öylesine büyüktür ki, çocuk, okuduğu kitapların etkisiyle "devletin ve milletin güvendiği" bir yetişkin olabileceği gibi, "birer devlet ve millet düşmanı" da olabilmektedir. Tehlike göz önüne alındığında, çocuk yayınlarının ilk amacı, çocuğu "Türk-İslam ahlakıyla ahlaklandırmak" olmalıdır (Kallimci, 1979: 34). Tam da bu sebeple çocuk yayıncılığı, "başka dünyaların insanları"na bırakılmaksızın, milliyetçi ve muhafazakâr bir kavrayışın tezahürü olmalı ve milletin maddi ve manevi gelişimini hedeflemelidir. Çünkü millî ve dini öğelerin beslemediği çocuk, yabancı batıllara, İslam karşıtlarına, komünistlere ve dahi Siyonistlere maruz kalmaktadır.

Mevcut dergilerin bütünüyle yabancı ve tekinsiz addedilen kültürlere ait olması, dini ve millî değerleri yozlaştırması bir yana, çocuklara gangsterlık, hırsızlık, kovboyculuk, Tarzancılık öğretmesi de başlı başına tehlikeli olarak görülmektedir. "Adları bile yabancı" olan dergiler, "resimleri, yazıları ve bilhassa resimli çocuk romanları ile yavrularımızı maceracı serseriliğe" teşvik etmekte, çocuklara "sinirli bir serserilik ruhu" aşılamaktadır (Türk, 1956: 3). Eğlence kisvesi altında çocukların benliğinde yıkıcı etkiler yaratan *Teksas*, *Tommiks*, *Fantoma* gibi kurgusal seriler, millî kimliğin altını oymaktadır[2]. Zararlı ve haris yayınlar karşısında yapayalnız bırakılan çocuğu uyarma görevi, milliyetçi-muhafazakâr makbul dergilere düşmüştür. Çocuğa, "içinde bulunduğun rüyadan

[2] Dergiler aracılığıyla okuduğu yabancı kültür içeriklerinden etkilenen çocuklar, ekseriyetle erkek çocukları olarak ele alınmıştır. Çatışma ve savaş anlatılarının eril tahakküm içeren alanlar olduğu aşikâr olmakla beraber, kültürel mücadelede yozlaşmadan ilk kurtarılacak ve buradan hareketle yozlukla savaşacak ilk öznenin erkek çocuğu olması, vurgulanmaya değerdir.

uyandırmak, sana düşmanlarını göstermek istiyorum" diye seslenen Büyüközer (1963: 27), mevcut yayıncılık dünyasını ve şu şekilde tasvir eder:

> "Etrafında binbir türlü cinayetler, kanlı bıçaklı dövüşler oluyor. Evet seni parça parça, seni bölük bölük, seni kendinden soğutup, züppe Amerikalıya hayran, hasta ve ruhsuz yapmak için zehir kusan, kustukça zehrini masum ruhuna akıtan KİTAPLAR ve MECMUALAR. İşte sana, hakikat ışığını, milli heyecanını, imanını unutturan azgın düşmanının sefil silahları. Ve sen masum, çaresiz, günahsız okuyorsun. Okudukça bir acaip oluyorsun."

Kültürel yozlaşmanın en tehlikeli basamağı, çocuğun masum benliğini ve hislerini "canavarlaştıran" mecmuaların ve "hakikat güneşi gösterm[e]yen o namert kitaplar"ın arkasındaki zihniyetin ve onun yerli uzantılarının muvaffak olmasıdır. Çünkü çocuğun düşünce yapısının "bozulması", yalnızca bugünün değil, geleceğin de kaybı anlamına gelmektedir. Buna rağmen, çocuğun karşı karşıya olduğu kültürel yozlaşma veya ideolojik sapma ihtimalinin tek sorumlusu mevcut çocuk yayıncılığı da değildir. Dergiler, Millî Eğitim Bakanlığı ve Kültür Bakanlığı'nı çocuk yayıncılığı konusunda yetersiz kalmakla veya çocuklara zarar verecek yayınlara "göz yummakla" suçlamıştır. Örneğin 1979 yılında Kültür Bakanlığı'nın *Kırlangıcın Kanat Vuruşu* adıyla yayımladığı çocuklar için şiirler antolojisi niteliğindeki kitap, Nazım Hikmet'in, Bülent Ecevit'in şiirlerini içermesi sebebiyle, hayal kırıklığıyla karşılanmıştır (Kallimci, 1979: 35–36).[3] Yetersiz yaptırımların eleştirilmesinin yanında, "gelecek milliyetçi iktidar"ın milliyetçi kalkınma planı ve stratejisi doğrultusunda, eğitim ve kültüre dair alması gereken tedbirlerin değerlendirildiği de görülmüştür. 1979–1983 yıllarını kapsayan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın "Eğitim-Kültür Anlayışı Hakkında Bir Değerlendirme"sine dayanan yazıda (*Millî Eğitim ve Kültür*, 1979: 529), "İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, çocuk yayınlarında genellikle yabancı kültürün baskısını sürdürdüğü, bunun karşısında tehlike ve mahzurlarını önleyici bir yayım politikasının da çok zayıf kaldığı" belirtilmiş, devletin meseleye "öncelikle ve gereken ciddiyetle" eğilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca, çocukların "yapıcı şahsiyet" kazanması için "milli ve manevi değerlerimizi tanıtan, sevdiren bir yayın politikası uygulanmalı", özel kuruluşların yayınları da "milli kültüre ağırlık verecek şekilde" özendirilmeli ve "milli çocuk edebiyatının her türünde bir yazar kadrosu"nun oluşması için gerekli tedbirler alınmalıdır. Bu noktada, mesele çocuklar olduğunda, komünizm ve Sovyet karşıtlığında uzlaşılan Batı'nın da

[3] Bahsi geçen hayal kırıklığı, yalnızca dergilerin gündemi olarak kalmamıştır. Zira Ali Püsküllüoğlu tarafından kaleme alınan *Kırlangıcın Kanat Vuruşu: Çocuklara Günümüz Şiirlerinden Örnekler* (1979) kitabı, 12 Eylül Darbesi'ni izleyen süreçte, savcılık soruşturmasından da geçmiştir (bkz. Uçarol, 2008; İğnecioğlu, 2018).

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 708-731
https://doi.org/10.53376/ap.2025.25

yozlaşmanın kaynağı olarak görüldüğü vurgulanmalıdır. Bir imaj olarak Batı (Soğuk Savaş deneyiminde özellikle Amerika), millî ve manevi kültürün savunulması anlamında yabancı olarak işaretlenmiştir.

Dergiler, geleceğin milliyetçi iktidarından beklenen tedbirleri almak için milliyetçi ve muhafazakâr değerleri önceleyen bir yayıncılık anlayışı benimsediğini öne sürmektedir. Dergilerin milliyetçi sorumluluğa dayanan yayıncılık anlayışı, yabancı kültürel imgelerin yerine yerli alternatifleri yerleştirmekten ibaret değildir. Çocuklardan hakikatleri gizleyen ve onlara köklerini unutturan tarih eğitimiyle, millî ve manevi değerlerden uzaklaşmış gündelik hayat ve kültürüyle başa çıkacak, sadece milliyetçi yazarlar tarafından yazılabilen, "Türk çocuklarına kim olduklarını, nasıl ve ne yapmalarının bilgisini verecek" yayınlar yapılmalıdır (İmamoğlu, 1977: 5). "Türklük ve insanlık düşmanı fikirlerin her konuda kitap haline gelerek her yerde karşımıza çıktığı" göz önünde bulundurularak, milliyetçi-muhafazakâr hassasiyetlerle hazırlanan yayınların yaygınlaşması için dağıtım-tedarik süreçlerinin kuvvetlendirilmesi hedeflenmektedir. Nihayetinde, çocuk dergilerinden beklenen, millî maarif davasında, aile ve eğitim kurumlarının müştereği olması, hatta, onların yetersiz kaldığı tarih eğitimi gibi meselelerde alternatifler üreterek, boşluğa yabancı ideolojilerin, komünizmin ve Batı kültürünün dolmasını engellemesidir. Millî ve manevi değerleri çocuklara aktaracak, benimsetecek ve böylece yeniden üretecek çocuk sürelileri, popülerliği ve cezbediciliğiyle Türk sağının kültür vitrininde yerini almıştır.

Sağın çocuk dergiciliği gündemi, Birleşmiş Milletler'in 1979 yılını Çocuk Yılı olarak ilan etmesiyle daha da hareketlenmiştir. Dahası, Çocuk Yılı tartışması, 1976 yılından başlayarak seksenlerin başına kadar sağ dergiciliğin popüler temalarından biri olmuştur. Bu gündem, sağın antikapitalist ve antiemperyalist söyleme en çok yaklaştığı, "dünya düzeni" eleştirisine sıkı sıkıya bağlandığı momentlerdendir. Bu noktada, Türk-İslam sentezi harcının karıldığı '70'li yıllardan devreden sağ geleneğin, 1980'li yıllardan itibaren İslami yönü ağır basan bir terkibe dönüştüğünü hatırlamak gerekmektedir. Batı'nın evrensellik iddiasının çatırdadığı ve modernleşmenin açmazlarının ortaya çıktığı bu dönemde, modernleşme-emperyalizm bağlantısı İslamcılık için önemli bir dayanak olmuştur (Gülalp, 2014: 36–38). Batı rasyonalizminin ve evrenselliğinin toplumu ahlaken yozlaştırdığı, Batılılaşma politikalarının bağımsızlığa zarar verdiği iddiasıyla İslamcı sağ siyaset, "İslami medeniyet" anlayışını savunmuştur (Çınar, 2005: 39–40). Türk sağında İslami massetmenin bir göstergesi olarak, özellikle 1983 yılında sivil siyasete geçilmesiyle, çeşitli süreli yayınlarda İslami entelektüeller tarafından modernleşme tartışmaları yürütülmüş; Batı'nın evrensellik ve rasyonellik iddialarını sorgulaması anlamında postmodern teoriler gündeme getirilmiş;

Rusya'nın Afganistan'ı, İsrail'in Filistin'i işgaliyle birleştirilerek antiemperyalist bir söylem geliştirilmiştir. Seksenli yıllarda Türk sağında yaşanan İslami massetme, çocukluk tartışmalarını da etkilemiştir.

BM'nin Çocuk Yılı "hamlesi", Batı'nın gerçekleri perdeleme oyunu olduğu, Batılılığı pazarlama stratejisinden başka bir şey olmadığı, sömürgeci Avrupa merkezci düşünceye kaynaklık ettiği yönünde hararetli bir eleştiriyle karşılanmıştır. Dergilerde meseleye dair tartışma iki boyutuyla dikkat çekmektedir. İlk olarak, Çocuk Yılı girişiminin çocukları istismar etmenin bir aracı olduğu savunulmuştur. Savunuya göre, saf ve masum çocuklar, düzenin aparatları kurum, şirket ve markalar yoluyla bir kez daha tuzağa düşürülmektedir. Çocukların dikkatini çekmek için pazarlama sistemini çok iyi kullanan bu "sömürgeci zihniyet"in, aslında çocukların gerçek dertleriyle ilgilenme, çözümler üretme gibi bir kaygıları yoktur. Batı, dünyayı saran açlık, yoksulluk, savaşlar, yerinden etmeler, beslenme ve barınma krizlerinden etkilenen çocukları görmezden gelerek suni gündem yaratmakla suçlanmıştır. Çocuk Yılı ve "sömürgeci Batı" eleştirisinin, cılız da olsa, kapitalist sistem eleştirisine döndüğünü görmek mümkündür. Bu noktada, sağın yabancıladığı, eleştirdiği ve mücadele ettiği tek ideoloji komünizm değildir. Komünizm karşıtlığında birleştiği fakat maneviyat, ahlak, değerler ve kültür yapısında ayrıştığı Batı da "bir zihniyet olarak", sömürünün ve yozlaşmanın kaynağı olarak hedefe alınmıştır. Söz konusu çelişkide Çocuk Yılı, Batı'nın oyunu olmasının ötesinde, "çocukları daha doğuştan köle yapan, daha doğuştan makinalaştıran insanlık dışı ideolojinin" ve sistemin uzantısı olarak tartışılmıştır (Edip, 1979: 7). Çocuğu doğuştan makineleştiren ve köle yapan sistem, kapitalizm, çocuktan satılabilir ürün yaratmanın yeni bir yolunu Çocuk Yılı ilanıyla bulmakla suçlanmıştır. Dergilerde, dünya çapında özel gün kisvesi altında ilan edilen günlerin gelişmiş ülkelerden yayıldığını ve oralardaki tüketim malı stoklarını eritmekten başka bir işe yaramadığı vurgulanmıştır. Çocuklar konusunda samimi olmamakla suçlanan dünya nizamı ve onun "maskaralıkları" şu sözlerle eleştirilmektedir (*Genç Arkadaş*, 1979: 16):

> "Sevgi ve şefkat ifade eden bir çift sözü hasret bebeklerin sayıları binleri bulurken, televizyonlarda "çocuklara yönelik" eğlence programları, onların ihtiyaçlarına(!) cevap veren ciklet, bisküvi, bisiklet vs. reklamları yayınlattırılmaktadır. Çocuk tiyatroları çocuk dergiler ve daha birçok araçlarla çocukları mutlu(!) etmeye çalışılmaktadır. Bütün bunlar, tek kelimeyle düzenbazlıktır."

Dünya çocuklarının sorunlarını görmezden gelmenin ötesinde, bizzat sorunların kaynağı olarak görülen Batı, yüzeysel ve stratejik bir hamleyle çocukları "hatırlamıştır". Batı, elbette, bu "bayatlamış sömürü tekniklerini" ilk kez deniyor

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 708-731
https://doi.org/10.53376/ap.2025.25

değildir. Marshall Planı kapsamındaki beslenme programlarını ve "yağı sömürülmüş, kalitesiz, adi süt" yardımlarını *Ülkü Ocağı*'nda kaleme aldığı yazısıyla hatırlatan Bostancı (1979: 6), sömürü tekniği değişmese de sömürülenin tepkisinin değişeceğini ilan etmiştir. Çocukların, artık, "süttozlarını batının başına çalmak, sömürü için uzattığı elleri kırmak için bilen[diğini]" iddia etmiş ve bu düşünceyle, Çocuk Yılı etkinliklerin tüm cazibesine rağmen Türk çocuklarında karşılık bulmayacağını —deyim yerindeyse— umut etmiştir.

Çocuk Yılı'na dair ikinci eleştiri hattı, Türkiye'deki Batı özentisi sermayeye, kurumlara ve hareketlere yöneltilmiştir. Batıcı, sömürgeci zihniyetin takipçisi markalar ve bankalar Çocuk Yılı "oyununa" hemen "düşmüştür". Reklamlarında çocukları kullanarak yalnızca daha fazla para kazanmayı amaçlayan bu zihniyet, tıpkı Batı gibi oldukça "iki yüzlü" görülmektedir. Geçmişte defaatle çocukları emellerine "alet eden" söz konusu zihniyet, sert bir dille uyarılmıştır (Edip, 1979: 7):

> "Çocuklarımızın o saf, tertemiz zihinlerine çirkini, kötüyü, yanlışı sokmak isteyen şu gayri-millî, gayri-insani, gayri ahlaki çevreler ve onlara müsaade eden bu sistem ve devlet gücü artık dikkat etsin, kendine gelsin. Zira yeni çocuklar geliyor… Yarınlarımızı hazırlayacak çocuklar geliyor. Türk ve Müslüman. Yüreğini eline almış bir nesil geliyor."

Yeni nesle yüklenen misyon, Batı çatısı altındaki tüm sömürgeci zihniyetlerle mücadelenin yanı sıra kendi ülkesindeki modernleşmeci sistemle de savaşmasıdır. Çocuğa sözde ve sahte ilgi gösteren, onu sömürü ve satış stratejileri için kullanan, özel günler ilan edip dünyaya yaymaya çalışan zihniyete karşı, dergilere göre çocuğun değeri, millî ve manevi değerlerde aranmalıdır. Batının ve batılın ölçüt olduğu dünya düzeninden çıkış yolu, geçmişte saklıdır. İslam tarihine ve eski Türk devletlerine bakıldığında, toplumsal yapıda çocuklara oldukça ehemmiyet verildiğinin açığa çıkacağı savunulmuştur. Millî kültür, bu kaynaklardan beslenirse, dışarıdan gelen bir itkiye muhtaç olmaksızın çocuklarına kıymet bahşedeceği iddia edilmiştir.

Sağ sürelilerinde kültürel mücadele alanı olarak çocukluğa ilişkin öne çıkan tartışmalardan bir diğeri, yurt dışında yaşayan işçilerin çocuklarının durumuna dairdir. Yurt dışında yaşayan çocuklar, Türk sağının gözünde adeta bir yozlaşma ve bozulma meselesi haline gelmiştir. Endişenin ana sebebi, çocukların Türklükten ve Müslümanlıktan uzaklaşacağı, yabancılaşacağı ve nihayetinde toplumsal yapıyı tehdit eder hale geleceği inancıdır. Camianın "felakete" karşı teyakkuza çağırdığı öncelikli alanlar, eğitim ve kültür olmuştur. Çocukların yurt dışında eğitime erişimini sekteye uğratan hususlardan ilki, ailelerin başta yabancı dil olmak üzere, eğitim sistemine dair yetersiz bilgiye sahip olmasıdır. Müslüman

çocukların, ailelerinin dil yetersizliği nedeniyle, zorunlu olmadıkları hâlde yurt dışındaki okullarda din dersine katıldığı iddia edilmiştir (Nevruz, 1980: 33). İkinci husus, Türkçe tedrisat uygulayan okulların niteliksel ve niceliksel eksikliğidir. Dönemin hükûmeti yurt dışına yeterli sayıda öğretmen veya din görevlisi göndermiş olsa dahi okul açamadıkça kalıcı bir fayda sağlanmayacağının altı çizilmektedir (Akın, 1977: 8). Okullaşma sorunuyla bağlantılı olarak, dergilerin çocukların eğitimi özelinde dikkat çektiği husus, yurt dışında görevlendirilen öğretmenlerin "denetimsiz"liğidir. Hollanda Türk İşçileri Dernekleri Genel Başkanı tarafından 1983 yılında kaleme alınan yazıda, Türkçe tedrisat için çeşitli yollarla (Hollanda'daki belediye meclislerinin tercihi, gazete ilanı, okul aile birliğinin tercihi veya işçi sendikaları tarafından getirilme ile) görevlendirilen öğretmenlerin, "yandaşlarının" da desteğiyle, öğrencilere ve işçilere "TKP doğrultusunda Marksist-Leninist propaganda" yaptığı iddia edilmiştir (Gümüş, 1983: 33). Ders içeriğinden kullanılan ders materyaline kadar "denetimsiz öğretmenlerin" insafına bırakılan yurt dışındaki çocukların eğitiminin, çocuğun millî benliğe ve tarih bilincine oldukça zarar verdiği savunulmaktadır. Söz konusu tehlikeye karşı, "Türkiye'den çile ile yoğrulmuş milliyetçi öğretmenler"in görevlendirilmesi çağrısı yapılmıştır (Gümüş, 1983: 34). Sıralanan sorunlar nedeniyle yabancı okullara devam eden "körpe dimağlara Hıristiyanlık kültürü yerleştirilmekte" ve "cami ve kilise arasında bocalayan nesiller yetiştirilmektedir" (Yer, 1977: 12). Türk-Müslüman çocukların eğitimindeki açmazların ve meselenin aciliyetinin Türkiye'de pek anlaşılmadığı, yabancı devletlerin ise "işine geldiği" iddia edilmiştir.

Eğitimle inşa edilemeyen millî kültür, yurt dışındaki çocukların en savunmasız olduğu alan olarak ele alınmıştır. Yabancı kültür, çocukların hayatına gündelik hayatın her anından, dilden, televizyondan, dergilerden, oyuncaklardan, giyim-kuşamdan, sosyal ilişkilerden ve hatta mutfaktan sızmaktadır. Çocukların hayatına sızan yabancı kültürlerin, özellikle de Hristiyanlığın ve komünizmin, çocuğun millî ve dini benliğinde marazlar bıraktığı düşünülmektedir. Çocukların ve gençlerin içine düştüğü kötülüklerin başında, "cinsi hayatta sınır tanımayan hoşgörü" ve "bize göre tereddi etmiş bu zihniyet"tir. Çocuk ve aile, "milli geleneklerden ve dini yasaklar"dan uzaklaştıran "her türlü zapturaptın dışında cereyan eden kız-erkek arkadaş"lıkları, "yetişkin bir Müslüman'ın yalnız bile seyretmekten hicap duyacağı filmler ve programlar", bambaşka anlamlara haiz edep, haya, namus, sadakat gibi kavramlar nedeniyle "dejenere olma tehlikesiyle karşı karşıyadır" (Nevruz, 1980: 33). Yurt dışındaki çocukların kültürel olarak yozlaşacağı ve özlerinin bozulacağı kaygısı, ahlaki paniği besleyerek, Türk sağının mühim çağrılarından biri haline gelmiştir.

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 708-731
https://doi.org/10.53376/ap.2025.25

Bahsi geçen çağrıya çocuk dergilerinin yanı sıra, dönemin sağ düşünce ve aktüel dergilerinde de rastlamak mümkündür. Yurt içindeki çocuklar dahi yabancı ideoloji ve kültürlerin tesirinden korunamazken, "kendi kendilerine bırakılan" yurt dışındaki çocukların "yabancı kültür değirmeninin dişleri arasında öğütülmekte" ve "Türklüğü kaybettirilmekte" olduğunu duyurulmuş, çocukların "perişanlığından", "zavallılaşmasından" dem vurulmuştur. Yalnızca dilini değil, özünü, kimliğini, dinini, ahlakını unutma ve ötekine karışma tehdidiyle karşı karşıya kalan çocuğun, özellikle medya aracılığıyla "İslami duygu ve inancı da karanlık bir yarına doğru yöneltilmektedir" (Tanyu, 1974: 6). Neredeyse "Allah Baba'nın ne olduğunu, mensup olduğu milletin hangisi olduğunu bilmeyecek" derecede "vatan ve milletini unutup gidecek" çocuk, "devası imkânsız bir dert" olarak ele alınmıştır (Alp, 1977: 139). Dejenere olmuş millî ailede yetişen, yabancı ideolojilerin tesirinde eğitim alan çocuk, Türklüğün özünden uzaklaşarak, öteki kültürlerin cezbediciliğinin de etkisiyle, millî birliğin değil, kendi özüne aykırı bir kalabalığın parçası haline gelmektedir.

Tam da bu noktada, çocuk dergiciliği, çocuğun, aile, eğitim, televizyon ve sosyal ilişkilerden alamadığı Türklük şuuru ve İslam ahlakını verebilecek kaynak minvalinde öne çıkarılmaktadır. Nitekim, 1960'ların ikinci yarısından itibaren çocuk dergilerinde, yurt dışında yaşayan çocukların mektuplarına sıklıkla yer verildiği görülmüştür. Özellikle 1980'lerden itibaren İslami yayıncılığın artmasıyla birlikte, çocuk dergileri yurt dışı abonelik kampanyaları yapmaya başlamış, yurt dışından satın alımlar teşvik etmiştir. Bu noktada dikkat çeken bir örnek, 1984 yılında yayımlanan *Türkiyem*'dir. Yurt dışında yaşayan, "sabahleyin evlerinden, Türkçe bir şarkının ya da türkünün coşkusu ile" çıkamayan 800 bin Türk çocuğu için "vatanperver ve milliyetçi Türk teşkilatlarının ısrarlı talebi üzerine" yayın hayatına başladığını duyuran dergi (Kaptanoğlu, 1984: 1), yurt dışındaki çocuklara Türkiye'yi tanıtma ve güncel haberleri iletme görevi üstlenmiştir. Derginin "Türkiye'de ne oldu, ne bitti?" bölümünün ilk haberinde, 12 Eylül 1980'de Silahlı Kuvvetler'in "kötü gidişi ve kardeş kavgasını önlemek için" yönetime el koymasının akabinde, '83 yılından itibaren "demokratik hayat[ın] yeniden başladı"ğını duyurması; son haberinde ise "Ermeni terörü"nün dünya çapında devam ettiğini aktarması (Tuğcugil, 1984: 2), ayrıca dikkat çekicidir.

Sonuç olarak, sağın Soğuk Savaş deneyiminde çocuk dergiciliği, ideolojik, kültürel, söylemsel ve ahlaki mücadelesinin aktarıcısı ve yeniden üreticisi olmuştur. Modernleşmeci-kozmopolit kültürün, hümanizmaya dayalı tarih anlatısının, maddiyatçı dünya görüşünün, "komünizm mezaliminin" nüfuz etmeye çalıştığı çocuk dergileriyle mücadele edebilmek adına Türk-İslam değerlerine, normlarına ve sembollerine dayalı, milliyetçi-muhafazakâr çocuğun özüne ve hakikatine uygun dergilerin üretilmesi zaruri görülmüştür. Söz konusu

öteki dergilerin yarattığı kültürel yozlaşmanın yanı sıra, dönemin siyasi konjonktüründe, Batılılaşma uğruna çocukları köksüzleştiren eğitim ve yayıncılık politikaları, onlardan beslenerek cazip hale getirilen medya ile tüketim ürünleri ve yurt dışında değerlerine giderek yabancılaşan çocuklar, sağın çocuk dergiciliğine yönelişindeki panik refleksinin ve acilci söylemin itici güçleri olmuştur.

3. SONUÇ

Bu çalışmada, ideolojilerin kültürel alandaki mücadelesinin en görünür olduğu tarihsel dilimlerden biri olarak Soğuk Savaş döneminde, politik sembollerin toplumsal yaşama sirayet ettiği iddia edilmiştir. Kültür politikalarının, eğitim politikalarının, makbul kimlik siyaset(ler)inin ve politik tahayyüllerin kesişiminde bulunan çocukluk, ideolojik mücadelenin merkezinde yer almıştır. Yaklaşık yarım asır süresince üzerinde yoğun çatışmalar yaşanan çocukluk sahnesi, kabaca sağı ve solu temsil eden kutupların, çocuğu siyasallaştırma ve bilinçlendirme faaliyetlerine şahit olmuştur. Yirminci yüzyıl, çocukluğun politik inşasının hiç olmadığı kadar gündemde olduğu ve kültürel hegemonyanın çocukluk siyasetleri, nesneleri, mekânları ve duyguları üzerinden işlediği dönemdir. Çocuğun politikleştirilmesi ve siyasi kutbun niteliklerinin göstereni olması, Soğuk Savaş döneminin iktidarları tarafından kültürel hegemonyanın inşasında çokça kullanılan bir yöntem haline gelmiştir. Bahsedilen stratejiyi izleyen Türk sağı nezdinde çocukluk, sağın kabaca ABD'nin temsil ettiği maneviyatçı ve kapitalist değerlerle, solun da SSCB'nin temsil ettiği maddiyatçı ve komünist değerlerle ilişkilendirildiği bir ideolojik dizgede, milli değerlerin yeniden üretim görevini sırtlamıştır.

Çocuğun antikomünist formasyonu ve kültürel bilincinin inşası, Soğuk Savaş döneminde Türk sağının da öncelikli gündemlerinden biri olmuştur. Çalışmada, sağ hafızada çocuk dergiciliğe atfedilen önemin, antikomünist mücadeleyle denk tutulduğu açığa çıkarılmıştır. Türk sağı, çocuk dergiciliği kamusuna dâhil olmakta geç kaldığını savunarak, mevcut alanın "kökü dışarıda olanın", maddiyatçı, komünist, kozmopolitçi, Batıcı değerlerin, duyguların ve sembollerin sesi haline geldiğini öne sürmüştür. Yozlaştırıcı dergilerle mücadeleye ek olarak, sağın çocuk dergisi hamlesinin, millî tarih ve millî edebiyat şuurunu uyandıramayan eğitime, kozmopolitçilerin ve hümanizmacıların yeni stratejisi olan Çocuk Yılı'na ve yurt dışında dini ve millî özü unutturulan çocukların ahvaline de çözüm üreteceği düşünülmüştür. Bu nedenle, dönemin milliyetçi-muhafazakâr kültür dünyasında, davanın geleceği olan çocuğa Türk-İslam ülküsünü benimsetecek dergilerin üretilmesine dair alarmist tavır göze çarpmaktadır.

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 708-731
https://doi.org/10.53376/ap.2025.25

Türk sağının pazardan pay alma telaşının ötesinde, süreliler, sağın temsiliyetini ve söylem gücünü pekiştirme, hafıza oluşturma, kuşaklar arası aktarım sağlama ve milliyetçi-muhafazakâr ideolojinin pedagojik tahayyülünü üretme kapasitesiyle, mecrayı ötekinden (geri) alma potansiyeli olarak görülmüştür. Çocuk dergilerinden beklenti, başta komünizm olmak üzere diğer "zararlı" saydığı tesirlerin "kurbanlaştırdığı" çocuğu kurtararak, geçmişi yeniden yüceltmesi ve geleceğin kazanılması amacıyla "kurtarıcı çocuğu" tedris etmesidir. Dergilerde antikomünist söylemin çocukluk üzerinden kurulması, sağ anlatının simgesel boyutunu güçlendirmiştir. Çocuk dergilerinin üretimine yapılan çağrıya paralel biçimde, okuyucular da çocukların karşı karşıya bulunduğu tehditlerin farkında olmaya; "bizden olana" sahip çıkmaya, zararlı dergilerin arasında var olmasına yardım etmeye davet edilmiştir. Kültür mücadelesinde milliyetçi-muhafazakâr terkip hem entelektüel hem toplumsal düzeyde, çocuk dergiciliği üzerinden müşterek bir kaygı ve gaye yaratmıştır.

KAYNAKÇA

Acar, Ayla (2008), Soğuk Savaş Yıllarında Amerikan Kültürünün Türkiye'ye Girişinde Basının Rolü (1945-1960) (Yayımlanmamış Doktora Tezi) (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Akın, Necdet (1977), "Yurt Dışındaki İşçi Çocuklarının Eğitimi", Devlet, 408: 8.

Alp, Ali Rıza (1977), "Avrupa'daki İşçi Çocukları ve Neoemperyalizm", Dilde, Fikirde, İşde Birlik, 2: 137-141.

Ariès, Philippe (1962), Centuries of Childhood: A Social History of Family Life (New York: Alfred A. Knopf) (Çev. Robert Baldick).

Arvasi, Ahmet (1978), "Milliyetçi Düzende Türk Milli Eğitim", Milli Eğitim ve Kültür Dergisi, 1: 3-22.

Atilla, Ülkü (1969), "Neşriyatın Çocuk Üzerindeki Tesiri", Fedai, 46: 7.

Aygen, Mehmet Sadettin (1966), "Moskova'daki Çocuk Heykeli!...", Toprak, 49: 5.

Büyüközer, H. Kâmi (1963), "Çocuk Âlemi", Tohum, 3: 27-28.

Bora, Tanıl (2003), Türk Sağının Üç Hali – Milliyetçilik Muhafazakarlık İslamcılık (İstanbul: Birikim Yayınları).

Bora, Tanıl (2014), "Türk Sağı: Siyasal Düşünce Tarihi Açısından Bir Çerçeve Denemesi", Kerestecioğlu, İnci Ö. ve Öztan, Güven Gürkan (Der.), Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri (İstanbul: İletişim Yayınları): 9-28.

Bostancı, Naci (1979), "Çocuk ve Sömürgeci Zihniyet", Ülkü Ocağı, 3: 6.

Çınar, Menderes (2005), Siyasal Bir Sorun Olarak İslamcılık (Ankara: Dipnot Yayınları).

Edip, Derviş (1979), "Çocuklar", Ülkü Ocağı, 3: 7.

Genç Arkadaş (1979), "Bu Yıl Çocuk Yılı", 4: 16.

Gökalp, Ziya (1968), Türkçülüğün Esasları (İstanbul: Varlık Yayınları).

Gramsci, Antonio (2012), Hapishane Defterleri Cilt 3 (İstanbul: Kalkedon) (Çev. Barış Baysal).

Grieve, Victoria (2018), Little Cold Warriors – American Childhood in the 1950s (New York: Oxford University Press).

Gülalp, Haldun (2014), Türkiye'de Siyasal İslamın Temelleri (İstanbul: Metis Yayıncılık).

Gümüş, Hasan (1983), "Hollanda'daki Türk Çocuklarının Eğitimi", Töre, 145: 31-35.

Güngör, Erol (1979), "Elli Yılın Çocukları", Töre, 101: 2-6.

Güvenç, Bozkurt, Gencay Şeylan, İlhan Tekeli, Şerafettin Turan (1994). Türk İslam Sentezi (İstanbul: Sarmal Yayınevi).

Heywood, Colin (2003), Baba Bana Top At! Batı'da Çocukluğun Tarihi (İstanbul: Kitap Yayınevi) (Çev. Esin Hoşsucu).

Hulki, Hüseyin (1965), "Çocuk Ruhu", Tohum, 18: 19-21.

İmamoğlu, Mehmet (1977), "Kitaplar ve Biz… Milli Çocuk Yayınlarımız ve Ülkücü Ali Kitabı", Ülkücü Kadro, 5: 14.

İnan, M. Â. (1965), "Çocuk ve Yayın", Toprak, 37-38: 17.

İğnecioğlu, Sinem (2018), Ali Püsküllüoğlu'nun Hayatı ve Şiirleri Üzerine Bir İnceleme (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (Uşak: Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Kallimci, Hasan (1979), "Çocuk Yayınları", Töre, 101: 34-36.

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 708-731
https://doi.org/10.53376/ap.2025.25

Kaptanoğlu, Salih (1984), "Selam Çocuklar", Türkiyem, 1: 1.

Kerestecioğlu, İnci Özkan (2014), "Korku ve Siyaset: Türk Sağının Ezberlerini Çözümlemek", Kerestecioğlu, İnci Ö. ve Öztan, Güven Gürkan (Der.), Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri (İstanbul: İletişim Yayınları): 29-43.

Kılıç, Murat (2016), "Allah, Vatan, Soy, Milli Mukaddesat" Türk Milliyetçiler Derneği (1951-1953) (İstanbul: İletişim Yayınları).

Kısakürek, Necip Fazıl (2015), İdeolocya Örgüsü (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları).

Milli Eğitim ve Kültür (1979), "Dördüncü Beş Yıllık (1979-1983) Kalkınma Planı'nın Eğitim-Kültür Anlayışı Hakkında Bir Değerlendirme", 4: 420-531.

Mutluay, Nazmiye (2005), İlk Çağda Çocuk (1) (Ankara: ÜBL Yayınları).

Nevruz, Yılmaz (1980), "Almanya'daki Çocuklarımızın Meseleleri…", Töre, 106: 32-35.

Onur, Bekir (2005), Türkiye'de Çocukluğun Tarihi (Ankara: İmge Kitabevi).

Onur, Bekir (2009), Türk Modernleşmesinde Çocuk (Ankara: İmge Kitabevi).

Oran, Baskın (2009), "Amerika İmajı", Oran, Baskın (Ed.), Türk Dış Politikası – Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980 (İstanbul: İletişim Yayınları): 493.

Örnek, Cangül (2022) Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı: Antikomünizm ve Amerikan Etkisi (İstanbul: Yordam Kitap).

Özcan, Gencer (2013), "Savaş ve Okul: Kore'de Türk Askerlerine Öğretmen ve Öğrencilerden Mektuplar", Tuğtan, Mehmet Ali (Der.), Kore Savaşı – Uzak Savaşın Askerleri (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları): 187-202.

Öztan, Güven Gürkan (2019), Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları).

Saunders, Stonor Frances (2016), Parayı Verdi Düdüğü Çaldı, Sanat ve Edebiyat Dünyasında CIA Parmağı (Ankara: İmge Kitabevi) (Çev. Ülker İnce).

Solomonovich, Nadav (2023), "From "Atomic Spies" to Turkish-American Relations: The Cold War in Turkish Children's Magazines in the 1950s.", International Journal of Middle East Studies, 55(4): 693-714.

Stearns, Peter (2018), Çocukluğun Tarihi (İstanbul: Dedalus Kitap) (Çev. Büşra Dikmen).

Tanyu, Hikmet (1974), "Özleyiş: Anavatan Dışındaki Türk Çocukları", Devlet, 260: 6.

Taşkın, Yüksel (2007), Anti-Komünizmden Küreselleşme Karşıtlığına – Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya (İstanbul: İletişim Yayınları).

Taşkın, Yüksel (2009), "Türkiye'de Sağcılık", Bora, Tanıl ve Gültekingil, Murat (Ed.), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 9 Dönemler ve Zihniyetler (İstanbul: İletişim Yayınları):451-473.

Terbiyeci (1947), "Çocuklarımıza Neler Öğretiyoruz?", Serdengeçti, 1: 17.

Tuğcugil, Gülçiçek (1984), "Türkiye'de Ne Oldu, Ne Bitti?", Türkiyem, 1: 2.

Turan, Osman (1980), Türkiye'de Komünizmin Kaynakları (İstanbul: Nakışlar Yayınevi).

Türk, Cezmi (1956), "Çocuk Dergileri", Toprak, 19: 3-4.

Uçarol, Tuncer (2008), "Ali Püsküllüoğlu: Özgeçmişi ve Yapıtları", Çağdaş Türk Dili Dergisi, 248: 369-381.

Üstel, Füsun (2004), Makbul Vatandaş'ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi (İstanbul: İletişim Yayınları).

Wilson, Adrian (1980), "The Infancy of the History of Childhood: An Appraisal of Philippe Ariès", History and Theory, 19: 132-153.

Yer, Hasan (1977), "Yurtdışındaki İşçi Çocukları ve Türkiye'yi Bekleyen Felaket", Devlet, 392: 12.

Araştırma Makalesi / Research Article

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 732-757
https://doi.org/10.53376/ap.2025.26

THE OTHERS OF THE JUSTICE AND DEVELOPMENT PARTY (JDP): A GENDER-BASED APPROACH TO *HUM* DEBATE IN MODERN TURKEY

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN (AKP) ÖTEKİLERİ: MODERN TÜRKİYE'DE *HUM* TARTIŞMASINA TOPLUMSAL CİNSİYET TEMELLİ BİR YAKLAŞIM

Can ÖZELGÜN*

ABSTRACT

This article explores the evolving meanings and political uses of the Qur'anic pronoun *hum*, a locally rooted tool of exclusion and legitimation in Turkey's political history. Tracing its genealogy from the 1876 *Kanun-u Esasi* debates to the Justice and Development Party's (JDP) gender regime (2011–2021), it argues that *hum* historically marked the line between those deemed politically legitimate and those excluded. While its referents have shifted—from non-Muslims in the late Ottoman era to feminists, LGBTQI+ individuals, atheists, etc. in contemporary Turkey—it remains an elastic boundary of otherization. Adopting a *longue durée* perspective, the article links the JDP's discourse to its center-right predecessors, demonstrating a paternalist-populist fusion shapes gender politics. In this context, *hum* sustains a binary between "pure" and "corrupt" women. The study thus contributes to debates on gendered legitimacy and illustrates how exclusionary scripts are redefined under authoritarian configurations.

Keywords: Gender, Other, JDP, Legitimacy, Constitution.

* Ph.D. Candidate, Yeditepe Univ., Department of Political Science and International Relations, Istanbul, Türkiye, can.ozelgun@std.yeditepe.edu.tr, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5440-7074

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 07.05.2025
Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 01.08.2025

ÖZ

Makalede, Kur'an'daki zamir *hum*'un Türkiye'nin siyasi tarihinde dışlama ve meşrulaştırma aracı olarak değişen anlamlarını incelemektedir. 1876 Kanun-u Esasi tartışmalarından Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) 2011–2021 dönemi cinsiyet rejimine uzanan süreçte *hum*, kimin siyasi olarak meşru kabul edileceğini belirleyen bir sınır olarak kullanılmıştır. Osmanlı'da gayrimüslimlerden, günümüz Türkiye'sinde feministler, LGBTQI+ bireyler, ateistler gibi çeşitli gruplara yönelen bu dışlayıcı söylem, esnek bir dışlama çizgisidir. *Longue durée* yaklaşımını benimseyen çalışma, AKP'nin söylemini merkez sağ öncülleriyle ilişkilendirerek ataerkil-popülist bir ideolojinin cinsiyet politikalarını nasıl şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. *Hum* bu bağlamda, "saf" ve "yozlaşmış" kadın ayrımını sürdürerek siyasette meşruiyet sınırlarının toplumsal cinsiyet üzerinden nasıl çizildiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet, Öteki, AKP, Meşruiyet, Anayasa.

INTRODUCTION

A case could be made that the JDP era holds a special place in the debates about the "old" and "new" Turkey[1]. In this respect, it is arguable that the JDP epoch is a milestone. These debates are based on how different the two Turkeys are[2]. However, this article aims to demonstrate historical continuity, not difference, through the concept of *hum*. Starting from the KE debates and extending to the center-right precursors of the JDP in the 20th century, namely the Democrat Party (DP) and the Justice Party (JP), and the JDP itself, *hum* molded the socio-political disputes regarding the legitimacy. *Hum* is a gender pronoun in the Qur'an and can be translated as "them", and Surah Ali 'Imran, *veşâvir hüm fil'emr*, is the verse in the Qur'an that instructs authorities to seek *hum*'s advice before passing judgement or taking action (The Qur'an, 3:159). In the discussions before the First Constitutional Era (FCE) in the Ottoman Empire, there was no consensus on whether *hum* comprised all the population or simply those who were

[1] On this subject, see: Bora, 2016; Bora, 2018; Aygün, 2014; Christofis, 2018.

[2] See Çalışkan and Waldman, 2017 and Çagaptay, 2020. On the other hand, also see the 56th issue of the *Yeni Türkiye* magazine, a special issue on the new Turkey, which covers the "new" Turkey from every angle, from economy to politics, and includes an article by then-Prime Minister Erdoğan titled "New Turkey" (Yeni Türkiye Dergisi, Ocak-Şubat 2014).

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 732-757
https://doi.org/10.53376/ap.2025.26

qualified and worthy (Tekin, 2000). Given *hum*'s contested content, it has been an elastic exclusion line since the Ottoman Empire.

The article examines *hum*'s role in exclusion and marginalization from the KE to the JDP era (2011-21). Here, the article will concentrate on the tools through which *hum* defined social belonging and the boundaries of exclusion, repeatedly forging an "other" in the historical process. Consequently, it enabled the alienation of others while simultaneously cultivating a sense of belonging for some. The otherization role it played in the debates on KE continued in the othering and exclusion of feminists and LGBTQI+ individuals in modern Turkey. The latter, in turn, points to the "path dependency" aspect of the concept. Herein, *hum* functioned as a "path dependency" that legitimized political decisions in the discourse of the DP, the JP, and the JDP.

This "path dependency" took shape in the KE debates as a first layer and resurfaced in the Republican period as a second. In the first one, the debate was about whether *hum* would include non-Muslims from different Abrahamic religions outside the "dominant nation" (Depenheuer, 2006: 50; Tekin, 2000: 152). However, in the second "layer", gendered through its interaction with the concept of gender, *hum* became a tool for reinforcing gender inequality. While the subject of non-*hum* transformed within historical continuity—no longer referring exclusively to non-Muslims but now encompassing groups such as the LGBTQI+ community, atheists, politically active Kurds, and practicing Alawites—it consistently corresponded to the "other"/"they" who are "not worth consulting" within the dimension of legitimacy, keeping debates around this verse persistently relevant.

In our case, it is worth emphasizing that women should also be included in the JDP's long list of non-*hum*s. This exclusionary stance does not appear to be entirely ideologically neutral. One might argue that *hum* served as a result of the combination of paternalism and populism. Evoking Mudde (Mudde, 2004: 543; Mudde, 2007: 151), in 2011-2021, one might claim that R. T. Erdoğan's monist ideology assumed that women were eventually divided into two identical and hostile groups, the "pure" women and the "corrupt" feminist elite, and that women's policies had better represent people's general will. However, since Erdoğan's populism was a thin-centered ideology, it needed a thick ideology like paternalism. In that sense, echoing Sunstein and O'Connell (Sunstein, 2014: 57, 60; O'Connell, 2020: 120), he is apt to paternalism by the agency of the conflict between his acceptance that "the people" have a distinct and monolithic will and the truth that likings and inclinations on policies change substantially within the citizenry portrayed as "the Turkish people". Correspondingly, Erdoğan strived to suppress this plurality with his gender justice policies. At this juncture, *hum*, can help identify the gender components of the JDP's paternalistic populism by

facilitating historical critical reconstruction. Echoing Gaus (Gaus, 2013: 553), this article's historical critical reconstruction serves as a "social critique" of the historical process, portraying the humane and practical principles upon which criticism of political situations might be instituted.

The concept of identity in Turkey has been discussed by many political scientists with notions like multiculturalism and cosmopolitanism imported from the West. While concepts like these are meaningful in situating Turkey globally, they present a limited approach. This article aims to contribute to the literature by offering an insider's perspective on the JDP's gender regime through the concept of *hum*, hence infusing a local and intersectional angle of vision into the literature.

The structure of the article is as follows. It will begin with the methodology section, outlining the methodological framework, the temporal scope, and the type of research conducted. This will be followed by the literature review, focusing on two main bodies of work: studies on the JDP's gender regime and discussions surrounding the concept of otherization. Given that this article presents a gender-based analysis, engaging with both strands of literature is essential. However, otherization will not be treated as a standalone theme, as it is embedded within the gender regime itself. At this point, the two dominant analytical approaches in the literature will be introduced. Afterwards, the article will unearth the history of exclusion and otherness, first under the Ottoman Empire and modern Turkey. KE discussion was on whether the *hum* pronoun would include non-Muslims from different Abrahamic religions outside the "dominant nation" (Depenheuer, 2006: 50; Tekin, 2000: 152). The JDP's predecessors' political exploits and rhetoric will disclose the *hum*. Penultimately, in modern Turkey, it will be claimed that the source of legitimacy may still be a contentious topic. Therefore, the disputes surrounding the verse will be covered. The JDP's populist program in the post-2011 epoch, infused with paternalism, namely paternalistic populism, does not confer feminist women, who are considered non-*hum*. The closing statements will be delineated questions –evoking Pettersson (Pettersson, 1998: 5), are *hum*'s silhouettes demarcated by the gender and where are the lines generated between non-*hum* and *hum* as these identities are politicised– led.

1. METHODOLOGY

The account of otherness from the KE debates until today through the concept of *hum* to the JDP era (2011-21) necessitates a temporal distinction. The latter will be periodized as the FCE of the Ottoman Empire and the center-right antecedents of the JDP in the 20th century, namely the DP and the JP[3], and the

[3] It is fair to ask why the parties of Erbakan and the Nationalist Movement Party (NMP) of T. Türkeş were not selected as the JDP's forerunners. In theory, the JDP, unlike the aforementioned ones, was a centre-right party during 2002-2011. Per contra, scholars like Çınar, Arıkan, and Aslan

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 732-757
https://doi.org/10.53376/ap.2025.26

JDP era (2011-21). This article excludes the 2002–2011 period of JDP rule, as the political and legal reforms implemented during these years—particularly those aimed at democratization—along with the party's approach to the gender regime, markedly differed from the post-2011 period.

Since the gender policies of the JDP cannot be analyzed as a single entity, this article covers the period between 2011 and 2021. One might argue that 2011 signifies the inception of the authoritarian inclinations of the JDP. Invoking different thinkers (Mutluer, 2019; 101; Tansel, 2018; Özbudun, 2006; Eligür, 2014), a case might be presented that 2011 marked the year when the erosion of political and social liberties began, alongside the implementation of a self-proclaimed "conservative democracy" characterized by authoritarian elements. 2011 was also a year when a significant institutional change was implemented. The General Directorate of Women's Status and Problems was replaced with the Ministry of the Family and Social Policies (United Nations, 2004; 17; Kandiyoti, 2015). This institutional restructuring within the state indicates that women's concerns are going to be approached through the concept of family rather than individual rights and liberties. The latter indicated that policies concerning rights of women will be examined in the setting of "family centralism" (Z. Yılmaz, 2015; 380). Per contra, 2021 is poised to be a crucial element in the paternalistic populism of the JDP, stemming from the party's move to exit the Istanbul Convention. For De Vos, the convention is significant as it acknowledges violence against women as a kind of violence based on gender (De Vos, 2020). However, it is important to note that 2021 is not the conclusion but rather a turning point. With the chronological framework in place, it is now possible to address the research approach.

This study adopts a *longue durée* perspective to trace the evolution and functioning of the *hum* across the Ottoman Empire and modern Turkey. As Braudel (Braudel, 2018: 74) notes, *longue durée* captures the seemingly unchanging structures around which faster-moving histories unfold. In line with the latter, the article, following Braudel (Braudel, 2018; 3, 71), distinguishes *longue durée* from the "history of short, sharp, nervous vibrations" *–l'histoire evenementielle* (the history of events). By doing so, the readers might trace *hum*'s slowly moving historical development and discover how it influenced the constitutionalism debates in the 19th century's last decades and the gender regime of the JDP. It demonstrates that the content of *hum* has evolved in interaction with religious,

portray the NMP as being an extreme-right party (Çınar & Arıkan, 2002: 25; Aslan, 2016). Furthermore, researchers like Vielhaber and Kartal depict Erbakan's political philosophy as dominated by anti-secular and anti-Western views (Vielhaber, 2012; Kartal, 2020). One might argue that, with the effect of being the ruling party, the JDP executed moderate policies during the epoch. Moreover, whilst the JDP has been the ruling party, the others did not have a chance to become the major partner of the governments.

political, and historical factors, rather than remaining a fixed concept. Accordingly, the concept of *hum* that we have customarily taken for granted as unquestionably true, universal, and comprehensively applicable is actually a product of our own time. One, echoing Baykan (Baykan, 1994: 102), should not evaluate *hum*'s social-cultural setting through the prism of a constant, essentialist, and omnipotent Islam to "orientalize" the notion; consideration must be given to the ever-changing nature of history, as well as external influences on the world at large. The presentation of *longue durée* enables the methodological framework of the article.

This study is not limited to just *longue durée*. This article conceptualizes the notion of *hum* through Crenshawian intersectionality. It aims to contribute to the feminism literature by attempting to move discussions on *hum* beyond grammar and the late Ottoman period by using a Crenshawian intersectionality of populism, gender, and paternalism as a methodology. Crenshaw describes intersectionality as a prism indicating where power originates and clashes, where it intertwines and overlaps (Crenshaw, 2017). So this article examines its intersectionality with other exclusion lines and rhetoric evolution from the Ottoman Empire to the JDP. It indicates how *hum* maintains its exclusionary character, simultaneously but novelly serving to legitimize the JDP's paternalist populism through its opposition to gender equality. It advocates that the JDP's gendered understanding of *hum* serves as an intersectional otherization machinery that goes beyond religion, grammar, and social class. In this context, the intersection of the concept of *hum* and the JDP's gender regime between 2011 and 2021 was addressed through a qualitative analysis.

Primary sources were systematically analyzed through content analysis. The party program of the DP, the program and statute of the JP, its election manifesto, and Erdoğan's speeches accessible via the Presidency of the Republic of Turkey's official site between 2014 and 2021 constitute the primary sources of the article. To systematically conduct a gender-based approach to the *hum* debate in modern Turkey, secondary sources were classified thematically. Articles, books, and book chapters written by different academics on gender and feminism, populism and politics, and Ottoman and modern Turkish history, and newspaper reports, including Erdoğan's speeches before 2014, constitute the secondary sources of this article.

2. LITERATURE REVIEW

In line with Braudel's distinction between *longue durée* and *l'histoire evenementielle*, populism, conservatism, and otherization might be read as "short, sharp, nervous vibrations", and *hum* as an example of *longue durée*. Therefore, the

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 732-757
https://doi.org/10.53376/ap.2025.26

concepts of gender, populism, conservatism, and otherization position themselves according to *hum*.

Since this article is a gender-based analysis, it is crucial to address the JDP's gender regime literature and discussions of otherization. However, because its gender regime also includes otherization, the concept will not be treated as a separate topic. When examining this debate, one might claim that two main approaches stand out. The first approach is populist and blends the notion of otherization into the discussion. The second, rooted in conservatism, pays attention to women's gender roles in the family while seeking to elucidate their attempted marginalization out of the public realm.

Since the party's discourse of otherization is molded by women belonging to the "pure people" and a feminist elite that has no connection with the beliefs and civilization of society, it would be useful to discuss its gender regime and discussions of otherization. Otherization studies are crucial because they indicate how "certain groups" are excluded and discriminated against. The literature on the party's gender regime is also significant because it demonstrates how women are subjected to a patriarchal structure. Scholars like Kourou, Özkazanç, Yılmaz, and Shakil shed light on the JDP's gender regime through the lens of populism. Kourou examines the correlation linking right-wing populism and anti-gender efforts and initiatives by means of the JDP, which has received women's support since it came to power. According to her, anti-feminist populism now serves as an electoral tactic for the JDP in the shift from a gender equality-centered approach to a family-centered approach in the political field (Kourou, 2020; 207, 208, 220). While Kourou explicates how the JDP achieved its vote-winning mechanism through anti-feminist discourse, Özkazanç focuses on the transformation of the JDP after 2011. Özkazanç explains how the JDP, showing itself as a conservative-democratic-center-right party between 2002 and 2011, transformed with authoritarian, nationalist-populist rhetoric through a gendered "us-them" divide. According to the party, the archetype of this divide is the feminists who try to undermine the family and defend adultery (Özkazanç, 2020). This reveals how gendered narratives are instrumentalized by JDP to draw moral boundaries and define political enemies. Yılmaz and Shakil's, on the other hand, explore the layers of interaction between Özkazanç's duality of "us and them" through the lens of "gender populism". They argue that the concept of gender significantly influenced the reconstruction of Turkish identity and people throughout the JDP period, and that this brought the concept of "gender populism" to the fore, as the employment of gender imagery, language, policy procedures, and criticism of gender subjects by populist figures (İ. Yılmaz and Shakil; 2023; 2). At this juncture, the party portrays women and LGBTQI+ individuals as civilizational enemies and marginalizes them with weaponized gender populism (İ. Yılmaz and Shakil;

2023; 2, 4). Ünal uses the concept of "opportunistic synergy" when explaining the JDP's gender regime. She defines the concept as the alignment between government agencies and anti-gender civil society actors. Ünal stresses that the concept is especially noticeable in the populist communication techniques and affective politics that are frequently employed by the party and illiberal anti-gender actors (Ünal, 2015; 10, 14, 16). This approach, in turn, brings us back to the very point we seek to reconsider.

At this point, it might be claimed that the *hum* debates constitute the intersection of the two debates. The concept of *hum*, extending from the debates over the KE to the present day, determines who constitutes "us" in the dynamic "us-other" divide within populism. In other words, *hum* functions as a bisector that defines the space of "us" and "other". Therefore, by defining *hum* as the bisector of both the late Ottoman "dominant nation-constitutionalism-non-Muslims" triangle and today's "gender-populism-exclusionary mechanisms" triangle, this article, as a contribution to the literature, aspires to bridge the grammatical-legal debates of the KE era and the gender regime targeting feminists and LGBTQI+ individuals in modern Turkey. Therefore, the multilayered nature of the concept of *hum*—on the one hand, members of different Abrahamic religions outside the "dominant nation" of the late Ottoman period and, on the other, feminists and LGBTQI+ individuals—enables the intersection of concepts of legitimacy and gender equality.

An alternative approach views the party's gender regime through the lens of conservatism. In this context, Süslü and Halifeoğlu suggest that the JDP's women's policy reflects a conservative outlook, framing women through roles like mother and wife, in accordance with traditional gender norms. Nonetheless, these roles confine women to motherhood and wifehood. At this point, what is expected from the women and the JDP's Women's Branch, which does not have its own statute, is to strictly follow the *Reis* (leader) (Süslü, Halifeoğlu, 2023; 232, 251, 252, 255). Meanwhile, a second line of inquiry identifies the JDP's gender regime in its initial EU-driven reform strategy. For Ayata and Doğangün, since the JDP, at the beginning, thought that the European Union (EU) and the European Court of Human Rights could safeguard civil, political, and religious rights as human rights, it decided to adhere to gender equality. With no outside pressures for democratization, the gender atmosphere changed into a religiously conservative one, leaving its formerly egalitarian feature, with an important emphasis on custom and religion, following the partial suspension of the negotiations. Nonetheless, the latter facilitated the spread of patriarchal ideals and women's confinement to family roles, which polarizes social understanding of gender interactions and rigidly splits social sphere into female-associated and male-associated realms (Ayata, Doğangün, 2017; 612, 615, 622).

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 732-757
https://doi.org/10.53376/ap.2025.26

3. THE ACCOUNT OF OTHERNESS FROM THE KANUN-U ESASİ DEBATES UNTIL TODAY THROUGH THE CONCEPT OF *HUM*

One might argue that perceptions of the history of exclusion and otherness—from the KE debates to the present—are shaped by the notion of *hum*, whose proper understanding first requires an inquiry into its origins. Surah *Ali 'Imran*, *veşâvir hüm fil'emr*, according to the Qur'an, is the verse that orders the authorities to consult *hum* when making judgment or doing something (The Qur'an, 3:159). With *veşâvir hüm fil'emr* statement, attention is drawn to the loci of the state and the affairs of the people, as the *raison d'être* of the state (Tezcan, 2010: 103). The verse declares that the Prophet Muhammad's moderate attitude towards those fleeing the Battle of Uhud was approved by God (Berkes, 2003: 321; Tezcan, 2010: 96). The consent of the *hum* gives legitimacy to political decisions. A productive starting point, therefore, is to ask why Muslims have historically felt compelled to accept governmental authority—and, closely related to this, why they have complied with particular systems of rule. Following Özdemir and Visagie (Özdemir, 2012: 71; Visagie, 2014: 28), legitimacy, defined as the general acknowledgement of political authority, in the eyes of Muslims, bestows on an Islamic order a compulsory feature –namely sharia– thus converts power into authority. Drawing on Levitov (Levitov, 2016: 5), the legitimacy of an Islamic political edifice, therefore, will stem from its skill to materialize a divinely intended design of social organization. Nevertheless, the controversial point is who they are, who is included, and who is not. What exactly is meant by *hum*: is it the general will of the indivisible Islamic community in a Rousseauian sense, a majoritarian Islamic rule that possesses the risk to transform into a tyranny of majority or a democratic rule with Islamic overtones? This was the very case during the debates regarding KE, the first constitution of the Ottoman Empire. "The most heated debates on the KE eventually turned into a grammatical debate" (Oktay, 1991). Following Oğur (Oğur, 2021), it might be claimed that the language conveyed expressed this immediately during the constitution making process: the words describing "us" –Muslims- and words defining "strangers" –non-Muslims- appeared together. Invoking Berktay (Berktay, 2021), one might argue that, because the otherizing Muslims embraced a belief in the one true God—entailing the denial of the equivalence and legitimacy of other religions—their identity was perceived as vulnerable to dissolution through contact with the outside world. "Us" and "them" assumed defined forms inside this worry's context. Thus, while one group included all "the subjects of the empire" within the scope of the pronoun, regardless of the nation, another group encompassed merely those who belonged to "Islam" (Berkes, 2003: 326; Oktay, 1991; Tekin, 2000: 152).

Most, if not all, of the ulama were against the KE (Berkes, 2003: 324). Nonetheless, the ulama were not monolithic in their political opposition to it:

According to the first view, only the sharia of the imam of the Muslims, the sultan, is binding on the Muslims, and according to the second, the existence of the KE and the national assembly meant accepting the Christians as legislators that fed the fear that the conditionality would undermine the law of the Muslims (Oktay, 1991; Tekin, 2000; 152; Berkes, 2003; 324). The latter articulated that the pronoun "*hum*" in the verses about "consultation" in the Qur'an is only for Muslims. One of the most outspoken opponents of the KE was the Fatwa Consultant Halil Efendi. He, who suggested the establishment of a "scientific committee" instead of a parliament, articulated that "You are the people the state trusts…Are you going to gather some ignorant Turks of Anatolia and Rumelia and ask them for their votes? Execute every business according to justice; when in doubt about something, apply for the fatwa of the Shaykh al-Islam" (Berkes, 2003: 314; Karal, 2000: 214). Following Hasanović (2015: 1), given that the link between legitimacy and democracy was then relatively novel, one might argue that, for the fatwa consultant, the term "democracy"—due to its mass-based nature—carried belittling connotations, evoking a sense of ochlocracy or mob rule. Above and beyond the ulama, the prominent figures from the top of the state were also against it. For instance, the words of the Grand Vizier Rüştü Pasha echoed Halil Efendi. In the opinion of the Grand Vizier, "One cannot rule the Ottoman people with constitutionalism… The Ottoman people were not mature enough for a regime based on popular representation. Ignorant people would abuse their freedom of choice" (Karal, 2000: 213; Berkes, 2003: 314).

Furthermore, the supporters of the KE were not uniform in their political support to it either. It is worth mentioning the difference of opinion between poet Namık Kemal and Midhat Pasha. These opposing views made themselves evident in how the state should be organized. The concepts of democracy and equality played a vital role in N. Kemal's semantic world. He thought that Islamic sharia provided a philosophical basis for parliamentary rule and the Ottoman constitution (Mardin, 1991: 118). Put differently, invoking Çağan and Mardin (Çağan, 2012: 267; Mardin, 1991: 96), one might argue that the KE was the reflection of the concepts and institutions of western political terminology such as democracy, parliament, public opinion, and elections in the form of Islam-based concepts such as *usul-ü meşveret, şura, ehli hall vel akd,* and *biat* in the context of his Ottomanism ideal. He strove to reconcile modern Western societies with traditional Islamic ones through political theory and philosophy, the desire to create a synthesis (Çağan, 2012: 262). Thus, he, at the end of the day, came up with a strict centralism and argued for a council of the ummah as a control mechanism since a federal organization would dismantle the Ottoman unity (Mardin, 1991: 90; Berkes, 2003: 312; Fazlıoğlu, 2014; Çağan, 2012: 268). Per contra, Midhat Pasha, unlike the autocratic modernization policies of the Tanzimat Reform era, was the representative of the new mentality in an old

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 732-757
https://doi.org/10.53376/ap.2025.26

empire that was modernizing and trying to keep up with the times (Ortaylı, 2007: 77; Söğütlü, 2010: 110). He embarked on a mobilization to prepare for the objective conditions of modernization and turn it into a process of social change (Söğütlü, 2010). It might be argued that, in this effort which culminated with the KE, following Çetinsaya, Buzpınar, and Berkes (Çetinsaya, Buzpınar, 2020: 10; Berkes, 2003: 312), three interrelated factors guided Midhat Pasha's policy: Ottomanism, consultation (*meşveret*)/constitutionalism, and an expanded decentralization inspired by the German union model. Motivated by the English political model, Midhat Pasha firmly believed that the Ottoman Empire could be saved merely by a government with a national assembly (Tamçelik, 2000: 1015). For him, the axis of the new administration, hence, will be a national assembly, seated by the Muslim and Christian members of the Ottoman subjects, which does not discriminate against race or sect, unlike N. Kemal (Söğütlü, 2010: 107; Fazlıoğlu, 2014; Çağan, 2012: 268; Tamçelik, 2000: 1016). Thus, following Ortaylı (Ortaylı, 2007: 77), it might be argued that Midhat Pasha perceived the KE as a style of administration that would assist both Muslims and Christians to embrace the state in order to create an Ottoman upper identity. While both figures contributed to the shaping of the constitutional framework, the deeper aspirations and the ideological underpinnings of the KE itself remain open to critical scrutiny.

Indeed, the very ambitions associated with the KE have also been subject to various criticisms. A case might be made that the Young Ottomans perceived the KE as an ideological tool and utilized the concept of *hum* to legitimize it. Consistent with this interpretation, it might be asserted that the KE was not a tool for founding a brand new political edifice following the denunciation of the old structure. For Koçak, the Young Ottomans' demand for a constitution was instrumental: for them, the constitution was not an objective; it was a means of reforming the Ottoman state (Çağan, 2012: 260). For Koçak, since the Young Ottomans did not perceive the KE as a genuine necessity of the diverse divisions of Ottoman society, the constitutional system it created functioned as a cloak. What we saw when we removed the cloak was actually the defense and hence legitimization of the rights and responsibilities of the absolutist monarchy. He argued that the system they founded provided a constitutional guarantee for the traditional rights of the absolute monarchy under the guise of a constitutional monarchy. "…the state-religion union acquired official legitimacy for the first time in this law. In this sense, the KE might be interpreted as an effort to maintain the old structure in the guise of a set of principles that embodies itself as a modern governance system by utilizing *hum* rhetorically. Consequently, Articles 3, 4, 5, and 13 provided a religious foundation for legitimacy to the monarch's unconditional powers as well" (Berkes, 2003: 334). To sum up, it might be asserted that for the Young Ottomans, the demands of the Ottoman public were not perceived as an end in itself. Thus, it might be asserted that the absence of

legitimacy caused by the instrumental usage of the KE made it easier for II. Abdülhamid to abolish it in 1878. The next section will trace the reemergence of *hum* in modern Turkish politics by covering the DP and JP's gender-focused perspective on *hum*.

The Forerunners of the JDP and Gender-Based Approach to *Hum*

Hum that gives legitimacy to political decisions, crystallizes itself in the political discourses of the forerunners of the JDP, the center-right parties, respectively the DP of Menderes, who ended the Republican People's Party's (RPP) 27-year dominance in the 1950 elections –in Menderes' words, "national uprising"– and the JP of S. Demirel that portrayed itself as the successor of the DP in the 1960s. In this section, only the gender axis will be discussed in the intersectionality of the concept of *hum* with the concept of otherization, and other otherizations will be excluded from the article. It might be contended that, at least theoretically, following Honohan, Aytaç and Elçi (Honohan, 2010: 4; Aytaç, Elçi, 2019: 91), the DP was founded by stressing a plural you and hence rejecting the concept of non-*hum*. The latter, founded with a democratic vision of public politics, championed the political maturity of Turkish women (Demokrat Parti, 1946: 1). Consequently, the party, during those years of political opposition, endeavored to forge its legitimacy in democracy (Özdemir, 2012: 191). Nevertheless, it might be argued that, in the post-1950 period, the DP, the most beautiful girl, who reads Democracy magazine and dresses elegantly, as depicted in caricatures –unlike the RPP's representation of as a fat and ugly girl– (Deniz, 2006: 90) executed gendered policies by perceiving and portraying women as part of a non-*hum* that lacks political development. Concretely, following Mert, Yıldız and, de Haan (de Haan, 2012: 14, Mert, 2020: 223; Aydın, Yıldız, 2016: 59), it might be argued that the party did not believe that Turkish women possessed the political development to read publications belonging to the Women's International Democratic Federation (WIDF) that defied gender inequalities and strove to construct a fictitious global society of progressive women. Together with an international perspective, in an effort to preserve good relations with the American administration and to prevent women's associations from contacting socialist associations, the DP prohibited the import and distribution of them in 1952. Menderes' party aspired women's associations to progress under its own framework and control and not to go beyond the Turkish state's official ideology (Mert, 2020: 223; Aydın, Yıldız, 2016: 59). Nevertheless, it might be claimed that by restricting Turkish women's freedom of speech, the party hindered efforts to limit government power.

Another reflection of its gendered policy was the refusal by it of the Convention on the Nationality of Married Women (CNMW), which aspired to materialize that "everyone has the right to a nationality", and nobody will be

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 732-757
https://doi.org/10.53376/ap.2025.26

arbitrarily stripped of his/her nationality or stopped from altering it in 1957 (United Nations, 1957: 7). Following Koçer (Koçer, 2009: 85), therefore, it might be advocated that Turkish women have been prevented from having the rights of ownership, administration, usufruct, savings, and inheritance on the goods they have acquired before and during marriage, the capacity to benefit from and use the rights, and the freedom of travel, on equal terms with men. Last but not least, the overall total of women deputies within the Turkish Parliament fell to 3 in 1950, 4 in 1954, and 8 in 1957 (B. Yılmaz, 2010: 45). The ones, except for figures like Adıvar of the DP, who were maybe anticipated to protect women's rights foremost, remained extremely passive, and their representation was confined to issues like education and health (Koçer, 2009: 156, 157; B. Yılmaz, 2010: 46).

The JP, led by Demirel since 1964, aspired to establish a Turkish social edifice in accordance with modern Western civilization, a democratic regime, and the Universal Declaration of Human Rights (Adalet Partisi, 1966: 89, 90). However, the party's gendered discourse about women was in contradiction with its program and covenant. To start with, "it contemplates the nation as a whole with its peasants, citizens, workers, civil servants, shopkeepers, self-employed, merchants, industrialists, women, men, young, and old" (Adalet Partisi, 1973: 90). Nonetheless, its holistic approach to the concept of a nation is subject to criticism. Following Sumbas and Baykan (Sumbas, 2015: 111; Baykan, 1994: 105), the methodology hinders the representation and public presence of Turkish women's interests and Turkish women's political identity as a subject of social change, a political subject, and an interest group in Turkey. Next, if one is to dismantle the imagined women concept of the party, what is crystallized are motherhood, household, and sacredness. The women appear in the party manifestos as a mother figure who would raise the future virtuous, patriotic, and nationalist Turkish generations and manage the household (Adalet Partisi, 1961: 23, 1965: 9, 1969: 63). Perhaps the ramifications of these indicate themselves in the attribution of sanctity to the Turkish woman within the framework of the Turkish family (Adalet Partisi, 1969: 63, 1973: 75). The rhetoric of the party reduced everything to a Manichean distinction, the "noble" –*hum*, virtuous and nationalist Turkish women doing the housework– and the "immoral" –non-*hum*, individual women who strive for sexual equality.

The party's gendered discourse on women was also evident in active political life. According to Çadır, the function of the party's women's organization merely consisted of "women's activities" such as balls, tea organizations, and neighborhood meetings (Çadır, 2011: 56). Furthermore, this was not even sustainable policy: "The efforts and engagements of the women's organization of the party were short-term and oriented towards the elections…" (Çadır, 2011: 57). Similarly, following Arat (Arat, 2012: 264), one can argue that the DP and JP took a dichotomous stance on equality, emphasizing women's responsibilities as

spouses and mothers whilst simultaneously recognizing equality. However, one can argue that one pole of the dichotomy has gradually faded into the background. The next section will examine the JDP's gender-based approach to *hum*, bringing readers closer to the present day, the decade between 2011 and 2021.

The JDP and Gender-Based Approach to *Hum*

Who counts as *hum* cannot be defined merely by gender. When Crenshaw's intersectionality concept is used as a prism, the interaction of the notion of *hum* with other exclusion lines might help determine what kind of stratified otherization policies Turkish people confront in the decade. This lens reveals that gender-based exclusion is not a standalone occurrence but is deeply ingrained within broader structures of political otherization, such as ethnicity, class, and ideological dissent—each reinforcing the boundaries of who is rendered non-*hum* in varying contexts.

During the post-2011 period of the JDP, it has become possible to observe multiple systems of otherization operating simultaneously. In the initial system, gender advocacy and leftism are inextricably interconnected. For Amnesty International (AI), the then-Prime Minister Erdoğan held a demonstration in Hopa during the 2011 parliamentary elections. Some, including retired teacher Metin Lokumcu, sought a press conference in Hopa, arguing that hydroelectric power plant constructions in the Eastern Black Sea region were destroying the region's natural landscape. But during the attempt to give a press statement, Lokumcu was killed by a heart attack during the police intervention (Amnesty International, 01.07.2021). The incident was widely protested by many. Dilşat Aktaş, a leading figure from the Community Centers who joined the protests, was criticized by Erdoğan in a sexist tone, saying: "Is she a woman or a girl? I do not even know!" (CNN Türk, 04.06.2011). One might argue that Erdoğan's statements about Aktaş were not only due to his own understanding of gender. He used these statements in response to her leftism and exercising her right to protest. The second system reveals a convergence between feminist politics and ethnic identity. One of the organizations closed down by Decree Law No. 676 following the July 15 coup attempt was Jin News Agency (JNA), the world's first women-run news agency (Jin Haber, 20.09.2016). Staffed entirely by women, the agency aimed to break the media's masculine and militaristic narrative (Jin Haber, 20.09.2016: Kamer, 2016; Tahaoğlu, 2013). In line with the latter, it "…conducted gender discrimination training for all its employees before it commenced broadcasting" (Doğan Haber Ajansı, 07.03.2012). It might be claimed that women working at the JNA were excluded for their ethnic identity and feminist stance. Here, the gender of female journalists is intertwined with their ethnic identities. "The unfortunate thing about our agency is that Kurdish women in Turkey founded it", says Fatma Koçak, one of its editors (Kamer, 2016). In essence, *hum*

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 732-757
https://doi.org/10.53376/ap.2025.26

intersects and overlaps with leftism and ethnicity. This intersectional understanding reveals that *hum* cannot be grasped solely through gender but is a layered collection of intersecting exclusion lines.

Since the 2011 era of the JDP government, its paternalistic populism has systematically excluded feminist women considered part of the non-*hum* category alongside the LGBTQI+ individuals, atheists, politically active Kurds, and practicing Alawites, though this discussion specifically focuses on feminist women. Consequently, they are neither consulted nor acknowledged in policymaking processes. Drawing on Üstel and Kundakcı (Üstel, 2004; Kundakcı, 2013: 69), the non-*hum* may be defined as the citizen non grata of the JDP: "the perilous one", the one capable of disrupting the socio-political order and undermining Turkish traditions and norms that safeguard the running of the order. Accordingly, perceiving a decline in its political power, the JDP seeks to consolidate Islam as the common sociopolitical denominator, and deepens the divide between us and non-*hum*. Thus, the non-*hum*, following Irigaray (Cavarero, Bertolino, 2008: 133), might be defined as Turkish women who were not transformed and subjugated by masculine symbolic order. Specifically, drawing on Cavarero and Bertolino (Cavarero, Bertolino, 2008: 133), contemporary Turkish feminists might be defined as women who are present, in substance, possessing "a face, a name, a story, a voice…" whose distinctiveness is uncovered and circulated by other Turkish men and women. Nevertheless, the JDP's perspective on women is still a reflection of a more traditional society. Invoking Oktay (Oktay, 1991: 17), it can be asserted that modern-day Turkish women are not perceived as entities independent of their social status. Alternatively stated, following Benhabib (Benhabib, 2004: 1), one might argue that individual women who are part of the *hum* become "we", whereas non-*hum* women have been alienated and reduced to "others". Thus, following Oktay (Oktay, 1991: 17), it can be advocated that, unlike in western societies where women have a value regardless of social status, non-*hum* women (i.e., in the Atwoodian sense, "unwomen" [Atwood, 1998]) are unimportant in terms of the JDP in the post-2011 era. However, following Honohan (Honohan, 2010: 4), it might be argued that the Turkish political community had better rely less on the presence of a "we" figuring out ourselves than on a plural "you" on whom rights and entitlements of justice depend.

Following Kundakcı (Kundakcı, 2013: 76), one might argue that the acceptance and representation of diversity in the public sphere in Turkey is still problematic. These dynamics are reflected in President Erdoğan's sexist discourse, which draws on distinctions between the "normal" and the "abnormal" in line with his paternalistic populism—particularly in relation to womanhood, motherhood, birth control, and equality. The *hum* of Erdoğan hence the JDP, has

a clear religious overtone with his stress on creation –"Women and men cannot be made equal. It contradicts the creation (Tüysüz, 2016; Presidency of the Republic of Turkey, 24.11.2014)", Farewell Sermon of the Beloved Prophet – "We are looking at the Farewell Sermon of our Beloved Prophet", and Muslim family –"birth control is not acceptable to any Muslim family." (The Guardian, 30.05.2016; Presidency of the Republic of Turkey, 17.02.2015, 30.05.2016). Then the *hum*, in the eyes of Erdoğan, that had better be consulted is a woman that has at least three children, rejects family planning and birth control, is not after equality but equivalence with men, and equates motherhood with womanhood. Erdoğan also conveys this in his own words. "Some may not want to be mothers. But I know that motherhood is the position that elevates a woman to the highest level... A woman who rejects motherhood and relinquishes managing her household is in danger of compromising her originality; she is incomplete, partial" (Presidency of the Republic of Turkey, 05.06.2016; 08.03.2016). In line with the above-mentioned points, following Kundakcı (2013: 77), one might contend that in Erdogan's eyes, non-*hum*, which is not in accordance with gender intelligibility standards, lacks social, legal, and political validity. For instance, when in 2004, the JDP strove to criminalize adultery and feminists from various platforms and organizations objected to the proposal, the party portrayed the feminists as a marginal group of women. Following Parmaksız (2016: 46), one can argue that the JDP's paternalist framing of the family provided a model for organizing Turkish social and political life, thereby legitimizing and reinforcing state authoritarianism.

This section will conclude with a holistic analysis of how the JDP's paternalism echoes its predecessors' gender distinctions. The DP's ban on WIDF's publications and its rejection of the CNMW highlight a conception of gender that denies women's individuality and requires them to be "protected." In this respect, the JDP's replacement of the GDWSP with the MFSP and the cooperation protocol between the MFSP and the DRA are like the DP's practices. In both cases, the parties in power impose a conservative gender understanding on women for the "good" of women through state paternalism. The latter undermines the women's agency, diversity, and autonomy by imposing a uniform understanding of gender roles. One can argue that the JP's approach that reduces women's position to motherhood and housework has been reflected in the JDP. For example, the JDP's pronatalist policies and rejection of family planning and birth control can be considered within this scope. This policy of the JDP becomes clear in Erdoğan's own words. For him, "the family consists of mother and father and the people disturbed by the three-child policy are enemies of this nation" (Presidency of the Republic of Turkey, 08.03.2018). The structures of both parties that exclude women from the public realm and limit them to the functions of housewives, caretakers, and mothers are also noticeable in their political

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 732-757
https://doi.org/10.53376/ap.2025.26

organizations. The JDP's women's branch organization lacks a separate statute, reflecting a paternalist understanding that denies women's agency and diversity plays an important role in this. This suggests that women do not have an autonomous standing within the parties and that the matters that concern women are not visibly identified. The absence of self-governing women's branches indicates that the parties' rhetoric on women and gender equality is performative but not transformative.

3. CONCLUDING REMARKS

Finally, one might contend that Erdoğan's populism is visibly religious and hence pretends to execute the aspirations of God, sanctifying his cause. The latter embodies itself in the Manichean distinction of us, the focal point of Erdoğan's political message, –God-fearing, devout female supporters of the party: *hum* ("the people") and the ones who champion gender equality, the presumed adversaries of the Turkish people (Aytaç, Elçi, 2019; Connell, 2020: 108; Kandiyoti, 2016: 105; Zúquete, 2017: 446). Furthermore, bearing in mind that women, the party's conservatism's historical emblem, are the focal bridge between the party and its supporters, the rhetoric of Erdoğan, following Kaul, Ayata, and Doğangün (Kaul, 2021: 1632; Ayata, Doğangün, 2017: 616), is more than a dog whistle and confines what Turkish women are allowed to do. Following Zúquete (Zúquete, 2017: 450), the ramification is the sacralization of Turkish politics: It takes on a transcendent quality, no longer an ordinary and constrained experience, the "spiritual vacuum" of Turkish politics. Hence, the Turkish people are transformed and sanctified, and their enemies are fought as the personification of immorality and badness (Zúquete, 2017: 452). In other words, and drawing on Srinivasan (Srinivasan, 2021: 106), what unfolded during this period in Turkey may be seen as a prefigurative politics, where individual transformation gives way to collective political transfiguration.

At this point in time, echoing Pettersson (Pettersson, 1998: 5), one might ask whether *hum*'s contours shaped by gender distinctions, and where the boundaries created between non-*hum* and *hum* emerge as identities become politicized. Following this line of thought, the dichotomous perception of gender permeates Turkish political rhetoric. The power structure is thus obscured and maintained by gender's often soundless influence; perceived as natural, gender hierarchies stay intact. So, the self-other and us-them distinctions in the context of *hum* are profoundly entrenched in gender hierarchies.

The *hum* maintains its ability to otherize even if the persons and groups it marginalizes change. This indicates that it is not an anachronistic linguistic concept that derives its origin from the Qur'an, but rather a concept with a

dynamic structure. Its connection with the concept of gender particularly indicates how dynamically the notion has been formed by forging other novel others.

The theoretical discussions above find concrete manifestations in Turkish political life, particularly through the lens of gender. For Ünal, the biggest intellectual and emotional differences between the contemporary West and Islam has surfaced in gender relations during Turkey's modernization (Ünal, 2015: 14). It might be advocated that women in Turkey are politically and socially engaged through diverse socioeconomic and political interests stemming from their gender roles and relations, necessitating the involvement of women, with their differences, in decisions about politics. Nevertheless, invoking Sumbas (2015: 111) and Baykan (1994: 110), despite being a political subject and an interest group depending on both their subjective and holistic differences, Turkish women –"the slaves of the slaves"– have historically been excluded from political decision-making. This exclusion persists today, albeit in subtler forms, as structural barriers to full political representation and agency remain.

Nevertheless, one might assert that, due to the regime's competitive authoritarian edifice character, unlike the tutelary nature of the preceding era, the decade is a milestone. The regime's competitive authoritarian edifice had a defining effect on the JDP's sense of non-*hum*. It might be contended that the policies of the party during this epoch have strengthened the otherization of non-*hum* to the point where it is tough for society to coexist. It might be stated that, echoing Pettersson (1998: 7), in Turkey, under the rule of Erdoğan, gender has been a phrase utilized largely to refer to individuals in subordinate positions, not to those in positions of authority. Accordingly, in Turkey, when discussing privileged identities –those that belong to men- it is uncommon to bring up the subject of gender. When it comes to policies, in 2011, the GDWSP was substituted by the Ministry of Family and Social Policies (United Nations, 2004: 17; Kandiyoti, 2015). Furthermore, the latter and the DRA signed a cooperation protocol in 2011 (Mutluer, 2019: 108). Lastly, the JDP withdrew from the Istanbul Convention in 2021.

Finally, this article has sought to show that *hum* is not a static or purely religious term, but rather a locally rooted, historically mutable and politically instrumental concept that continues to serve as a boundary marker between the legitimate and the illegitimate. The JDP's post-2011 political discourse illustrates how *hum* has been strategically redefined by multiple actors to sustain a gendered, ethnicized, and ideologically polarized political field. Considering the research questions, it is essential to revisit the article's contribution to the literature and engage in a more in-depth discussion from a higher abstract level. Considering the Manichean perspective of the JDP's populism, it might be argued that the JDP's "we" will need a "them" in the future as well. Here, "them" will be presented as

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 732-757
https://doi.org/10.53376/ap.2025.26

people who seek to disrupt the "purity" of the Turkish family structure and values and undermine motherhood. So, it can be argued that the *hum* will remain in a state of flux, being consistently redefined, interacting with the JDP's populism. *Hum*, in a Braudelian sense, will continue to function on the border between the mobile and the immobile in the political life of Turkey in the future and will therefore continue its slow-moving historical development. It is precisely this layered and evolving function of *hum*—its capacity to adapt to new authoritarian contexts while retaining its foundational logic of exclusion—that makes it a potent conceptual tool for understanding the gendered contours of political legitimacy in Turkey today.

BIBLIOGRAPHY

Adalet Partisi (1961), "Adalet Partisi Seçim Beyannamesi [1961]", https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/8cd103bd-d0f2-4a26-be5d-a3635e3f3405 (19.10.2021).

Adalet Partisi, (1966), "Adalet Partisi Program ve Tüzük", https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/755 (19.10.2021).

Adalet Partisi (1969), "Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (APSB)", https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/4a1e21d9-d418-4e7e-836d-6698770c7878 (19.10.2021).

Adalet Partisi (1973), "Adalet Partisi seçim beyannamesi [1973]", https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/838ba621-d665-4859-a86d-3ac27641a343 (19.10.2021).

Amnesty International (01.07.2021), "Metin Lokumcu Davası", https://amnesty.org.tr/icerik/metinlokumcudavasi (22.07.2025).

Arat, Zehra Kabasakal (2012), "Women", Heper, Metin, Sabri Sayari (ed.), The Routledge Handbook of Modern Turkey (London: Routledge).

Aslan, Mustafa Çağatay (2016), "The Restrictive Impact of Party Ideology on Party Strategy: Turkey's Radical Right the Nationalist Movement Party After June 2015 Elections", İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 55: 67-86.

Atwood, Margaret (1998), The Handmaid's Tale (New York: Anchor Books).

Aydın, Abdullah and Murat Yıldız (2016), "1950-1960 Döneminde Türkiye'de Kadın Hareketlerinin Niteliği Üzerine Bir Değerlendirme", Yasama Dergisi, 33: 50-67.

Aygün, Mehmet (2014), "'Yeni' Neyi Temsil Ediyor? Yeni Fetişizmi ve 'Yeni Türkiye' Mitleri", Sosyologca, 8, https://sosyologca.org/files/sosyologca/8-6.pdf (29.07.2025).

Aytaç, Selim Erdem and Ezgi Elçi (2019), "Populism in Turkey", https://researchgate.net/publication/328149081_Populism_in_Turkey (10.10.2021).

Baykan, Ayşegül (1994), "The Turkish Woman", Gender & History, 6 (1): 101-116.

Benhabib, Seyla (2004), "The Rights of Others: Aliens, Residents and Citizens" (Ser. The John Robert Seeley Lectures, 5) (Cambridge University Press).

Berkes, Niyazi (2003), Türkiye'de Çağdaşlaşma (İstanbul: Yapı Kredi).

Berktay, Halil (2021), "'Dış' Korkusu (2) Hayvanlardan İnsanlara", https://serbestiyet.com/yazarlar/dis-korkusu-2-hayvanlardan-insanlara-65898/ (05.11.2022).

Bora, Tanıl (07.06.2016), "Yeni Türkiye", https://birikimdergisi.com/haftalik/7718/yeni-turkiye (28.07.2025).

Bora, Tanıl (2018), Zamanın Kelimeleri: Yeni Türkiye'nin Siyasî Dili (İstanbul: İletişim).

Braudel, Fernand (2018), On History (Chicago: University of Chicago Press) (Trans. Sarah Matthews).

Cavarero, Adriana and Elisabetta Bertolino (2008), "Beyond Ontology and Sexual Difference: An Interview with the Italian Feminist Philosopher Adriana Cavarero", Differences, 19 (1): 128–167.

Christofis, Nikos (2018), "The AKP's "Yeni Turkiye": Challenging the Kemalist Narrative?", Mediterranean Quarterly, 29 (3): 11-32.

CNN Türk, (04.06.2011), "Başbakan: 'O kadın, kız mıdır kadın mıdır?'", https://cnnturk.com/2011/yazarlar/06/04/basbakan.o.kadin.kiz.midir.kadin.midir/618955.0/index.html (11.10.2021).

Crenshaw, K. (2017), "Kimberlé Crenshaw on intersectionality, more than two decades later", Columbia Law School, 8 (1), https://www.law.columbia.edu/news/archive/kimberle-crenshaw-intersectionality-more-two-decades-later (20.04.2025).

Çadır, Mustafa (2011), "Kadının Siyasal Yaşama Katılımında Siyasi Parti Kadın Kollarının Rolü", https://ailevecalisma.gov.tr/media/2524/mustafacadir.pdf (10.10.2021).

Çağan, Kenan (2012), "Namık Kemal'de Devletin Niteliği ve Temel Dayanakları", Akademik İncelemeler Dergisi, 7 (1): 255-280.

Çagaptay, Soner (2020), The New Sultan: Erdogan and the Crisis of Modern Turkey (London: Bloomsbury Publishing).

Çetinsaya, Gökhan and Ş. Tufan Buzpınar (2020), "Midhat Paşa", https://islamansiklopedisi.org.tr/midhat-pasa (09.08.2021).

Çınar, Alev and Burak Arıkan (2002), "The Nationalist Action Party: Representing the State, the Nation or the Nationalists?", Turkish Studies, 3 (1): 25-40.

De Haan, Francisca (2012), "The Women's International Democratic Federation (WIDF): History, Main Agenda, and Contributions, 1945-1991", https://projects.iq.harvard.edu/files/soc_fem/files/de_haan_widf_2012_wasi_essay_with_location_added.doc (09.11.2021).

De Vos, Berthe (2020), "The Intent and Importance of the Istanbul Convention", https://soroptimistinternational.org/2020/09/11/the-intent-and-importance-of-the-istanbul-convention/ (09.11.2021).

Demokrat Parti (1946), „Demokrat Parti Programı [1946]", https://acikerisim.tbmm.gov.tr/items/3bf0ffa7-72ba-4c30-b434-997981e900bc (19.10.2021).

Deniz, Didem (2006), 1950 Seçimleri Demokrat Parti İzmir Propagandası (Yüksek Lisans Tezi) (İzmir: DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü).

Depenheuer, Otto (2006), Minorities in Turkey and in the EU (Berlin: LIT Verlag).

Doğan Haber Ajansı (07.03.2012), "Türkiye'nin ilk kadın haber ajansı 'JINHA'", https://web.archive.org/web/20161221123110/http://www.dha.com.tr/turkiyenin-ilk-kadin-haber-ajansi-jinha_282070.html (07.10.2021).

Eligür, Banu (2014), "Turkey's Declining Democracy", https://hudson.org/research/10525-turkey-s-declining-democracy (25.10.2021).

Fazlıoğlu, Mehmet Alp (2014), "1876 Kanun-ı Esasîsi: 'Türkiye Hükümet-i Meşruta Sırasına Dahil Olmuştur'", http://www.zindekuvvet.com/1876-kanun-i-esasi-turkiye-hukumet-i-mesruta-sirasina-dahil-olmustur/ (11.10.2021).

Gaus, Daniel (2013), "Rational Reconstruction as a Method of Political Theory Between Social Critique and Empirical Political Science", Constellations, 20 (4): 553–570.

Güneş-Ayata, Ayşe and Gökten Doğangün, (2017), "Gender politics of the AKP: Restoration of a religio-conservative gender climate", Journal of Balkan and Near Eastern Studies, 19 (6): 610-627.

Hasanović, Jasmin (2015), "Ochlocracy in the Practices of Civil Society: A Threat for Democracy?" Studia Juridica et Politica Jaurinensis, VL-2, https://www.academia.edu/26803846/Ochlocracy_in_the_Practices_of_Civil_Society_A_Threat_for_Democracy (25.10.2021).

Honohan, Iseult (2010), "Democracy Across Borders: from Demos to Demoi", International Journal of Philosophical Studies, 18 (4): 581-585.

Jin Haber (20.09.2016), "#JINHAsusturulamaz: Dünyanın ilk kadın haber ajansı JINHA kapatıldı!", http://jinhaber1.com/search/content/view/66519?page=1&key=0dfb4249776c48d4f83ad0b082f416a2 (27.07.2025).

Kamer, Hatice (2016), "Son KHK ile kapatılan basın kuruluşlarının temsilcileri ne diyor?", https://bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37815246 (29.07.2025).

Kandiyoti, Deniz (2015), "The Gender Wars in Turkey: A Litmus Test of Democracy?", https://opendemocracy.net/en/5050/gender-wars-in-turkey-litmus-test-of-democracy/ (03.10.2021).

Kandiyoti, Deniz (2016), "Locating The Politics of Gender: Patriarchy, Neo-Liberal Governance and Violence in Turkey", Research and Policy on Turkey, 1 (2): 103-118.

Karal, Enver Ziya (2000), Osmanlı Tarihi, 8. Cilt: Birinci Mesrutiyet ve Istibdat Devirleri (Ankara: Türk Tarih Kurumu).

Kartal, Rabia Nur (2020), "A Brief Critical Analysis of National Vision Movement on Theoretical and Practical Level: Erbakan's Model of Teo-Democracy", Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 7 (7): 143-154.

Kaul, Nitasha (2021), "The Misogyny of Authoritarians in Contemporary Democracies", International Studies Review, 23 (4): 1619-1645.

Koçer, Dilara Nergishan (2009), Demokrat Parti Döneminde Kadın: 1950-1960 Arası Kadın Dergilerinde Kadın Imajı (Yayımlanmamış Doktora Tezi) (İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE).

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 732-757
https://doi.org/10.53376/ap.2025.26

Kourou, Nur Sinem (2020), "Sağ Popülizm ve Toplumsal Cinsiyet Karşıtı Hareketlerin Birlikteliğinde AKP Hükümetlerinin Aile Siyaseti ve Popülist Siyasal Mobilizasyonu", Feminist Tahayyül Akademik Araştırmalar Dergisi, 2 (2): 207-241.

Kundakcı, Seda (2013), "Heteroseksizm ve Ötekileştirme Eleştirisi", Liberal Düşünce Dergisi, 71: 65-79.

Levitov, Alex (2016), "Normative Legitimacy and the State", https://academic.oup.com/edited-volume/41327/chapter/352326915 (14.11.2021).

Mardin, Şerif (1991), Türk Modernleşmesi (İstanbul: İletişim).

Mert, Melek Kaymaz (2020), "Türkiye'de Kadın Sivil Toplum Örgütleri: Demokrat Parti Dönemi Üzerine Bir İnceleme", Saracaloğlu et al., 8. Uluslararası Sosyal Beşeri ve Eğitim Bilimleri Kongresi.

Mudde, Cas (2004), "The Populist Zeitgeist", Government and Opposition, 39 (4): 541–563.

Mudde, Cas (2007), Populist Radical Right Parties in Europe (Cambridge: Cambridge University Press).

Mutluer, Nil (2019), "The Intersectionality of Gender, Sexuality, And Religion: Novelties and Continuities in Turkey During the AKP Era", Southeast European and Black Sea Studies, 19 (1): 99-118.

O'Connell, Jamie (2020), "Representation, Paternalism, and Exclusion: The Divergent Impacts of the AKP's Populism on Human Rights in Turkey", Neuman, Gerald L. (Ed.), Human Rights in a Time of Populism: Challenges and Responses (Cambridge University Press).

Oğur, Yıldıray (2021), "'Yabancı'ya Su Yok Noktasına Nasıl Geldik?", https://serbestiyet.com/yazarlar/yabanciya-su-yok-noktasina-nasil-geldik-66243/ (11.10.2021).

Oktay, Cemil (1991), Siyasi Kültür Okumaları (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları).

Ortaylı, İlber (2007), Batılılaşma Yolunda (Merkez Kitaplar).

Özbudun, Ergun (2006), "From Political Islam to Conservative Democracy: The Case of the Justice and Development Party in Turkey", South European Society and Politics, 11 (3-4), 543-557.

Özdemir, Hakan (2012), "Demokrat Parti (DP) ile Adalet ve Kalkinma Partisi (AKP)'nin Karşılaştırmalı Tarihsel Analizi", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22 (2): 188-209.

Özkazanç, Alev (2020), "Gender and authoritarian populism in Turkey: The two phases of AKP rule", https://opendemocracy.net/en/rethinking-populism/gender-and-authoritarian-populism-turkey-two-phases-akp-rule/ (27.07.2025).

Parmaksız, Pınar Melis Yalsalı (2016), "Paternalism, Modernization, and the Gender Regime in Turkey", Aspasia, 10 (1): 40-62.

Pettersson, Maria Stern (1998), "In/securing Identities - an Exploration. Ethnic and Gender Identities, among Maya Women in Guatemala", CORE, 141-178, https://core.ac.uk/download/pdf/16311665.pdf (06.09.2021).

Presidency of the Republic of Turkey (24.11.2014), "Adaletin Devreye Girmediği Hiçbir Mesele Hakkaniyetli Şekilde Çözüme Kavuşturulamaz", https://tccb.gov.tr/haberler/410/1520/adaletin-devreye-girmedigi-hicbir-mesele-hakkaniyetli-sekilde-cozume-kavusturulamaz (11.10.2021).

Presidency of the Republic of Turkey (17.02.2015), "Büyük Milletlerin Büyük Dertleri Olur; Aynı Zamanda Büyük Güçleri ve Hedefleri de Olur", https://tccb.gov.tr/haberler/410/2794/buyuk-milletlerin-buyuk-dertleri-olur-ayni-zamanda-buyuk-gucleri-ve-hedefleri-de-olur (11.10.2021).

Presidency of the Republic of Turkey (08.03.2016), "8 Mart Dünya Kadınlar Günü Resepsiyonu'nda Yaptıkları Konuşma", https://tccb.gov.tr/konusmalar/353/40095/8-mart-dunya-kadinlar-gunu-resepsiyonunda-yaptiklari-konusma (26.07.2025).

Presidency of the Republic of Turkey (30.05.2016), "Bu Ülkenin Bir Tek Evladının Dahi Zayi Olmasına Gönlümüz Razı Olmaz", https://tccb.gov.tr/haberler/410/44180/bu-ulkenin-bir-tek-evladinin-dahi-zayi-olmasina-gonlumuz-razi-olmaz (12.10.2021).

Presidency of the Republic of Turkey (05.06.2016), "Erkekle Kadını Birbirlerine Rakip Olarak Gören Anlayışı Reddediyoruz", https://tccb.gov.tr/haberler/410/44278/erkekle-kadini-birbirlerine-rakip-olarak-goren-anlayisi-reddediyoruz.html (26.07.2025).

Presidency of the Republic of Turkey (08.03.2018), "Kadın, tüm insanlığın ilk öğretmenidir", https://tccb.gov.tr/haberler/410/91690/kadin-tum-insanligin-ilk-ogretmenidir (20.04.2025).

Söğütlü, İlyas (2010), "Türk Modernleşmesinde Midhat Paşa", C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 11, 1, https://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php (04.10.2021).

Srinivasan, Amia (2021), The Right to Sex: Feminism in the Twenty-First Century (Bloomsbury Publishing).

Sumbas, Yavaşoğlu (2015), "Kadının Politik Temsil Meselesi Üzerine Bir Tartışma", İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 53: 103–121.

Sunstein, Cass Robert (2014), "The Paternalist's Toolbox", Sunstein, Cass Robert, Why Nudge? The Politics of Libertarian Paternalism (Yale University Press), 51-86.

Süslü, Dilan, & Melek Halifeoğlu (2023), "Quo Vadis: AKP'de Kadın Temsili ve Kadın Kolları", Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi, 6 (1): 232-262.

Tahaoğlu, Çiçek (2013), "İlk Kadın Haber Ajansı: JİNHA", https://bianet.org/haber/ilk-kadin-haber-ajansi-jinha-136697 (30.07.2025).

Tamçelik, Soyalp (2000), "Osmanlı Devletinde Anayasalı Yönetim Faaliyetleri ve Mithat Paşa'nın Anayasa Taslağı", Erdem, 12 (36), 1007-1032.

Tansel, Cemal Burak (2018), "Authoritarian Neoliberalism and Democratic Backsliding in Turkey: Beyond the Narratives of Progress", South European Society and Politics, 23 (2): 197-217.

Tekin, Yusuf (2000), "Osmanlı'da Demokrasi Tartışmalarının Miladı Olarak Meşrutiyet Öncesi Tartışma Platformu", SBF Dergisi, 55, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/36285 (03.11.2021).

Tezcan, Tuğrul (2010), "Şura'nın Kaynağı Bağlamında İslam Öncesi Arap Yaşayışına ve Kuran'ın Şura Ayetlerine Bakış", Dini Araştırmalar 13/36: 87-103.

The Guardian, (30.05.2016), "Recep Tayyip Erdoğan: no Muslim family can accept birth control", https://theguardian.com/world/2016/may/30/recep-tayyip-erdogan-no-muslim-family-can-accept-birth-control (30.08.2025).

The Qur'an, (n.d.), "Tafheem ul Quran, 3:159", http://islamicstudies.info/reference.php?sura=3&verse=159 (09.08.2021).

Tüysüz, Gül (2016), "7 Times Turkish President 'Mansplained' Womanhood", https://edition.cnn.com/2016/06/09/europe/erdogan-turkey-mansplained-womanhood/index.html (18.11.2021).

United Nations (1957), "Convention on the Nationality of Married Women", https://treaties.un.org/doc/Treaties/1958/08/19580811%2001-34%20AM/Ch_XVI_2p.pdf (18.11.2021).

United Nations, (2004), "Response of the Republic of Turkey to The Questionnaire On Implementation of the Beijing Platform for Action", https://www.un.org/womenwatch/daw/Review/responses/TURKEY-English.pdf (15.10.2021).

Ünal, Didem (2015), "Vulnerable Identities: Pious Women Columnists' Narratives on Islamic Feminism and Feminist Self-Identification in Contemporary Turkey", Women's Studies International Forum, 53: 12–21

Üstel, Füsun (2004), Makbul Vatandaşın Peşinde: II. Meşrtiyet'ten bugüne Vatandaşlık Eğitimi (İstanbul: İletişim).

Vielhaber, David (2012), "The Milli Görüş of Germany", https://hudson.org/research/9879-the-milli-g-r-s-of-germany- (16.09.2021).

Visagie, Lize-Marié (2014), "The Power of the Ballot (Read Bullet); The Legitimate Emergence of Armed Non-State Actors in Africa", Journal of African Union Studies, 3 (2/3): 27-46.

Waldman, Simon and Emre Çalışkan (2017), The 'New Turkey' and its Discontents (Oxford: Oxford University Press).

Yeni Türkiye Dergisi (Ocak-Şubat 2014), "Yeni Türkiye Özel Sayısı", https://yeniturkiye.com/yeni-turkiye-ozel-sayisi/ (31.07.2025).

Yılmaz, Buket (2010), 1950–1960 Döneminde Türkiye'de Kadının Giyinme Davranışının Dönüşümü (Yüksek Lisans Tezi) (İzmir: E.Ü.SBE).

Yılmaz, İhsan and Kainat Shakil (2023), "Gender Populism: Civilizational Populist Construction of Gender Identities as Existential Cultural Threats", Populism & Politics (P&P), European Center for Populism Studies (ECPS), 10, https://populismstudies.org/gender-populism-civilizational-populist-construction-of-gender-identities-as-existential-cultural-threats/ (28.07.2025).

Yılmaz, Zafer (2015), "Strengthening the Family: Policies in Turkey: Managing the Social Question and Armoring Conservative–Neoliberal Populism", Turkish Studies, 16 (3), 371-390.

Zúquete, Jose Pedro (2017), "Populism and Religion", Cristóbal Rovira Kaltwasser (Ed.), The Oxford Handbook of Populism (Oxford: Oxford University Press): 445-466.

Araştırma Makalesi / Research Article

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 758-782
https://doi.org/10.53376/ap.2025.27

GÜRCİSTAN DIŞ POLİTİKASININ DEĞİŞEN DİNAMİKLERİ: BATI İLE BÜTÜNLEŞMEDEN DEMOKRATİK GERİLEMEYE DOĞRU

THE CHANGING DYNAMICS OF GEORGIAN FOREIGN POLICY: FROM INTEGRATION WITH THE WEST TO DEMOCRATIC BACKSLIDING

Yelda KARADAĞ*

ÖZ

Bu makale, Gürcistan'ın Sovyetler Birliği sonrası dönemdeki dış politika yönelimini iç ve dış dinamiklerin kesişimine odaklanarak neoklasik realist bir kuramsal çerçeveyle analiz etmektedir. Gürcistan gerek coğrafi olarak gerekse sahip olduğu kaynaklar ve imkanlar bakımından jeopolitik risklere açık küçük ölçekli bir devlettir. Gürcistan'ın 2003 Gül Devrimi sonrası benimsediği Batı yanlısı dış politika yönelimi temelde Avrupa-Atlantik bütünleşmesi ve egemenliğin korunması hedefleriyle şekillenmiştir. Ancak 2012'de Gürcü Rüyası Partisi'nin iktidara gelişiyle birlikte Rusya'ya dair pragmatik bir dış politika stratejisi vurgulanmış ve Rusya ile normalleşme arayışı ülkenin dış politika söyleminde ağırlık kazanmıştır. 2019 sonrası dönemde ülkede belirginleşen demokratik gerileme ve kötüleşen jeopolitik dinamikler özellikle Ukrayna Rusya Savaşı ile birlikte daha da derinleşmiş ve Batı karşıtı bir dış politika söylemine ve Batı ile bütünleşme hedefinden kopuşa zemin hazırlamıştır. Tüm bu dinamiklerden hareketle bu çalışma, Gürcistan'ın dış politikasındaki değişiminin ardındaki çok katmanlı nedenleri ve dış politika söylemindeki

* Öğr. Gör. Dr. (Yarı Zamanlı), Başkent Üniv., Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara, Türkiye, yeldakaradag@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0009-0002-0812-2793

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 24.06.2025
Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 25.07.2025

dönüşümleri üç tarihsel kırılma ekseninde doküman analizi ve tematik analiz yöntemleriyle incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Gürcistan Dış Politikası, Gül Devrimi, Avrupa-Atlantik Bütünleşmesi, Rusya, Jeopolitik Kötüleşme.

ABSTRACT

This article analyses the evolution of Georgia's foreign policy in the post-Soviet era through a neoclassical realist perspective, focusing on the interplay between domestic and external factors. As a small state vulnerable to geopolitical risks, Georgia has pursued a pro-Western orientation since the 2003 Rose Revolution, prioritizing Euro-Atlantic integration and its sovereignty. The 2012 electoral victory of the Georgian Dream Party marked a strategic shift toward pragmatic engagement with Russia, introducing a normalization agenda into foreign policy discourse. Since 2019, democratic backsliding and deteriorating geopolitical conditions—particularly amid the Russia-Ukraine war—have intensified anti-Western rhetoric and distanced the country from its Euro-Atlantic integration goals. By employing document and thematic analysis, this study examines the multilayered drivers behind Georgia's foreign policy transformation across three key historical turning points.

Keywords: Georgian Foreign Policy, Rose Revolution, Euro-Atlantic Integration, Russia, Geopolitical Deterioration.

GİRİŞ

Gürcistan, 9 Nisan 1991 tarihinde Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını ilan eden ilk Sovyet cumhuriyetlerinden biri olmuştur. Ülke, bağımsızlığının ilanından kısa bir süre sonra, darbe, iç savaş (1993), Güney Osetya (1991-1992) ve Abhazya'da (1992-1993) gerçekleşen iki ayrılıkçı savaşın yanı sıra, ekonomik çöküş ve altyapısal eksiklikler gibi bir dizi sorun yaşamıştır. Gürcistan, Batılı devletler ve kurumlarla iş birliğine dair ilk adımlarını 1990'ların ortalarında Eduard Şevardnadze'nin başkanlığı sırasında atmıştır. 1999 senesinde Avrupa Konseyi'ne katılması bir dizi Sovyet sonrası geçiş dönemi sınaması ile mücadele eden Gürcistan için önemli bir dönüm noktası olmuştur. 2003 tarihinde

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 758-782
https://doi.org/10.53376/ap.2025.27

gerçekleşen Gül Devrimi sonrasında ise ülkenin temel dış politika yönelimi Batı bütünleşmesi hedefi ve "Avrupa'ya geri dönüş" söylemi üzerinden şekillenmiştir.

Tarihsel olarak Türkiye, Rusya, İran gibi güçlü ülkelerle çevrili olan Gürcistan gerek coğrafi olarak gerekse sahip olduğu kısıtlı doğal kaynaklar ve imkanlar bakımından jeopolitik risklere açık küçük ölçekli bir devlettir. 2003 senesinde gerçekleşen Gül Devrimi ülkenin siyasal tarihi için önemli bir dönüm noktasıdır. Bağımsızlığından kısa bir süre sonra Batı dünyasının bir parçası olmayı hedefleyen Gürcistan için Gül Devrimi, eski Sovyet liderlik ve yönetim tarzının sona ermesi, demokratik ve modern bir devlet yapısının oluşturulması ve Batı dünyası ile ortaklıkların kurulması bakımından oldukça önemli bir yere sahiptir.

Gül Devrimi'yle beraber Birleşik Gürcü Hareketi Partisi ile iktidara gelen Gürcistan'ın Sovyet sonrası yeni siyasi elitleri "Avrupa'ya geri dönüş" söylemini ülkenin iç ve dış politika söyleminin merkezi olarak belirlemiştir. Böylelikle, 2003 Gül Devrimi akabinde Batı'yla bütünleşme ve egemenliğin korunması ülkenin temel dış politika hedefi olarak belirlenmiştir. 2012 Parlamento Seçimleri sonrasında iktidara gelen Gürcü Rüyası Partisi sonrasında Gürcistan'ın kimlik odaklı Batı yanlısı dış politika yöneliminin yerini Rusya ile normalleşme söylemini içeren pragmatik bir dış politika çizgisine bıraktığı görülmektedir. Ancak, Gürcü Rüyası iktidarının ilk döneminde söz konusu normalleşme çabasının ülkenin bağımsızlığından itibaren stratejik hedef olarak belirlediği Avrupa-Atlantik ortaklığı ve Batı bütünleşmesi hedeflerini dışlamadığı tespit edilmiştir.

Gürcü Rüyası iktidarının ilk döneminde dış politika stratejisinin ana hattını belirleyen Rusya ve Batı arasında denge kurma çabası 2019 tarihinden itibaren ülkedeki iç ve dış dinamiklerin kesişiminde farklı bir yöne doğru evrilmiştir. Özellikle 2022 Rusya Ukrayna Savaşı'yla doruğa ulaşan güvenlik krizi ve kötüleşen bölgesel jeopolitik sınamalar ve iktidar partisinin iç politikadaki otoriterleşme eğilimi sonucunda ülkenin Batı değerlerinden ve Batı'yla bütünleşme hedefinden uzaklaştığı görülmektedir. 2024 senesinde AB'nin ülkedeki demokratik gerileme ve Batı karşıtı söylem sonucunda Gürcistan'ın AB katılım sürecinin "fiili olarak durdurulduğunu" duyurması ise ülkenin Batı ile ilişkileri ve Avrupa-Atlantik bütünleşmesi hedefine dair önemli bir kırılma anına işaret etmektedir.

Bu makale, Gürcistan'ın dış politika tercihleri ve söyleminde ortaya çıkan değişimi iç (*domestic*) ve dış (*external*) dinamiklerin kesişimine odaklanarak neoklasik realist bir kuramsal çerçeveden inceleyecektir. Zira Sovyet sonrası ülkelerin dış politika yapım süreçlerinin iç politika dinamikleriyle doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir (Kakachia vd., 2024). Uluslararası sistemde küçük ölçekli

bir devlet olarak kabul edilen Gürcistan'ın dış politikasına odaklanan akademik yazın ekseriyetle ülkenin dış politika davranışlarını kimlik, fikir ve değer odaklı ele almakta, siyasi elitlerin kimliği, karar alma süreçleri veya elitler arasındaki uyum ve ayrışma dinamikleri üzerinden incelemektedir (Gvalia vd., 2013; Kakachia vd., 2018; Lebanidze ve Kakachia, 2023). Ancak, kimlik, fikir ve değer odaklı kuramsal yaklaşım ülkenin bağımsızlığından itibaren içinde bulunduğu jeopolitik zorluklar ve güvenlik sorunları karşısındaki ittifak arayışını açıklamada yetersiz kalmaktadır. Benzer bir şekilde, neorealist kuram küçük devletlerin dış politika davranışlarının uluslararası güç dağılımı (*distribution of power*) veya tehdit dengesi (*balance of threat*) tarafından belirlendiğini öne sürmektedir (Waltz, 1979: 195). Bu bağlamda, neorealist kuram küçük devletlerin güvenliği ve hayatta kalmasını güç dengesi (*balance of power*) sistemi içinde güçlü devletlerle kurduğu ittifakların başarısıyla değerlendirirken, bu ittifakları şekillendiren iç dinamikleri açıklamak konusunda belli kısıtlara sahiptir (Rothstein, 1968: 116; Reiter ve Gärtner, 2001).

Neoklasik realizm ise devletlerin dış ve güvenlik politikalarını yürütürken öncelikle uluslararası sistemin kısıtlamalarına ve fırsatlarına göre hareket ettiklerini, ancak hareketlerinin devlet-toplum ilişkileri, iç siyasi rejimlerinin doğası, stratejik kültür ve lider algıları gibi etkenler tarafından koşullandırıldığını vurgular (Ripsman vd., 2016; Rose, 1998; Rathbun, 2008; Taliaferro, 2009). Bu noktada, neoklasik realizm yerel/iç ve sistemik/dış faktörleri sentezleyerek Gürcistan dış politikasının iç ve dış dinamiklerin kesişimine odaklanılarak analiz edilmesine dair önemli bir analitik zemin sunmaktadır (Gvalia vd., 2019). Zira, Gürcistan bağımsızlığından bu yana temel dış politika çizgisini egemenliğinin korunması ve olası güvenlik tehditleri ve jeopolitik risklerden Batı ittifakı ile bütünleşerek korunma stratejisi üzerine inşa etmiştir. Ancak, Gürcistan dış politikasında Batı ile bütünleşme yalnızca olası güvenlik risklerinden korunma amacı taşımamakta, bunun ötesinde, Sovyet sonrası ulusal kimlik inşası ve devlet inşası süreçlerini de içeren çok katmanlı bir yapıya işaret etmektedir. Dolayısıyla, 2012 senesinde Rusya ile normalleşme süreciyle başlayan, ardından 2019'dan itibaren ülkedeki demokratik gerilemeyle eş zamanlı olarak daha fazla zemin kazanan Batı karşıtı söylem ülkenin dış politikasındaki ciddi kırılmayı yansıtmaktadır.

Tüm bu dinamiklerden hareketle, bu makale, Gürcistan'ın dış politika tercihlerini ve söylemindeki değişimleri iç ve dış dinamikler üzerinden üç ana tarihsel dönüm noktası ekseninde inceleyecektir. Birinci bölümde Gül Devrimi'yle inşa edilen Batı yanlısı dış politika yönelimini şekillendiren iç ve dış dinamikler incelenecek, Batı ile kurumsal ilişkiler ve Gürcistan'ın siyasal tahayyülünde Batı fikrinin nasıl şekillendiği tartışılacaktır. İkinci bölümde Gürcistan'ın siyasi tarihinde ve dış politikasındaki bir başka dönüm noktası olan Gürcü Rüyası

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 758-782
https://doi.org/10.53376/ap.2025.27

iktidarı ve Rusya ile normalleşme söylemi arasındaki nedensellik incelenecektir. Üçüncü bölümde ise Batı'dan hem normatif hem de kurumsal bağlamda uzaklaşmayla sonuçlanan Gürcistan dış politikasındaki strateji değişimi ve Batı karşıtı siyasi söylemi oluşturan iç ve dış koşullara odaklanılacaktır.

Bu çalışma metodolojik olarak konuyla ilgili akademik yazın, resmi dokümanlar, liderlerin demeçleri ve resmi metinler gibi birincil kaynaklardan elde edilen ampirik bulguların analizine dayanmaktadır. Bu birincil kaynaklar Gül Devrimi'nden itibaren ülkenin dış politikasını belirleyen dış politika stratejisi, Batı bütünleşmesi, güvenlik, normalleşme ve bölgesel/küresel jeopolitik dinamikler temaları etrafında seçici olarak taranmıştır. Birincil kaynaklardan elde edilen bulgular tematik analiz yoluyla incelenerek ülkenin dış politika kararları ve söyleminde tekrarlayan ve farklılaşan temalar, örüntüler ve anlatılar ortaya çıkarılmıştır.

1. GÜL DEVRİMİ VE GÜRCİSTAN'IN AVRUPA-ATLANTİK DÜNYA İLE KAVUŞUMU

Gül Devrimi, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını ilan eden Gürcistan'ın siyasi tarihinin en kritik dönüm noktalarından biridir. Zira 2003'te gerçekleşen Gül Devrimi ile beraber Gürcistan'ın dış politika stratejisi hem fikirsel hem de kurumsal olarak Batı'nın bir parçası olarak inşa edilmiştir. Ocak 2004'te yapılan seçimlerde %96'lık oy desteğiyle Gürcistan'ın üçüncü devlet başkanı seçilen Mikheil Saakaşvili, liderlik ettiği Gül Devrimi'nin başarısıyla elde ettiği siyasi meşruiyeti doğrultusunda "Batı ile yeniden bütünleşme" hedefini ülkenin yeni dış politika yöneliminin merkezi haline getirmiştir. Gürcistan'ın Sovyet sonrası dönemde akut hale gelen siyasi, ekonomik ve güvenlik meselelerini Batı ittifakı ile (yeniden) birleşerek aşmayı hedefleyen Saakaşvili hükümeti Batı'yı Gürcistan'ın kalkınması ve demokratikleşmesi için bir "model" olarak tanımlamıştır (Kakachia ve Minesashvili, 2015: 175).

Neoklasik realizm, neorealist güç dengesi yaklaşımının aksine, sistemin yapısının devletin aldığı kararları önceden belirlemediğini savunurken dış politika aktörlerine "önceden tanımlanmış jeopolitik bağlam içinde" bazı fırsatlar ve kısıtlamalar sağlandığını savunur (Foulon, 2015: 635). Dolayısıyla, bir ülkenin dış politika kararlarında, ittifak tercihlerinde ve tehdit algısında iç politika ve liderliğin önemli bir rolü vardır (Rose, 1998: 152). Özellikle Gül Devrimi'nden kısa bir süre sonra Saakaşvili iktidarı tarafından kabul edilen tüm dış politika ve ulusal güvenlik belgeleri Gürcistan'ı Batı dünyasının bir parçası olarak tanımlamış, NATO ve AB üyeliğini ülkenin temel dış politika hedefleri olarak belirlemiştir. 2005'te Gürcistan Parlamentosu tarafından kabul edilen Gürcistan Ulusal Güvenlik Konsepti, Gürcistan'ı "Avrupa'nın siyasi, ekonomik ve kültürel alanının

ayrılmaz bir parçası, temel ulusal değerleri Avrupa değerleri ve geleneklerine dayanan ve Avrupa'nın siyasi, ekonomik ve güvenlik sistemlerine tam entegrasyonu hedefleyen bir ülke" olarak tanımlamıştır (GFSIS, 2005). Gürcistan Dışişleri Bakanlığınca yayınlanan 2006-2009 Dış Politika Stratejisi ülkenin temel stratejik hedefini "Gürcistan'ı Avrupa-Atlantik sistemiyle uyumlu, Avrupa'yla bütünleşmiş, güçlü kurumlara sahip bir Avrupa devletine dönüştürmek" olarak ifade etmiştir (GFSIS, 2006). Bu amaç doğrultusunda, Avrupa Komşuluk Politikası Eylem Planı'nın (*European Neighborhood Policy Action Plan*) etkili bir şekilde uygulanması ve NATO Üyelik Eylem Planı'na (*NATO Membership Action Plan*) uygun adımların atılması Gürcistan'ın Avrupa ve Avrupa-Atlantik bütünleşmesini hızlandıracak/sağlayacak adımlar olarak ele alınmıştır (GFSIS, 2006).

Sovyet sonrası dönemde ulusal kimlikler politika yapıcıların kendilerini ve "ötekini" tanımlama biçimleri ve bu bağlamda oluşturdukları dış politikaların uluslararası sistemdeki olası ittifaklar ve/ya ayrışmaları şekillendirmesi bakımından önemlidir (Hopf, 2005). Benzer şekilde, Saakaşvili iktidarı Batı ile kurumsal ve fikirsel bütünleşme hedefini Sovyet sonrası dönemde yeniden inşa edilen Gürcü kimliği üzerine temellendirmiştir. Zira, Gül Devrimi ile başlayan yeni siyasi süreç, modern, demokratik, egemen ve Batı ile uyumlu bir ulus ve devlet inşası sürecinde Sovyet geçmişinden uzak yeni bir siyasi kültür anlayışını ve kimlik inşasını gerekli kılmıştır. Bu anlamda, Gürcü siyasi ve dış politika söylemindeki Batı dünyasına "geri dönüş" fikri, ülkenin senelerdir koparıldığı ancak Sovyetlerden bağımsızlığıyla beraber Batı medeniyetiyle bağlarının yeniden inşa edilmesiyle "hak ettiği" yere "geri döndüğü" söylemi üzerinden temellenmiştir (Karadağ, 2019).

Örneğin, 2002'de Gürcistan'ın ikinci Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze ülkenin NATO'ya üyelik talebini dile getirirken Gürcistan'ın "yüzyıllardır Batı medeniyetinden koparılmış" olduğunu ancak "kendi yerini haklı bir biçimde her zaman orada [Batı dünyasının içinde]" gördüğünü açıkça ilan etmiştir (NATO, 2002). Benzer bir vurguyu 2008 yılında yeniden başkan seçilen Mikheil Saakaşvili'nin açıklamalarında da bulmak mümkündür. Saakaşvili 2008 yılında devlet başkanı olarak seçilmesinin ardından Avrupa Konseyi'nde yaptığı konuşmada Avrupa ile Gürcistan arasındaki "kırılmaz tarihi bağları" açıkça vurgulamış, ülkesinin "sonsuza dek Avrupa'ya bağlı" olacağını ifade etmiş ve "Gürcüler, doğaları, kültürleri ve siyasi davranışları gereği Avrupalıdır" açıklamasında bulunmuştur (Civil Georgia, 2008).

Öte yandan, Gül Devrimi'nin kimlik ve değer odaklı dış politika hedeflerinin Sovyet deneyiminin izlerini silerek (*de-Sovietization)* yeni bir devlet ve ulus inşası

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 758-782
https://doi.org/10.53376/ap.2025.27

sürecinin gerektirdiği kimliksel ve ideolojik zemini sağladığı görülmektedir. Nitekim, 1991 senesinden itibaren Gürcistan'ın iç ve dış siyasetinin ortak paydası, Sovyet geçmişinden uzaklaşmak ve ülkeyi Rusya'nın tarihi, coğrafi ve siyasi hegemonyasının etkisinden korumak üzerinden şekillenmiştir (Coppieters ve Legvold, 2005; Mitchell, 2009; Nodia, 2013; Ó Beacháin ve Coene, 2014).

Gürcistan'ın dış politika yönelimini belirleyen dinamikler incelendiğinde kimlik, toprak bütünlüğü ve egemenlik meselelerinin iç içe geçmiş olduğunu görmek mümkündür. Gürcistan'ın bağımsızlığının ilanından kısa bir süre önce gerçekleşen Güney Osetya (1988-1992) ve Abhazya (1992-1993) krizleri ve akabinde gerçekleşen askeri darbe ülkenin toprak bütünlüğüne yönelik tehdit algısını daha da derinleşmiştir. Ülke, sahip olduğu tüm ekonomik ve güvenlik odaklı kırılganlıklara rağmen Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (CSTO) gibi Rusya'nın etkisinde veya hakimiyeti altında yer alan yapıların içinde yer almaktan kaçınmıştır. Bu noktada, Rusya ve eski Sovyet sonrası ülkeler arasındaki asimetrik ilişkiye dikkat çekmek gerekir. Zira, Rusya'nın eski Sovyetler Birliği ülkelerine yönelik güvenlik ve dış politika stratejisinin ana hatlarını belirleyen Yakın Çevre Doktrini (*New Abroad Policy*) bölgesel iş birliği ve istikrar arayışından çok yayılmacı bir çabayı işaret etmektedir (Götz, 2022). Mankoff, Rusya'nın eski Sovyet coğrafyasında merkezi bir rol oynama amacını geçmişte sahip olduğu küresel gücü yeniden kazanmak için olmazsa olmaz (*sine quo non*) bir koşul olarak gördüğünü öne sürmektedir (Mankoff, 2010: 39). Bu bağlamda, Rusya'nın Yakın Çevre Doktrini ile bölgesel etkisini sürdürme çabasının esasında uluslararası ölçekte büyük güç olma iddiası ve/ya rol arayışıyla yakından ilişkili olduğu öne sürülebilir (Lewis, 2018; Mankoff, 2009; McFaul, 2020). Öte yandan, Cornell ve Starr, Rusya'nın eski Sovyet cumhuriyetlerini kendi jeopolitik tahayyülünün bir parçası olarak "Rus Dünyası'nın" (*Russkii Mir*) doğal bir uzantısı olarak gördüğünü öne sürer (Cornell ve Starr, 2009). Buna karşılık, Gürcistan'ın Batı odaklı dış politika yöneliminin Rusya'nın Sovyet sonrası ülkelere dair yayılmacı jeopolitik tutumuna karşı Batı ittifakı yoluyla denge arayışı sonucunda şekillendiği görülmektedir.

Gürcistan'ın Gül Devrimi'yle beraber Batı yanlısı bir dış politika stratejisi izlemesi Rusya ile ilişkilerini oldukça olumsuz etkilemiştir. German ve Kakachia, Rusya'nın Güney Kafkasya ve Karadeniz bölgesindeki jeopolitik hakimiyetini koruma güdüsünün Gürcistan tarafından ülkenin Batı bütünleşmesinin önünde birer engel olarak görüldüğünü ifade etmektedir (German ve Kakachia, 2022: 42). 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı'ndan yalnızca birkaç ay önce, Nisan 2008'de gerçekleştirilen NATO Bükreş Zirvesi'nde Ukrayna ve Gürcistan'ın NATO üyelik yolunda önemli bir adım olarak kabul edilen Üyelik Eylem Planı'na (*Membership*

Action Plan) dahil edilme kararı oldukça önemli bir dönüm noktasına işaret etmektedir (NATO, 2008a).

2008 yılı Ağustos ayında patlak veren Rusya-Gürcistan Savaşı'nın Gürcistan'ın Batı bütünleşmesi politikası doğrultusunda Rusya'yı dengeleme stratejisi açısından iki önemli sonucu olduğu görülmektedir. İlk olarak 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı, Batı ve Rusya arasındaki jeopolitik tansiyonu daha da görünür hale getirerek hali hazırda kırılgan olan bölgesel ve küresel güvenlik dinamiklerini daha da kötüleştirmiştir. Batılı ülkelerin 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı'na göstermiş oldukları sınırlı tepki Gürcistan'ın ve bölge ülkelerin güvenlik odaklı beklentilerini karşılamak konusunda yetersiz kalmıştır. 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı, Fransa Cumhurbaşkanı Nicola Sarkozy ve Almanya Başbakanı Angela Merkel'in kişisel çabalarıyla kısa bir süre içinde ateşkes ile sonuçlanmasına rağmen, Avrupa güvenlik mimarisine dair yeni jeopolitik sorunları öne çıkarmıştır. Ateşkes, AB'nin kurumsal müdahalesi veya AB üye devletlerinin ortak inisiyatifiyle değil, Almanya ve Fransa liderlerinin süreçte aktif rol oynamasıyla sağlanabilmiştir. Bu durum, AB'nin ateşkes ve çatışma çözümü konusundaki kurumsal yetersizliğini ve çatışma durumunda ortak karar alma mekanizmalarının sınırlı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, 2008 Savaşı özellikle AB'nin hem sıcak çatışma ihtimali karşısındaki jeopolitik kısıtlarını hem de AB'nin normatif gücünün ana yapıtaşlarından olan "demokrasi yoluyla barış ve güvenliğin tesis edilmesi" hedefinin sınırlılıklarını ortaya koymuştur (Nilsson ve Silander 2016). NATO, 2008 Savaşı üzerine "derin endişelerini" paylaşmış, ateşkes süreciyle ilgili "AB ve Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı'nın (AGİT) şiddetin derhal sona erdirilmesi ve çatışmaya siyasi bir çözüm getirilmesi yönündeki çabalarına" desteklerini açıklamakla yetinmek durumunda kalmıştır (NATO, 2008b). Moskova, 2008 Savaşı sonrasında herhangi bir yaptırımla karşılaşmamış, hatta dönemin ABD Başkanı Barrack Obama savaştan bir sene sonra Rusya ve ABD ilişkilerinin "yeniden yapılandırılması" (*reset*) çağrısında bulunmuştur (Deyermond, 2013; Charap, 2010). Öyle ki, 2008 Savaşı'nın jeopolitik etkilerinin Batı dünyasında yankı bulması ancak Kırım'ın 2014 senesinde Rusya tarafından ilhakı sonrasında mümkün olmuştur (Dickenson, 2022). Bu noktada, AB ve NATO'nun 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı'na dair göstermiş olduğu sınırlı tepkinin jeopolitik düzlemde Rusya'nın 2014 yılında Kırım'ı ilhakı ve 2022 Rusya-Ukrayna Savaşı ile devam edecek olan yayılmacı tutumuna zemin hazırladığını söylemek yanlış olmayacaktır (Götz ve Ekman, 2024).

2008 Rusya-Gürcistan Savaşı, Gürcistan'ın Batı ile bütünleşme odaklı Rusya'yı dengeleme stratejisinin Rusya'nın yarattığı jeopolitik sınamalar ve bölgesel tehditler karşısında yeterli güvenlik zeminini sağlamaktan uzak olduğunu

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 758-782
https://doi.org/10.53376/ap.2025.27

göstermiştir. NATO, 2008 Savaşı sonrasında Rusya ile sürdürmüş olduğu siyasi ve askeri iş birliğini sonlandırsa da Gürcistan'ın NATO üyeliğine dair herhangi bir somut adım atılmamıştır. Savaş sonrasında Gürcistan'ın toprak bütünlüğü sarsılmış ve Rusya'nın bölgedeki gücünü artırmasıyla beraber halihazırda varolan güvenlik sorunları daha da görünür hale gelmiştir (Kakachia, 2022).

Sonuç olarak, Gül Devrimi ile somutlaşan Batı yanlısı dış politika çizgisi Gürcistan'ın Sovyet sonrası devlet ve ulusal kimlik inşası süreciyle yakından ilişkilidir. Ancak Batı bütünleşmesi hedefiyle kurulan ortaklıkların Rusya'nın yaratmış olduğu güvenlik sorunları ve jeopolitik riskleri dengeleme ve caydırıcı etki yaratma hususunda sınırlı kaldığı görülmektedir. Gürcistan'ın siyasi elitlerinin rasyonel olmayan güç projeksiyonu ve güvenlik stratejisine ek olarak Batılı aktörlerin bölgedeki güvenlik sınamalarına dair pasif tutumu ve kurumsal etkisizlikleri hem Gürcistan hem de Rusya'nın ekseninde yer almayan diğer bölge ülkeleri için olumsuz sonuçlar doğurmuştur. 2008 Savaşı sonrasında topraklarının yüzde yirmiye yakınında kontrolü tamamen kaybeden Gürcistan için Rusya'nın bölgede yarattığı güvenlik sınamaları ve jeopolitik zorluklar kısa bir süre içinde iktidar değişimine ve dolayısıyla yeni bir dış politika söylemine geçişin zeminini hazırlamıştır.

2. YENİ JEOPOLİTİK SINAMALAR VE RUSYA İLE NORMALLEŞME SÜRECİ

2012 senesinde gerçekleşen Parlamento Seçimleri Gürcistan'da yeni bir siyasi dönemin başlangıcı olmuştur. Seçimi oyların %55'ini kazanarak zaferle tamamlayan Bidzina Ivanişvili ve Gürcü Rüyası Partisi, seçimlerden kısa bir süre sonra Gül Devrimi'nin kimlik odaklı Batı yanlısı dış politika yönelimini terk ederek, yeni bir dış politika hattı belirlemiştir.[1] Gürcü Rüyası Partisi dış politika stratejisinde bir yandan ülkenin bağımsızlıktan bu yana sürdürdüğü Batı bütünleşmesi hedefini yinelerken bir yandan da Rusya ile ilişkiler konusunda pragmatik bir dış politika tercihine yönelmiştir.[2] Söz konusu pragmatizm, 2008 Savaşı sonucunda kaybedilen toprak bütünlüğünün yeniden kazanılması hedefine işaret ederken Rusya ile "normalleşme" söylemini de beraberinde getirmiştir (Kakachia vd., 2018). Bağımsızlığından bu yana Rusya'nın hegemonik etkisinden uzaklaşmayı dış politika hedefi haline getiren Gürcistan için Rusya ile

[1] 2012 Gürcistan Parlamento seçimleri Gürcistan tarihinde barışçıl iktidar geçişinin sağlandığı ilk örnek olarak oldukça önemli bir yer tutmaktadır.
[2] Gürcü Rüyası Partisi ve Ivanişvili'nin seçim başarısında bir yönüyle Ivanişvili'nin seçimden kısa bir süre önce başlattığı yardım faaliyetleri ve Rusya'da kazandığı kişisel serveti önemli bir etkiye sahipken diğer yandan Saakaşvili rejiminin otoriter savruluşu, yapılan hızlı reformların olumsuz etkisi, muhalif grupların üzerindeki baskılar süreci doğrudan Gürcü Rüyası Partisi lehine etkilemiştir.

normalleşme hedefi ülkenin dış politika stratejisinde kritik öneme sahip bir değişime işaret etmektedir (Jones, 2012; Nodia, 2013).

Gürcü Rüyası iktidarının ilk döneminde görünürlük kazanan Rusya ile "normalleşme" söylemi küçük devletlerin güvenlik sınamaları ve jeopolitik riskler karşısında denge kurma arayışıyla doğrudan ilişkilidir. Özellikle, 2008 Savaşı sonrasında ortaya çıkan toprak bütünlüğü ve güvenlik krizi ve 2014'te Kırım'ın ilhakıyla daha da derinleşen jeopolitik sınamalar ve bölgesel güvenlik sorunlarının Gürcistan'ı Rusya ile ilişkilerini yeniden gözden geçirmeye zorlamıştır. Bu noktada, Gürcü Rüyası siyasi elitinin iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri canlandırmaya yönelik tutumu ve çatışmadan uzak yeni siyasi söylemi Rusya'ya dair normalleşme çabasının iki temel dayanak noktasını oluşturmuştur.

Gürcü Rüyası Partisi'nin Rusya ile normalleşmeyi öngören yeni dış politika stratejisi Partinin 2012 seçim kampanyasında en önemli seçim vaatleri arasında yer almıştır. Gürcü Rüyası Partisi parti programında Rusya ile ilişkilerin yeniden tesis edileceğini, var olan krizlerin uluslararası mekanizmalarla çözüme ulaştırılacağını ve Gürcistan'ın artık Rusya ve Batı arasındaki tartışmalı konular arasında yer almayacağını açıklamıştır (Kakachia vd., 2018: 819). Bu amaçla, Gürcistan'ın önerisiyle Tiflis ve Moskova arasındaki siyasi ilişkileri normalleştirmek ve ikili ilişkileri düzenlemek için Gürcistan hükümeti Moskova eski Büyükelçisi Zurab Abaşidze'yi, Moskova ise dönemin Dışişleri Bakan Yardımcısı Grigory Karasin'i görevlendirmiştir. Dönemin Başbakanı Bidzina Ivanişvili, Rusya ile ticaret, ekonomik, insani ve kültürel ilişkileri geliştirmek için kurmuş olduğu özel temsilciliği iki ülke arasında açılan "yeni bir sayfa," atılan "yeni bir adım" olarak tanımlamıştır (Civil Georgia, 2012).

Sovyetlerden bağımsızlığını kazanmış devletler, eski imparatorluğun halefi olan devlete coğrafi yakınlıkları ve devam eden ekonomik ve toplumsal bağları nedeniyle dış siyasi etkiler karşısında diğer küçük devletlere kıyasla daha hassas bir konumdadır (Kakachia vd., 2022: 16-31). Gürcistan özelinde düşünüldüğünde, Rusya ile ilişkilerde görülen normalleşme çabasının sebeplerinden bir tanesi Gürcistan'ın kırılgan ekonomik koşullarının yarattığı iktisadi kırılganlıktır. Sovyet sonrası dönemde sıklıkla görülen serbest piyasa ekonomisine geçiş zorlukları Gürcistan gibi kırılgan ekonomik koşullara sahip ülkeler için ciddi problemler yaratmıştır. Özellikle Gül Devrimi sonrasında hızla gerçekleşen siyasi ve ekonomik reformların sonucunda görülen başarılı büyüme oranına rağmen 2008 Savaşı'nın yaratmış olduğu ekonomik kriz ülkenin halihazırda kırılgan durumdaki ekonomisini olumsuz etkilemiştir (UNDP, 2013).

Gürcü Rüyası iktidarıyla birlikte Rusya ile ticari ilişkilerin düzelmeye başladığı görülmektedir. Örneğin Rusya, Gürcü Rüyası iktidarından kısa bir süre

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 758-782
https://doi.org/10.53376/ap.2025.27

sonra Gürcü tarım ve ihraç ürünlerine yönelik 2006 yılından beri sürdürdüğü ticari ambargoyu kaldırma kararı almıştır. 2013 senesinde iki ülke arasında düzenli karayolu trafiği başlamış, 2014'te ise Moskova-Tiflis uçuşları yeniden başlamıştır (AzerNews, 2014). Yine Gürcistan'ın dış ticaret rakamları incelendiğinde 2014 senesinde Rusya'nın, Türkiye ve Azerbaycan'ın ardından, toplamda 852,6 milyon ABD doları ticaret hacmiyle ülkenin en büyük üçüncü ticaret ortağı olduğu görülmektedir (Civil Georgia, 2015). Gürcistan'ın Rusya'ya yapmış olduğu ihracat 2012 yılında gerçekleşen Gürcü Rüyası iktidarı sonrasında hızla artmış, 2013-2014 yıllarında 2012'ye kıyasla %487 artarak 275 milyon ABD doları seviyesine ulaşırken, 2019 yılında ise Rusya'ya yapılan ihracat Gürcistan'ın tüm ihracatının %13,2'sini oluşturmuştur (Transparency International, 2020).

Gürcü Rüyası iktidarının ilk dönemi Batı ve Moskova arasında denge bulma arayışının belirgin olduğu bir dönemi işaret etmektedir. Zira, ülkenin Moskova ile normalleşme çabalarına rağmen dış politika stratejisinde Batı değerlerine bağlılığını yinelediği ve Batılı aktörlerle kurumsal ilişkilerini devam ettirdiği görülmektedir. Örneğin, Gürcü Rüyası yönetimi ilk döneminde ülkenin Avrupa-Atlantik bütünleşmesini "geri dönülmez" ve "Gürcistan'ın kaderi" gibi ifadelerle tanımlamıştır (Rosen, 2012). Benzer şekilde, Gürcistan'ın resmi Dış Politika Belgesi ve Ulusal Güvenlik Stratejisi ülkeyi "Avrupa ve Avrupa-Atlantik dünyanın bir parçası" olarak tanımlamakta ve Batı ile bütünleşmeyi ülkenin temel dış politika hedefi olarak ele almaktadır (MFA Georgia, 2012).

Gürcü Rüyası iktidarının ilk döneminde ülkenin Avrupa bütünleşmesi yönünde önemli gelişmeler olduğu görülmektedir. Örneğin, ülkenin Avrupa-Atlantik hedefi doğrultusunda Gürcistan 2014 senesinde AB ile Ortaklık Anlaşması (*Association Agreement*) imzalamıştır. Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Alanı Anlaşması'nı da (*Deep and Comprehensive Free Trade Area Agreement*) içeren söz konusu Ortaklık Anlaşması, bir yandan Gürcistan'ın AB temel değerleri ile uyumlu iç reform sürecini teşvik ederken diğer yandan da ülkenin mevzuatını AB müktesebatı (*Acquis Communautaire*) ile uyumlu hale getirmeyi amaçlamıştır (European Commission, 2014). Benzer şekilde, Şubat 2013'te Gürcistan'ın Batı'nın kurumsal yapısıyla bütünleşmesi hedefine paralel olarak AB-Gürcistan Vize Serbestisi Eylem Planı'nın (*EU–Georgia Visa Liberalization Action Plan*) imzalanması bir diğer önemli adım sayılmaktadır. Gürcü Rüyası iktidarının Vize Serbestisi Anlaşması gereğince toplumsal cinsiyet eşitliğini de kapsayan her türlü ayrımcılığın önlenmesine ilişkin bir yasa tasarısı hazırlamış olması ülkenin Batı bütünleşmesi hedefleri bakımından oldukça önemli bir adım olarak görülmüştür. Zira, Gürcü toplumunun muhafazakâr kesimi ve Gürcistan toplumu üzerinde önemli bir sosyo-kültürel etkiye sahip olan Gürcü Ortodoks Kilisesi tarafından yasaya yöneltilen eleştiriler, esasında, Gürcü değerlerinin Avrupa değerleriyle

uyumlu olup olmadığı sorusu etrafında şekillenmiştir. Mayıs 2014'te Gürcü Parlamentosu tarafından oybirliğiyle kabul edilen "Ayrımcılık Karşıtı Yasa" bir yandan Gürcü Rüyası iktidarının Batı bütünleşmesi hedefine yönelik kararlılığını gösterirken diğer yandan da Rusya ile Batı dünyası arasındaki kimliksel ve fikirsel farklılıkların Gürcü toplumunda nasıl yankı bulduğunu göstermiştir. Gürcistan Parlamentosu Sözcüsü Davit Usupaşvili'nin, "Ayrımcılık Karşıtı Yasa, Rusya ile Avrupa arasında bir seçim yapmakla ilgilidir, bu nedenle Gürcü Parlamentosu, ülkenin Rusya ile birlikte medeni olmayan bir dünyada yer almaması için gerekli olan kararı alacaktır" açıklaması söz konusu karşıtlığın (*dichotomy*) en önemli yansımalarından birisidir (Civil Georgia, 2014).

Gürcü Rüyası iktidarı tarafından dile getirilen "normalleşme" ve "stratejik sabır politikası" özellikle ülkedeki muhalefet grupları tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir (Civil Georgia, 2018). Yöneltilen eleştiriler sonucunda Gürcü Rüyası iktidarı "Gürcistan, Rusya'nın provokasyonlarından hiçbirine uymamalı ve Rusya'ya Gürcistan'a karşı güç kullanma şansı vermemek için elinden geleni yapmalıdır" açıklamasında bulunmuştur (RFERL, 2018). Bu açıklama, Gürcü Rüyası iktidarının Rusya'ya dair dış politika tutumunun siyasi elitler arasında yarattığı ayrışmayı gözler önüne sermesi bakımından önemlidir. Nitekim, Kasım 2014'te Gürcü Rüyası koalisyonu içinde yer alan bazı küçük koalisyon ortağı siyasi partiler ülkenin "Avrupa-Atlantik rotasının tehlikede olduğu" gerekçesiyle Gürcü Rüyası koalisyonundan ayrılma kararı almıştır (Tsuladze vd., 2016: 12-13).

Gürcü Rüyası iktidarının Rusya ile ekonomik ilişkilerin güçlendirmeyi ve olası çatışmalardan kaçınmayı içeren iki temel hususa dayanan normalleşme arayışı ülkenin kimlik odaklı Batı yanlısı dış politika çizgisindeki değişimi göstermesi açısından önemlidir. Gürcü Rüyası iktidarı Rusya'yı Gürcü kimliği ve egemenliği karşısında "öteki" olarak tanımlamaktan vazgeçmiştir. Özellikle 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı ve 2014 Kırım'ın ilhakı sonrasında daha da derinleşen güvenlik sorunları ve jeopolitik sınamaların Gürcü Rüyası siyasi elitini Batı ve Rusya arasında bir denge kurmaya zorladığı görülmektedir. Zira Gül Devrimi ve Saakaşvili iktidarının kimlik odaklı Batı yanlısı dış politikası ve iki ülke arasında artan gerilim Gürcistan için toprak bütünlüğünün sarsılmasıyla sonuçlanmıştır. Bu anlamda, Gürcü Rüyası iktidarının öne sürdüğü Rusya ile normalleşme çabası ülkenin bağımsızlık sonrası dış politika stratejisinde ciddi bir değişim sürecine işaret etmektedir.

3. BATI-KARŞITI SÖYLEM VE DEMOKRATİK GERİLEME

2019 sonrası dönemde Gürcistan'ın bağımsızlığından bu yana temel dış politika hedefi olan Avrupa-Atlantik bütünleşmesi ve Batı ittifakının bir parçası olma stratejisinden uzaklaştığı görülmektedir. Gürcü Rüyası iktidarının ilk

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 758-782
https://doi.org/10.53376/ap.2025.27

döneminde ortaya çıkan Rusya ile normalleşme arayışı ve pragmatik dış politika söylemi yerini Batı karşıtı ve Rusya ile uyumlu (*accommodating*) dış politika söylemine bırakmıştır. Bu değişimin temelde Gürcistan'ın dış politika hattının belirlenmesinde kritik rol oynayan dış ve iç faktörlerin kesişiminde ortaya çıktığı görülmektedir. Dış faktörler 2021'de başlayan ve hala devam eden Rusya-Ukrayna Savaşı'nın akabinde derinleşen jeopolitik sınamalar ve güvenlik endişelerine işaret etmektedir. İç faktörler ise Gürcü Rüyası iktidarının 2019'dan itibaren belirginleşen anti-demokratik eğilimleri ve ülkedeki iktidar ve muhalefet elitlerinin uzlaşmaz tutumuyla derinleşen siyasi kutuplaşma sonucunda şekillenmiştir.

Ülkedeki demokratik gerilemenin ilk sinyalleri Rus Parlamenter Sergei Gavrilov'un 2019 yılında 26. Ortodoks Parlamentolar arası Genel Asamblesi kapsamında Gürcistan Parlamento'sunda Rusça yaptığı konuşmayla ortaya çıkmıştır. Gavrilov'un Gürcistan ziyareti ve yaptığı konuşma ülkede geniş çaplı protesto gösterilerine sebep olmuş ve ülkedeki siyasi kutuplaşmayı derinleştirmiştir. Sharashenidze, Gavrilov krizi sonrasında haftalarca süren protestoların arkasındaki itici gücün muhalefet partilerinin değil "demokratik reformlarla ilgili başarısız olduğuna inandıkları bir hükümetten bıkmış 2008 Savaşı'nın nesli olan gençlerin ve sivil toplumun tepkisi" olduğunu öne sürer (Sharashenidze, 2019).

Ülkede daralan özgürlüklerle beraber iktidar partisinin AB reform süreciyle ilgili isteksiz tutumu hem Gürcü Rüyası siyasi elitlerinin farklılaşan dış politika stratejisine işaret ederken hem de ülkedeki demokratik gerileme eğilimini göstermektedir. Örnek olarak, iktidar partisinin ülkenin Avrupalılaşma sürecinde önemli bir adım olarak görülen seçim yasası değişikliğini gerçekleştirme konusundaki isteksiz tutumu ülkedeki demokratik gerileme trendini göstermesi bakımından önemlidir. Gavrilov krizi sonrasındaki protestolar sonucunda Gürcü Rüyası Partisi kurucusu ve başkanı olan Bidzina Ivanişvili seçim barajının 2020 Parlamento Seçimleri için kaldırılacağını duyurmuş ve demokratik bir seçim sisteminin inşası için varolan çoğunluk seçim sistemi yerine nispi seçim sistemine geçiş konusunda gerekli değişikliklerin yapılacağını açıklamıştır (Civil Georgia, 2019). Ancak, Gürcü Rüyası iktidarının 2020 Parlamento Seçimlerini kapsaması gereken seçim kanunu reform sürecini ertelemesi yeni bir protesto dalgasına ve muhalefet partilerinin tepkisine yol açarken iktidar partisinin anti-demokratik tutumunu açığa çıkarmıştır (Civil Georgia, 2020).[3]

[3] Dört başarısız müzakere turunun ardından ülkedeki ABD, AB ve Alman diplomatik misyonlarının şefleri, taraflar arasında diyalog sürecini yeniden başlatmak için '8 Mart Anlaşması' isimli bir metin üzerinde ortaklık sağlanması yönünde çağrıda bulunmuştur.

2020 Parlamento Seçimlerinin ardından başta ana muhalefet partisi Birleşik Ulusal Hareket olmak üzere muhalefet partilerinin hileli olduğu gerekçesiyle seçimlerin ikinci turunu boykot etme kararı alması ülkedeki siyasi kutuplaşmayı benzeri olmayan bir seviyeye taşımıştır. Şubat 2021 tarihinde ana muhalefet partisi lideri Nika Melia'nın tutuklanmasıyla daha da derinleşen siyasi gerilim sonucunda dönemin Avrupa Konseyi Başkanı Charles Michel, "Gürcistan'ın Önünde Bir Yol" başlıklı bir plan hazırlayarak tüm siyasi partileri diyalog sürecine çağırmıştır. AB'nin arabuluculuğu ile 19 Nisan 2021 tarihinde taraflarca imzalanan anlaşma, Gürcistan'ın Avrupa ve Avrupa-Atlantik hedefleri doğrultusunda tarafların siyasi anlaşmazlıklarına son vermelerini, hukukun üstünlüğü ve demokrasi çerçevesinde seçim sistemi, yargı ve yolsuzlukla mücadele konularında reform sürecinin gerekliliğinin altını çizmiştir (European Council, 2021).[4] Ne var ki, iktidar partisinin üç ay gibi kısa bir süre içinde anlaşmadan çekildiğini duyurması sonucunda AB'nin arabuluculuğu ile gerçekleşen "19 Nisan Anlaşması'nın" ömrü kısa sürmüştür (RFERL, 2021).

2019 yılından itibaren iç siyasette daha fazla yer bulan Batı karşıtı söylem ile eş zamanlı olarak ortaya çıkan demokratik gerileme trendi Şubat 2022'de başlayan Rusya-Ukrayna Savaşı'nın ardından daha da somut hale gelmiştir. Gürcü Rüyası iktidarının Şubat 2022'de Rusya-Ukrayna Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre sonra Gürcistan'ın Batılı devletlerce ilan edilen Rusya'ya yaptırım kararına uymayacağını açıklaması iktidarın pragmatik dış politika stratejisinin sınırlarını analiz etmek açısından önemlidir. Öyle ki, Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesinin hemen ardından dönemin Gürcistan Başbakanı Irakli Garibaşvili, Tiflis'in, Batı dünyasının Rusya'ya uygulanacak uluslararası yaptırım kararlarına uymayacağını ve bu durumun "ülkenin ulusal çıkarlarıyla uyumlu olmayacağını" duyurmuş, bu süreçte muhalefet partilerini "sorumsuz" davranmakla, "provokasyon yaratmaya ve 2008'deki talihsizliği [Rusya-Gürcistan Savaşı'nı] tekrarlamaya çalışmakla" suçlamıştır (Civil Georgia, 2022). Gürcü Rüyası iktidarının Ukrayna'yı desteklemek yerine Rusya'ya yönelik yatıştırıcı (*appeasement*) tonda bir dış politika stratejisi izlemesi başta muhalif gruplar olmak üzere Gürcü kamuoyunun büyük bir çoğunluğu tarafından tepkiyle karşılanmıştır. İktidar partisinin Batılı aktörlerin yaptırım kararlarına uymayacağını açıklamasıyla binlerce Gürcü Tiflis'te düzenlenen protestolara katılmış ve Ukrayna ile dayanışma çağrısında bulunmuştur (RFERL, 2022).

Öte yandan söz konusu yaptırımlara katılmama kararının Gürcistan ekonomisine ciddi fayda sağladığı görülmektedir. Örneğin, Bertelsmann Vakfı 2025 Gürcistan Ülke Raporu iktidar partisinin Rusya-Ukrayna Savaşı'na dair ikircikli tutumunun ve yaptırım kararlarını uygulama konusundaki isteksiz

[4] Söz konusu anlaşma, "19 Nisan Anlaşması" olarak da anılmaktadır.

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 758-782
https://doi.org/10.53376/ap.2025.27

tavrının esasında ülkeyi Rus sermayesi ve şirketleri için ambargolar karşısında önemli bir çıkış noktası haline getirdiğini iddia etmektedir (Bertelsmann, 2025). Resmi verilere göre, Haziran-Ekim 2022 arasında yaklaşık 112.733 çoğunlukla beyaz yakalı Rus vatandaşı Gürcistan'da yaşamaya başlamış ve ülkeye ciddi ekonomik fayda sağlamıştır (Kakachia ve Kandelaki, 2022). Transparency International tarafından yayımlanan "Gürcistan'ın Rusya'ya Ekonomik Bağımlılığı: Rusya-Ukrayna Savaşı'nın Etkileri" başlıklı rapor ise Gürcistan'da toplam 17.000 kayıtlı Rus şirketinin olduğunu ve bunların yarısının Rusya-Ukrayna Savaşı'nın başlangıcından bu yana kayıt altına alınan şahıs şirketleri olduğunu belirtmektedir (Transparency International, 2022).

Gürcü Rüyası iktidarın Ukrayna'ya yeterli desteği göstermemesi ve Rusya'yı alenen kınayan bir dil kullanmaktan kaçınması Gürcistan (eski) Devlet Başkanı Salome Zourabişvili ve Gürcü Rüyası Partisi siyasi elitleri arasında derin bir anlaşmazlığa yol açmıştır. Zourabişvili, Rusya-Ukrayna Savaşı ile iktidarın daha da somutlaşan Rusya ile uyumlu ve Batılı değerlerden uzaklaşarak otoriterleşen politikalarını güçlü bir şekilde eleştirmiştir. Gürcü Rüyası elitleri arasındaki bu çatışma, bir yandan ülkenin iki önemli güç merkezi arasındaki farklılaşan dış politika öncelikleri/tercihlerini açığa çıkarırken, öte yandan ülkenin dış politika tercihlerinin iç politika dinamikleriyle örülü karmaşık ilişkisini gözler önüne sermiştir.

Kakachia ve Kakabadze, Gürcistan'ın dış politika stratejisinde iç ve dış dinamiklerin karmaşık yapısını vurgulayarak Rusya ile "normalleşme" çabasını iki yönlü yapısına dikkat çeker. Gürcü Rüyası iktidarının birinci amacının Rusya'nın bölgedeki jeopolitik çıkarları açısından tezat oluşturan bir politika izlememeyi hatta Rusya'ya uyum sağlamayı hedeflediğini savunurken, diğer yandan da iktidarın ülke içerisindeki güç ve etkinliğini garanti altına almayı amaçladığını savunur (Kakachia ve Kakabadze, 2022). Bu noktada, Gürcü Rüyası iktidarının Rusya ile normalleşme adımları veya Batı dünyası dışında ortaklıklarını çeşitlendirme girişimleri, rejimin özellikle ülkenin AB uyum süreci ve kötüleşen demokratik standartlarına dair eleştirilere karşı bir siyasi meşruiyet ve stratejik manevra alanı oluşturma çabası olarak da yorumlanabilir.

Rusya'nın agresif politikalarının derinleştirdiği jeopolitik sorunlar ve ortaya çıkardığı güvenlik krizi sonucunda, Gürcistan, Ukrayna ve Moldova Mart 2022 tarihinde AB'ye adaylık başvurusunda bulunmuştur. AB, Haziran 2022 tarihinde Ukrayna ve Moldova'ya adaylık statüsü vermiş, ancak, Gürcistan'ın üyelik sürecini, tamamlanması gereken on iki koşulu öne sürerek 2023 sonbaharına erteleme kararı almıştır. AB Komisyonu Gürcistan ile ilgili verdiği erteleme kararında ülkedeki derinleşen siyasi kutuplaşmanın ve demokratik iş birliği konusundaki eksiklerin altını çizmiş ve "19 Nisan Anlaşması ruhunun" yeniden

tesis edilmesi gerektiğini vurgulamıştır (European Commission, 2022). Komisyon ayrıca ülkede gittikçe derinleşen demokratik gerilemeye dikkat çekmiştir. AB, Gürcistan'ın üyeliğinin yeniden değerlendirilmesi hususunda şeffaf ve etkili bir yargı reformunun yanı sıra ülkedeki oligarşileşmenin ortadan kaldırılmasına dair gerekli adımların atılmasını şart koşmuştur (European Commission, 2022). AB'nin öne sürdüğü oligarşileşmenin engellenmesi şartı, şüphesiz, Gürcü Rüyası Partisi'nin kurucusu Ivanişvili'yi işaret etmektedir. Ne var ki, Sovyet sonrası Gürcü siyasal yaşamında görülen yerleşmiş dominant tek parti geleneği ve buna bağlı olarak otoriterleşme eğilimi ülkedeki demokrasi sorunlarının ve siyasi kutuplaşmanın ana kaynağını oluşturmaktadır.

AB'nin Gürcistan'ın adaylık statüsünü yeniden değerlendirmek üzere erteleme kararı ikili ilişkilerde de ciddi bir güven bunalımına sebep olmuştur. Gürcü siyasi elitleri AB'yi Gürcistan'a karşı çifte standart izlemekle eleştirmiştir. AB'nin erteleme kararının halihazırda varolan Batı karşıtı söylemi güçlendirdiği görülmektedir (Tsuladze vd., 2023). Öyle ki, Gürcü Rüyası iktidarı, Rusya-Ukrayna Savaşı'nın başlangıcından itibaren NATO, ABD ve AB dahil Batı'nın Gürcistan'ı Rusya ile bir savaşa sürüklemeye çalıştığı iddiasında bulunmuştur (Nodia, 2022). Başta ana muhalefet partisi olmak üzere Batı yanlısı muhalefet partilerini Batı'nın uzantısı olarak tanımlayan Gürcü Rüyası iktidarı, ana muhalefet partisi olan Birleşik Ulusal Hareketi'ni "Küresel Savaş Partisi" terimiyle ilişkilendirmiştir (RFERL, 2024). Hem Batılı kurumları hem de ülkedeki muhalefet partilerini ülkenin istikrarına ve güvenliğine tehdit olarak tanımlayan Başbakan Irakli Kobakhidze "İki yabancı fonlu darbe girişime rağmen, ülkemizi Ukraynalılaşmadan kurtardık ve barışı koruduk" açıklamasını yapmıştır (Georgiatoday, 2024). Öte yandan, ülkede derinleşen Batı karşıtı siyasi söylemin sadece Batılı devlet ve kurumları değil iktidar partisi tarafından "Rusya'ya karşı ikinci bir cephe açmaya çalışmakla" ve "Batı yanlısı olmakla" suçlanan muhalif grupları da hedef aldığı görülmektedir (Civil Georgia, 2023). Gürcistan'ın AB aday statüsünün ertelenmesi sonucunda Batı bütünleşmesini savunan muhalefet partileri ve sivil toplum kuruluşları iktidar partisinin Batı karşıtı söylemini ve ülkenin Batı bütünleşmesi yönünde gerekli reform sürecini gerçekleştirmedeki pasif tutumunu eleştirmiş, Gürcü Rüyası elitlerini ülkenin AB sürecini sabote etmekle suçlamışlardır (Parulava, 2022).

İç ve dış dinamiklerin yarattığı jeopolitik sınamalar ve demokratik gerilemeye rağmen AB Aralık 2023 tarihinde Gürcistan'ın AB aday ülke statüsünü tanımıştır. Ancak, ülkedeki demokratik gerilemenin ve iktidar partisinin otoriter eğilimlerinin adaylık statüsü başarısından kısa bir süre sonra yeniden nüksettiği görülmektedir. Örneğin, 2023'te Gürcü Rüyası iktidarı tarafından Gürcistan Parlamentosu'na sunulan fakat Gürcü toplumunun ve Batılı aktörlerin eleştirileriyle rafa kaldırılan "Yabancı Etkinin Şeffaflaştırılması" isimli kanun tasarısı

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 758-782
https://doi.org/10.53376/ap.2025.27

ülkenin Batılı değerlerden, demokratik ve sivil hak ve özgürlüklerden uzaklaşması bakımından sembolik bir anlam taşımaktadır. Nisan 2024'te güncellenmiş haliyle Gürcistan Parlamentosu'na yeniden gönderilen "Yabancı Etkinin Şeffaflaştırılması" isimli kanun tasarısı, finansmanının yüzde 20'sini veya daha fazlasını yurtdışından alan sivil toplum kuruluşlarının "yabancı bir gücün çıkarlarını gözeten kurum" olarak kayıt yaptırmasını şart koşmuştur. Söz konusu kanun özellikle muhalefet partileri tarafından Rusya'da birçok sivil toplum örgütü, gazeteci, siyasetçi ve destek ağını "yabancı ajan" olarak nitelendiren benzer bir yasal uygulama olması sebebiyle "Rus yasası" olarak anılmaktadır (Goedemans, 2024). Avrupa Birliği Konseyi, Haziran 2024 tarihinde, "Yabancı Etkinin Şeffaflaştırılması" isimli kanun ile somutlaşan demokratik gerilemenin bir sonucu olarak Gürcistan'ın AB katılım sürecinin "fiili olarak durdurulduğunu" duyurmuştur (European Council, 2024a). AB'nin Gürcistan'ın üyelik sürecini durdurmasının ardından Gürcistan Başbakanı Irakli Kobakhidze, ülkesinin AB üyelik başvuru sürecini 2028 yılı sonuna kadar askıya aldığını açıklamıştır (Civil Georgia, 2024).

AB ve Gürcistan arasındaki bu kopuş şüphesiz Gürcistan açısından tarihsel bir dönüm noktasına işaret etmektedir. Gürcü Rüyası Partisi'nin 2012 senesinde iktidara gelmesiyle inşa edilen pragmatizm odaklı Rusya ile "normalleşme" süreci, 2019'dan itibaren stratejik olarak muğlak fakat Rusya ile uyumlu (*accommodating*) bir dış politika çizgisine ve yönetim tarzına evrilmiştir. Gürcistan'ın değişen dış politika çizgisini sadece kötüleşen jeopolitik koşullar ve güvenlik sorunlarının yaratmış olduğu "dengeleme arayışına" veya Gürcistan'ın varolan güvenlik odaklı ve ekonomik kırılganlıklarından hareketle küçük devletlere özgü korunma davranışıyla (*hedging behavior*) açıklamak güçtür. Zira, Gürcü Rüyası iktidarının değişen dış politika çizgisinin Rusya ile transaksiyonel doğrultuda gerçekleşen ekonomik ilişkilerin ve çatışmalı konularda diyalog arayışının ötesine geçtiği görülmektedir. Öte yandan, 2019 tarihinden itibaren ortaya çıkan demokratik gerileme ve Batı karşıtı söylem Gürcistan dış politikasının Batıyla normatif ve değer temelli bağının halihazırda kopma noktasına geldiğini göstermektedir (European Council, 2024b).

Tüm bu iç ve dış dinamiklerden hareketle, Gürcü Rüyası iktidarının Batı karşıtı söylemi, Rusya ile uyumlu yasal düzenlemeler yapmaktan çekinmemesi ve muhalif gruplara yönelik dışlayıcı ve otoriter bir tutum sergilemesi ülkedeki demokratik gerilemeye ve Batılı değerlerden kopuşa işaret etmektedir. Söz konusu değişimin, iktidar partisinin hakimiyetini pekiştirecek ve anti-demokratik uygulamalara meşruiyet kazandıracak yeni bir siyasi zemin yarattığı da görülmektedir.

4. SONUÇ

Gürcistan'ın 2003 Gül Devrimi'nden itibaren geçirdiği dış politika dönüşümü, neoklasik realizmin savunduğu biçimde, sadece uluslararası sistemin baskılarıyla değil, aynı zamanda iç politik faktörlerin —siyasi elitlerin tehdit algıları, meşruiyet arayışları ve kimlik kurguları— aracılığıyla şekillenmiştir. Elde edilen bulgular, 2003 sonrasından günümüze kadar Gürcistan'ın dış politika tercihlerinin hem jeopolitik koşullar ve Rusya'ya karşı güvenlik arayışı hem de siyasi iktidara rejim konsolidasyonunu sağlayacak siyasi, ekonomik ve söylemsel manevra alanı sağlamak üzere inşa edildiğini göstermektedir.

2003 Gül Devrimi sonrasında ülkenin dış politika tercihleri Batı ile fikirsel ve kurumsal bütünleşme hedefiyle şekillenmiştir. Saakaşvili iktidarı tarafından belirlenen kimlik odaklı Batı yanlısı dış politika tercihleri, ülkenin hem uluslararası ittifaklar üzerinden Rusya'yı dengeleme amacı taşıyan güvenlik arayışıyla hem de Sovyet sonrası ulusal kimlik ve devlet inşası süreciyle yakından ilişkilidir. Saakaşvili döneminin "Avrupa'ya geri dönüş" hedefini vurgulayan yeni dış politika söyleminde Batı/Avrupa Gürcistan için yalnızca stratejik bir müttefik değil, aynı zamanda bir modernleşme ve Sovyet mirasından kopma sürecini temsil etmektedir.

2008 Rusya-Gürcistan Savaşı sonrasında Batı'nın sınırlı tepkisi ve özellikle Gürcistan'ın güvenlik sorunlarına dair yeterli kurumsal desteği sağlamaması Gürcistan'ın Batı bütünleşmesine dayalı dış politika tercihlerinin yeniden değerlendirilmesine neden olmuştur. 2012'de yaşanan iktidar değişimiyle görevi devralan Gürcü Rüyası Partisi ilk döneminde, bu kırılganlığı Batı ve Rusya arasında denge kurmaya çalışarak aşmaya çalışmıştır. Gürcü Rüyası iktidarının Rusya ile normalleşmeyi içeren pragmatik dış politika stratejisinin Rusya ile doğrudan çatışmadan kaçınma ve ekonomik ilişkileri önceliklendirme üzerinden temellendiği görülmüştür. Bu durum, Gürcü Rüyası iktidarının görece zayıf olduğu ilk döneminde Batı ve Rusya arasında denge kurarak bir yandan rejim konsolidasyonunu sağlarken öte yandan iç politikada iktidarını sağlamlaştırmak üzere manevra alanını güçlendirdiğini ortaya koymaktadır.

2019 sonrasında ülkede eş zamanlı olarak görülen demokratik gerileme, Batı karşıtı söylem ve artan siyasi kutuplaşma Gürcistan'ın Batı ile normatif ve kurumsal bağlarını ciddi biçimde zayıflatmıştır. Özellikle 2022 Rusya-Ukrayna Savaşı sonrasında daha da derinleşen jeopolitik riskler ve güvenlik tehdidiyle yükselen Batı karşıtı siyasi söylem ve siyasi kutuplaşma, Gürcistan gibi küçük devletlerin dış politikalarının yalnızca sistemsel baskılarla değil, kimlik, meşruiyet ve içsel istikrar arayışlarından da derinden etkilendiğini kanıtlamaktadır. Zira, Rusya-Ukrayna Savaşı sonrasında Gürcistan'ın Batı'nın yaptırımlarına katılmaması, iktidarın "provokasyonlardan uzak durma" stratejisi ve Rusya'ya

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 758-782
https://doi.org/10.53376/ap.2025.27

karşı doğrudan eleştiriden kaçınması, ülkenin dış politikasının yalnızca jeopolitik kırılganlıklarla değil, aynı zamanda iktidar elitlerinin güç konsolidasyonu ve rejim güvenliği kaygılarıyla biçimlendiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, AB'nin 2024 tarihinden itibaren ülkedeki demokratik gerileme sonucunda Gürcistan'ın üyelik müzakeresini fiilen durması ülkenin dış politika yönelimi ve güvenlik stratejisi açısından ciddi bir dönüm noktasına işaret etmektedir. Ülkenin bağımsızlığından itibaren Batı bütünleşmesi çizgisinde ilerleyen dış politika hedeflerinin yerini Rusya ile uyumlu (*accommodating*) fakat stratejik olarak belirsiz (*ambiguous*) bir dış politika hattına bıraktığı görülmektedir. Neoklasik realizm açısından söz konusu stratejik belirsizlik ve ülkenin Rusya'ya dair tutumunu değiştirip Batı ittifakını güçlendirmeye yönelik adım atıp atmayacağı sorusunun cevabı ise sadece günümüzde küresel ölçekte hızla değişen jeopolitik dinamiklerle değil, rejimin içsel meşruiyet arayışları ve yönetici elitlerin güç projeksiyonları doğrultusunda şekillenecektir.

KAYNAKÇA

AzerNews (2014), "Georgia: Lifting of Russian Wine Embargo to Have Limited Economic Impact", https://www.azernews.az/region/74703.html (21.04.2025).

Bertelsmann Stiftung (2025), "Georgia Country Report 2024", https://bti-project.org/en/reports/country-report/GEO (20.06.2025).

Charap, Samuel (2010), "Assessing the 'Reset' and the Next Steps for U.S. Russia Policy", Center for American Progress, https://www.americanprogress.org/wp-content/uploads/issues/2010/04/pdf/russia_report.pdf (23.04.2025).

Civil Georgia (2008), "Inaugural Speech of President Mikheil Saakashvili", https://civil.ge/archives/114132 (22.04.2025).

Civil Georgia (2012), "PM Appoints Special Envoy for Relations with Russia", https://civil.ge/archives/122366 (21.06.2025).

Civil Georgia (2014), "Usupashvili: Anti-Discrimination Bill is About Choosing Between Europe and Russia", https://civil.ge/archives/123670 (19.06.2025).

Civil Georgia (2015), "Georgia's 2014 Foreign Trade", https://civil.ge/archives/124317 (17.06.2025).

Civil Georgia (2018), "President Delivers Annual Parliamentary Address", https://civil.ge/archives/240443 (21.06.2025).

Civil Georgia (2019), "Ivanishvili: 2020 Polls Proportional, Zero Threshold", https://civil.ge/archives/310307 (02.06.2025).

Civil Georgia (2020), "Call All Parties to March 8 Deal to Vote for Election Reform", https://civil.ge/archives/356590 (01.06.2025).

Civil Georgia (2022), "Georgia Won't Join Russia Sanctions, PM Says", https://civil.ge/archives/475153 (21.06.2025).

Civil Georgia (2023), "GD Chair Kobakhidze Talks "Second Front, Radical Opposition"", https://civil.ge/archives/522057 (13.06.2025).

Civil Georgia (2024), "GD Aborts EU Accession", https://civil.ge/archives/638801 (21.06.2025).

Coppieters, Bruno ve Robert Legvold, Robert (2005), Statehood and Security: Georgia after the Rose Revolution (Cambridge, MA: MIT Press).

Cornell, Svante E. ve Frederick S. Starr (2009), The Guns of August 2008: Russia's War in Georgia (New York: M.E. Sharpe).

Deyermond, Ruth (2013), "Assessing the Reset: Successes and Failures in the Obama Administration's Russia Policy, 2009–2012", European Security, 22 (4): 500–523.

Dickinson, Peter (2022), "The 2008 Russo-Georgian War: Putin's Green Light", https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/the-2008-russo-georgian-war-putins-green-light/ (21.06.2025).

European Commission (2014), "Association Agreement Between the European Union and Georgia", https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22014A0830(02) (21.05.2025).

European Commission (2022), "Q&A on Georgia's Enlargement Perspective", https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_22_3800 (23.05.2025).

European Council (2021), "A Way Ahead for Georgia", https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/210418_mediation_way_ahead_for_publication_0.pdf (21.06.2025).

European Council (2024a), "EU Enlargement", https://eu4georgia.eu/eu-enlargement/ (21.06.2025).

European Council (2024b), "Georgia Report 2024", https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/7b6ed47c-ecde-41a2-99ea-41683dc2d1bd_en?filename=Georgia%20Report%202024.pdf (21.06.2025).

Foulon, Michiel (2015), "Neoclassical Realism: Challengers and Bridging Identities", International Studies Review, 17 (1): 635–661.

Georgia Today (2004), "PM: Despite two foreign-funded revolutionary attempts, we have saved our country from Ukrainization and maintained peace", https://georgiatoday.ge/pm-despite-two-foreign-funded-revolutionary-attempts-we-have-saved-our-country-from-ukrainization-and-maintained-peace/ (15.06.2025).

GFSIS (2005), "National Security Concept of Georgia", https://gfsis.org.ge/media/download/GSAC/resources/National_Security_Concept_Georgia.pdf (11.06.2025).

GFSIS (2006), "Strategy of the Ministry of Foreign Affairs of Georgia 2006–2009", https://gfsis.org.ge/media/download/GSAC/resources/115_1973_997704_Strategy_MFA2006-2009En.pdf (21.06.2025).

Goedemans, Marc (2024), "What Georgia's Foreign Agent Law Means for Its Democracy", https://cfr.org/in-brief/what-georgias-foreign-agent-law-means-its-democracy (11.06.2025).

Götz, Elias ve Pär Ekman (2024), "Russia's War Against Ukraine: Context, Causes, and Consequences", Problems of Post-Communism, 71 (3): 193–205.

Götz, Elias (2022), "Near Abroad: Russia's Role in Post-Soviet Eurasia", Europe-Asia Studies, 74 (9): 1529–1550.

Gvalia, Giorgi, Bidzina Lebanidze ve David Siroky (2019), "Neoclassical realism and small states: systemic constraints and domestic filters in Georgia's foreign policy", East European Politics, 35 (1): 21–51.

Gvalia, Giorgi, David Siroky, Bidzina Lebanidze ve Zurab Iashvili (2013), "Thinking Outside the Bloc: Explaining the Foreign Policies of Small States", Security Studies, 22 (1): 98-131.

Hopf, Ted (2005), "Identity, Legitimacy and the Use of Military Force: Russia's Great Power Identities and Military Intervention in Abkhazia", Review of International Studies, 31 (1): 225-243.

Jones, Stephen F. (2012), Georgia: A Political History Since Independence (London: I. B. Tauris).

Kakachia, Kornely ve Salome Minesashvili (2015), "Identity Politics: Exploring Georgian Foreign Policy Behavior", Journal of Eurasian Studies, 6 (2): 171–80.

Kakachia, Kornely (2022), "Georgian Foreign Policy Strategy in Uncertain Times", https://www.cacianalyst.org/resources/pdf/220905_FT-Georgia.pdf (21.06.2025).

Kakachia, Kornely ve Shota Kakabadze (2022), "What's Behind Georgian Dream's Anti-Western Rhetoric and Foreign Policy Behavior", https://gip.ge/publication-post/whats-behind-georgian-dreams-anti-western-rethoric-and-foreign-policy-behavior/ (21.06.2025).

Kakachia, Kornely, Bidzina Lebanidze ve Shota Kakabadze (2024), "Transactional Hedging Versus Value-Based Hedging: How Small Frontline States Balance Between European Integration and Russian Influence", European Security, 33 (4): 594-614.

Kakachia, Kornely ve Salome Kandelaki (2022), "The Russian Migration to Georgia: Threats or Opportunities?", https://www.ponarseurasia.org/the-russian-migration-to-georgia-threats-or-opportunities/ (10.06.2025).

Kakachia, Kornely ve Tracey German (2022), "Achieving Security as a Small State", Kakachia, Kornely, Tracy German, Stephen F. Jones (Der.), Georgia's Foreign Policy in the 21st Century: Challenges for a Small State (London: I.B. Tauris): 34-54.

Kakachia, Kornely, Salome Minesashvili ve Levan Kakhishvili (2018), "Change and Continuity in the Foreign Policies of Small States: Elite Perceptions and Georgia's Foreign Policy Towards Russia", Europe-Asia Studies, 70 (5): 814–831.

Karadağ, Yelda (2019), Georgian Europeanization: An Ideational and Institutional Analysis (Unpublished PhD Dissertation) (Ankara: Middle East Technical University).

Lebanidze, Bidzina, ve Kornely Kakachia (2023), "Bandwagoning by Stealth? Explaining Georgia's Appeasement Policy on Russia", European Security, 32 (4): 676–695.

Lewis, David G. (2018), "Geopolitical Imaginaries in Russian Foreign Policy: The Evolution of 'Greater Eurasia'", Europe-Asia Studies, 70 (10): 1612–1633.

Mankoff, Jeffrey (2009), Russian Foreign Policy: The Return of Great Power Politics (Lanham, MD: Rowman & Littlefield).

Mankoff, Jeffrey (2010), "Russia, the Post-Soviet Space, and Challenges to U.S. Policy", https://www.amacad.org/publication/policy-world-meets-academia-designing-us-policy-toward-russia/section/6 (23.04.2025).

McFaul, Michael (2020), "Putin, Putinism, and the Domestic Determinants of Russian Foreign Policy", International Security, 45 (2): 95–139.

MFA Georgia (2012) "National Security Concept of Georgia", https://mfa.gov.ge/en/national-security-concept (19.05.2025).

Mitchell, Lincoln A. (2009), Uncertain Democracy: US Foreign Policy and Georgia's Rose Revolution (Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press).

NATO (2002), "Speech by NATO Secretary General Lord Robertson at Tbilisi State University", https://www.nato.int/docu/speech/2002/s021122h.htm (21.05.2025).

NATO (2008a), "Bucharest Summit Declaration", https://www.nato.int/docu/update/2008/04-april/e0403c.html (21.05.2025).

NATO (2008b), "NATO-Russia Council Update", https://www.nato.int/docu/update/2008/08-august/e0812a.html (21.06.2025).

Nilsson, M., ve Daniel Silander (2016), "Democracy and security in the EU's Eastern neighborhood? Assessing the ENP in Georgia, Moldova, and Ukraine", Democracy and Security, 12 (1): 44–61.

Nodia, Ghia (2013) "Divergent Interests: What Can and Cannot Be Achieved in Georgia–Russia Relations", Kakachia, Kornely ve Michael Cecire, (Der.), Georgian Foreign Policy: The Quest for Sustainable Security (Tbilisi: Konrad-Adenauer-Stiftung): 97-110.

Nodia, Ghia (2022), "Taking the Road Away from Europe: How Far Could Georgia Go?", https://ceps.eu/download/publication/?id=37486&pdf=CEPS-Explainer-2022-02_Taking-the-road-away-from-Europe-how-far-could-Georgia-go-.pdf (11.06.2025).

Ó Beacháin, Donnacha ve Frederik Coene (2014), "Go West: Georgia's European Identity and Its Role in Domestic Politics and Foreign Policy Objectives", Nationalities Papers, 42 (6): 923–941.

Parulava, Dato (2022), "Georgians fear their government is sabotaging EU hopes", Politico, https://www.politico.eu/article/georgian-fear-government-sabotaging-eu-hope/ (21.06.2025).

Rathbun, Brian (2008), "A Rose by Any Other Name: Neoclassical Realism as the Logical and Necessary Extension of Structural Realism", Security Studies, 17 (2): 294–321.

Reiter, Erich ve Heinz Gärtner (2001), Small States and Alliances (Heidelberg, New York: Physica-Verlag).

RFERL (2018), "Georgian President Calls For 'Strategic Patience' Toward Russia", https://rferl.org/a/georgian-president-calls-for-strategic-tolerance-of-russia/29204413.html (21.06.2025).

RFERL (2021), "Georgia's Ruling Party Tears Up EU-Brokered Deal with Opposition", https://rferl.org/a/georgia-eu-deal-crisis-kobakhidze-/31382714.html (21.06.2025).

RFERL (2022), "Ukraine Invasion Sparks Protest in Tbilisi", https://rferl.org/a/ukraine-invasion-tbilisi-protest-georgia/31731006.html (21.06.2025).

RFERL (2024), "Georgian Dream Takes On The 'Global War Party'", https://rferl.org/a/global-war--party-georgian-dream-bidzina-ivanishvili/32951749.html (13.06.2025).

Ripsman, Norrin M., Jeffrey W. Taliaferro ve Steven E. Lobell (2016), Neoclassical Realist Theory of International Politics (New York: Oxford University Press).

Rose, Gideon (1998), "Review: Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy", World Politics, 51 (1): 144–172.

Rosen, Armin (2012), "The Billionaire Who Would Rule Georgia: An Interview with Ivanishvili", https://theatlantic.com/international/archive/2012/08/the-billionaire-who-would-rule-georgia-an-interview-withivanishvili/261635/ (21.04.2025).

Rothstein, Robert L. (1968), Alliances and Small Powers (New York: Columbia University Press).

Sharashenidze, Tornike (2019), "Too Normal? Georgia, Democracy, and the 'Gavrilov Crisis'", https://ecfr.eu/article/commentary_too_normal_georgia_democracy_and_the_gavrilov_crisis/ (21.06.2025).

Taliaferro, Jeffrey W. (2009), "Neoclassical Realism and Resource Extraction: State Building for Future War", Lobell, Steven E., Norrin M. Ripsman ve Jeffrey W. Taliaferro (Der.), Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy (Cambridge: Cambridge University Press): 194–226.

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 758-782
https://doi.org/10.53376/ap.2025.27

Transparency International (2020), "Georgia's Economic Dependence on Russia: Trends and Threats", https://transparency.ge/en/blog/georgias-economic-dependence-russia-trends-and-threats (21.06.2025).

Transparency International (2022), "Georgia's Economic Dependence on Russia: Impact of the Russia-Ukraine War", https://transparency.ge/en/post/georgias-economic-dependence-russia-impact-russia-ukraine-war-0 (21.06.2025).

Tsuladze, Lia, Flora Esebua, Irakli Kakhidze, Ana Kvintradze, Irina Osepashvili ve Mariam Amashukeli (2016), "Performing Europeanization: Political Vis-à-Vis Popular Discourses on Europeanization in Georgia", http://css.ge/wp-content/uploads/Eng-1.pdf (21.04.2025).

UNDP (2013), "Socioeconomic Vulnerability in Georgia", https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ge/GE_vnerability_eng.pdf (11.06.2025).

Waltz, Kenneth (1979), Theory of International Politics (Reading, Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company).

Araştırma Makalesi / Research Article

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 783-813
https://doi.org/10.53376/ap.2025.28

BATI'DA SİYASAL NORMLARIN DÖNÜŞÜMÜ VE SİLAHLI KUVVETLER

THE EVOLUTION OF POLITICAL NORMS IN THE WEST AND THE ARMED FORCES

Hakan SAMUR*

ÖZ

Bu makale, modern Batı devletlerinde silahlı kuvvetlerin siyasal normlarla olan ilişkisini üç dönem halinde incelemektedir: Ulus-devlet dönemi (1850–1945), demokratikleşme dönemi (1946–1990) ve çoğulcu demokrasi dönemi (1990 sonrası). Bu incelemenin amacı, söz konusu devletlerde dönemsel olarak hâkim siyasal normlarla silahlı kuvvetler arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Daha da açmak gerekirse, bu makalede, Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Batı Avrupa devletlerinde 19. Yüzyılın ortalarından günümüze kadarki süreçte silahlı kuvvetlerin, hâkim siyasal normların ve bu normlardaki değişimin gözlenebileceği bir kurum olduğu öngörülmüştür. Ulus-devlet döneminde, sanayi kapitalizminin yükselişiyle birlikte ulusçuluk ve ona bağlı bazı normlar öne çıkarken; silahlı kuvvetler bu normların taşıyıcısı olarak merkezi bir rol oynar. Hem prosedürel hem de içeriksel yönleriyle demokrasinin norm haline geldiği 1945 sonrası dönemde silahlı kuvvetlerin konumu, bunlara paralel olarak yeniden şekillenir. 1990'lar sonrasının çoğulcu demokrasi döneminde ise silahlı kuvvetler mensuplarının meslekî profilleri, halk nezdindeki konumları ve hak ve özgürlükler

* Prof. Dr., Batman Üniv., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Batman, Türkiye, hsamur@hotmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1980-9347

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 06.06.2025
Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 14.08.2025

çerçevesi, yeni normlara uygun bir dönüşüm geçirir. "Üniforma içinde yurttaş" kavramıyla ifade edildiği gibi, askeri personelin hakları ve özgürlükleri sivillere yaklaştırılır. Çalışma, tarihsel-sosyolojik bir yöntemle ilerlemekte; siyasal normlar-silahlı kuvvetler ilişkisini, kapsama alanındaki ülkelerden örnekler ve dönemsel analizler üzerinden incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Siyasal Normlar, Silahlı Kuvvetler, Ulus-Devlet, Demokrasi, Modern Batı.

ABSTRACT

This article examines the relationship between the armed forces and political norms in modern Western states across three historical periods: the nation-state era (1850–1945), the democratization era (1946–1990), and the pluralist democracy era (post-1990). The aim of this analysis is to reveal the relationship between the dominant political norms of each period and the armed forces within these states. More specifically, the article posits that in the United States and Western European countries, the armed forces have served as an institution where prevailing political norms and their transformations can be observed from the mid-19th century to the present. During the nation-state era, the rise of industrial capitalism highlighted nationalism and related norms, with the armed forces playing a central role as carriers of these norms. In the post-1945 period, where democracy became the normative framework both procedurally and substantively, the role of the armed forces was reshaped accordingly. In the post-1990 era of pluralist democracy, the professional profiles of military personnel, their status in the public sphere, and their rights and freedoms have undergone a transformation aligned with new norms. As encapsulated by the concept of the "citizen in uniform," the rights and liberties of military personnel have increasingly aligned with those of civilians. This study employs a historical-sociological methodology to examine the armed forces–political norms relationship through examples and period-based analyses from the countries in question.

Keywords: Political Norms, Armed Forces, Nation-State, Democratization, Modern West.

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 783-813
https://doi.org/10.53376/ap.2025.28

GİRİŞ

Bir toplumdaki yerleşik kurallar ve değerler bütünü olarak normlar, o toplumdaki bireylerin tutum ve davranışlarını yönlendirir. Tuomela (1996) normları; kural normları (*rule norms*), toplumsal normlar (*social norms*), ahlaki normlar (*moral norms*) ve ihtiyati normlar (*prudential norms*) şeklinde kategorize eder. Buna göre normlar sadece ülkedeki kanuni-prosedürel kuralları değil (kural normları), ondan çok daha kapsamlı olarak toplumsal ve ahlaki kural ve değerleri de kapsar. Her ne kadar Tuomela, bireysel iyilik ve çıkar açısından rasyonel bir hesaplamayla tercih edilen ihtiyati normlardan da bahsetse bile, normlar çoğunlukla toplumda ortak ve yaygın bir niteliğe sahip unsurlardır. Bu çerçevede, kural normları ile toplumsal ve ahlaki normlar arasında çoğu zaman bir örtüşmenin varlığından bahsedilebilir. Bir siyasal sistemdeki hukuk kuralları büyük oranda ya o ülkedeki toplumsal ve ahlaki normların yansımasıdır ya da bizzat toplumsal ve ahlaki normların belirli bir ideoloji çerçevesinde (yeniden) inşa edilmesinin aracıdır. Yani hukuk ya zaten var olan toplumsal ve ahlaki normları güçlendirir ve onlara resmiyet kazandırır ya da onları değiştirip yeni normlar oluşturur (Sunstein, 1996). Normların ortaya çıkmaları ve yerleşmeleri belli bir süreci gerektirse de koşulların değişmesiyle normlar da değişebilir (Finnemore ve Sikking, 1998: 909). İçerikleri açısından ise normlar siyasal, ekonomik, kültürel ya da dini gibi kategorilere ayrılabilir. Bu makale kapsamında üzerinde durulacak olanlar siyasal normlardır. Siyasal normlar bir siyasal sistemin yapılandırılmasında ve yürütülmesinde benimsenen kuralları ve değerleri ifade etmesi yönüyle kural normlarıdır. Söz konusu kural ve değerler o siyasal toplum tarafından içselleştirilmişse, hangi tutum ve davranışların kabul edilebilir nitelikte olduğunu gösteren toplumsal norm halini de almışlardır (Alvarez-Benjumea ve Valentim, 2024: 1043).

Siyasal sistemler içerisinde öyle kurumlar vardır ki kendileri üzerinden, o sistemdeki siyasal normların neler olduğunu anlayabilmek fırsatını verirler. Bu makalede silahlı kuvvetlerin, modern Batı devletlerine ilişkin böyle bir fonksiyonu yerine getirdiği iddia edilmektedir. Sanayi kapitalizminin yaygınlaştığı 19. yüzyılın ortalarından itibaren ordu, bu devletlerde çoğu kez hem kural normu hem de toplumsal norm haline gelen hâkim siyasal değerlerin ve bu değerlerdeki değişimlerin gözlemlenebileceği en önemli kurumlardan biri olmuştur. Başka bir ifadeyle, silahlı kuvvetlerin devlet mekanizması içerisindeki ve toplum nezdindeki yerine bakmak demek, aynı zamanda o devletin-toplumun sahip olduğu temel siyasi normları da öğrenebilmek anlamına gelir. Böyle bir hipotezden hareketle, bu çalışmada 1850'lerden günümüze kadar modern Batı devletlerinde askerliğe ve silahlı kuvvetlere atfedilen değer, o devletlerde dönemsel olarak öne çıkan siyasal normlarla karşılaştırılmalı olarak değerlendirilecektir.

Değerlendirmeye geçmeden önce, modern devlet kavramını kısaca açıklamak faydalı olacaktır. Kabaca 11. yüzyılda tarım devrimiyle başlayan üretim artışı, pazar-rekabet-inovasyon mantığı çerçevesinde ilerleyen kapitalist bir zenginleşme sürecini önce Batı Avrupa'nın[1] sonra da daha geniş Batı uygarlığının ekonomik, politik ve toplumsal değişiminde temel unsur haline dönüştürmüştür. 15. yüzyılın sonundan itibaren keşifler ve bilimsel ilerlemeler üzerinden ciddi bir ivme kazanan bu ticaret kapitalizmi, sonraki dönemlerde sanayi kapitalizminin devreye girmesiyle birlikte bambaşka bir aşamaya ulaşmıştır. Yüzlerce yıla yayılan bu kapitalist zenginleşme sürecinin mimarları, bir yandan Kilise gibi geleneksel kurumların kendilerine engel oluşturan tahakkümüyle mücadele etmek adına diğer yandan da dönemsel olarak kendi çıkarlarına uygun yeni yönetim anlayışlarını pratiğe geçirmek adına düşünsel bir değişim sürecini yani sekülerleşmeyi de desteklemişlerdir. Kapitalizme ve sekülerizme dayalı modern devlet anlayışı 19. yüzyılda somut bir şekilde Batı siyasal ve ekonomik düzeninin kurumsal omurgası haline gelmiştir. Bu yüzyılın ortalarından itibaren sahneye politik birliğini sağlayan ve sanayileşmeye yönelen yeni oyuncuların girmesiyle, Batı uygarlığı içerisinde söz konusu anlayışa sahip devletlerin sayısında artış yaşanmış ve aralarındaki üstünlük mücadelesi oldukça yoğunlaşmıştır.

İşte modern devletin yaygınlaştığı o tarihlerden günümüze kadarki uzunca süre şu üç alt dönem halinde ele alınarak orduya ve askerliğe atfedilen konumun aslında Batı devletlerinde-toplumlarında öne çıkan normlarla yakın ilişki içerisinde olduğu ortaya konmaya çalışılacaktır: Ulusçuluk mantığına dayalı II. Dünya Savaşı'na kadarki dönem, demokrasinin temel norm haline geldiği Soğuk Savaş Dönemi ve bireysel hak ve özgürlüklere dayalı içeriksel demokrasinin ağırlık kazandığı 1990'lar sonrası dönem.

Çalışmanın sınırları hususunda üç noktanın açıklanması faydalı olacaktır. Batılı ülkeler arasında askerî gelenekler bakımından kayda değer farklılıklar bulunmaktadır. 18. yüzyılda profesyonel orduların ortaya çıkış sürecini ele alırken bu durumu örneklendiren Howard (2009: 54), Almanya'da hala feodal hatta feodal öncesi bazı anlayışların sürdüğünü, Fransa'da Devrim'e kadar ordu mensuplarının disiplinden uzak olduklarını ve Britanya ordusunun da bütüncül bir yapıya sahip olmadığını belirtir (Hatta Almanya'daki durumun 20. yüzyıla, Britanya'dakinin de günümüze kadar devam ettiğini ekler). Bu farklılıklara rağmen Howard, görevleri, alışkanlıkları, kıyafetleri, bakış açıları ve ilişkileriyle toplumdan ayrışan kendine özgü bir askerî alt kültürün esas hatlarının hepsinde de oluştuğunu açıklar. Buradan çalışmamıza bir paralellik oluştururs ak,

[1] Bu çalışmada 'Batı Avrupa', İkinci Dünya Savaşı sonrasında demokrasi ve piyasa ekonomisi temelli örgütlenmiş Avrupa devletlerini ifade etmektedir.

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 783-813
https://doi.org/10.53376/ap.2025.28

ülkelerarası farklılıkların siyasal normlara verilen tepkilerde çeşitlilik yaratabileceği (*path-dependency*) öngörülebilir bir durumdur (Pierson, 2004). Çalışmamızın iddiası, söz konusu farklılıkları reddetmek değil, aksine bu farklılıkların üzerinde ortak normatif yönelimlerin ve makro tarihsel trendlerin varlığını ortaya koymaktır. Orduların, sözgelimi ulusçulukla veya demokratikleşmeyle ilişkilerinde farklı desenler ortaya çıkabilmiştir ancak ana çizgiler birbirleriyle benzeşmektedir. Çalışma söz konusu ortak çizgiler üzerinden bir analizi hedeflemektedir. Farklılıkların sistematik analizinin ise çalışmamızın kapsamı içerisinde ele alınmaları mümkün görünmemektedir.

Çalışmamızın sınırlarını belirleyen önemli unsurlardan biri de dönemlendirme tercihidir. Kritik dönemeçler, sıralama, olaylar, süre, zamanlama ve öngörülemeyen sonuçlar gibi unsurların bir arada değerlendirilmesinin gerekliliği de dikkate alındığında Pierson (2004: 5-6), toplumsal süreçlerin zamanla ilişkisini analitik biçimde incelemenin zorluğuna işaret eder. Bu zorluk, çatışma zamanlarında dahi değişime direnç gösterdiği belirtilen silahlı kuvvetler gibi (Murray, 2011: 6) kurumlarda daha da belirgindir. Bununla birlikte, belirlediğimiz üç alt dönemde öne çıkan birbirinden farklı siyasal normlar ve bu normlara dayalı siyasal değişim, değişime dirençli silahlı kuvvetler üzerinden bile gözlemlenebiliyorsa, çalışmanın siyasal normlar-silahlı kuvvetler ilişkisini ortaya koymaya yönelik çabası karşılığını bulacaktır demektir. Dolayısıyla, alt dönemlendirme yaklaşımımız, süreklilikleri ve kademeli değişimleri tamamen ihmal eden katı bir sınır çizimi olarak değil; aksine, belirli tarihsel bağlamlarda farklılaşan siyasal normların askerî kurumlarda nasıl tezahür ettiğini inceleme imkânı sunan 'esnek' bir analitik araç olarak değerlendirilmelidir.

Son olarak, analize tabi tutulan üç alt dönemin başat siyasi normlarıyla silahlı kuvvetlerin etkileşimine ilişkin değerlendirmeler, ABD ve bütün Batı Avrupa devletleri için geçerlidir. Ancak konunun somutlaştırılabilmesi için her dönemde bazı ülke pratikleri örnek olarak aktarılmıştır. Bu örnekler seçilirken, farklı hatta birbirine zıt kurumsal gelenekleri temsil eden ya da ilgili dönemin başat siyasal normuyla ilişkisi bakımından çarpıcı nitelikteki ülkeler tercih edilmiştir.

Modern Batı devletlerinde silahlı kuvvetler ile hâkim siyasal normlar arasındaki ilişkiyi, 1850'lerden günümüze uzanan bir tarihsel perspektif ve üçlü dönemlendirme çerçevesinde bütüncül biçimde ortaya koyması, makalenin başlıca literatür katkısını oluşturmaktadır. Uzun dönemli bu incelemede, farklı askerî geleneklere sahip olsalar da ülkeler arasındaki ortak normatif yönelimlere odaklanılması ise katkının bir diğer önemli boyutunu teşkil etmektedir.

1. ULUS-DEVLET VE SİLAHLI KUVVETLER (1850-1945 DÖNEMİ)

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde sanayi kapitalizmi İngiltere'de yarım asırdan fazla bir geçmişe sahipti. Belçika'da 1820'lerde; Fransa, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde ise 1830'lar sonrasında sanayileşmede önemli ilerlemeler sağlanmaya başlanmıştır. Yüzyılın ortalarından itibaren yeni devletlerin de katılımıyla, sanayi kapitalizmine dayalı modern devletler Batı coğrafyasında en geçerli yönetim formuna dönüşmüştür. Söz konusu siyasal yapılarda, devletin meşruiyetini ve toplumla olan ilişkilerini belirleyecek bazı temel kural ve değerler de birbiriyle benzeşecek şekilde ortaya çıkmış ve her birinde norm halini almıştır. Ulusçuluk bu bağlamda en kapsayıcı ve temel norm olarak sayılabilecekken; bu temelden hareketle ortaya çıkan güçlü merkezi otorite ve yurttaşlık bilinci ile bütün bunları destekleyecek disiplin, devlet için fedakârlık, otoriteye bağlılık ve vatanseverlik gibi bağlı değerler sanayileşmiş modern devletlerin en azından İkinci Dünya Savaşı'na kadarki dönemde öne çıkan diğer normları olmuşlardır. Kimi devletlerde geleneksel monarşik yapılar bir şekilde siyasal sistem içinde korunmuş olsalar bile, ulusçuluğun merkezi rolü değişmemiştir. Bu bölümde önce ulusçuluk ve ona bağlı olarak ortaya çıkan diğer değerlerin nasıl birer norm halini aldıklarından bahsedilecek; sonra da silahlı kuvvetlerin, modern ulus-devletlerde bu normlara göre nasıl konumlandırıldıkları açıklanacaktır.

Ulusçuluğun ve Bağlı Değerlerin Normatif Konuma Yükselmesi

Sanayi kapitalizmiyle birlikte iyice kızışan devletlerarası rekabet ortamında ayakta kalabilmenin şartı disiplini, çalışkanlığı ve fedakârlığı sağlayıcı normları ve bunlara uygun kurumları devreye sokmaktan geçiyordu. Ortaçağ Avrupası'nda böyle bir etkiyi yerine getirebilecek normlar, muhtemelen dini referanslarda ve Kilise'de bulunmakta idi ancak uzun süreli din savaşları bu kaynağın doğrudan etkisinin zayıflaması sonucunu doğurmuştur. Kilise'nin bu anlamdaki baskın rolüne zaten karşı olan yükselen burjuvazi, sanayi kapitalizminin gereklerine uygun bir siyasal anlayışı; Westphalia Barışı ile modern devletler sisteminin temeline yerleşen egemenlik kavramıyla, Aydınlanma döneminde parlayan ortak irade kuramını birleştirmek suretiyle bulmuştur. Seküler bir çerçevede yeni norm ve kurumların inşasını hedefleyen bu yönelim, ulusçuluğu ve ulus devleti doğurmuştur.

1850'lerden itibaren ulusçuluk artık neredeyse tartışılmaz bir şekilde modern devletlerin ayrılmaz bir tanımlayıcı unsuru haline gelmiştir. Her devlette inşa edilmek istenen insan profili; içinde yaşadığı topluma ve o toplumun başındaki devlete tereddütsüz bağlı ve onun ilerlemesi için elinden geleni yapabilecek bir

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 783-813
https://doi.org/10.53376/ap.2025.28

tipoloji idi. İşbölümü ve uzmanlaşmanın çok arttığı sanayi toplumunda rol alabilecek bu insan profilinde disiplin, kültürel homojenlik ve eğitim en önemli özellikler olarak tasarlanmıştır (Gellner, 1983). Bu nedenle, eğitim müfredatlarından medya içeriklerine, kültür politikalarından hak ve özgürlüklerin kullanımına kadar hemen her husus böyle bir profile ulaşmak için seferber edilmiştir.

Yurttaşlık, modern siyasal yapılarda kişi ile devlet arasında sadece hukuki bir bağı değil, aynı zamanda ulusal kimliğe dayalı manevi bir bağı ve duygusal aidiyeti de ifade etmiştir (Kymlicka, 1995). Burada ulusçuluğun Almanya'daki gibi etnik temelli ya da Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki (ABD) gibi ortak hukuki-siyasi değerlere bağlılık temelli olması, hem yurttaşlığa yüklenen bu çok boyutlu işlevselliği hem de hedeflenen insan profilini değiştirmemiştir. Devletlerin başta anayasaları ve yurttaşlık düzenlemeleri olmak üzere, mevzuatlarında ve her türlü politikalarında kural normu haline gelen ulusçuluk ve onun disiplin, homojenlik, fedakârlık, otoriteye bağlılık, adanmışlık ve vatanseverlik gibi bağlı değerleri toplumsal normlar sıralamasında da en başlarda yer tutmaya başlamıştır (Haferkamp ve Smelser, 1992; Wimmer ve Feinstein, 2010). Bu değerler bir yana, ulus-devletin sembolik unsurları bile toplumda derin bir sahiplenmeyle karşılık bulmuştur. Hobsbawm'ın (1983), modern ulus devletlerin meşruiyetini artırmak amacıyla icat edildiğini ileri sürdüğü ulusal sembollere (bayrak, marş, ulusal günler vs.) saygı ve bağlılık, hukuki bir zorunluluk olmanın ötesinde toplumların tartışmasız kabul ettikleri bir norm haline gelmiştir.

Ulusçuluk ve Silahlı Kuvvetler

1800'lerin ortalarından itibaren yaklaşık yüzyıllık bir dönemde günden güne yoğunlaşarak yer eden bu ulusçuluk ve bağlı normlarının en kritik taşıyıcı kurumlarının başında ülkelerin silahlı kuvvetleri gelmiştir. Batı Avrupa'da düzenli orduların kurulması 16.yüzyıldan itibaren görülmeye başlansa da sanayi kapitalizminin yayılmasıyla birlikte hammadde ve pazar kavgasının şiddetlenmesi, beraberinde bir kurum olarak ordunun rolünü öne çıkarmıştır. Bir kere Sanayi Devrimi'yle birlikte hem silah teknolojisinin ve üretiminin gelişmesi hem de demiryolları ve telgraf gibi yenilikler sayesinde askeri lojistiğin aşama kaydetmesi; strateji, örgütlenme ve asker sayısı bakımından orduların daha sofistike ve daha büyük yapılar haline gelmelerini sağlamıştır (Williamson, 2020). Böyle bir değişim kaçınılmazdı çünkü devletlerin inşa süreçlerinde ve birbirleriyle üstünlük mücadelesinde silahlı güce olan ihtiyaç her geçen gün artmaktaydı. Bu nedenle, bütün Batı devletlerinde kritik birer aktör olarak ordular günden güne yerlerini sağlamlaştırmışlardır. Örneğin ABD'de 1784'te kurulmasından sonra

sadece sınır jandarması olarak hizmet veren düzenli ordu, 19. Yüzyılın sonlarından itibaren etkisini artırarak bu devletin 1940'lara ulaşıldığında tartışmasız bir dünya gücü olmasında en önemli paya sahip olmuştur (Coffman, 2004). Doğal sınırlarının olmaması ve çok geniş bir alana yayılması, bağımsızlığını ve bütünlüğünü korumak için Prusya'yı 19. yüzyıldaki rekabetçi ulusçuluk döneminde güçlü bir silahlı kuvvetlere dayanmaya mecbur bırakmıştır (Huntington, 1957: 33). Bismarck'ın ünlü kan ve demir politikası sayesinde 1871'de Alman birliği sağlanırken, ülkenin militarist yapısı daha da pekiştirilmiştir. Ülkenin ticari çıkarlarını korumak ve mali kapasitesini geliştirmek adına 1600-1850 arasında büyük çoğunluğu deniz aşırı olacak şekilde 273 savaş yapan Birleşik Krallık'ta, 229 savaş yapan Fransa'da ya da aynı saiklerle hareket eden Hollanda, Portekiz ve İspanya gibi pek çok başka devlette de (Dal Bó vd., 2025: 7) silahlı kuvvetler siyasal sistemler içerisinde kritik konuma gelmişlerdir.

Black'in (2010: 1) "modern çağın temel tanımlayıcı kavramlarından biri" olarak ifadelendirdiği total savaşın 19.yüzyılın ortalarından itibaren özellikle modern toplumların başrolünde yer aldıkları bir olgu haline gelmesi ve sıcak savaş dönemleri dışındaki emperyal rekabet ortamında da gerilime dayalı bir ulusal savunma anlayışının süreklilik kazanması, silahlı güce ihtiyacı artırmıştı. Devrim sonrası Fransa'sında asker ihtiyacını karşılamak amacıyla 1793'te getirilen zorunlu askerlik uygulaması, söz konusu total savaşların artmasına paralel bir şekilde 19.yüzyılın ikinci yarısından 1920'lere kadar Batı Avrupa'da ve ABD'de yayılmıştır. Savaşlar sadece yıkıcı etkilerde bulunmamışlar ya da toprak kazanımı gibi sonuçlara götürmemişler, aynı zamanda merkezi otoritenin güçlenmesine katkıda bulunarak modern ulus-devletlerin yerleşmesine ve toplum üzerindeki kontrollerinin artmasına sebep olmuşlardır. Bürokrasi daha sofistike bir yapıya kavuşurken, pasaport kontrolleri ve ulusal eğitim sistemlerinin güçlendirilmesi gibi araçlarla birlikte zorunlu askerlik de, bu kontrolün somut mekanizmaları olarak gelişmiştir (Porter, 1994).

Bu süreçte ordu, rejimlerin temel normlarının iç ve dış düşmanlara karşı başlıca koruyucusu durumuna gelmiştir. Bu rolü yerine getirirken de hemen her ülkede, salt muhafızlık yapmanın dışında bizzat dönemin yükselen siyasal formu durumundaki ulus-devletin değerlerini en fazla içselleştiren ve temsil eden kurum halini almıştır. Hatta ordunun ve askerliğin, bunun da ötesine geçerek bizzat ulus-devletle özdeşleşecek derecede bir toplumsal norm haline geldiğini ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Savaş ekonomisinin ve orduların finansmanının devletin başlıca işlevleri arasında yer alması ve yine orduların merkezi otoritelerle yakın ilişkileri dikkate alındığında, sanayi sonrası ulus-devletleri tanımlamak için askeri devlet (military-state) kavramının da kullanılması (Tilly, 1992) bunun bir göstergesidir.

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 783-813
https://doi.org/10.53376/ap.2025.28

Yurttaşlık kurumu ulusçu bir yaklaşımla inşa edilirken eş zamanlı olarak başka bir kavramın da modern devletlerde yerini almaya başlaması, askerliğin başlı başına bir toplumsal norm olduğunun bir başka kanıtıdır: yurttaş-asker (citizen-soldier). Janowitz'in dediği gibi, yurttaş-asker ya da kitle ordusu gibi kavramlar üzerinden askerlik hizmeti, modern ulus devletlerde yurttaşlığın alametifarikası niteliğindeki unsurlardan biri olmuştur (Janowitz, 1976, 191). Ulusal kimliğin hukuki formu olan yurttaşlığın, askerlikle bu derece sıkı bir şekilde irtibatlandırılması; askerliğin ve silahlı kuvvetlerin, sanayi sonrası modern devletlerin en öne çıkan normlarından olan ulusçulukla nasıl doğrudan bir bağının bulunduğunu gösterir. Bir yurttaşlık görevi halini alan askerliğin 1850-1945 döneminde hemen bütün Batı devletlerinde yasalaşması, bu bağın artık yaygın ve doğal bir anlayış olarak yerleştiğini göstermektedir. Kimi modern devletlerde iki dünya savaşı arası dönemde ulusçuluğun radikal bir formu denebilecek faşizm ve onun totaliterlik, lider kültü ve anti-demokratiklik gibi bağlı normları ortaya çıktığında (Griffin, 1993), bu defa askerlikle yurttaşlık arasındaki normatif ilişki savaşçı-yurttaş (warrior-citizen) tipolojisi üzerinden devam ettirilmiştir (Rousseau'dan alıntılayan: Davidson, 1997: 37).

Sadece ulusçuluk değil, ulusçulukla ilişkili olarak modern toplumlarda yerleşen disiplin, fedakârlık, otoriteye bağlılık, adanmışlık ve vatanseverlik gibi normlar da mesleğin doğası gereği askerlikle birlikte anılır olmuştur. Silahlı kuvvetler bu değerlerin taşıyıcısı olduğu kadar, topluma örneklik etme açısından da kritik bir rol üstlenmiştir. Ordunun örgütsel yapılanması, stratejileri ve yöntemleri sivil toplum açısından rol modeli olurken (Hanlon, 2024), bu değerler üzerinden toplumun yeniden üretilmesine de katkıda bulunmuştur.

Şu ana kadar açıklananları bazı ülke örnekleri üzerinden somutlaştırabiliriz. Almanya'da hem temel normlar olarak ulusçuluk ve bağlı değerler hem de ordunun, bu temel normları temsil edecek en güçlü kurum olarak öne çıkması muhtemelen pek çok ülkeden daha erken ve somut bir şekilde kendisini göstermiştir. Daha Napolyon savaşları döneminde Prusya ve diğer Alman devletçikleri sıkı disiplin ve otoriter yönetim anlayışı içerisinde, militarist bir ulusçuluğun temellerini oluşturmaya başlamışlardır. Çünkü savaşın doğası değişmiş ve Napolyon'un öncülüğündeki Fransa'da ortaya çıkan kitle ordusu ve vatanseverlik anlayışı, Prusya'nın ordu yapısında reform ihtiyacını doğurmuştur. Bu reformların da sadece teknik anlamda değil, kendi vatanı için savaştığı duygusuna sahip insanlar yetiştirecek şekilde daha geniş bir normatif kapsamla ele alınması gerekliliği fark edilmiştir (Howard, 2009: 86-87).

Almanya aynı zamanda yurttaşlık bilincini, yurttaş-asker mantığıyla birlikte inşa eden en çarpıcı örneklerden biri olmuştur. 1870-71 savaşında orduya gönüllü

katılanların sayısı 10 bin kişiden az iken, 1914'te 200 bin civarında gönüllü, savaşmak için sıraya girmiştir (Verhey, 2004: 98). 1914 Ruhu adı verilen böyle bir militarist ulusalcı yükseliş, ağır bir yenilgiyle çıkılan savaştan sonra da hızını kesmemiş ve hatta daha da radikal noktalara taşınarak Nazizm ile ifade edilmeye başlanmıştır. Almanya'da Nazi ideolojisinin temsilcisi olan Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin, 1924'te katıldığı ilk federal seçimlerde aldığı yüzde 6.5 oy oranını 1933'te yüzde 44'e çıkarmasında (Statista, 2000) uzun süreden beri Alman toplumunda varlığını hissettiren militarist ve otoriter ulusalcılığın payı büyüktür. 1871 sonrasında zorunlu askerlik yaygınlaştırılırken ve her yıl yüzbinlerce kişi askeri eğitimden geçirilirken, bunun dışında da okullar, gençlik örgütleri ve hatta spor kulüpleri militarist değerleri aşılayan merkezlere dönüşmüştür (Frevert, 2004). Toplumun bir yarısını oluşturan kadınlar çoğunlukla doğrudan askerlik yapmasalar bile, yine de aynı ulusçu normlarla donatılmaları için gerekli süreçlerden geçirilmişlerdir. Nazi gençlik hareketinin kadınlar kolu olan Alman Kızlar Birliği, genç kızları Nazi ideolojisine uygun bir şekilde yetiştirmek için onlara silahla atıcılık yarışmaları da dâhil bedensel aktiviteler yaptırıyor ve ordudaki sisteme benzer şekildeki hiyerarşik örgütlenmesiyle militarizme katkı sunuyordu (Weiler, 2021: 116).

Artık sadece cephede askerlerin değil, sivil-asker ayrımının belirsizleşeceği bir şekilde toplumun tamamının katılacağı total savaşların 20.yüzyılda ortaya çıkmasında, Almanya'nın öncü rol oynaması ve Nazizm'in bu ülkede vücut bulması şaşırtıcı bir durum değildir (Howard, 2009). Çünkü Napolyon savaşlarından başlayarak uzunca bir süreçte toplumun normatif temelleri eğitim, törenler, semboller ve mimari gibi pek çok araç üzerinden itaatkâr ve homojen bir ulusçuluğa dayandırılırken; ordu ve askerlik bu ulusal kültürün tam odağına yerleştirilmiştir (Mosse, 1975).

Batı Avrupa'da silahlı kuvvetlerin, ulusçuluk ve bağlı değerlerle iç içe olma misyonunu başka birçok devlet üzerinden örneklendirebilmek mümkündür. Coğrafi, linguistik ve siyasi farklılıklara rağmen, 1831'deki kuruluşundan itibaren Belçika'da ulus-devlet inşasında ordunun oynadığı kritik rol (Draper, 2016), özellikle 1898'de ABD ile yapılan savaşın kaybedilmesinden sonra İspanya'da modern ulusçuluğun militarist bir tonla hayata geçirilmesi (Quiroga, 2010) ya da ele alınan dönem boyunca dış politikasında tarafsız bir devlet olarak kalan İsveç'te bile ulusçuluğun monarşi ve ordu etrafında inşa edilmesinin yanında bir de ulusçuluğun ve bağlı normların toplumda da yer etmesini sağlayacak gönüllü savunma örgütlerinin kurulması (Malmström ve Berndtsson, 2025) bu örneklerin rahatlıkla artırılabileceğini göstermektedir.

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 783-813
https://doi.org/10.53376/ap.2025.28

ABD'de de silahlı kuvvetlere aynen Batı Avrupa'da olduğu gibi ayrıcalıklı bir konum tesis edilmiştir. Bir kere 1802'de West Point Askeri Akademisi'nin ve 1845'te Amerikan Donanma Akademisi'nin kurulmasıyla başlayan askeri eğitimin kurumlaşmasına yönelik adımlarla, silahlı kuvvetlerde görev yapmak ayrıcalıklı ve elit bir statüye dönüştürülmüştür. Sadece subaylık değil, orduda gönüllü askerlik çeşitli finansal desteklerle teşvik edilirken bile esas vurgu her zaman onur, vatanseverlik ve yüksek ulusal değerlere yapılmıştır (Clifford, 1972). Aynı paralelde, sivil eğitim süreçlerinde de askeri değerlerin ulusal birlik ve vatanseverlikle özdeşleştirildiği müfredatlar benimsenmiş, hatta 1900'lerin başında liselere askeri disiplin eğitimi bile konmuştur (Hirsch, 2001). Hem subaylığı hem de askerliği kural normu haline getiren bu tür politika adımları sayesinde ordu, toplumda prestiji daha da yükselen bir kurum haline dönüşmüştür. Öyle ki ABD 1917 yılında Birinci Dünya Savaşı'na katılmaya karar verdiğinde 200 bin olan asker sayısı savaş sonunda 3.7 milyona ulaşırken, bunun 1.2 milyon kadarı gönüllülerden oluşmuştur (Steward, 2010: 21). Birinci Dünya Savaşı gibi askerliğin en çetin ve riskli sayılabileceği bir dönemde bile askerliğe vicdani ret tutumunu gösterenlerin oranı ABD toplumunda yüzde 1'in altında kalmıştır (Woods'tan alıntılayan: Mellors ve McKean, 1984: 26). Ayrıca, savaş kahramanları, üst düzey siyasi görevler için potansiyel aday olarak görülmüşlerdir (Bacevich, 2011: 123). Amerikan ulusçuluğu sadece Amerikan halkının diğerlerinden üstün olduğu iddiasına değil, aynı zamanda Amerikan ideallerinin de diğer ideallerden üstün olduğu iddiasına dayanır (Huntington, 1957: 152) ve ordu, böyle bir ulusçuluğun temsilcisi olduğu içindir ki yüksek prestije ulaşabilmiştir.

1850-1945 Döneminin Özeti

Ulusçuluk ve bağlı normları modern devletlerde sanayi devrimi sonrasında en geçerli siyasal norm olarak ortaya çıkmış ve silahlı kuvvetler, söz konusu devletlerde bütün bu normların en önemli temsilcisi ve bizzat inşa edici kurumlarından biri olmuştur. Böyle bir normatif temsilcilik ve inşa edicilik rolü, en katısından daha liberaline kadar ulusçuluğun farklı tonlarda tezahür ettiği bütün Batı devletlerinde kendisini göstermiştir.

2. DEMOKRATİKLEŞME VE SİLAHLI KUVVETLER (1946-1990 DÖNEMİ)

Genel olarak ulusçuluk şemsiyesi altında topladığımız değerlerin, 1945 öncesindeki yaklaşık yüz yıllık dönemde Batılı devletlerin temel siyasal normları olduklarını ve silahlı kuvvetlerin, söz konusu normlarla neredeyse özdeş bir kurumsal-toplumsal konum elde ettiklerini önceki bölümde izah etmeye çalıştık.

ABD ve Batı Avrupa devletlerindeki 1945 sonrasının temel siyasal normlarını ise başka bir kavram altında toplamamız mümkündür: demokrasi.

Tarih boyunca üzerinde yoğun tartışmalar yapılan demokrasi kavramıyla en azından Savaş sonrasından 1990'lara kadarki zaman aralığında piyasa ekonomisi kurumlarının sorunsuzca işlediği, çoğulcu parlamenter sistemlerin kurulduğu, serbest seçimlerin yapıldığı ve temel hak ve özgürlüklerin anayasal güvence altına alındığı bir siyasal düzen kastedilmektedir. Görüldüğü gibi burada, bir yandan kurum ve süreçleri ifade eden prosedürel bir demokrasi anlayışının diğer yandan da temel hak ve özgürlükleri ifade eden içeriksel bir demokrasi anlayışının varlığından söz edilebilir (Pridham, 2001). Devletin işleyişini ortaya çıkaran prosedürel demokrasi unsurları daha çok kural normu niteliğindedir. Temel hak ve özgürlükler ise hem kural hem de toplumsal norm niteliğindedir. Bu bağlamda hukukun üstünlüğü, eşitlikçilik, çokkültürlülük, insan haklarına saygı ve sivil özgürlükler gibi hak ve özgürlükler, demokrasiyle bağlantılı diğer normatif değerler olarak sayılabilir. Bu bölümde hem prosedürel hem de içeriksel demokrasinin Batı devletlerinde 1945 sonrasında norm olarak yerleşmesinden bahsedildikten sonra, silahlı kuvvetlerin bu normlara göre devlet ve toplum içerisinde nasıl konumlandığı açıklanacaktır.

Demokrasinin ve Bağlı Değerlerinin Norm Olarak Yükselmesi

Daha 1948'de Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Deklarasyonu'nda ve devamında benzer metinlerde temel hak ve özgürlüklere vurgu yapılsa da, savaş sonrasındaki yaklaşık ilk 20 yıllık dönemde, demokratik kurum ve kurallar çerçevesinde devlet mekanizmalarının yeniden yapılandırılması çabaları ağırlık kazanmıştır. Yani prosedürel demokrasi bir anlamda önceliği almıştır. Bunun çeşitli sebepleri vardır. Ağır bir savaştan yeni çıkmış Batı Avrupa'nın yeniden toparlanabilmesi, yeni savaş riskini ortadan kaldıracak bir barış düzeni tesis etme arayışlarını hızlandırmıştır. Bu minvalde, ulusçu ve diğer ideolojik ihtirasları massedecek şekilde istikrarlı yönetimler oluşturma arayışları, demokratik kurum ve süreçlerin geliştirilmesine zemin hazırlamıştır. Hatta aralarındaki savaşların önlenmesi amacıyla, Batı Avrupa devletleri aynı değerlere dayalı bir Avrupa ortaklığı projesini hayata geçirmişlerdir. Doğrudan işgali içeren eski emperyalist mantık yerine, sömürgelere bağımsızlıklarını verip ama öte yandan da ekonomik, kültürel ya da siyasal araçlarla onlar üzerindeki hegemonyayı sürdürmek de prosedürel yönüyle demokrasilerin yaygınlaşmasının bir başka sebebi olmuştur. Kaldı ki baskıcı ve kısıtlayıcı komünist ideolojiye karşı ABD ve onunla ittifak içindeki Batılı devletler devamlı olarak demokratik yapıların önemi üzerinden hem kendi kamuoylarını konsolide etmişler hem de uluslararası ilişkilerde alan kazanmışlardır.

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 783-813
https://doi.org/10.53376/ap.2025.28

Kabaca 1960'ların ortalarından itibaren ise bu defa içeriksel demokrasi Batılı devletlerin gündeminde daha fazla yer etmeye başlamıştır. Demokratik kurum ve süreçlerin büyük ölçüde istikrar kazanmasının ve bu arada Avrupa entegrasyonunda da olumlu bir ivme yakalanmasının bu sonuçta etkisi vardır. İçeriksel demokrasiyi öne çıkaran bir başka sebep de şudur: Ciddi bir sıçrama yapmaya başlayan teknolojik gelişmeler ve artan üretim kapasitesi sayesinde, Batı ülkelerinde insanların tüketim kalıpları değişip genişlerken, artık özgürlüklerini daha fazla talep edici bir birey profili ortaya çıkmıştır. Daha 1960'ların ilk yarısında Herbert Marcuse (2002) teknolojik rasyonaliteye dayalı bir kapitalist sistemde, tamamen tüketim odaklı ve her istediğini yapabilme özgürlüğünün peşinde koşan bu profile dikkat çekerken; sonraki yıllarda, disiplinden ve meta anlatılardan hazzetmeyen ve kendi konforunu düşünen bu postmodern toplum bireyi pek çok düşünür tarafından analiz edilmiştir (Lyotard, 1994; Bauman, 1997).

Şüphesiz, büyük bir savaşın ardından gelen dönemde Batılı devletlerde ulusçu normlara bağlılık etkisini sürdürmüştür. Ancak bu süreçte ulusçuluğun doğası, önceki dönemlere kıyasla anlamlı bir dönüşüm geçirmiştir. 1850-1945 yılları arasında, sanayi kapitalizmine geçiş sürecindeki modern Batı devletlerinde ulusçuluk; ulus inşa süreçlerini destekleyen, aynı zamanda emperyalist yayılmacılığı meşrulaştıran bir işlev üstlenmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı'daki ulusçuluk ise, daha çok piyasa ekonomisine dayalı siyasal düzenlerin muhafazası ve toplum ile devlet arasındaki meşruiyet bağının sürdürülmesi yönünde şekillenmiştir. Onun için de yeni ulus-devlet mantığı, demokratik-liberal değerlerin norm halini almasına uygun bir zemin oluşturabilmiştir.

Normatif değişimin kesin çizgilerle ayrılmaması, yani bir taraftan ulusçuluk ve bağlı değerlerinin revize edilmiş bir şekilde de olsa devam etmesi, diğer taraftan da demokrasinin daha güçlü bir norm olarak gündeme gelmesi başta silahlı kuvvetler olmak üzere eskiye ait kurumların konumlarını gündeme getirmiştir. Silahlı kuvvetlerin 1946-90 arasında demokratik normlarla ilişkisi, prosedürel ve içeriksel demokrasiler bağlamında yukarıda açıkladığımız iki alt dönemle uyum içinde olacak şekilde gerçekleşmiştir.

1946-65 Dönemi: Sivil-Asker İlişkilerinin Düzenlenmesi

Genel olarak söylenebilir ki bir yandan silahlı kuvvetlerin otoritesinin önemli yer kapladığı bir politik kültürün kolay terk edilememesi diğer yandan da iki kutuplu sistemin baskılaması, Soğuk Savaş'ın yaklaşık ilk 20 yılında Batılı devletlerde silahlı kuvvetlerin normatif değişimi üzerinde sınırlandırıcı etkide bulunmuştur (Janowitz, 1964). Sürekli ve hızlı gelişen teknolojilere ya da Soğuk Savaş'la bağlantılı yeni güvenlik doktrinlerine teknik ve kurumsal uyum işin bir

yönünü oluştururken; daha da öne çıkan konu, dönemin demokrasi mantığına uygun bir şekilde sivil-asker ilişkilerinin kurulması ve silahlı güçlerin demokratik kontrolünün sağlanmasıydı. Ulusçuluğun ve bağlı diğer normların başat olduğu dönemin en parlak kurumu durumundaki ordu ve onun toplumsal prestiji yüksek mensupları, demokrasi çağının yeni normları üzerinden nereye konumlandırılmalıydılar? Dolayısıyla, dönemin başlarında silahlı kuvvetler, hak ve özgürlüklerden ziyade prosedürel demokrasinin mantığı üzerinden bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

19. yüzyıldaki ve 20. yüzyılın ilk yarısındaki Batılı ulus-devletler amaçları ve çıkarları gereği militarizme meyilli idi ve silahlı kuvvetler, doğal olarak bu devletlerdeki temel normları temsil edip toplumların şekillenmesine de katkıda bulunuyorlardı. Böyle bir yapı içinde ordunun yeri pek sorgulanmıyordu. Demokrasinin öne çıktığı Batılı devletlerde ise artık toplum ve onun seçimle belirlediği kurumlar temel demokratik normları temsil ettikleri için, silahlı kuvvetlerin devlet mekanizması içerisindeki yerini ve yetkilerini şekillendirmeye başlamışlardır. Yüzyıllardır savaşla birlikte anılan Batı Avrupa coğrafyasında 1945 sonrasında artık barışa dayalı ilişkiler kurabilme arayışı ve askeri harcamalar yerine, toplumsal refahı artırıcı alanlara kaynak aktarılmasının genel bir eğilim haline gelmesi; yönetimin sivilleşmesini ve devletlerin demokratik değerlere dayalı yeniden inşasını hemen her devlette ortaya çıkarmıştır (Sheehan, 2008). Bu kapsamda ABD'yi de katarak yine bazı somut örnekleri vermemiz faydalı olacaktır.

1850-1945 döneminde Batı Avrupa'nın bazı devletlerinin aksine ABD'de ulusçuluk katı bir militarizme dayanmamıştır. Silahlı kuvvetler, devlet ve toplum içerisinde güçlü bir imaja sahip olmakla birlikte anayasal sınırlar içerisinde sivil otoriteye tabi bir kurum olarak kalmıştır. Buna rağmen ülkede, İkinci Dünya Savaşı sonrasında sivil-asker ilişkilerinin, sivil kontrolünün artırılması yönünde daha demokratik bir zemine oturtulma çabası görülmüştür. ABD gibi bir devlette bile ordunun sivil kontrolünün ciddi çabalara konu olması, bu dönemde demokrasinin daha hassas bir normatif konuma yerleştiğinin çarpıcı bir kanıtıdır. 1947 yılında kabul edilen Ulusal Güvenlik Yasası ile hayata geçirilen Ulusal Güvenlik Konseyi, Ulusal Askeri Kuruluş, Savunma Bakanlığı ve Merkezi İstihbarat Teşkilatı gibi kurumlar üzerinden sivil-asker koordinasyonunun artırılması, askeri harcamaların daha kontrollü yapılması ve sivillerin, güvenlikle ilgili karar alma süreçlerinde daha etkin olmaları amaçlanmıştır (Stuart, 2003; Stuart, 2008). Ülke tarihinde askerin yönetim üzerinde tehdit oluşturmasına yönelik ciddi bir tehlike yaşanmamasına ve 1947 düzenlemelerine rağmen, sonraki yıllarda güvenlikle ilgili hazırlanan önemli resmi raporlarda da demokratik değerlerin korunması adına silahlı kuvvetlerin sivil denetiminin

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 783-813
https://doi.org/10.53376/ap.2025.28

gerekliliğine vurgu yapılmıştır (Lyons, 1961: 53). Böylelikle, teknik meselelerde geniş yetkilere sahip olan ve güvenlik gibi kendi uzmanlık alanlarına odaklanması gereken orduya profesyonel bir nitelik kazandırılırken; bu özelliklerine müdahale etmeden, siviller tarafından objektif denetime tabi tutulması ve demokratik değerlere bağlı olması hedeflenmiştir (Huntington, 1957). 1950 tarihli Askeri Adalet Sistemi Reformuyla kara, deniz ve hava kuvvetlerine uygulanan ayrı yargı düzenleri birleştirilirken; askeri personelin savunma ve adil yargılanma gibi haklarında da iyileştirmeler yapılmıştır (Spindler, 1952: 1084).

Demokrasinin yükselen norm halini almasıyla Amerikan toplumunun da silahlı kuvvetlere bakışında bir içerik değişikliğinin ortaya çıktığı görülmektedir. Daha öncesinde olduğu gibi İkinci Dünya ve Kore Savaşlarıyla Vietnam Savaşı'nın ilk yıllarında ordunun, toplum nezdindeki saygınlıklarını korudukları söylenebilir. Ancak geçmişte askerler, ulusçu normlar çerçevesinde vatanseverlik ve kahramanlık vurgularıyla toplumda ayrıcalıklı bir yere oturtulurken; dünyada demokrasiyi koruma ve temel özgürlükleri savunma misyonu, yeni dönemdeki toplumsal desteğin gerekçeleri olarak belirmiştir (Casey, 2008). Yani vatanseverlik yerine demokrasi ve özgürlükler, toplumdaki silahlı kuvvetler algısının normatif temelini oluşturmuştur.

Huntington'un (1957) vurguladığı gibi Prusya döneminin de etkisiyle Almanya, kuruluşundan itibaren Avrupa'daki en profesyonel orduya sahip olmuş ancak halkın büyük sempati beslediği bu profesyonellik, kendisi de militarist düşüncede olan siyasal otoriteler eliyle yozlaşmış ve zararlı sonuçlara yol açmıştır. Demokrasi özü itibariyle uzlaşma ve barışın hâkim olduğu bir yönetim anlayışı ise, dünyayı iki büyük savaşa sürükleyen Almanya'daki demokratikleşmenin ve sivil-asker ilişkilerinin nasıl şekilleneceği 1945 sonrası dönemin en kritik meselelerinden biri olmuştur. 1949 yılında hayata geçirilen anayasada bir yandan kuvvetler ayrılığına dayalı demokratik kurumlar diğer yandan insan hakları önemli bir yere sahip olmuştur. Konrad Adenauer gibi demokrasi yanlısı ve güçlü bir liderin kuruluş döneminde uzunca bir süre başta kalması (1949-1963), Almanya'nın demokratik dönüşümü açısından bir fırsat olmuş ve sadece ülke içinde değil, Avrupa genelinde de demokratik değerlere dayalı bir entegrasyonun başlatılmasında Almanya öncü aktörlerden biri olmuştur.

Öte yandan, geçmişin mirası sıkıntılı olunca, bu ülkede sivil-asker ilişkilerinde değişimin gerçekleştirilmesi kolay olmamıştır (Huntington, 1957). Savaşta ordusu tamamen yok edilen devlette yeni bir silahlı kuvvetlerin yapılandırılmasına 1950'lerin ortalarında başlanmıştır. Almanya'da ordunun sadece yeniden inşa edilmesi ve devlet içinde yerinin belirlenmesi değil, toplumla yeniden entegre edilmesi de adeta sıfırdan başlamıştır. Kurulan yeni ordunun

eskiyle ve özellikle Nazi ideolojisiyle bir bağının kalmadığının ve demokratik sistemle uyumlu olduğunun gösterilmesi kritik önemi haizdi (Herspring, 2013: 75). Bu bağlamda, sözgelimi subaylık için başvuran adaylar, öncelikle demokratik bir orduya uyumlulukları hususunda mülakata tabi tutulmuşlardır (Herspring, 2013: 81). 1956 yılında kurulan Askeri Ombudsmanlık Kurumu, silahlı kuvvetlerin demokratik denetimini gerçekleştirmek ve ordu mensuplarının haklarını güvence altına almak görevlerini üstlenmiştir.

Almanya'yla birlikte Avrupa entegrasyonuna öncülük eden Fransa, 1958 Anayasası ile sivil-asker ilişkileri meselesinde önemli adımlar atmıştır. Cumhurbaşkanı savunma konularında, özellikle nükleer silah kullanımı meselesinde merkezi konuma getirilirken; başbakan da bir başka geniş yetkili aktör olmuştur. Asker şahısların kendi görüş ve taleplerini iletebilmeleri ancak Savunma Bakanlığı üzerinden mümkün olabilmiştir (Maire ve Schmitt, 2022). Şüphesiz, uzun süreli anti-demokratik rejimlerden ancak 1970'lerde kurtulabilen İspanya ve Portekiz'in, askerin demokratik kontrolü hususunda bu kervana gecikmeli olarak katıldıklarını belirtmek gerekir. Portekiz 1974'te diktatörlüğü sona erdiren Karanfil Devrimi'nden iki yıl sonra kabul ettiği anayasa ile bu konuda ilk adımları atarken, silahlı kuvvetler üzerindeki sivil kontrolünün daha da sağlamlaştırılması 1982'deki anayasa değişiklikleriyle gerçekleştirilmiştir (Bruneau, 2017). İspanya 1981 yılında demokratik Batı bloğundaki son askeri darbe teşebbüsüne sahne olsa da Franco diktatörlüğünün 1975'te sona ermesinin ardından yönetimde sivilleşme çabalarına başlamış, 1977'de yeniden yapılandırılan silahlı kuvvetler savunma bakanlığına bağlanmış, sivil kontrolünü artıran başka yapılar devreye sokulmuş ancak bunun tam anlamıyla başarılabilmesi 1980'lerin sonunda gerçekleştirilebilmiştir (Osuna, 2014; Kuehn ve Croissant, 2023).

1965-1990 Dönemi: İçeriksel Demokrasinin Gelişimi

Batı devletlerinde ordunun demokratik devlet sistematiği içerisindeki yeri büyük ölçüde bir düzene oturtulduktan ve sivil-asker ilişkilerinin hukuki-kurumsal çerçevesi belirlendikten sonra, bu defa bir kurum olarak silahlı kuvvetlerin ve bir meslek olarak askerliğin liberal pencereden sorgulanması ve özgürlükler bağlamında toplum içerisindeki yerinin değerlendirilmesi öne çıkmıştır. Yani 1960'ların ortalarından itibaren demokratikleşmenin genel gidişatına uygun olarak, silahlı kuvvetler artık prosedürel yönlerinden ziyade içeriksel demokrasi itibariyle değerlendirilen bir kurum haline gelmiştir. Salvatore Palidda askerliğin yeni konumuna evirilmesine yol açan sosyal değişimi büyük üretim birimleri halinde yapılandırılmış Fordist/Taylorist modelin gerilemesine paralel olarak geleneksel disiplin toplumunun zayıflamasına bağlamaktadır (Caforio, 1996: 3). Öne çıkan bir yandan tüketim odaklı ve hazcı bireycilik diğer yandan da pasifist

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 783-813
https://doi.org/10.53376/ap.2025.28

eğilimler, temelinde kolektif hareketin ve savaşçılığın bulunduğu askerliğe yönelik sivil toplum desteğini azaltmıştır. Hatta silahlı kuvvetlere yönelik eleştiriler artmaya başlamıştır. Askerliğe vicdani ret gösterenler eskiden çoğunlukla pasifist Kilise çevrelerinden çıkarken, bu dönemde çok daha çeşitli ve geniş toplum kesimlerinden itirazlar yükselmiştir (Mellors ve Mckean, 1984: 27).

Bizzat askerliğin görev tanımında, dönemin ruhuna uygun değişimler görülmeye başlanmıştır. Pek çok Batı Avrupa ülkesinde askerler geleneksel görevlerinin dışında hava-deniz kurtarma, sahil güvenlik, sınır güvenliği ve afet yardımı gibi faaliyetlerde rol almaya başlamışlardır (Mellors ve Mckean, 1984: 33). Değişim sadece görev tanımları üzerinden olmamış, bizzat bir meslek olarak askerliğin toplumsal konumunda da değişim yaşanmıştır. Söz gelimi Batı toplumlarının çalışma hayatında cinsiyet farklılaşmasının giderek ortadan kalktığı yeni bir düzen kurulmuş; özellikle muharip görevler bakımından erkek odaklı bir meslek olmayı sürdüren askerlikte bu değişim daha az ve gecikmeli yaşanınca, toplum ortalamasının uzağına düşmüş ve askerlikle yurttaşlık arasında geçmişte kurulan bağ zayıflamıştır (Cohen, 2001). Mesleki cinsiyet eşitliği hususunda silahlı kuvvetlerdeki hak ve özgürlük değişimi yavaş olsa da ordu mensuplarının dernekleşme ve sendikalaşma özgürlüklerinde ya da diğer bireysel özgürlüklerinde 1970'lerle beraber gözle görülür bir değişim ortaya çıkmıştır.

Bütün bu değişimlere rağmen, Janowitz'e (1979) göre yurttaş-asker anlayışının olmazsa olmaz koşullarından biri olan zorunlu askerlik uygulaması neredeyse bütün Batı ülkelerinde dönem boyunca devam etmiştir. Birleşik Krallık'ta 1960'ın sonunda, Birleşik Devletler'de ise 1973'te zorunlu askerlik sona erdirilirken; çoğunun zaten ordusu bulunmayan küçük devletler dışındaki bütün Batı Avrupa alanında zorunlu askerlik yerinde durmuştur. İdeolojik kamplaşmanın yarattığı riskler bunda bir etken olarak kabul edilebilir. Gönüllü katılımcıların işe alımının daha zor ve maliyetli olmasının zorunlu askerliğin devam ettirilmesinde etkisinin olduğu ileri sürülmektedir (Mellors ve Mckean, 1984). Zorunlu askerliğin, yukarıda bahsedildiği gibi, geleneksel çerçevenin dışındaki görevlerle de yerine getirildiği unutulmamalıdır.

Bu alt dönemi, yine bazı ülkelerden örneklerle açıklamak faydalı olacaktır. ABD'de ordunun İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki "dünya jandarmalığı" rolünün, fazla eleştirilmeden demokratik normlar üzerinden toplumsal meşruiyet elde ettiğini açıklamıştık. 1960'ların ikinci yarısından itibaren ise durum değişmeye başlamıştır. Vietnam Savaşı uzadıkça ve ABD'nin kayıpları arttıkça, silahlı kuvvetlere ve askerliğe bakış ciddi bir toplumsal erozyona uğramıştır. Zorunlu askerlik adeta ölüm cezası gibi algılanmaya başlanmış ve insanlar askere gitmemek için Kanada'ya kaçmak, kasten yeterlilik testlerinde başarısız olmak,

üniversiteye başlamak veya doğrudan protesto etmek gibi yöntemlere başvurmuşlardır (University of Michigan). Savaşlar ve silahlanma sorgulanmaya başlanınca 1970'lerde vicdani retçilerin sayısında önemli artışlar yaşanmış, hatta 1972 mali yılında vicdani retçilerin sayısı zorunlu askerlikle alınanları geçmiştir (Cortright, 2005: 5). Sonunda zorunlu askerlik 1973 yılında kaldırılmıştır. Bu arada silahlı kuvvetler personelinin demokratik hak ve özgürlükler açısından profili de değişmiştir. West Point'e ilk kadın öğrenci 1976 yılında kabul edilmiştir. Ordu mensuplarının haklarını savunma amaçlı dernekler 1920'lerden itibaren kurulmaya başlansa da 1960'ların ikinci yarısından itibaren örgütlenme ve faaliyet özgürlüğünün kapsamı genişlemiştir. Öyle ki 1965 ve 1966 yıllarında bizzat orduda görevli askerler Vietnam Savaşı'nı protesto eylemlerine başlamışlar; kısa sürede erlerin ya da subayların kurdukları savaş karşıtı örgütler hayata geçirilmiştir (Cortright, 2005).

Yurttaş-asker anlayışının yerine hakları ve özgürlükleriyle daha demokratik bir asker profilini ifade etmek amacıyla gündeme gelen "üniforma içinde yurttaş" (citizen in uniform) anlayışı esasen 1990'lar sonrasında ağırlık kazansa da, şu anda ele aldığımız alt dönemde de bunun tartışılmaya başlanması, kritik bir gelişmedir. Bir de bu tartışmanın silahlı kuvvetlerini ve sivil-asker ilişkilerini, geçmişin kötü mirasından tamamen temizleyerek yeniden inşa etmeye çalışan Almanya'da bile yaşanması, içeriksel demokrasinin somutlaşan görüntüsü hakkında daha net bir fikir vermektedir. Ülkede yeni silahlı kuvvetlerin kurucularından olan Graf Wolf von Baudissin tarafından "askerin, savunmakla yükümlü olduğu demokratik değerlerin aynı zamanda somutlaşmış hali olması" şeklinde tanımlanan üniforma içinde yurttaş anlayışı, askerlerin oy kullanma, örgütlenme özgürlüğü ve ifade özgürlüğü gibi haklardan yararlanmasını öngörüyordu (Plowman, 2010: 137). Nitekim Almanya'da bütün bu haklarda özellikle 1970'lerde önemli ilerleme sağlanmıştır. Ayrıca, vicdani ret hakkı 1949 Anayasası'nda yer alsa bile uygulamaya geçirilmesi zaman almıştır. 1960'ların ikinci yarısından itibaren Anayasa Mahkemesi'nin bu hakkı kullanmak için başvuru gerekçelerini genişletmesine paralel olarak artan başvurular, 1970'lerde ve 80'lerde hızlanarak devam etmiş; askerliği sivil hizmetler üzerinden gerçekleştirme yolları da 1970'lerde güçlendirilmiştir (Livny, 2017: 670).

Yurttaş-asker anlayışının ciddi kırılma yaşadığının ve silahlı kuvvetlerin, ulusçu bir norm anlayışından içeriksel demokratik normlara yakınlaştığının kritik göstergesi durumundaki vicdani ret hakkı Fransa'da 1963'te, Belçika'da 1964'te, İtalya'da 1972'de, Portekiz'de 1976'da ve İspanya'da 1984'te kabul edilmiştir. Bu hakkı daha öncesinde önemli sınırlamalarla tanıyan Danimarka ve İsveç gibi devletler de 1960'larda ve 70'lerde vicdani reddin kapsamını ve erişimini genişletmişlerdir. Bu dönemde bir kısmı sendikalaşmayı da içerecek şekilde asker

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 783-813
https://doi.org/10.53376/ap.2025.28

şahısların örgütlenme hakları Danimarka (1967), Belçika (1970), İsveç (1973) ve Hollanda (1974) gibi bazı devletlerde devreye sokulmuştur. 1972 yılında bir şemsiye örgüt olarak Avrupa Askerî Dernekler ve Sendikalar Örgütü (Euromil) yedi üyesi ile hayata geçirilmiştir. Muhtemelen cinsel tercihe dayalı ayrımcılığa yaklaşım, genel toplumla birlikte silahlı kuvvetlerin geçirebileceği demokratik dönüşümün en kritik göstergelerindendir. Eşcinsel olduklarını açıklayan kişilerin orduda görev almalarına Hollanda (1974), İsveç (1976), İspanya (1977), Danimarka (1978) ve Norveç'te (1979) izin verilmesi ciddi bir kırılmanın habercisi niteliğindeydi.

Silahlı kuvvetlerin, içeriksel demokrasinin liberal normları üzerinden değerlendirilmesi öyle bir noktaya gelmiştir ki İsviçre'de demokrasi ve barış söylemleriyle 1982 yılında ortaya çıkan bir grup aktivist ordunun tamamen lağvedilmesi için kampanya başlatmıştır. Eskiden beri ordunun neredeyse kutsal kabul edildiği bu ülkede söz konusu kampanya çerçevesinde toplanan imzalarla 1989 yılında referanduma gidilmiştir. İsviçre standartlarına göre çok yüksek bir katılım oranının gerçekleştiği referandumda (yüzde 69,2), her ne kadar öneri kabul edilmese bile hem bizzat böyle bir referandumun yapılması hem de üçte birlik bir kesimin ordunun ortadan kaldırılması yönünde oy kullanması dikkat çekici bir sonuç olmuştur.

1946-90 Döneminin Kısa Değerlendirmesi

Bu dönem, Batı devletlerinin öncesindeki ulusçu ve merkeziyetçi normatif düzenlerle 1990'lar sonrasında iyice belirginleşecek çoğulcu demokratik normlara dayalı yönetim ve toplum anlayışları arasında bir geçiş süreci olarak kabul edilebilir. 1960'ların ortalarına kadar devlet mekanizması içerisindeki yeri ve rolü, demokratik normlara uygun olarak sivilleşme yönünde yeniden yapılandırılan silahlı kuvvetler; sonrasında ise hak ve özgürlükler üzerinden sivil alana biraz daha yaklaştırılmıştır. Böylelikle ordunun ve askerliğin, Batı toplumlarındaki ayrıcalıklı ve kutsal konumu da zayıflamaya başlamıştır. Soğuk Savaş'ın güvenlik merkezli ikliminin ve zorunlu askerliğin, bu alt dönemde, sosyal bir kurum olarak silahlı kuvvetlerde ortaya çıkan değişimi kısmen yavaşlattığı öne sürülebilir.

Dönem boyunca silahlı kuvvetlerin siyasal sistem ve toplumsal düzen içerisinde yeniden konuşlandırılması süreçlerinde, bu kurumun yeri Batı devletlerinde ve toplumlarında geçerli normların bir göstergesi niteliğinde olmuştur. Sivil-asker ilişkilerini, sivil otorite lehine tesis etmek prosedürel demokrasinin en kritik göstergelerinden biri olurken; askerlik-toplum ilişkisi ve silahlı kuvvetler mensuplarının hak ve özgürlük alanlarının ne olacağı gibi konular da içeriksel demokrasi düzeyi hakkında önemli bir gösterge olmuştur.

3. ÇOĞULCU DEMOKRASİ VE SİLAHLI KUVVETLER (1990'LAR VE SONRASI)

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte ideolojik ayrıma dayalı iki kutupluluğun baskılaması ortadan kalkmış ve demokratik değerler artık tamamen Batı Avrupa ve ABD'nin normatif görünümünü ifade eder duruma gelmiştir. Hak ve özgürlükler olabildiğince atomize edilmiştir. Artık Birlik statüsüne geçen Avrupa entegrasyonu, hemen her alanda hukuk ile garanti edilmiş geniş bir hak ve özgürlükler çerçevesini, genişleme ve derinleşme stratejilerinin odağına yerleştirmiştir. Aynı demokrasi normları, ABD açısından da, hedeflediği yeni dünya düzeninin temel değerleri konumuna gelmiştir. İçeriksel demokratik normların bu derece ilerleyişi, geleneksel kurumların hemen her alanda daha hızlı değişimine yol açacak bir bilgi teknolojisi devrimiyle beraber gerçekleşmiştir.

Batı dünyasının 1990'lar sonrasındaki normatif görünümü hakkında fikir sahibi olabilmek adına, silahlı kuvvetler yine gösterge kurumlardan biri durumundadır. Öncelikle açıklık, şeffaflık, güvenilirlik, meşruiyet ve çoğulculuk gibi dönemin yükselen normları, silahlı kuvvetlerin hem politik aktörlerle hem de bütün bir toplumla ilişkilerinin düzenlenmesinde önem kazanmıştır (Born, Caparini ve Kuhlmann, 2006: 5). Toplumsal değerlerdeki ve yaşam tarzlarındaki değişime paralel olarak, emir-komuta zinciri içinde sıkı bir disipline sahip askeri personelin meslekî profilleri, halk nezdindeki konumları ve hak ve özgürlükler çerçevesi de değişime uğramıştır. Yer yer örnekler de vererek bu üç hususa değinmek, dönemin normatif ruhunu anlayabilmek açısından faydalı olacaktır.

Mesleki profil anlamındaki değişim, tehdit algısının ve buna bağlı olarak güvenlik konseptinin yeniden değerlendirilmesi üzerinden gerçekleşmiştir. Soğuk Savaş'ın içinde barındırdığı riskler ortadan kalkınca, Batı Avrupa'da devletler silahlı kuvvetlerinde yüzde 25 ile yüzde 40 arasında küçülmeye gitmişlerdir (Boene, 2009: 5). Geleneksel savunma görevlerinin ötesinde, sivil ve insani görevlerin üstlenilmesi hususunda önceki dönemde başlayan değişim 1990'lar sonrasında daha da hızlanmış ve ordu mensupları, savaşın askerleri olmaktan ziyade "demokratik asker" kavramında ifadesini bulacak şekilde demokrasinin askerleri şeklinde vasıflandırılmışlardır (Mannitz, 2013). Batı toplumlarında Soğuk Savaş sonrasında silahlı kuvvetlerin görev konseptinin barış operasyonlarını ve insani müdahaleleri de içine alacak derecede çeşitlenmesi ve çeşitlenen bu görevlerde çok uluslu birliklerin görev yapmaya başlaması, ordular arasındaki yakınlaşmayı ve benzeşmeyi daha da artırmıştır. Hatta 1990'larda Avrupa entegrasyonu öyle bir ivme kazanmıştır ki ordu mensupları yakın bir gelecekte ulusal orduların yerine ortak bir Avrupa ordusunun kurulacağını yüksek bir ihtimal olarak görmeye başlamışlardır (Manigart, 2001: 21). Bu ihtimal

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 783-813
https://doi.org/10.53376/ap.2025.28

gerçekleşmese bile, mesleki profildeki değişim her yerde birbirine benzeşecek şekilde ortaya çıkmıştır. Bir kere Fransa, Hollanda, İtalya, İsveç ve kısmen Almanya gibi devletlerde sivil eğitimle yakınlaşan ve siyaset bilimi, sosyoloji, iletişim gibi akademik konuları içeren subaylık eğitim programları hayata geçirilerek, ordu mensuplarının savaş dışı askeri operasyonlarda görev almalarına destek olunmuştur (Caforio, 2000). Mannitz'in Avrupa'daki 12 geleneksel, oturmuş ya da post-sosyalist demokrasiyi kapsayan çalışması, neredeyse tüm ülkelerde ordunun profilinin artık "ulus-devleti savunan cesur bir asker" değil, "iyi eğitimli bir profesyonel, yetkin bir yönetici ve farklı görevlerin özel koşullarına göre kullanılan araçları uyarlayan esnek bir uzman" olduğunu göstermiştir (Mannitz, 2013: 34).

İletişim ve sosyalleşme imkânlarını ileri düzeylere götüren medya araçları sayesinde daha serbest yaşam tarzlarını ve meslekleri tercih etme eğilimleri hızlanan yeni jenerasyonlar için askerlik, ilgi çekicilikten gitgide uzaklaşmış ve silahlı kuvvetlerin Batı toplumları nezdindeki ayrıcalıklı konumları iyice zayıflamıştır. Demokrasisi yerleşmiş hemen bütün Batı ülkelerinde bir meslek olarak subaylığa (Weibull, 1996: 33) ya da silahlı kuvvetlerle alakalı haberlere (Janning ve Bauer, 2007: 538) ilgi daha 1990'ların başında bile azalmıştır. Sadece meslek olarak tercih edilmemesinin yanında, silahlı kuvvetler mensuplarının bizzat kendi değerlendirmelerinde askeriyenin halk nezdindeki itibarının eskiye göre çok daha negatif durumda olduğu yaygın olarak dile getirilmiştir (Mannitz, 2013: 42). Silahlı kuvvetlerle siviller arasındaki bağlantıyı canlı tutan araçlardan biri olduğu ileri sürülen (Choulis, Bakaki ve Böhmelt, 2019; Kosnik, 2017: 458) zorunlu askerliğin pek çok ülkede devam etmesinin, 1970'lerde ve 80'lerde askerliğin halk nezdindeki konumunun zayıflamasını yavaşlatan bir unsur olduğundan bahsetmiştik. Soğuk Savaş sona erdiğinde sadece dört Avrupa devletinde (İrlanda, Lüksemburg, Malta ve Birleşik Krallık) ordular gönüllülük esasına dayalı iken, 1990'lar sonrasında zorunlu askerlik birçok Batı devletinde ya ortadan kaldırılmış ya da koşulları yumuşatılmıştır (Boene, 2009: 1). Zorunlu askerlik Belçika'da 1994, Hollanda'da 1997, Fransa'da 2001, İspanya'da 2001, Portekiz'de 2004, İtalya'da 2005 ve Almanya'da 2011 yılında kaldırılırken; İsveç, Norveç ve Danimarka gibi devletlerde sivil hizmetlere ve vicdani redde daha fazla zemin sağlayan bir forma dönüştürülmüştür. Askerliğe ilginin azalmasında, zorunlu askerliğin kaldırılmasının Soğuk Savaş'ın sona ermesinden daha fazla etkide bulunduğu ifade edilmektedir (Strachan, 2003: 1). Orduda görev yapan personel sayısında küçülmeye gitmenin de silahlı kuvvetlerin toplumsal konumundaki zayıflamaya etki ettiği söylenebilir.

Batı devletlerinde silahlı kuvvetlerin hak ve özgürlükler çerçevesi ise, sivil toplumunkine yakınlaşma ve pek çok konuda farkın ortadan kaldırılması yönünde

belirlenmiştir. Profesyonel ya da zorunlu asker statüsünde olsun, silahlı kuvvetler personelinin askerlik hayatına ilişkin belirli sınırlamalar dışında diğer insanlarla aynı hak ve güvencelere sahip olmalarını ifade eden "üniforma içinde yurttaş" anlayışı 1990'lı yıllarda artık marjinal bir yaklaşım olmaktan çıkmış ve konuyla ilgili kurumsal raporlarda da sıkça yer verilen temel bir norm halini almıştır (OSCE/ODIHR, 2008: 22). Avrupa Konseyi'nin 2010 yılında kabul ettiği bir tavsiye kararında bütün silahlı kuvvetler mensupları için oldukça ayrıntılı ve kapsamlı bir hak ve özgürlükler listesi kabul edilmiştir (Council of Europe, 2010). Açık ve meşru bir askeri amaç olmadıkça yaşamını riske atacak durumlara maruz bırakılmamaktan, adil yargılanma hakkına sahip olmaya; özel ve aile hayatına saygı duyulmasından, düşünce ve inanç özgürlüğüne; sınırları geniş tutulmuş bir ifade özgürlüğünden, örgütlenme özgürlüğüne; siyasal katılım haklarından, adil sosyal güvenceye sahip olmaya; iş sağlığı ve güvenliğinden, (cinsiyet, cinsel eğilim, ırk, ten rengi, dil, siyasal düşünce gibi) unsurlarda ayrımcılığa tabi tutulmamaya kadar söz konusu kararda yer alan pek çok unsur aslında 1990'lardan itibaren az ya da çok, Batı'nın liberal devletlerinin gündeminde yer almıştır. Listedeki birkaç unsur üzerinden, Batı ordularında haklar ve özgürlükler bağlamında yaşanan değişme mercek altına alınabilir.

Ülke savunması ve güvenliği ile doğrudan ilişkili kurum olma misyonu göz önünde bulundurularak askeri personele grev hakkı hiçbir Batı devletinde tanınmamıştır. Buna rağmen, ordu mensuplarının kendi haklarını ve sorunlarını dile getirebilecekleri sendika benzeri örgütlere ya da temsilci derneklere alan açılması çabaları 1990'lar sonrasında hızlanmıştır. Öncelikle, mevcut temsilci örgütlerin 1992 yılında Hollanda'da (Visser, 2000) ve 1995 yılında İsveç'te (OSCE/ODIHR, 2008: 22) birleşmeye yönelmelerinde olduğu gibi, yeni demokratik ortam bazı örgütlerin yeniden yapılanmalarına ve tabanlarını genişletmelerine imkân sağlamıştır. Bu konudaki en katı devletlerden biri olan Fransa'da, bir Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararından sonra 2015 yılında askerlerin mesleki örgüt kurmalarına izin verilmiştir. Aynı şekilde İtalya'da da askeri personelin örgütlenme hakkı, 2018 sonrasında hem Anayasa Mahkemesi'nin hem de Avrupa Sosyal Haklar Komitesi'nin kararları üzerinden düzenlemeye tabi tutulmuştur (Rauseo, 2020). 1972'de yedi üyeyle yola çıktığını söylediğimiz EUROMIL günümüzde 20'den fazla Avrupa ülkesinden 32 askeri örgüt veya sendikayı kapsayan geniş bir yapılanmaya dönüşmüştür (EUROMIL, 2024).

1970'lerin ortalarından itibaren sadece birkaç ülkede hukuken güvence altına alınan eşcinsellerin silahlı kuvvetlerde görev yapma hakkı, özellikle 2000'ler sonrasında hemen bütün Batı Avrupa devletlerinde ve ABD'de olağan hale gelmiştir. Ayrıca mesele sadece cinsel yönelimler açısından değil, trans bireyleri

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 783-813
https://doi.org/10.53376/ap.2025.28

de içine alacak şekilde cinsiyet kimliklerini de kapsayacak şekilde gündemi işgal etmeye başlamıştır. Cinsel tercihe dayalı ayrımcılığı ortadan kaldıran hukuki düzenlemeler yürürlüğe konsa bile bunların pratikte işlerlik kazanmaları zaman almıştır. Örneğin Birleşik Krallık ordusunda homoseksüelliği yasak olmaktan çıkaran yasa 1991 yılında kabul edilmiş ancak Savunma Bakanlığı'nın homoseksüellerin silahlı kuvvetler için uygun olmadıkları yönündeki görüşü ve homoseksüel olduğunu beyan eden kişileri çalıştırmama yönündeki politikası daha sonra da bir süre devam etmiştir (Dandeker, 1994: 650). Ülkede bu konudaki net hukuki zemin, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin bir kararının ardından 2000 yılında oluşturulmuştur (Equaldex, 2025a).

Eşcinsellerin ve söz konusu diğer grupların asırlar boyu disipliniyle ve değişime dirençli bir kurum kültürüyle bilinen silahlı kuvvetler gibi bir yapı içerisinde meşruiyet kazanmaları, tartışmalı süreçler yaşansa da ABD'de de gerçekleşmiştir. 1993 yılında ünlü "Sorma, Söyleme" (Don't Ask, Don't Tell) düzenlemesiyle, eşcinsel olduklarını açıklamamak kaydıyla bireylerin orduda görev yapmalarına izin verilmiş ancak yoğun tartışmalara konu olan bu politika 2011 yılında değiştirilerek eşcinselliğin gizlenmesi mecburiyeti kaldırılmıştır. 2016 yılında Obama yönetimi tarafından trans bireylere de verilen orduda görev yapma hakkı 2019'da Trump yönetimi tarafından yasaklanmış ve 2021'de Biden döneminde tekrar verilen bu hak 2025 yılında Trump tarafından yeniden yasaklanmıştır (Equaldex, 2025b). Genel tabloya bakıldığında; açıktan eşcinsellik ABD'de ve bütün Batı Avrupa devletlerinde, orduya katılmaya engel bir durum olmaktan çıkarılmıştır (Equaldex, 2025c).

1990'lar sonrasında geleneksel askeri anlayışların değiştiğinin ve bu değişimin de dönemin neo-liberal yönelimiyle bağlantılı olduğunun en çarpıcı kurumsal kanıtlarından bir tanesi de Özel Askeri ve Güvenlik Şirketlerinin (ÖAGŞ) ortaya çıkmasıdır. Bir taraftan Soğuk Savaş sonrasının değişen güvenlik algısı ve yeni düzen arayışları, diğer taraftan neo-liberal bir dünyaya yönelimin hızlanması beraberinde savunma ve güvenlik konularında da özel şirketlerin rol almalarını olağanlaştırmıştır. Bu olağanlaşma terminolojiye bile yansımıştır. ÖAGŞ çalışanları artık paralı asker (mercenary) sayılmanın ötesinde uluslararası barış ve güvenliğe katkı sunan hizmet sağlayıcılar olarak görülmekte ve gelişmiş ya da gelişmekte olan birçok devletle birlikte çokuluslu şirketler, uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşları tarafından kullanılmaktadırlar (Kinsey, 2007). Muharebe operasyonlarından stratejik planlamaya, istihbarat toplamadan lojistik ve eğitim desteğine kadar (Erkmen, 2009: 5) geniş bir alanda yetkilendirilebilen ÖAGŞ'lerde çalışanların hak ve özgürlük alanlarının, resmi askeri yapılardakinden daha geniş ve sivil alana daha yakın olması tahmini zor olmayacak bir durumdur. ÖAGŞ'lerin yaygınlaşmasına, 1990'lar sonrasında

zaten zayıfladığını söylediğimiz yurttaş-asker anlayışına darbe vuracak bir başka önemli gelişme olarak da bakılabilir.

1990'lar Sonrası Dönemin Kısa Değerlendirmesi

1990'lar sonrasının hak ve özgürlük temelli yeni normatif düzeninde, silahlı kuvvetlerin ve askerliğin nasıl bir değişime uğradığını anlayabilmek adına Cohen'in ABD ordusu için yazdığı şu satırlara bakmak faydalı olacaktır:

> "Askerler, her zamankinden daha fazla oranda oy kullanmaktadır; Amerika Birleşik Devletleri'nde üs komutanları, ulusal seçimlerde yüksek katılım oranı sağlama konusundaki başarılarına göre değerlendirilmektedir. İfade özgürlüğü kesinlikle canlı ve güçlü bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Görevli askerler, Kongre'deki temsilcilerine yazmakta, onları aramakta ya da e-posta göndermekte ve bu temsilciler kötü muamele, görevi kötüye kullanma ya da istismar iddialarını titizlikle araştırmaktadır. Her bir kuvvet komutanlığına ait gazeteler vardır ve yurtdışında yayın yapan Stars and Stripes gazetesi yüksek komuta kademesini eleştirmekten büyük keyif almaktadır. Yerel gazeteler ise üniformalı silahlı kuvvetler mensuplarının, kimliklerini açıkça belirterek yazdığı mektuplarla doludur. Askeri bir hukuk sistemi işletilmekte olup, bu sistemde sanıklara tanınan haklar sivil hukuk sistemindeki haklara denk, hatta bazı durumlarda daha ileri düzeydedir." (Cohen, 2001: 23)

Batı Avrupa devletlerinin ordularındaki durum bu derece abartılı bir görüntüye sahip olmasa bile, yukarıdaki paragrafta geçen politik katılım, ifade özgürlüğü, şikâyet kanalları ve hukuki korunma hakları az ya da çok onlarda da yerleşmiştir. Bunların dışındaki hak ve özgürlüklerde ise "üniforma içinde yurttaş" yaklaşımı neredeyse ilkesel bir tutum haline gelmiştir. Güvenlik ve savunma alanlarının doğrudan özel sektöre devredilmesi trendindeki yükseliş ise, haklar ve özgürlükler bakımından sivil-asker ayrımını daha da belirsizleştirmiştir.

Hem demilitarizasyon hem de silahlı kuvvetlerdeki çalışma amaç ve koşullarında daha demokratik ve hak temelli gidişat 1990'lar sonrasının Batı devletlerinde genel yönelim olsa da son dönemlerde bunun kısmen tersine döndüğünü gösteren gelişmeler de ortaya çıkmıştır. Özellikle Rusya'nın 2008'de Gürcistan'ı, 2014'te Kırım ve Donbas'ı işgali ve en son 2022'de Ukrayna'ya savaş açması Avrupa'da silahlanma söylemlerini yeniden güçlendirmiş (Macron ve Merz, 2025) ve ABD'nin de baskısıyla NATO'nun 28 Avrupalı üyesinden 20 tanesi 2024 yılında savunma harcamalarını yüzde 2'nin üzerine çıkarmıştır (Wolff, Steinbach ve Zettelmeyer, 2025). Rusya tehdidi 2015'te Litvanya'nın, 2017'de de İsveç'in zorunlu askerlik uygulamasına dönüşüne de yol açmıştır. Bütün bu gelişmeler silahlı kuvvetlerin normatif konumunda çoğulcu demokrasi

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 783-813
https://doi.org/10.53376/ap.2025.28

döneminin sona ermeye başladığını mı göstermektedir? Bu konuda sağlam bir yargıya varabilmek için henüz erken olduğunu söylemek doğru olacaktır.

4. SONUÇ

Bu makalede, modern Batı devletlerinde silahlı kuvvetlerin siyasal normların hem yansıması hem de taşıyıcısı olarak kritik bir rol oynadığı ortaya konmaya çalışılmıştır. 1850'lerden 1945'e kadar ulusçuluk ve bağlı normlar, silahlı kuvvetleri ulus-devlet inşasının merkezine yerleştirirken; 1945 sonrası demokratikleşme süreci, orduların sivil otoriteye tabi kılınmasını ve demokratik normlara uyumunu gerektirmiştir. 1990'lar sonrası ise çoğulcu demokrasinin etkisiyle, silahlı kuvvetler hak ve özgürlükler çerçevesinde sivilleşmiş ve geleneksel ayrıcalıklı konumlarını yitirmiştir. Dönemlere dayalı bu inceleme, Batı toplumlarındaki normatif değişimlerin silahlı kuvvetler üzerindeki etkisini açıkça göstermektedir. Silahlı kuvvetlerin değişen rolleri, her dönemde siyasal normların bir aynası olarak işlev görmüş; ulusçuluktan demokrasiye, oradan da çoğulcu demokrasiye uzanan süreçte, orduların yapısı, toplumsal algısı ve haklar çerçevesi köklü bir dönüşüm geçirmiştir.

Birbirinden farklı dönemleri içeren ve göreli uzunca bir zaman diliminde ve çok sayıda ülkeyi kapsayan bir bölgede siyasal normları ve bu normlarla silahlı kuvvetler arasındaki etkileşimi incelemeye çalışmak, kaçınılmaz olarak makaleyi içeriği yoğunlaştırılmış bir yapıya büründürmüştür. Her bir dönem veya modern Batı içerisinde yer alan her bir ülke ya da ülkeler grubu açısından daha detaylı analizler yapabilmek de mümkündür. Ancak, en başta belirttiğimiz şekilde üç farklı dönemin siyasal normlarını bir makalede ele almak, Batı'daki siyasal normları ve bunlardaki değişimi anlamak açısından silahlı kuvvetlerin bir anlamda turnusol kâğıdı işlevi gördüğü şeklinde başlangıçta öne sürdüğümüz hipotezi doğrulamak açısından faydalı olmuştur.

KAYNAKÇA

Alvarez, Amalia-Benjumea ve Vicente Valentim (2024), "The Enforcement of Political Norms", British Journal of Political Science, 54: 1043-1066.

Bacevich, Andrew J. (2011), "Whose Army?", Daedalus, 140 (3): 122-134.

Bauman, Zygmunt (1997), Postmodernity and Its Discontents (Cambridge: Polity Press).

Black, Jeremy (2010), The Age of Total War, 1860–1945 (Lanham: Rowman & Littlefield).

Boene, Bernard (2009), " Shifting to All-Volunteer Armed Forces in Europe: Why, How, With What Effects?", Forum Sociológico 19, DOI: 10.4000/sociologico.347.

Born, Hans, Marina Caparini, Karl Haltiner ve Jürgen Kuhlmann (2006), "Civilians and the Military in Europe", Hans Born, Marina Caparini, Karl W. Haltiner ve Jürgen Kuhlmann (Der.), Civil–Military Relations in Europe Learning from Crisis and Institutional Change (London: Routledge): 3-17.

Caforio, Giuseppe (1996), "Research Design and General Findings", Jürgen Kuhlman (Der.), The Present and Future of the Military Profession – Views of European Officers (Strausberg: Sozialwissenschaftliches Institut Der Bundeswehr): 1-26.

Caforio, Giuseppe (2000), The European Officer: A Comparative View on Selection and Education (Pisa: Edizioni Plus).

Casey, Steven (2008), Selling the Korean War – Propaganda, Politics, and Public Opinion in the United States, 1950-1953 (Oxford: Oxford University Press).

Choulis, Ioannis, Zorzeta Bakaki and Tobias Böhmelt (2019), "Public Support for the Armed Forces: The Role of Conscription", Defence and Peace Economics, 32 (2): 240-251.

Clifford, John Garry (1972), The Citizen Soldiers – The Plattsburg Training Camp Movement, 1913-1920 (Lexington: The University Press of Kentucky).

Cohen, Eliot. A. (2001), Twilight of the citizen-soldier. Parameters, 31 (2): 23-28.

Cortright, David (2005), Soldiers in Revolt: GI Resistance During the Vietnam War (Chicago: Haymarket Books).

Council of Europe (2010), Human rights of members of the armed forces-Recommendation CM/Rec (2010) 4 and explanatory memorandum (Strasbourg: Directorate General of Human Rights and Legal Affairs Council of Europe).

Dal Bó, E, K. Hutková, L. Leucht ve N. Yuchtman (2025), "Dissecting the Sinews of Power: International Trade and the Rise of Britain's Fiscal-Military State, 1689–1823", The Journal of Economic History, 1-34. DOI: 10.1017/S0022050725000117.

Dale R. Herspring (2013), Civil-Military Relations and Shared Responsibility - A Four-Nation Study (Baltimore: John Hopkins University Press).

Dandeker, Christopher (1994), "New Times for the Military: Some Sociological Remarks on the Changing Role and Structure of the Armed Forces of the Advanced Societies", The British Journal of Sociology, 45 (4): 637-654.

Davidson, Alastair (1997), "Regional Politics: The European Union and Citizenship", Citizenship Studies, 1 (1): 33-55.

Douglas. T. Stuart (2003), "Ministry of Fear: The 1947 National Security Act in Historical and Institutional Context", International Studies Perspectives, 4 (3): 293-313.

Draper, Mario A. (2016), The Belgian Army, Society and Military Cultures (1830), -1918 (Unpublished PhD thesis) (University of Kent).

Edward M. Coffman (2004), The Regulars – the American Army 1898-1941 (Cambridge: Harvard University Press).

Equaldex (2025a), "LGBT Rights in United Kingdom", https://www.equaldex.com/region/united-kingdom (29.03.2025).

Equaldex (2025b), "LGBT Rights in United States", https://www.equaldex.com/region/united-states#military (29.03.2025).

Equaldex (2025c), https://www.equaldex.com (30.03.2025).

Erkmen, Serhat (2019), "Silahlı Güçler; Ordular, Para-Militer Yapılar, Özel Askeri Şirketler", Güvenlik Yazıları Serisi, No.39.

EUROMIL (2024), "The European Organisation of Military Associations and Trade Unions", https://euromil.org/who-we-are/ (05.04.2025).

Finnemore, Martha and Kathryn Sikkink (1998), "International Norm Dynamics and Political Change", International Organization, 52 (4): 887-917.

Frevert, Ute (2004), A Nation in Barracks: Conscription, Military Service and Civil Society in Modern Germany (Oxford: Berg).

Gellner, Ernest (1983), Nations and Nationalism (Ithaca: Cornell University Press).

Gene, M. Lyons (1961), "The New Civil-Military Relations", The American Political Science Review, 55 (1): 53-63.

George L. Mosse (1975), The Nationalization of the Masses: Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars through the Third Reich (New York: Howard Fertig).

Griffin, Roger (1993), The Nature of Fascism (Oxon: Routledge).

Haferkamp, Hans, and Neil J. Smelser (1992), Social Change and Modernity (Berkeley: University of California Press).

Hanlon, Gerard (2024), "'The Military Dream of Society': The Military-State, Security and the Recreation of Organisational Order", Organization, 1-19.

Hirsch, E. D. Jr. (2001), Creating Patriots: Education and the Making of a Nation (New Haven: Yale University Press).

Hobsbawm, Eric (1983), "Introduction: Inventing Traditions", Eric Hobsbawm ve Terence Ranger (Der.), The Invention of Tradition (Cambridge: Cambridge University Press): 1-14.

Howard, Michael (2009), War in European History (Oxford: Oxford University Press) (İlk baskı 1976).

Huntington, Samuel P. (1957), The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations (Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press).

Janning, Josef ve Thomas Bauer (2007), "Into the Great Wide Open: The Transformation of the German Armed Forces After 1990", Orbis, 51 (3): 529–541.

Janowitz, Morris (1964), The Military in the Political Development of New Nations (Chicago: University of Chicago Press).

Janowitz, Morris (1979), "The Citizen Soldier and National Service," Air University Review, 2-16.

Kinsey, Christopher (2007), "Private Security Companies: Agents of Democracy or Simply Mercenaries?", Thomas Jäger and Gerhard Kümmel (Der.), Private Military and Security Companies: Chances, Problems, Pitfalls and Prospects (Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften): 87-104.

Kosnik, Matthew (2017), "Conscription in the Twenty-first Century: Do Reinforcements Equal Security?", Comparative Strategy, 36 (5): 457-467.

Kuehn, David ve Aurel Croissant (2023), Routes to Reform: Civil-Military Relations and Democracy in the Third Wave (Oxford: Oxford University Press).

Kymlicka, Will (1995), Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights (Oxford: Oxford University Press).

Livny, Adi (2017), "Conscientious Objection and the State", Armed Forces & Society, 44 (4): 666–687.

Lyotard, Jean-François (1994), Postmodern Durum: Bilgi Üzerine Bir Rapor (İstanbul: Vadi Yayınları) (Çev. Ahmet Çiğdem) [İlk baskı 1979].

Macron, Emmanuel ve Friedrich Merz (2025), "Macron and Merz: Europe must arm itself in an unstable world", https://ft.com/content/c1bf5fe8-602d-4887-a5eb-1bd247be9d54 (30.06.2025)

Maire, Antoine ve Olivier Schmitt (2022), An Unstable Equilibrium: Civil-Military Relations within the French Ministry of Defence", Journal of Strategic Studies, 45 (6–7): 798–819.

Malmström, Jenny ve Joakim Berndtsson (2025), "Constructing "Society's Soldiers": Identity Work, (Total) Defence Willingness and the Swedish Home Guard", Scandinavian Journal of Military Studies, 8 (1): 1-16.

Manigart, Philippe (2001), "A Comparative Analysis of the Opinions of Military Cadets", Philippe Manigart and Ljubica Jelusic (Der.), European Defence Restructuring: Military and Public View (Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities): 13-26.

Mannitz, Sabine (2013), The "Democratic Soldier": Comparing Concepts and Practices in Europe (Londra: Ubiquity Press).

Marcuse, Herbert (2002), One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society (London: Routledge) (Orijinal basımı 1964).

Mellors, Colin ve John McKean (1984), "The Politics of Conscription in Western Europe", West European Politics, 7 (3): 25-42.

OSCE/ODIHR (2008), Handbook on Human Rights and Fundamental Freedoms of Armed Forces Personnel (Warsaw: OSCE/ODIHR).

Osuna, José Javier Olivas (2014), "History of Contemporary Civil-Military Relations in Spain", José Javier Olivas Osuna (Der.), Iberian Military Politics - Controlling the Armed Forces during Dictatorship and Democratisation (New York: Palgrave Macmillan).

Pierson, Paul (2004), Politics in Time: History, Institutions, and Social Analysis (Princeton: Princeton University Press).

Plowman, Andrew (2010), "Defending the Border? Satirical Treatments of the Bundeswehr after the 1960s", Tobias Hochscherf, Christoph Laucht, and Andrew Plowman (Der.), Divided, But Not Disconnected: German Experiences of the Cold War (New York: Berghahn Books): 134-147.

Porter, Bruce D. (1994), War and the Rise of the State: The Military Foundations of Modern Politics (New York: The Free Press).

Pridham, Geoffrey (2001), The Dynamics of Democratization – A Comparative Analyses (London: Continuum).

Quiroga, Alejandro (2010), "Nation and Reaction: Spanish Conservative Nationalism and the Restoration Crisis", F.J.R. Salvadó ve A. Smith (Der.), The Agony of Spanish Liberalism (London: Palgrave Macmillan).

Rauseo, Angela (2020), "CGIL v. Italy: Is It Time for Military Personnel to Have Union Rights?", International Labor Rights Case Law 6 (3): 221–225.

Richard W. Steward (2010), American Military History Volume ii - the United States Army in A Global Era, 1917–2008, 2. Baskı, (Washington: Center for Military History).

Sheehan, James H. (2008), Where Have All the Soldiers Gone? The Transformation of Modern Europe (New York: Mariner Books).

Spindler, John F. (1952), "The Uniform Code of Military Justice: New Rights and a Means to Enforce Them", Michigan Law Review, 50 (7): 1084-1092.

Statista (2000), "Major Party Share of the Popular Vote in Federal Elections Held in Germany between May 1924 and March 1933", https://statista.com/statistics/1340384/germany-federal-election-popular-vote-results-weimar/ (03.04.2025).

Strachan, Hew (2003), "The Civil-Military 'Gap' in Britain", Journal of Strategic Studies, 26 (2): 43-63.

Stuart, Douglas (2008), "Constructing the Iron Cage: The 1947 National Security Act", Gabriel Marcella (Der.), Affairs of State: The Interagency and National Security (The Strategic Studies Institute).

Sunstein, Cass R. (1996), "Social Norms and Social Roles", Columbia Law Review, 96 (4): 903-968.

Thomas C. Bruneau (2017), "Civil-Military Relations in Two "Third Wave" Democracies: The First and a Follower", Aurel Croissant and David Kuehn (Der.), Reforming Civil-Military Relations in New Democracies (Berlin: Springer): 63-81.

Tilly, Charles (1992), Coercion, Capital and European States, A.D. 990 – 1992 (Oxford: Blackwell Publishing).

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 783-813
https://doi.org/10.53376/ap.2025.28

Tuomela, Raimo (1996), The Importance of Us (Stanford: Stanford University Press).

University of Michigan (2025), "The Military Draft During the Vietnam War", https://michiganintheworld.history.lsa.umich.edu/antivietnamwar/exhibits/show/exhibit/draft_protests/the-military-draft-during-the-. (10.05.2025).

Verhey, Jeffrey (2004), The Spirit of 1914: Militarism, Myth, and Mobilization in Germany (Cambridge: Cambridge University Press).

Visser, Jelle (2000), "Netherlands", Bernhard Ebbinghaus and Jelle Visser (Der.), Trade Unions in Western Europe Since 1945 (London: Palgrave Macmillan): 463–465.

Weibull, Alise (1996), "European Officers' Job Satisfaction and Job Commitment", Jürgen Kuhlman (Der.), The Present and Future of the Military Profession – Views of European Officers (Strausberg: Sozialwissenschaftliches Institut Der Bundeswehr): 27-49.

Weiler, Sarah (2021), "The Bund Deutscher Mädel and the Indoctrination of the German Girl", The Saber and Scroll Journal, 10 (1): 111-120.

Williamson, Murray (2011), Military Adaptation in War: With Fear of Change (Cambridge: Cambridge University Press).

Williamson, A. Murray (2020), "The Industrialization of War 1815-1871", Geoffrey Parker (Der.), The Cambridge History of Warfare, 2. Baskı (Cambridge: Cambridge University Press): 281-324.

Wimmer, Andeas ve Yuval Feinstein (2010), "The Rise of the Nation-State Across the World, 1816 to 2001", American Sociological Review, 75 (5): 764–790.

Wolff, Guntram B., Armin Steinbach ve Jeromin Zettelmeyer (2025), "The governance and funding of European rearmament", https://bruegel.org/policy-brief/governance-and-funding-european-rearmament (08.08.2025).

Araştırma Makalesi / Research Article

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 814-839
https://doi.org/10.53376/ap.2025.29

JUS POST BELLUM AS A NORMATIVE FRAMEWORK FOR NON-INTERNATIONAL ARMED CONFLICTS

ULUSLARARASI OLMAYAN SİLAHLI ÇATIŞMALAR İÇİN NORMATİF BİR ÇERÇEVE OLARAK *JUS POST BELLUM*[1]

Vildan TAŞTEMEL KAPUCU[*] & Pınar GÖZEN ERCAN[**]

ABSTRACT

This article investigates how *jus post bellum* can be adapted to the realities of non-international armed conflicts (NIACs), which dominate contemporary conflict yet remain normatively underdeveloped. Existing debates—whether moral, legal, or interpretive—have largely focused on interstate wars, providing limited guidance for NIACs marked by fragmented authority, weak institutions, and recurrent violence. To address this gap, the article develops a context-sensitive normative framework that builds on, but moves beyond, existing models in the literature. It argues that post-conflict transitions in NIACs demand attention to the sequencing and interplay of three core dimensions—establishing order, pursuing justice, and fostering reconciliation—while remaining sensitive to specificities of each context. In this

[1] This article has been produced from the doctoral dissertation of the corresponding author at Hacettepe University, Institute of Social Sciences, Department of International Relations. (Bu makale, sorumlu yazarın Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalında yürütmekte olduğu doktora tez çalışmasından üretilmiştir).

[*] Corresponding Author, PhD Candidate, Hacettepe Univ., Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, Ankara, Türkiye, vildan.kapucu@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0009-0008-6242-1368.

[**] Prof. Dr., Hacettepe Univ., Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, Ankara, Türkiye, mpgozen@hacettepe.edu.tr, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6713-1641.

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 04.06.2025
Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 14.09.2025

way, the article extends *jus post bellum*'s scope, advancing it as a principled yet adaptable normative compass for guiding post-conflict transitions in NIACs.

Keywords: *Jus Post Bellum*, Non-international Armed Conflicts (NIACs), Post-Conflict Transitions, Peacebuilding, Post-Conflict Justice.

ÖZ

Bu makale, *jus post bellum* kavramının günümüzde en yaygın çatışma türü olmasına rağmen normatif açıdan yeterince geliştirilmemiş olan uluslararası olmayan silahlı çatışmaların (UOSÇ) gerçekliklerine nasıl uyarlanabileceğini incelemektedir. Mevcut tartışmalar—ahlaki, hukuki veya yorumlayıcı—büyük ölçüde devletler arası savaşlara odaklanmış ve parçalanmış otorite, zayıf kurumlar ve tekrarlayan şiddet karakterize edilen UOSÇ bağlamları için sınırlı bir rehberlik sağlamıştır. Literatürdeki bu önemli açığı gidermek amacıyla makale, mevcut modelleri temel alan ancak onların ötesine geçen, bağlama duyarlı bir normatif çerçeve ortaya koymaktadır. Çalışma, UOSÇ'larda çatışma sonrası geçişlerin, her bir bağlamın özgünlüklerine duyarlı kalınarak düzenin tesis edilmesi, adaletin sağlanması ve uzlaşmanın teşvik edilmesi olmak üzere üç temel boyutun sıralaması ve etkileşimine dikkat edilmesini gerektirdiğini savunmaktadır. Bu şekilde makale, *jus post bellum*'un kapsamını genişleterek onu UOSÇ'larda çatışma sonrası geçişleri yönlendirecek ilkeli fakat uyarlanabilir bir normatif pusula olarak sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Jus Post Bellum*, Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışmalar (UOSÇ), Çatışma Sonrası Geçiş, Barışın İnşası, Çatışma Sonrası Adalet.

INTRODUCTION

Non-international armed conflicts (NIACs) have become the most prevalent form of organized violence in the post–Cold War era, accounting for the majority of armed conflicts since the 1990s. Unlike interstate wars, NIACs often blur the distinction between civilians and combatants, resulting in heightened civilian suffering, large-scale refugee movements, and significant destabilizing effects at

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 814-839
https://doi.org/10.53376/ap.2025.29

both regional and global levels (Paris, 2004: 1-2). These dynamics complicate both the termination of hostilities and the prospects for durable peace. Empirical studies show that such conflicts are highly prone to recurrence, often locking states into a "conflict trap" in which renewed violence follows short-lived settlements. Between 1945 and 2009, 57 percent of countries that experienced an internal armed conflict saw renewed violence, and 90 percent of conflicts in the 2000s occurred in previously war-affected states (Walter, 2011: 1).

Addressing these recurring challenges requires a coherent normative guide for post-conflict transitions. *Jus post bellum*—literally "law after war" or "justice after war"—has emerged as a candidate for such a framework, attracting increasing scholarly attention. Although the idea can be traced to classical just war theory, its modern revival is widely associated with Schuck's (1994) piece on *jus post bellum*. Since then, a growing literature has developed along three main lines. Moralist approaches emphasize the ethical responsibilities of victors and interveners, often without clear operational criteria (Orend, 2000; 2007; Bass, 2004; Walzer, 2006; McCready, 2009). Legalist approaches explore whether such obligations can be codified into international law (Orend, 2012; Österdahl, 2012; Özdemir, 2022), though critics warn that rigid codification risks being unworkable in practice (De Brabandere, 2014). Interpretive perspectives instead treat *jus post bellum* as a flexible normative guide, coordinating existing bodies of law—human rights, humanitarian, and criminal law—while emphasizing adaptable principles such as inclusiveness, proportionality, accountability, and reconciliation (Chetail, 2009; Stahn, 2008; Easterday, 2014; Fleck, 2014). Moreover, Rojas-Orozco (2021) argues that an integrative model combining structure and flexibility may offer the most promising way forward.

Building on these discussions, more recent contributions have begun to consider the application of *jus post bellum* specifically to NIACs. Bartels (2014) underscores that unlike international armed conflicts (IACs), where the "general close of military operations" provides a legal threshold, the end of a NIAC is far more difficult to determine as these conflicts often persist in fragmented and low-intensity forms. He suggests that *jus post bellum* could converge with *jus in bello*, requiring both frameworks to operate concurrently depending on the circumstances. Boon (2014: 259) emphasizes the erosion of the traditional IAC–NIAC distinction, highlighting "peace agreements, transitional constitutions, and commitments made by non-state actors" as processes central to the aftermath of NIACs. To reconcile international standards with domestic realities, she advances the principle of "bounded discretion", stressing the importance of local ownership and subsidiarity. Rojas-Orozco (2021) provides the most comprehensive application to date through his analysis of the Colombian peace process,

identifying *jus post bellum* as a normative framework that can foster inclusivity, structure negotiation agendas, and ensure sustained international engagement.

Taken together, this scholarship demonstrates that *jus post bellum* has evolved into a broad, multifaceted field bridging law, ethics, and policy. Yet despite these advances, an overwhelming majority of contributions remain focused on IACs, such as interstate wars, international interventions, or occupations. By contrast, NIACs remain underexamined. Marked by weak institutions, deep social and political ruptures, and high recurrence rates, NIACs present challenges that existing *jus post bellum* frameworks do not adequately address. Recognizing this gap is crucial: unless adapted to the realities of NIACs, *jus post bellum* risks remaining normatively underdeveloped and practically limited in precisely those contexts where principled guidance is most needed.

Therefore, this article aims to fill this gap by reinterpreting *jus post bellum* as a context-sensitive normative framework tailored to NIACs. Drawing on existing models, it offers a theoretical contribution by adapting this framework to NIAC contexts marked by particular political, social and institutional challenges. Through qualitative analysis of the literature and normative reasoning, the article reframes *jus post bellum* as a guide capable of addressing these challenges and informing their post-conflict transitions. Brief illustrative examples are included where relevant to highlight contrasting trajectories and to demonstrate how the evolving notion of *jus post bellum* can shed light on the obstacles to building and sustaining peace in NIAC settings.

The article proceeds as follows: Section 1 examines the legal regulation of NIACs, followed by an analysis of the challenges of building and sustaining peace in such conflicts in Section 2. Then, Section 3 introduces a reconceptualized framework for *jus post bellum* adapted to NIACs. Finally, the conclusion reflects on the implications of adopting such a framework for international law and policy.

1. LEGAL REGULATION OF NIACS

NIACs are armed confrontations that often involve government troops fighting against non-state armed groups, or clashes occurring solely among such groups. According to the International Committee of the Red Cross (ICRC) (2024: 13), a situation qualifies as a NIAC when two threshold conditions are met: a sufficient level of violence and the presence of organized armed actors. In this classification, territorial boundaries are not significant. Even though the conflict spills over into neighboring territory, it remains a NIAC so long as it involves one state party and one or more non-state actors, and the neighboring state itself does not become a party (ICRC, 2024). NIACs—often characterized by widespread human rights violations, deliberate targeting of civilians, mass displacement, and

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 814-839
https://doi.org/10.53376/ap.2025.29

regional spillover effects—have become the dominant form of conflict globally over the past several decades (Bell, 2008: 29). Their status under international law and the adequacy of the existing legal framework have therefore been debated extensively in the literature.

Legal regulation of NIACs began to take shape through developments in International Humanitarian Law (IHL) (Taşdemir, 2016). Although IHL was originally conceived as a state-centric branch of international law, it has gradually expanded to recognize and regulate NIACs, particularly with regard to the conduct of hostilities. The adoption of Common Article 3 of the 1949 Geneva Conventions marked the first major step, introducing minimum standards of humane treatment for all parties to conflicts "not of an international character" occurring within a state. This foundation was later reinforced by Additional Protocol II (1977), which provided more detailed obligations for parties to NIACs (Bartels, 2009). Case law from international courts also helped clarify the legal status of NIACs and strengthened the idea that basic humanitarian rules apply during these conflicts from the initiation to the termination of hostilities. As a result, minimum legal standards have been established in relation to the conduct of belligerents during NIACs, meaning that *jus in bello* now covers NIACs to a significant degree.

As IHL has expanded to regulate NIACs, the developments in International Human Rights Law (IHRL) and International Criminal Law (ICL) have further reinforced the legal framework governing such conflicts. International tribunals such as the ICTY and International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR) have played a pivotal role in clarifying, interpreting, and extending the application of IHL to NIACs (Geneva Academy, n.d.). The ICTY, particularly through its ruling in the *Tadić* case (1997), made a significant contribution by advancing the definition of NIACs and extending the recognition of serious violations of IHL, including war crimes, to such conflicts. The growing recognition of individual criminal responsibility in armed conflicts has prompted scholarly and judicial skepticism toward the traditional legal divide between IACs and NIACs. At the same time, the expansion of the human rights regime—particularly since the end of the Cold War—has extended binding legal obligations into the sphere of NIACs. Today, both state and non-state actors are widely recognized as bound by fundamental human rights norms, whether derived from customary international law and treaty law (Bell, 2008). Against this backdrop, the distinction between IACs and NIACs, which has been found artificial (Abi Saab, 1991: 209) and difficult to maintain under the contemporary conditions (Stewart, 2003), has progressively eroded, if not disappeared entirely. In practice, developments in

IHL,[2] reinforced by indirect influence of ICL and IHRL have narrowed the normative gap between IACs and NIACs in the realm of *jus in bello*.

However, these legal developments have not been matched by corresponding regulation at the levels of *jus ad bellum* or *jus post bellum*. The ICRC (2015) defines *jus ad bellum* as "the conditions under which States may resort to war or to the use of armed force in general", and the most authoritative document on *jus ad bellum* is the UN Charter. Both the ICRC's definition and the UN Charter itself are essentially state-centric. As stated by Lieblich (2016: 689), "seventy years after the conclusion of the U.N. Charter, mainstream international legal doctrine still remains awkwardly silent regarding the decision to resort to force within state borders—whether by governments or opposition groups". While intervention and third-state involvement in internal conflicts have drawn attention to some extent, the legality of resorting to force in an internal conflict itself has remained largely overlooked (Lieblich, 2016). Consequently, since the rules on the resort to force still apply only in the interstate sphere, there is no internal counterpart to *jus ad bellum* (Ruys, 2019; Dinstein, 2021).

In terms of *jus ad bellum* and *jus in bello*, important differences persist between IACs and NIACs. Each category of conflict has followed a distinct regulatory path: while IACs have long been subject to extensive treaty law and customary practice, NIACs have only gradually been brought under the purview of international law. By contrast, the termination of hostilities—the realm of *jus post bellum*—has been comparatively neglected in both types of conflict (Mfuranzima, 2024).

This neglect is particularly acute in the context of NIACs. Unlike IACs, which benefit from clearer legal mechanisms governing the cessation of hostilities—such as peace treaties, the law of occupation, and disarmament obligations—NIACs often end without formal settlements. Their aftermath is therefore marked by political fragmentations, institutional challenges, and unresolved grievances, making post-conflict transitions especially difficult to manage and regulate. This exposes a critical gap: while the international community has made significant progress in regulating the conduct of internal armed conflicts, it remains largely unequipped to address the challenges that follow their termination[3].

---

[2] It should be noted that the body of IHL applicable to NIACs covers certain controversial issues like the legal status of belligerents, recognition, insurgency, self-determination, and the involvement of third states (see, Cullen, 2010; Dinstein, 2021). These matters, however, fall beyond the scope of the present study and are therefore not addressed in detail here.

[3] As a concept and framework, *jus post bellum* has clear parallels with transitional justice and peacebuilding agendas. However, while transitional justice encompasses a broader range of political transitions, including those from authoritarian rule to democracy, its focus on justice and

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 814-839
https://doi.org/10.53376/ap.2025.29

The absence of post-conflict legal guidance for NIACs underscores a central paradox. NIACs are today extensively regulated in the realm of *jus in bello*, yet they lack comparable normative direction for the post-conflict phase. Addressing this gap requires a principled framework capable of engaging with the complex realities of NIACs. The following section therefore turns to the post-conflict phase of NIACs, examining how emerging conceptions of *jus post bellum* might respond to these challenges and contribute to sustainable peace.

2. BRIDGING THE GAP: CORE CHALLENGES OF NIAC TRANSITIONS AND *JUS POST BELLUM*

Stahn (2006: 923) observes that for centuries, war and peace were conceptualized as mutually exclusive and sequential conditions—war disrupted the peace, and peace returned once the war ended. Yet their relationship has always been more complex. While the outbreak of conflict clearly marks the end of peace, the pursuit of peace has paradoxically been framed as a moral objective, especially in the context of just war (Vestner, 2023). In contemporary scholarship and practice, this rigid dichotomy has largely eroded. Furthermore, although *jus in bello* has been regulated by law since the Middle Ages, peacemaking traditionally remained within the political sphere, governed by the principles of sovereignty and non-intervention. However, as Stahn (2008: 325) argues, "[t]he rise of human rights obligations and growing limitations on sovereignty and non-intervention have not only changed the attitude toward the ending of conflicts, but have also set certain benchmarks for behavior. The process of peacemaking itself has become a domain of international attention and regulatory action". This normative transformation has elevated the legal and moral expectations surrounding post-conflict transitions, highlighting the need for a structured framework to guide these processes—namely, a *jus post bellum* framework. In this context, NIAC transitions reveal distinctive patterns of fragility: authority often remains contested, institutions lack legitimacy, and peacebuilding processes face difficult choices regarding timing and scope.

One central difficulty lies in the persistence of fragmented authority and insecurity even after the cessation of active hostilities. NIACs typically involve multiple armed actors whose influence does not fully demise after the end of the conflict. Armed groups may preserve local control, undermine state authority, and

---

reconciliation renders it narrower in scope than *jus post bellum*. Peacebuilding, on the other hand, as a concept aims to prevent conflict relapse and sustain peace. As embraced by the United Nations, it has become more practice-oriented, and justice and reconciliation are less pronounced than security concerns, rebuilding, promoting rule of law, elections. In this respect, although *jus post bellum* can be informed by these two important areas of inquiry and practice, it provides a more comprehensive and structured framework for addressing a broader spectrum of post-conflict challenges in both IACs and NIACs.

prolong low-level violence. Bosnia and Sierra Leone illustrate the challenges of externally brokered agreements that succeeded in halting large-scale violence but entrenched ethnic or factional divisions. Rwanda, by contrast, ended in a decisive military victory, yet post-war governance remained heavily shaped by the ruling party's dominance and the exclusion of alternative voices. More recently, Syria exemplified the difficulties of achieving a comprehensive settlement in the presence of multiple armed groups, foreign sponsors, and competing zones of control. In all these cases, persistence of divided authority undermined the prospects for a stable and inclusive peace.

Closely connected to this problem is the weakness and contested nature of institutions in the aftermath of NIACs. In such contexts, peacebuilding often begins from a position of institutional collapse or extreme fragility, with governance structures discredited, judicial systems non-functional, and public trust eroded. The United Nations (UN) has sought to address these deficits by expanding its role from traditional peacekeeping to multidimensional peacebuilding. The Agenda for Peace (UN, 1992) marked a turning point in broadening the UN's mandate, and the establishment of the Peacebuilding Commission in 2005 further institutionalized this shift. Contemporary peacebuilding efforts now encompass rebuilding state institutions, promoting the rule of law, facilitating transitional justice, enabling reparations, and fostering reconciliation (UN, 2010). Yet, in NIACs, these tasks are especially difficult. In Rwanda, transitional justice was pursued through a combined system along with the ICTR and community-based *Gacaca* Courts, but these efforts faced criticism for limited due process and selective accountability. In Bosnia, the Office of the High Representative (OHR) exercised sweeping powers to maintain order but also entrenched dependency on international/external oversight. Colombia, meanwhile, illustrates a more participatory model, but one that still faces significant challenges of implementation and legitimacy.

Another recurring challenge is the sequencing of peacebuilding efforts/interventions due to the widely recognized fragility of NIAC transitions. For instance, introducing the principle of "institutionalization before liberalization", Paris (2004) warns that premature democratization risks destabilizing fragile societies, and hence, he argues that robust state institutions must be established first. Similarly, Keating and Knight (2004) emphasize balancing international guidance with local ownership, cautioning that externally imposed blueprints can generate resistance if they fail to reflect local realities. As many post-conflict cases demonstrate, ending violent conflict is often the immediate priority, making hasty decisions and compromises inevitable at times. The central difficulty, therefore, lies in reconciling urgency with sustainability: while, without doubt, societies emerging from NIACs must be stabilized quickly,

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 814-839
https://doi.org/10.53376/ap.2025.29

long-term peace requires careful sequencing of political, institutional, and social reforms.

Overall, these recurring challenges demonstrate why existing *jus post bellum* frameworks, developed largely with interstate wars in mind, are insufficient when applied to NIACs. Fragmentation of authority complicates the restoration of order, weak institutions undermine the pursuit of justice, and sequencing dilemmas raise questions about reconciliation and sustainability. Addressing these realities requires a reconceptualization of *jus post bellum*—one that ensures normative guidance is calibrated to the specific conditions of NIACs.

3. A NORMATIVE FRAMEWORK FOR NIACS

This article argues that *jus post bellum* can be conceptualized as a flexible normative framework capable of structuring post-conflict priorities in ways that respond to the distinctive dynamics of NIACs. Grounded in principles of inclusivity, legitimacy, and adaptability, such a framework can more effectively address the lived complexities of transitions in NIACs and serve as a compass for navigating the uncertain terrain between conflict and durable peace. In Rojas-Orozco's (2021: 30) terms, such a framework organizes norms, discourses, and practices so they can be interpreted and applied to the move from armed conflict toward sustainable peace, but here its function is expressly tailored to NIACs. "Transition" is conceived not as a single turning point but as a drawn-out process that begins with the cessation of hostilities and culminates only when a durable peace has taken hold. Following Kleffner's (2014: 296) suggestion, the "temporal scope of *jus post bellum* should be conceptualized with functionality as the leitmotiv", allowing practical realities on the ground to determine both the start and end points of the post-conflict phase, as well as relevant content. Given the distinctive features of NIACs, this functional approach must also be complemented by an interpretive one, enabling context-sensitive implementation of *jus post bellum* norms and principles as dictated by the circumstances of individual cases.

The key question that arises, then, is: what constitutes the content of this normative framework? Existing proposals vary considerably. Some, like Orend (2006) and May (2012), draw on just war reasoning and emphasize principles such as "rights vindication", "proportionality", "restitution", and "restraint". These models highlight important moral benchmarks but are premised on conflict scenarios with clearer aggressor–defender roles, making them less attuned to the fluid alignments that characterize NIACs. Legalist contributions, exemplified by Stahn (2008) and Fleck (2014), stress inclusivity, accountability, humanized reparations, and pragmatic constraints, seeking to anchor *jus post bellum* within the existing legal order. Their weakness lies less in normative ambition than in

operational clarity: they say little about how fragile, divided post-conflict societies should sequence or prioritize these demands. Interpretive and/or hybrid models—such as those proposed by Gallen (2014) and Boon (2014)—advocate for flexible, context-sensitive principles like stewardship, subsidiarity, and local participation. Although these perspectives come closer to the realities of NIACs, critics like Clifford (2012) point to a lack of clarity or internal coherence in many of them, and the literature overall still assumes institutional environments and settlement patterns that resemble interstate cases more than NIACs.

It is in this light that Patterson's (2012b, 2022) work proves particularly useful—not because it offers a ready-made template, but because it frames the post-conflict period around three interlinked concerns—establishing basic order, pursuing justice, and fostering reconciliation—that together capture the core dilemmas of transition. Read in the context of NIACs, these dimensions highlight not a strict sequence of stages but overlapping priorities (Patterson, 2012a: 221). Security and governance can create conditions for justice; accountability, when credible and inclusive, can enhance institutional legitimacy; and social repair is essential if either stability or legality is to endure (Patterson, 2022: 63-64). The appeal of Patterson's tripartite model composed of the dimensions of order, justice and reconciliation lies in this relational emphasis, which can be reinterpreted in a functional and context-sensitive way for NIAC transitions. Rather than prescribing universal rules, it provides a conceptual scaffold flexible enough to accommodate variation across conflicts while still offering principled guidance.

Against this backdrop, Patterson's model can be read as a synthesis that integrates order, justice, and reconciliation into a mutually reinforcing whole. Its emphasis on establishing order at the outset directly addresses NIAC-specific obstacles such as fragmented governance, disarmament difficulties, and shortcomings in security sector reform. Justice provides the foundation for accountability and legitimacy in contexts marked by mass violence, while reconciliation seeks to repair the deeper fractures of social trust. The following discussion examines these three dimensions in turn, with brief illustrative references to the Bosnian and Rwandan conflicts.[4]

Among these, order constitutes the first and most immediate concern, best understood as a layered condition that combines basic security with the institutional groundwork necessary for longer-term governance. Galtung's influential conceptual division between negative and positive peace remains

[4] Given the complexity of post-conflict dynamics both in Bosnia and Rwanda, this article selectively focuses on the elements most pertinent to comprehending the peace-conflict trajectories of both countries. The goal is to use these cases as brief illustrations of how the dimensions of justice, order, and reconciliation have actually unfolded in these cases, rather than to give a comprehensive account.

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 814-839
https://doi.org/10.53376/ap.2025.29

instructive here. While the former refers to the absence of direct violence, the latter denotes the absence of structural or indirect forms of violence (Galtung, 1969: 183). Both are essential for societies emerging from NIACs: the silencing of guns creates the minimal stability needed to prevent immediate relapse, while more enduring peace depends on addressing the inequalities and institutional weaknesses that often fueled conflict in the first place.

The emphasis on order as a foundational dimension of *jus post bellum* is echoed in the work of other scholars. May (2012; 2014), for instance, advances "rebuilding" as a central post-conflict obligation, defined broadly to include support for restoring infrastructure, re-establishing the rule of law, and enabling the defeated state to uphold the human rights of its citizens. He frames rebuilding as a collective responsibility, noting that all those who contributed to the devastation during war share the duty of restoring conditions necessary for a just peace (May, 2014: 17). Williams and Caldwell (2006: 318) make a similar point when they argue that order must be restored by "the victor" immediately after the conflict, warning that without such a foundation "a society can descend into a Hobbesian state of nature in which even the right to life may be impossible to secure".

In practice, the first steps toward order are usually marked by a cessation or significant reduction of hostilities, together with the emergence of a form of authority capable of exercising effective control (Patterson, 2022). The manner in which a NIAC concludes—whether through negotiated settlement or military victory—has long been debated for its implications on the durability of peace (Licklider, 1995; Quinn et al., 2007; Gromes and Ranft, 2021). Beyond sustainability, the mode of termination also shapes the foundations of post-conflict order, influencing the legitimacy of governance, the pursuit of justice, and prospects for reconciliation. The mechanisms and institutional arrangements used to secure even minimal stability therefore matter greatly, setting the trajectory for the broader peace process.

This may take the form of a peace agreement, a unilateral victory, or an informal cessation of violence. Bosnia and Rwanda illustrate two contrasting dynamics. In Bosnia, peace followed lengthy externally led negotiations, culminating in the Dayton Peace Agreement (DPA). The DPA succeeded in ending the violence, but entrenched ethnic divisions through a rigid power-sharing structure and left governance heavily dependent on international oversight, particularly through the Office of the High Representative (OHR), thereby constraining genuine local ownership (Caplan, 2000; Richmond and Franks, 2009). Rwanda, by contrast, exemplifies the dynamics of a victor's peace: the military triumph of the Rwandan Patriotic Front (RPF) under Paul Kagame enabled rapid consolidation of authority, yet this came at the expense of political

pluralism and contributed to regional instability, particularly in the Democratic Republic of the Congo, where mass displacement and cross-border interventions prolonged insecurity (Longman, 2004; Gastreich, 2020). These cases highlight the dilemma: externally guaranteed peace risks dependency and entrenched divisions, while victor's peace risks authoritarian consolidation and regional destabilization.

What follows the cessation of hot conflict also varies, but typically includes measures such as drafting new constitutional frameworks, holding elections, and introducing institutional reforms to strengthen the rule of law. These processes are less about formal milestones than about creating the minimum conditions for governing legitimacy and preventing renewed war. As Barma (2017: 12) notes, such transformations are essential for "transforming a post-conflict country's sociopolitical landscape so as to prevent the possible recurrence of conflict". Patterson's (2012a: 221) account of order highlights its constitutive elements: domestic security, the re-establishment of governance, and the protection from external interference together provide the conditions for societies to regain stability. In this reading, security sector reform and demobilization are crucial early steps, but they must be complemented by the creation or restoration of political and legal institutions, alongside normalization of external relations (Patterson, 2022). The Bosnian and Rwandan cases again show how these elements may be secured in practice but also reveal their limitations: in Bosnia, externally guaranteed security and institution-building prevented collapse but produced long-term dependency (Donais, 2013); in Rwanda, centralized control achieved stability but undermined inclusivity and entrenched authoritarian rule (Reyntjens, 2004). What matters for NIACs is not simply the restoration of security in the narrow sense, but the credibility and inclusiveness of the authority exercising it. Order built solely on coercion may achieve negative peace, but unless it evolves toward a more participatory and institutionally grounded form, it risks reproducing fragility rather than laying the foundation for durable peace.

Concerns about the durability of peace are especially acute in NIACs, where fragile and politically contested post-conflict environments, if not effectively managed, significantly increase the conflict recurrence risk (Collier et al., 2003). However, as Boon (2014) argues, normative frameworks developed for IACs are often ill-suited to NIACs—particularly in areas such as rebuilding and institutional reconstruction. Rather than prescribing fixed outcomes, *jus post bellum* should therefore enable adaptable processes that respond to local conditions. To this end, Boon (2014) introduces the "principle of bounded discretion", which aims to balance the application of international norms with the imperative of local ownership, ensuring that post-conflict efforts are both legitimate and sustainable. In NIAC contexts, where external interventions risk undermining domestic

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 814-839
https://doi.org/10.53376/ap.2025.29

authority, bounded discretion provides a pragmatic and normatively grounded means of navigating the tension between global standards and local realities.

We argue that the establishment of order—even in its most basic form—is a critical foundation for the post-conflict process, serving as a necessary precondition for achieving negative peace. Without this initial stability, efforts to advance justice and reconciliation are likely to falter. Equally important, however, is how order is conceived and institutionalized. As NIACs often end through fragmented and contested processes, the mechanisms used to secure authority—whether external guarantees, negotiated settlements, or unilateral victories—embed normative choices that shape legitimacy, inclusivity, and long-term governance. Order built solely on coercion or external scaffolding may silence violence in the short term, but it risks reproducing fragility unless it evolves into a participatory and institutionally grounded arrangement. From a *jus post bellum* perspective, then, the task is not simply to secure the absence of violence but to ensure that the framework of order itself carries the seeds of transformation, capable of adapting to local conditions while oriented toward just and durable peace.

If order provides the basic stability for post-conflict societies, justice provides the normative substance that gives this stability legitimacy. The pursuit of justice in the aftermath of armed conflict is not a novel concept. Efforts to address wartime atrocities, particularly after the two world wars, laid early foundations for post-conflict justice (Bassiouni and Rothenberg, 2007). Yet, what "justice" should entail in contemporary transitions remains contested. For instance, Patterson (2021a: 224) puts forth a merit-based logic that peace is strengthened when wrongdoing meets credible consequences/accountability. On the other hand, May (2014) emphasizes moderation arguing that sometimes accepting less than full redress can create conditions more conducive to stability. Patterson (2012b; 2022) further stresses that justice cannot be pursued in isolation from other post-conflict priorities: it is most effective when it complements order rather than destabilizes it. In this sense, justice contributes not only to accountability but also to rebuilding legitimacy, provided it is calibrated to the fragile contexts of NIACs. Overly rigid mechanisms risk reigniting tensions, while insufficient accountability erodes trust; striking a balance between responsibility and victim redress offers the most promising route toward reconciliation and durable peace.

Beyond Patterson's tripartite model, justice occupies a prominent place in many *jus post bellum* frameworks, regardless of their normative orientation. May (2014), in particular, places strong emphasis on justice in post-conflict contexts, highlighting retribution, restitution, and reparations as central justice-related principles. While important questions remain—such as whether justice is essential in post-conflict settings, whether it can be effectively achieved, and which justice

mechanisms are best suited to prevent conflict recurrence (see, for instance, Loyle and Appel 2016)—these issues, though deserving of deeper examination, fall beyond the scope of this article. What matters for present purposes is that justice is an indispensable component in NIACs, where systematic human rights violations and even mass atrocities are widespread, and where post-conflict arrangements need efforts to ensure accountability for perpetrators and redress for victims. On this basis, justice is considered here under two dimensions: retributive justice, which seeks accountability for serious crimes, and reparative justice, which addresses the rights and needs of victims. Taken together, these categories provide a comprehensive framework for NIAC contexts.

Retributive justice in NIACs has been pursued through a variety of mechanisms, ranging from *ad hoc* tribunals such as the ICTY and ICTR, to the ICC and domestic and hybrid courts. All these institutions, despite their different modes and mechanisms, have shared the aim of "pursuing the hope of bringing about peace, reconciliation, truth, transition to democracy, and the rule of law, in addition to promoting deterrence of future crime" (Hayashi et al., 2017: 2). Yet, international criminal law mechanisms in NIACs—whether *ad hoc* tribunals, the ICC, or hybrid courts—despite their contributions to accountability, remain contested. They are frequently criticized for being externally imposed, politically biased, having limited impact on victims, and at times for undermining fragile peace processes. While these criticisms do not diminish the significance of the contributions of retributive justice initiatives, they do highlight why legitimacy and timing as well as unique characteristics of each post-conflict setting are particularly crucial in NIACs.

Although the NIACs in Bosnia and Rwanda differed markedly in their causes, trajectories and consequences, both were shaped by ethnic or identity-based grievances and politics, and both saw the commission of mass atrocities and gross human rights violations. Consequently, justice became a central concern in the post-conflict settings. Yet their experiences can be read as contrasting illustrations of both the strengths and the limitations of international and mixed accountability mechanisms. In Bosnia, the ICTY's prosecutions of senior officers and political leaders demonstrated that even in an ethnically-divided political environment international justice could break through entrenched obstacles and establish an authoritative factual record (Šimić, 2017). Yet the Court's limited outreach, alleged bias against the Bosnian Serbs, and the uneven follow-up in domestic prosecutions meant that its impact on societal reconciliation remained modest (Orentlicher, 2018). In Rwanda, the ICTR achieved similar advances by bringing high-level officials such as former Prime Minister Jean Kambanda to justice, establishing the facts regarding genocide, and making important contributions to international law (Moghalu, 2005). Yet, its failure to try alleged

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 814-839
https://doi.org/10.53376/ap.2025.29

crimes of RPF, as well as its slow pace, and limited caseload meant that it could not address the full scope of victim grievances (Corey and Joireman, 2004; Waldorf, 2009). Faced with these restraints, Rwanda innovated through the *Gacaca* Courts, which processed nearly two million cases (Cruvellier and Rugiririza, 2019). While this mass participation model offered an unprecedented scale of accountability, it was also criticized for state imposition, weak due process guarantees, and the reinforcement of collective guilt among Hutus (Waldorf, 2009). Taken together, these experiences suggest that retributive justice mechanisms in NIACs cannot be judged solely on their institutional form—international, hybrid, or community-based—but must be assessed in terms of how they balance accountability with legitimacy, inclusivity, and the broader needs of post-conflict peacebuilding.

While retributive justice focuses on perpetrators, reparative justice addresses the rights and needs of victims. It broadly aims to repair the consequences of conflict-related violations and restore dignity to those affected. International standards underscore that victims of serious violations are entitled to adequate and proportionate forms of redress, which may range from compensation and rehabilitation to measures of satisfaction and guarantees of non-repetition (UNGA, 2005). Reparations also carry a dual significance: material entitlements such as compensation belong within justice, while symbolic[5] or moral measures—such as acknowledgment, apology, satisfaction, or memorialization—align more closely with reconciliation, contributing to social repair and trust (ICTJ, n.d.). Under the complex conditions of NIACs, however, victims rarely constitute a single, uniform group, and implementation is thus much harder. The victim groups may include survivors of direct violence, victims of sexual and gender-based violence (CRSV), family members of those killed or disappeared, as well as refugees and internally displaced persons who have endured losses, trauma, and forced displacement. All these groups experience harm in different ways and therefore have distinct needs when it comes to redress. Therefore, for successful implementation, reparative justice programs must be inclusive, context-sensitive, and gender-responsive, acknowledging both the specific harms suffered and the broader social and cultural dynamics at play.

In NIACs, mechanisms for retributive justice have become relatively institutionalized, while reparative justice has rarely been prioritized and remained under-resourced, especially given the vast number of victims affected in many conflicts (ICTJ, n.d.). For instance, in Bosnia, the Dayton framework omitted any

[5] As Gallen and Moffett (2022: 500) posit: "symbolic reparations refer to any form of reparation designed to explicitly recognise and acknowledge the harms done to victim-survivors and their status as rights-bearers. Symbolic reparations may include apologies, memorials, museums, or the renaming or removal of landmarks".

reparation provisions, leaving responsibility to domestic authorities. No comprehensive state-level scheme emerged, and recognition of victims has been uneven across entities. Limited but symbolically important steps—such as the 2015 damages award to a CRSV survivor and the Federation's 2023 law recognizing children born of wartime rape—illustrate incremental progress, yet these remain partial responses to the scale of harm (GSF, 2022). In Rwanda, by contrast, the Government established the Genocide Survivors Assistance Fund (FARG) in 1998, providing support regarding medical care, education, and housing. However, the compensation fund envisaged by the 1996 Genocide Law was never implemented, and while *Gacaca* Courts could order restitution of property in individual cases, enforcement was inconsistent and often contested (Ruvugiro, 2019).

Together, these cases highlight a common pattern: while prosecutions may advance accountability, reparations frequently lag far behind and frequently fail to meet victims' diverse needs. As Šimić (2013) emphasizes, this leaves a critical gap: trials are necessary to establish responsibility and historical record, but truth and recognition extend beyond courtrooms. Without reparative measures that directly address victims' needs, justice remains partial and its contribution to peace incomplete. Ngari (2020) argues in the context of Rwanda that "reparations for victims matter as much as Kabuga's trial". While perhaps overstated, this view captures a vital truth: comprehensive and inclusive justice mechanisms—embracing both retributive and reparative dimensions—are essential for acknowledging suffering, restoring dignity, and reinforcing accountability. However, justice initiatives must be carefully designed so as not to interfere with ongoing conflicts or peace processes; if pursued without regard to timing or context, they risk inadvertently undermining prospects for ending violence. When effectively implemented, retributive and reparative measures together form a comprehensive, victim-centered conception of justice that underpins reconciliation and durable peace. Yet even when designed inclusively and proportionately, justice initiatives alone cannot mend the profound social divisions left by NIACs. Their significance lies in providing a bridge to reconciliation—the next dimension of *jus post bellum*—where the focus moves beyond responsibility and redress toward rebuilding trust, repairing relationships, and enabling the possibility of shared coexistence among formerly warring parties.

If justice provides redress for wrongs, reconciliation takes on the challenging task of repairing the social fabric torn by an armed conflict. Courts and reparations may establish responsibility and provide compensation, but they cannot on their own heal mistrust or rebuild fractured relationships (Šimić, 2013). Reconciliation therefore represents the next step in post-conflict transitions: moving from

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 814-839
https://doi.org/10.53376/ap.2025.29

questions of accountability to the restoration of social trust and the renegotiation of shared existence.

By definition, reconciliation "is a process through which a society moves from a divided past to a shared future" (Bloomfield, 2003: 12). Rather than a discrete event, it can be understood as an ongoing process that engages with both emotional and narrative burdens of past violence. It entails recognition of past wrongs, the creation of inclusive narratives, and the cultivation of mutual tolerance or even solidarity among groups that must continue to live together. Patterson (2012a: 226) captures this succinctly as "building bridges between parties that have some shared past". Yet the scope of such bridge-building varies: for some contexts it means thin coexistence, for others a thicker project of mutual recognition and political renewal (Seils, 2017). May (2014) underscores its normative importance by highlighting two obligations central to reconciliation: treating former adversaries equally, and refraining from actions that inflame hostility.

We argue that reconciliation is an indispensable element of the *jus post bellum* framework and of sustainable peace—particularly through its truth-telling and acknowledgment components. In fragile post-conflict contexts of NIACs, where former adversaries must learn to coexist within a single society or state, denial or selective acknowledgment of atrocities risks prolonging victims' suffering and perpetuating cycles of mistrust. Despite its importance, however, reconciliation has often proven difficult to achieve and remains underemphasized in many post-conflict settings.

The cases of Bosnia and Rwanda are illustrative in this regard, representing two contrasting scenarios in which the post-conflict states and societies adopted markedly different approaches to reconciliation. Rwanda provides an example of reconciliation institutionalized as part of a state-led project. The National Unity and Reconciliation Commission and the deliberate cultivation of a collective Rwandan identity made reconciliation a central pillar of post-genocide governance. The *Gacaca* Courts further blurred the line between accountability and social reintegration, aiming simultaneously to punish perpetrators and rebuild communities (Accord, 2018; Sentama, 2022). While critics note authoritarian overtones and limited tolerance for pluralism, Rwanda shows how reconciliation can be framed as both a political strategy and a moral imperative to consolidate peace and how local characteristics and elements of the post-conflict society can be incorporated into the reconciliation process. Bosnia, by contrast, demonstrates the consequences of neglecting reconciliation. Nearly three decades after Dayton, ethnic divisions remain embedded in political institutions, education systems, and public memory. Competing narratives—particularly regarding the Srebrenica genocide—illustrate how denial and relativization obstruct reconciliation, despite

extensive factual records established by the ICTY (Dizdaraviç, 2023; Grebo, 2023). Memorialization practices are similarly uneven: widespread in the Federation of Bosnia and Herzegovina but resisted in *Republika Srpska*, where denialist rhetoric often dominates. In this environment, reconciliation remains thin, subordinated to the preservation of group autonomy rather than the cultivation of shared trust (Fischer, 2007).

Taken together, these contrasting cases highlight two key lessons for reconciliation and *jus post bellum* in NIACs. First, in post-conflict settings where adversaries must learn to coexist despite a violent past, reconciliation strategies calibrated to local political realities and endorsed by political elites—as in Rwanda—may yield results, even if marked by shortcomings. In contrast, the Bosnian case demonstrates how the absence of both elements leaves reconciliation neglected, with externally brokered settlements preserving peace but failing to build deeper trust. Second, reconciliation cannot be separated from order and justice; rather, it should be understood as an overarching and reinforcing dimension of *jus post bellum*. While stability and accountability provide necessary foundations, they do not guarantee social repair—without reconciliation, both remain fragile.

From a *jus post bellum* perspective, reconciliation thus completes the triad of post-conflict priorities. It integrates the moral, political, and psychological dimensions of transition by addressing denial, fostering acknowledgment, and rebuilding relationships. For NIACs in particular, reconciliation is indispensable not as a final stage but as an ongoing, inclusive process that underpins the sustainability of peace.

4. CONCLUSION

While *jus post bellum* has become a focal point in contemporary debates on post-conflict justice and peace, its development remains largely centered on interstate conflicts. NIACs, however, as the dominant form of warfare today, continue to lack a tailored *jus post bellum* framework that accounts for their complex peacebuilding landscapes shaped by fragmentations in authority, weak institutions and risks of conflict recurrence. This article has sought to address this gap by reinterpreting *jus post bellum* as a context-sensitive framework designed for the realities of NIACs.

The framework advanced here is based on a key recognition: post-conflict transitions in NIACs require attention to the sequencing and interplay of three core dimensions: establishing order as the necessary foundation, pursuing justice through both retributive and reparative components, and fostering reconciliation as the process of ensuring that peace can endure. In this way, it offers a structured

Alternatif Politika, 2025, 17 (3): 814-839
https://doi.org/10.53376/ap.2025.29

yet flexible approach to post-conflict justice and peace in NIACs, bridging the divide between abstract moral reasoning and the practical demands of rebuilding institutions, fostering accountability, and achieving social reconciliation. Since NIACs are highly context-specific—shaped by local political cultures, histories of violence, and varying degrees of external involvement—any *jus post bellum* framework must therefore be informed not only by normative reasoning but also by the complexities of real-world situations. In this regard, the strength of the model advanced here lies in its flexibility: rather than prescribing rigid norms or fixed principles, it functions as an umbrella framework that can be enriched with context-sensitive principles, such as local ownership, proportionality, and inclusiveness, tailored to the specific characteristics of each NIAC and adapted on a case-by-case basis.

The cases of Bosnia and Rwanda illustrate this point. Both shared certain structural patterns yet followed markedly different trajectories in their post-conflict arrangements. In Bosnia, the externally driven peace established negative peace but left justice and reconciliation largely neglected within ethnically divided political and social structures, preserving the status quo at the cost of renewed fragility. Rwanda shows how centralized political control can advance order and reconciliation, but at the expense of democracy, human rights, and pluralism. These contrasting experiences highlight two core lessons for *jus post bellum* in NIACs: first, that each post-conflict context varies significantly and therefore requires a flexible, context-sensitive framework; and second, that sustainable peace depends on striking a delicate balance among the three dimensions of order, justice, and reconciliation. Hence, we argue that only by integrating these elements into a mutually reinforcing whole can *jus post bellum* provide meaningful guidance for navigating such transitions.

The challenge of building and sustaining peace remains pressing in today's complex global landscape. Armed conflicts—whether IAC or NIAC—continue to cause immeasurable human suffering. For this reason, *jus post bellum* warrants sustained normative and practical attention. Future research is needed to empirically assess the normative value, applicability, and limitations of the proposed framework. Comparative analyses of past NIACs (such as Bosnia, Rwanda, Sierra Leone, or Sri Lanka) can generate insights for ongoing conflicts (such as South Sudan) and current transition processes (such as Syria). Such case studies could illuminate how order, justice, and reconciliation manifest across different settings, as well as the tensions between international norms and local practices. Interdisciplinary engagement with transitional justice, peacebuilding, and conflict resolution studies can also further refine the framework, ensuring it is both ethically grounded and operationally relevant. As the international community continues to grapple with the challenges of post-NIAC transitions, the

need for a principled yet adaptable framework—one that balances normative ambition with practical flexibility—remains urgent and essential.

In conclusion, this article has offered a normative foundation for extending *jus post bellum* into the realm of NIACs. Although the framework awaits empirical testing and refinement, its contribution lies in advancing an under-theorized dimension of post-conflict thought and positioning order, justice, and reconciliation as interdependent pillars of sustainable peace. Positioned as a principled yet adaptable compass, the model proposed here provides a conceptual basis for navigating the distinctive challenges of NIACs and for guiding future scholarly and policy engagement with the realities of post-NIAC transitions.

BIBLIOGRAPHY

Accord (2018), "Post-conflict Reconstruction and Reconciliation in Rwanda and Sri Lanka", https://accord.org.za/conflict-trends/post-conflict-reconstruction-and-reconciliation-in-rwanda-and-sri-lanka/ (30.05.2025).

Barma, Naazneen H. (2017), The peacebuilding puzzle: Political order in post-conflict states (Cambridge: Cambridge University Press).

Bartels, Rogier (2014), "From jus in bello to jus post bellum: When do non-international armed conflicts end?", Stahn, Carsten, Easterday, Jennifer S., and Iverson, Jens (Eds.), Jus post bellum: Mapping the normative foundations (Oxford: Oxford University Press): 297-314.

Bass, Gary J. (2004), "Jus post bellum", Philosophy & Public Affairs, 32 (4): 384-412.

Bassiouni, M. Cherif and Daniel Rothenberg (2007), "Facing atrocity: The importance of guiding principles on post-conflict justice", The Chicago Principles on Post-Conflict Justice, https://concernedhistorians.org/content_files/file/to/213.pdf (21.04.2025).

Bell, Christine (2008), On the law of peace: Peace agreements and the Lex Pacificatoria (Oxford: Oxford University Press).

Bloomfield, David, Teresa Barnes and Luc Huyse (2003), Reconciliation After Violent Conflict: A Handbook, International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA), https://idea.int/sites/default/files/publications/reconciliation-after-violent-conflict-handbook.pdf (21.08.2025).

Boon, Kristen E. (2014), "The application of jus post bellum in non-international armed conflicts", Stahn, Carsten, Easterday, Jennifer S., and Iverson, Jens (Eds.), Jus post bellum: Mapping the normative foundation (Oxford: Oxford University Press): 259-268.

Caplan, Richard (2000), "Assessing the Dayton Accord: The Structural Weaknesses of the General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina", Diplomacy & Statecraft 11 (2): 213–232.

Chetail, Vincent (2009), "Introduction: Post-conflict peacebuilding - ambiguity and identity", Chetail, Vincent (Ed.), Post-Conflict Peace-Building: A Lexicon (Oxford: Oxford University Press): 1-33.

Clifford III, George M. (2012), "Jus post bellum: Foundational principles and a proposed model", Journal of Military Ethics, 11 (1): 42-57.

Collier, Paul, V. L. Elliott, Håvard Hegre, Anke Hoeffler, Marta Reynal-Querol and Nichloas Sambanis (2003), "Breaking the conflict trap: Civil war and development policy", https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/ce680d98-c240-5747-a573-b4896762e5f5/content (21.08.2025).

Corey, Allison and Sandra F. Joireman (2004), "Retributive justice: The Gacaca courts in Rwanda", African Affairs, 103 (410): 73–89.

Cullen, Anthony (2010), The Concept of Non-International Armed Conflict in International Humanitarian Law (Cambridge: Cambridge University Press).

Cruvellier, Thierry and Ephrem Rugiririza (2019), "Rwanda: The most judged genocide in history", https://justiceinfo.net/en/40846-rwanda-the-most-judged-genocide-in-history.html (20.08.2025).

de Brabandere, Eric (2014), "The concept of jus post bellum in international law: A normative critique", Stahn, Carsten, Easterday, Jennifer S., and Iverson, Jens (Eds.), Jus post bellum: Mapping the normative foundations (Oxford: Oxford University Press): 123-141.

Dinstein, Yoram (2021), Non-International Armed Conflicts in International Law (2nd ed.) (Cambridge: Cambridge University Press).

Dizdaraviç, Emina (2023), "From court to classroom: Bringing wartime facts to Bosnia's schools", https://balkaninsight.com/2023/04/11/from-court-to-classroom-bringing-wartime-facts-to-bosnias-schools/ (18.03.2025).

Donais, Timothy (2013), "Power Politics and the Rule of Law in Post-Dayton Bosnia", Studies in Social Justice, 7 (2): 189-210.

Easterday, Jennifer S. (2014), Peace agreements as a framework for jus post bellum. Stahn, Carsten, Easterday, Jennifer S., and Iverson, Jens (Eds.), Jus post bellum: Mapping the normative foundations (Oxford: Oxford University Press): 379-415.

Fischer, Martina (2007), "Dealing with the Past' in Bosnia–Obstacles and Challenges for 'Reconciliation' in the Region of former Yugoslavia", https://jstor.org/stable/pdf/resrep11082.7.pdf (21.04.2025).

Fleck, Dieter (2014), "Jus post bellum as a partly independent legal framework", Stahn, Carsten, Easterday, Jennifer S., and Iverson, Jens (Eds.), Jus post bellum: Mapping the normative foundations (Oxford: Oxford University Press): 43-57.

Gallen, James (2014), "Jus post bellum. An interpretive framework", Stahn, Carsten, Easterday, Jennifer S., and Iverson, Jens (Eds.), Jus post bellum: Mapping the normative foundations (Oxford: Oxford University Press): 58-79.

Gallen, James and Luke Moffett (2022), "The Palliative Role of Reparations in Reconciling Societies with the Past: Redressing Victims or Consolidating the State?", Journal of Intervention and Statebuilding, 16 (4), 498–518.

Galtung, Johan (1969), "Violence, peace, and peace research", Journal of Peace Research, 6 (3): 167-191.

Gastreich, Ruth (2020), "Post-Genocide Rwanda: A Unique Case of Political and Psycho-Social Peacebuilding" https://beyondintractability.org/casestudy/gastreich-rwanda (19.08.2025).

Global Survivors Fund (GSF) (2022), "'Survivors in Bosnia-Herzegovina Still Feel Neglected and Forgotten' Finds a New Study" https://globalsurvivorsfund.org/latest/articles/survivors-in-bosnia-herzegovina-still-feel-neglected-and-forgotten-finds-a-new-study/ (19.03.2025).

Grebo, Lamija (2023), "Bosnia's genocide denial law: Why prosecutors haven't charged anyone", https://balkaninsight.com/2023/02/28/bosnias-genocide-denial-law-why-prosecutors-havent-charged-anyone/ (18.03.2025).

Gromes, Thorsten and Florian Ranft (2021), "Preventing Civil War Recurrence: Do Military Victories Really Perform Better than Peace Agreements? Causal Claim and Underpinning Assumptions Revisited", Civil Wars, 23 (4): 612-636.

Hayashi, Nobuo and Cecilia M. Bailliet (2017), The Legitimacy of International Criminal Tribunals (Cambridge: Cambridge University Press).

International Committee of the Red Cross (ICRC) (2015), "What are Jus Ad Bellum and Jus in Bello?", https://www.icrc.org/en/document/what-are-jus-ad-bellum-and-jus-bello-0 (18.03.2025).

International Committee of the Red Cross (ICRC) (2024), "How is the term 'armed conflict' defined in international humanitarian law?", https://www.icrc.org/sites/default/files/document_new/file_list/armed_conflict_defined_in_ihl.pdf (31.05.2025).

International Center for Transitional Justice (ICTJ) (n.d.), "Reparations" https://www.ictj.org/reparations (21.08.2025).

International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY) (1997), "Tadić (IT-94-1)", https://www.icty.org/en/case/tadic (31.08.2025).

Keating, Tom, and W. Andy Knight (Eds) (2004), Building Sustainable Peace (New York: The University of Alberta Press).

Kleffner, Jann K. (2014), "Towards a functional conceptualization of the temporal scope of jus post bellum", Stahn, Carsten, Easterday, Jennifer S., and Iverson, Jens (Eds.), Jus post bellum: Mapping the normative foundations (Oxford: Oxford University Press): 287-295.

Licklider, Roy (1995), "The Consequences of Negotiated Settlements in Civil Wars, 1945–1993", American Political Science Review, 89 (3): 681–690.

Lieblich, Eliav (2016), "Internal jus ad bellum", Hastings Law Journal, 67 (3): 687-748.

Longman, Timothy (2004), "Obstacles to Peacebuilding in Rwanda", Ali, Taisier, M. and Robert O. Matthews (Eds.), Durable Peace: Challenges for Peacebuilding in Africa (Toronto: University of Toronto Press): 61-85.

Loyle, Cyanne E. and Benjamin J. Appel (2017), "Conflict recurrence and postconflict justice: Addressing motivations and opportunities for sustainable peace", International Studies Quarterly, 61 (3): 690-703.

May, Larry (2012), After war ends: A philosophical perspective (Cambridge: Cambridge University Press).

May, Larry (2014), "Jus post bellum, Grotius, and meionexia", Stahn, Carsten, Easterday, Jennifer S., and Iverson, Jens (Eds.), Jus post bellum: Mapping the normative foundations (Oxford: Oxford University Press): 15-25.

McCready, Doug (2009), "Ending the war right: Jus post bellum and the just war tradition", Journal of Military Ethics, 8 (1): 66-78.

Moghalu, Kingsley C. (2005), Rwanda's Genocide: The Politics of Global Justice (Cham: Palgrave Macmillan).

Ngari, Allan (2020), "Reparations for victims matter as much as Kabuga's trial", https://issafrica.org/iss-today/reparations-for-victims-matter-as-much-as-kabugas-trial (30.08.2025).

Orend, Brian (2000), "Jus post bellum", Journal of Social Philosophy, 31 (1): 117-137.

Orend, Brian (2007), "Jus post bellum: The perspective of a just-war theorist", Leiden Journal of International Law, 20 (3): 571-592.

Orend, Brian (2012), "Justice after war", Patterson, Eric (Ed.), Ethics Beyond War's End (Georgetown: Georgetown University Press): 175-195.

Österdahl, Ian (2012), "Just war, just peace and the jus post bellum", Nordic Journal of International Law, 81: 271-294.

Orentlicher, Diane (2018), Some Kind of Justice: The ICTY's Impact in Bosnia and Serbia (Oxford: Oxford University Press).

Özdemir, Erdinç (2022), "Haklı Savaş Geleneğinde Savaş Sonrası Adalet (Jus Post Bellum)", Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11 (2): 385-422.

Paris, Roland (2004), At war's end: Building peace after civil conflict (Cambridge: Cambridge University Press).

Patterson, Eric (2012a), "Conclusion", Patterson, Eric, (Ed.), Ethics beyond war's end (Georgetown: Georgetown University Press): 221-229.

Patterson, Eric (2012b), Ending wars well: Order, justice, and conciliation in contemporary post-conflict (New Haven: Yale University Press).

Patterson, Eric (2022), "The Afghanistan War and jus post bellum: A look at 3 milestones for peace & security", Washington University Review of Philosophy, 2: 62-77.

Quinn, J. Michael, T. David Mason and Mehmet Gurses (2007), "Sustaining the Peace: Determinants of Civil War Recurrence", International Interactions, 33 (2): 167–193.

Reyntjens, Filip (2004), "Rwanda, Ten Years On: From Genocide to Dictatorship", African Affairs, 103 (411): 177-210.

Richmond, Oliver P., and Franks, Jason, (2009), "Between partition and pluralism: The Bosnian jigsaw and an 'ambivalent peace'", Southeast European and Black Sea Studies, 9 (1-2): 17-38.

Rojas-Orozco, César (2021), International law and transition to peace in Colombia (Leiden: Brill).

Ruvugiro, Emmanuel S. (2019), "Rwandan reparations fund breaks ground but is still not enough, say victims", https://justiceinfo.net/en/40610-rwandan-reparations-fund-breaks-ground-but-is-still-not-enough-say-victims.html (19.08.2025).

Schuck, Michael J. (1994), "When the Shooting Stops: Missing Elements in Just War Theory', Christian Century, October: 982-83.

Sentama, Ezechial (2014), "Unity and reconciliation process in Rwanda, 20 years after the 1994 genocide perpetrated against Tutsi", https://pureportal.coventry.ac.uk/en/publications/unity-and-reconciliation-process-in-rwanda-20-years-after-the-199 (15.03.2025).

Šimić, Goran (2013), "Searching for reparation: Has the ICTY brought real justice for the victims in Bosnia and Herzegovina?", https://peaceinsight.org/en/articles/ict-bosnia-and-herzegovina/ (19.08.2025).

Šimić, Goran (2017), "ICTY and the Question of Justice", https://journals.law.harvard.edu/hrj/2017/12/icty-and-the-question-of-justice/ (19.08.2025).

Stahn, Carsten (2006), "'Jus ad bellum', 'jus in bello' … 'jus post bellum'? – Rethinking the conception of the law of armed force", The European Journal of International Law, 17 (5): 921-943.

Stahn, Carsten (2008), "Jus post bellum: Mapping the discipline(s)", American University International Law Review, 23 (2): 311-347.

Stewart, James G. (2003), "Towards a single definition of armed conflict in international humanitarian law: A critique of internationalized armed conflict", International Review of the Red Cross, 85 (850): 313-350.

Taşdemir, Fatma (2016), "Devlet Merkezli Uluslararası Hukuk Sistemi ve Devlet Dışı Silahlı Aktörler", Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 11 (2): 85-120.

United Nations (UN) (1992), An agenda for peace: Preventive diplomacy, peacemaking and peace-keeping, A/47/277-S/24111.

United Nations (UN) (2010), "UN Peacebuilding: an Orientation", https://www.un.org/peacebuilding/sites/www.un.org.peacebuilding/files/documents/peacebuilding_orientation.pdf (26.04.2025).

United Nations General Assembly (UNGA) (2005), Basic principles and guidelines on the right to a remedy and reparation for victims of gross violations of international human rights law and serious violations of international humanitarian law, A/RES/60/147.

Vestner, Tobias (2023), "The divide between war and peace", Geneva Center for Security Policy Working Paper, https://dam.gcsp.ch/files/doc/the-divide-between-war-and-peace-gcsp-working-paper (15.03.2025).

Waldorf, Lars (2009), "Transitional Justice and DDR: The Case of Rwanda", International Center for Transitional Justice, https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-DDR-Rwanda-CaseStudy-2009-English.pdf (26.04.2025).

Walzer, Michael (2006), Arguing About War (New Haven: Yale University Press).

Williams, Robert E. and Dan Caldwell (2006), "Jus post bellum: Just war theory and the principles of just peace", International Studies Perspectives, 7 (4): 309-320.

DÜZELTME / ERRATUM

Alternatif Politika dergisinin 2024 yılında yayımlanan 16. cilt, 2. sayısında yer alan, **Esra Tüylüoğlu**'nun yazarı olduğu "**Siyasal Reklamların Göstergebilimsel Analizi: XIV. Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinde Kullanılan 'Aşkınan Çalışan Yorulmaz' ve 'Haydi Türkiye!' Reklam Filmleri Örneği**" başlıklı makalenin kaynakçasında maddi hata tespit edilmiştir. Yazar, daha önce düzeltme sürecinde makaleden çıkardığı kısımlarda, referans verilen bazı eserleri kaynakçadan çıkarmayı sehven unuttuğunu beyan etmiştir.

Kaynakçada unutulan ve çıkarılması gereken eserler aşağıdaki gibidir;

Barthes, Roland (2009), Göstergebilimsel Serüven (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları) (Çev. Mehmet Rıfat, Sema Rıfat).

Candan, Gizem (2020), "Glokalizasyon Bağlamında Netflix Reklamları: Göstergebilimsel Bir Analiz", Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi, 2 (1): 3-15.

Dağtaş, Banu (2003), Reklamı Okumak (Ankara: Ütopya Yayınları).

Saussure, Ferdinand (2014), Genel Dilbilim Yazıları (İstanbul: İthaki Yayıncılık) (Çev. Savaş Kılıç).

Turan, Mehmet (2012), "Gazetelerde Yayınlanan Siyasi Karikatürlerin Göstergebilimsel Çözümlemesi: 2011 Genel Seçimleri Örneği", Selçuk İletişim, 7 (2): 121-138.

alternatif politika

Yayın İlkeleri

I. Genel Kurallar

1.Dergiye gönderilen yazılar başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Yazıların uzunluğu 10.000 sözcüğü geçmemelidir. Makaleler için alt sınır 6000 sözcüktür. Yazılar yayımlanmak üzere kabul edildiğinde Alternatif Politika Dergisi bütün yayın haklarına sahip olacaktır.

2.Yazarlar ayrı bir Word dosyasında unvanlarını, görev yaptıkları kurumları, haberleşme adresleri, telefon numaraları, e-posta adresleri ve ORCID ID (http://orcid.org) bilgilerini bildirmelidir.

3.Dergiye verilecek yazılar Yayın Kurulu'nca ilk değerlendirilme yapıldıktan sonra en az iki hakeme gönderilecek, hakemlerden gelecek rapor doğrultusunda yazının basılmasına, rapor çerçevesinde düzeltilmesine, yazının geri çevrilmesine ya da üçüncü bir hakeme gönderilmesine karar verilecek ve durum yazara en kısa sürede bildirilecektir. Yayımlanmayan yazılar yazara geri gönderilmeyecektir.

4.Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç 1 ay içerisinde yapılarak Yayın Kurulu'na ulaştırılması gerekmektedir.

5.Alternatif Politika Dergisi'nin yazı dili Türkçe olmakla birlikte İngilizce dilinde de yazılar yayımlanmaktadır. Yazı bu dillerden hangisinde yazılmış olursa olsun ortalama 150 sözcükten oluşan Türkçe ve İngilizce özetler de yazının başına eklenerek gönderilmelidir. Aynı şekilde, hangi dilde yazılmış olursa olsun yazının başlığının Türkçe ve İngilizce olarak yazıya eklenmesi, ayrıca yine Türkçe ve İngilizce olarak 5 anahtar sözcüğün belirtilmesi gerekmektedir.

6.Yazarlardan herhangi bir ücret talep edilmemekte veya yazarlara telif ücreti ödenmemektedir.

7.Yazılar MS Office Word dosyası olarak (.doc ya da .docx halinde) **alternatifpolitika@gmail.com** adresine gönderilmelidir.

8.Yayımlanan çalışmaların bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlara ait olup bu konuda dergi editörlüğü sorumlu tutulamaz.

II. Yazım Kuralları

1.Yazı, MS Office Word formatında, 1.5 satır aralığında, ana bölümlerinde, özet ve kaynakçada 12 punto; dipnot ve tablo gibi bölümlerinde ise 10 punto harf büyüklüğünde ve Times New Roman karakterinde yazılmalıdır.

2.Sayfa yapısı, tüm kenarlardan 2.5 cm kenar boşluğu olacak şekilde ayarlanmalıdır.

3.Yazının giriş bölümüne numara verilmemelidir. İzleyen bölümler yalnızca kelimelerin ilk harfleri büyük olacak şekilde numaralandırılmalıdır.

III. Referanslar, Dipnot ve Kaynakça

Metinde dipnot uygulaması yalnızca açıklama amacıyla kullanılmalıdır, kaynakça metnin sonuna aşağıda belirtilen kurallara uygun olarak eklenmelidir.

Metin içinde yapılacak referanslar ayraç içinde gösterilecektir. Kaynakça da bu referans sistemine uygun olarak hazırlanacaktır. Aşağıda farklı nitelikteki kaynakların metin içindeki referanslarda ve kaynakçadaki yazılış biçimleri örneklerle gösterilmiştir:

a) Tek yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki referans (kitap): (Wendt, 2012: 85).

Aynı yazarın, aynı yıl birden fazla eserine referans yapılması durumunda: (Wendt, 2012a: 85); (Wendt, 2012b: 40).

Kaynakçada: Wendt, Alexander (2012), Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi (İstanbul: Küre Yayıncılık) (Çev. Helin Sarı Ertem, Suna Gülfer Ihlamur Öner).

Metin içindeki referans (makale): (Waterbury, 1991: 15).

Kaynakçada: Waterbury, John (1991), "Twilight of State Bourgeoisie", International Journal of Middle Eastern Studies, 23 (1): 1-17.

b) İki yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki referans (kitap): (Balibar ve Wallerstein, 2000: 67).

Kaynakçada: Balibar, Etienne ve Immanuel Wallerstein (2000), Irk Ulus Sınıf (İstanbul: Metis Yayınları) (Çev. Nazlı Ökten).

Metin içindeki referans (makale): (Sına ve Soyer, 1998: 108).

Kaynakçada: Sına, Zeynep ve Serap Soyer (1998), "Sosyolojik Açıdan Kooperatifçilik Teorisinin Niteliğine İlişkin Düşünceler", Amme İdaresi Dergisi, 31 (3): 103-117.

c) İkiden çok yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki referans (kitap): (Gönlübol vd., 1996: 45).

Kaynakçada: Gönlübol, Mehmet, Haluk Ülman, Ahmet Şükrü Esmer, Cem Sar, Duygu Sezer, Oral Sander ve Ömer Kürkçüoğlu (1996), Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1995 (Ankara: Siyasal Kitabevi).

İkiden çok yazarlı makaleler de yukarıdaki örneğe göre kaynakçada yer alacak ve referanslar da bu örneğe göre yapılacaktır.

d) Derleme yayınlar içinde yer alan makaleler:

Metin içindeki referans: (Riddell, 1994: 53).

Kaynakçada: Riddell, Peter (1994), "Major and Parliament" , Kavanagh, Dennis ve Anthony Seldon (Der.), The Major Effect (London: Macmillan): 46-63.

Metin içindeki referans: (Geray, 1992: 236).

Kaynakçada: Geray, Cevat (1992), "Çevre İçin Eğitim", Keleş, Ruşen (Der.), İnsan Çevre Toplum (Ankara: İmge): 223-240.

e) Kurum yayınları:

Metin içindeki referans: (DPT, 1989: 145).

Kaynakçada: DPT (1989), Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1990-1994 (Ankara).

f) İnternet kaynakları:

Metin içindeki yollamada: (Çubukçu, 2009).

Kaynakçada: Çubukçu, Mete (2009), "Bu Kimin Zaferi?", http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/473346.asp (15.06.2010).

Metin içindeki yollamada: (Dışişleri Bakanlığı, 2010).

Kaynakçada: Dışişleri Bakanlığı (2010), http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa (16.06.2010).

g) Bunların dışında adı uzun çeşitli resmi yayınlara ya da mevzuata metin içinde yapılacak yollamalarda kısaltmalar kullanılmalıdır. Örneğin Devlet Memurları Kanunu için DMK, Ateşli Silahlar ve Bıçaklar Hakkında Kanun için ASBHK gibi.

h) Dipnotlar, referans verme dışındaki açıklamalar için kullanılmalıdır.

alternatif politika

Alternatif Politika
İletişim İçin
Adres: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü, Merkez/BOLU
Tel: 0374 254 1000-1423
Web: https://alternatifpolitika.com
Dergipark: https://dergipark.org.tr/tr/pub/ap
E-posta: alternatifpolitika@gmail.com

E-ISSN: 1309-0593